

KNJIŽNICA Fakultet hrvatskih studija
KFHS

332.1(497.5)

MAR

r

22520

22273

REGIONALNI RAZVOJ I NERAVNOTEŽE
U REPUBLICI HRVATSKOJ

Katarina Marošević

Katarina Marošević

REGIONALNI RAZVOJ I NERAVNOTEŽE U REPUBLICI HRVATSKOJ

ISBN 978-953-8109-38-6

9

789538

109386

cijena: 180,00 kn

PRAVOS

Katarina Marošević

REGIONALNI RAZVOJ I NERAVNOTEŽE
U REPUBLICI HRVATSKOJ

Doc. dr. sc. Katarina Marošević
Regionalni razvoj i neravnoteže u Republici Hrvatskoj

Nakladnik

Pravni fakultet Osijek
Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Recenzenti

Prof. dr. sc. Đula Borozan
Dr. sc. Dubravka Jurlina Alibegović
Prof. dr. sc. Ivan Koprić

Lektura

Valerija Karačić, prof.

Kazalo

Dražen Dujak, mag. informatol.

Oblikovanje knjižnog bloka i tisak

Krešendo, Osijek

Naklada

100 primjeraka

ISBN 978-953-8109-38-6

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Gradske i
sveučilišne knjižnice Osijek pod brojem 150330053.

Odobrenje za objavljivanje ove knjige dao je Senat Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera
u Osijeku na 7. sjednici u akademskoj godini 2020.-2021., održanoj 28. travnja 2021.,
pod brojem 12/21.

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA
U OSIJEKU
PRAVNI FAKULTET OSIJEK

Doc. dr. sc. Katarina Marošević

**REGIONALNI
RAZVOJ I NERAVNOTEŽE
U REPUBLICI HRVATSKOJ**

Osijek, 2021.

SADRŽAJ

1. UVOD	11
2. REGIONALNI RAZVOJ - POLAZNA ODREĐENJA I MJERENJE.....	21
2.1. Rast, razvoj i razvijenost	23
2.2. Ekonomski rast vs. ekonomski razvoj	25
2.3. Regija.....	30
2.4. Regionalni ekonomski rast i razvoj.....	35
2.4.1. O regionalnom razvoju u definiciji i teoriji	35
2.4.2. Mjerenje regionalnih razlika i razvijenosti	38
2.5. Regionalni razvoj i konkurentnost.....	42
2.6. Ljudski kapital i regionalni razvoj.....	51
2.6.1. Odnos ljudskog kapitala i regionalnog razvoja	51
2.6.2. O ljudskom kapitalu u definiciji i teoriji.....	52
2.6.3. Mjerenje ljudskog kapitala	55
2.6.4. Dosadašnja izabrana istraživanja ljudskog kapitala i (regionalnog) ekonomskog razvoja	61
2.6.5. Regije znanja.....	63
2.7. Zaključak	65
3. TEORIJE REGIONALNOG RASTA I RAZVOJA.....	69
3.1. Klasifikacija teorija regionalnog rasta i razvoja.....	70
3.1.1. Klasična teorija rasta.....	72
3.1.2. Neoklasični model rasta	74
3.1.3. Endogena teorija rasta	78
3.1.4. Keynesijanska ekonomska teorija.....	89
3.1.5. Razvojna ekonomija	89
3.1.6. Teorija nove trgovine	90
3.2. Važnost klasifikacija teorija regionalnog razvoja: alternativni pristupi.....	91
3.3. Zaključak.....	95
4. REGIONALNE NEJEDNAKOSTI I REGIONALNA POLITIKA	99
4.1. Regionalne nejednakosti: regije koje zaostaju u razvoju	108
4.2. Regionalna politika Europske Unije u definiciji i teoriji	112
4.3. Regionalna politika Europske unije i regionalni razvoj	116
4.3.1. Regionalna politika Europske unije – decentralizacija i regionalizacija.....	118
4.3.2. Regionalna politika u izabranim zemljama srednje i istočne Europe	120
4.3.3. Učinci regionalne politike i jaz među zemljama srednje i istočne Europe....	123
4.3.4. Prilagođavanje europskom modelu: zemlje srednje i istočne Europe.....	128
4.3.5. Regionalno upravljanje i razina vlasti u izabranim zemljama srednje i istočne Europe.....	134
4.3.6. Regionalna uspješnost i konkurentnost NUTS 2 regija u zemljama srednje i istočne Europe	140
4.4. Zaključak.....	150

5. REGIONALNI RAZVOJ REPUBLIKE HRVATSKE.....	155
5.1. O regionalnom razvoju uz osvrt na decentralizaciju	156
5.2. Pregled dosadašnjih rezultata istraživanja	161
5.3. Rezultati institucionalnih regionalnih kronoloških mjerenja regionalnih razlika... 177	
5.3.1. Kronološki prikaz institucionalnih promjena u regionalnom razvoju	179
5.3.2. Osvrt na rezultate indeksa razvijenosti 2018. godine	186
5.4. Jaz u razvijenosti među županijama Republike Hrvatske	192
5.4.1. Izabrana istraživanja: polazne osnove	192
5.4.2. Kompozitni indeks ekonomske razvijenosti u hrvatskim županijama	195
5.4.3. Regionalne nejednakosti u hrvatskim županijama	203
5.4.3.1. Prirodno i mehaničko kretanje stanovnika u županijama Republike Hrvatske	209
5.4.3.2. Ljudski kapital Republike Hrvatske.....	219
5.4.3.2.1. Analiza razvijenosti ljudskog kapitala u hrvatskim županijama	220
5.4.3.3. Institucije i važnost povjerenja u institucije – osvrt na županije istočne Hrvatske	231
5.5. Regionalna politika u Republici Hrvatskoj – uloga, značaj i kronologija razvoja ...	234
5.5.1. Uloga i značaj regionalne politike u Republici Hrvatskoj.....	234
5.5.2. Kronologija razvoja regionalne politike u Republici Hrvatskoj	236
5.5.3. Suvremena problematika regionalne politike Republike Hrvatske	253
5.6. Zaključak.....	259
6. LITERATURA.....	267
7. POPIS TABLICA, GRAFIKONA I SLIKA	291
7.1. Popis tablica.....	291
7.2. Popis grafikona.....	293
7.3. Popis slika.....	294
8. KAZALO	295

PREDGOVOR

Knjiga uobličuje opsežan pregled dosadašnjih istraživanja, kronološki prikazanih i praćenih u analizi regionalne ekonomske razvijenosti. Istraživanja su sustavna te sistematiziraju postojeće teorijske i empirijske spoznaje kao i rezultate domaćih i stranih autora koji govore o važnosti regionalnog razvoja i regionalne ekonomske politike.

Imajući u vidu kako regionalne cjeline u suvremenom kontekstu preuzimaju važnost u provedbi adekvatnih mjera i poboljšanja u odnosu na nacionalno gospodarstvo kao nositelja ekonomske politike, knjiga daje uvid, odgovore i pojašnjenja kojim slijedom je do navedenih promjena došlo. Izdvaja se i predstavlja čimbenik ljudskog kapitala u definiciji i teoriji nastavno na povezanost s regionalnim razvojem. Nadalje, pružen je uvid u teorije regionalnog rasta i razvoja, ali naglašena je i važnost regionalne politike Republike Hrvatske, kao i komparativna analiza u odnosu na regionalnu politiku Europske unije.

Sadržaj može poslužiti akademskoj zajednici, znanstvenicima, profesorima i studentima na različitim razinama studija – stručnim i diplomskim studijima te poslijediplomskim studijima. Sadržaj može poslužiti i drugima unutar akademske zajednice, ali i izvan njenih okvira. Naime, potencijalni korisnici mogu biti eksperti iz prakse te zaposleni u javnoj upravi kao i akteri regionalne politike i regionalnog razvoja, uključujući donositelje propisa i odluka na državnoj, županijskoj i lokalnoj razini. Dakle, knjiga može nositeljima (regionalne) ekonomske politike poslužiti i pomoći pri oblikovanju smjernica za provođenje optimalnih modela regionalne politike u Republici Hrvatskoj. Osim što daje uvid u regionalnu politiku Republike Hrvatske, štivo pruža uvid i u osnove regionalne politike na razini izabranih zemalja članica Europske Unije, ali i cjelokupne Europske unije.

Značajne promjene koje su uslijedile prije/prilikom/neposredno po pristupanju Republike Hrvatske Europskoj uniji, ujedno su zahtijevale i adekvatan pristup. Kako dinamična kategorija razvoja zahtjeva i kontinuiranu prilagodbu i primjenu neprestanim ažuriranjima, bilo je potrebno zadovoljiti cilj osiguranja dobrobiti i kvalitete života svih građana. Stoga, uz naglasak, kako je regionalni razvoj, kao i većina drugih ekonomskih procesa iznimno dinamičan proces, nužnost je osigurati potencijalna buduća rješenja temeljena na ranijim spoznajama znanosti i prakse, a koja jesu sustavno obrađena i sistematizirana na jednom mjestu. Moguća rješenja promocije i poboljšanja regionalnog razvoja, svakako mogu biti temelj

generiranja razvoja cjelokupnoga gospodarstva, kao i temelj kreiranja novih proaktivnih politika.

Knjiga je nastala kao nadogradnja postojeće strukture i istraživanja u doktorskoj disertaciji autorice, naslova *Ljudski kapital i regionalni razvoj Republike Hrvatske*. Stoga u određenim dijelovima, koji su zadržani, prilikom pisanja knjige, nije posebno navođen izvor disertacije. Navedeni izvor je navođen u dijelu empirijskog istraživanja izračuna kompozitnog indeksa regionalnog razvoja i kompozitnog indeksa ljudskog kapitala za predstavljene izračune, tablice i grafičke prikaze.

Autorica

*Razlike u mogućnostima koje ljudi mogu ostvariti i
životnih ograničenja u kojima živi većina žena i muškaraca
zaista je zapanjujuć.*

*[The contrast between what great things human
beings can achieve and what limited lives
most women and men end up living is truly remarkable.]
Amartya Sen*

1. UVOD

Dosegnuti i ostvariti što viši stupanj razvijenosti težnja je svakoga nacionalnog gospodarstva uz sve intenzivniju potrebu praćenja razvoja i njegovih pojedinih regija. Suvremeni koncept razvoja nacionalnoga gospodarstva promatra se i u razvoju njegovih manjih cjelina, tj. manjih dijelova koji u teritorijalnom ili administrativnom smislu čine cjelinu. Regionalni gospodarski razvoj postaje važno istraživačko područje, posebice od osamdesetih godina prošloga stoljeća, kada se razvijaju i takozvane endogene teorije regionalnog razvoja. Cjelokupna znanost regionalne ekonomije ubraja se u noviju znanstvenu disciplinu unutar znanstvenog polja ekonomije, za koju je svojstven intenzivan razvoj. S obzirom na tempo razvoja znanstvene discipline, kontinuitet razvoja pratile su i teorije o regionalnom razvoju. Iako je navedeno istraživačko područje intenzivirano, moguće je i intenzivnije praćenje razvoja subnacionalnih dijelova zemlje te razvoja regionalnih i lokalnih zajednica. Europska unija (EU), kao i druge međunarodne organizacije (npr. OECD, MENA, i dr.), ali i primjerice mreža udruženja (npr. NALAS), značajno mogu unaprijediti promicanje i promoviranje regionalnog i lokalnog razvoja.

Ostvarenje željene dinamike i brzine ekonomskog razvoja te postizanje željenog stupnja društveno-ekonomskog blagostanja i kvalitete života za sve građane, nemoguće je postići i održavati uz prisustvo značajnih nepoželjnih regionalnih nejednakosti. No, unatoč tomu, svjetska iskustva ukazuju na njihovo prisustvo. Razlike u regionalnim stopama rasta prisutne su u većoj ili manjoj mjeri u svakoj zemlji. Na svjetskoj razini izučavanje je regionalnih razlika prepoznato od strane mnogih autora (Balchin, Sykora i Bull 1999; Griffiths i Wall 2004; Ezcurra i Rodriguez-Pose 2009; Nijkamp i Abreu 2009; Krimi, Yusop i Hook 2010; Kutscherauer et al. 2010; Pike, Rodriguez-Pose i Tomaney 2017), a zanimanje pri istraživanju regionalnih razlika tijekom vremena znatno se intenziviralo.

Sukladno tome, ostvarenje (preduvjeta) regionalnog razvoja dobiva prvorazrednu političku i društvenu važnost. Tako je i pitanje stupnja i dinamike razvoja regionalnih razlika postalo iznimno važno pitanje u okviru politike EU-a. Regionalna politika EU-a usmjerena je smanjenju razlika među regijama EU-a i njihova ubrzanog razvoja u tim okvirima te promociji jednakih prilika za sve. Cilj ekonomskog i socijalnog povezivanja predstavljen je još 1986. godine, a zatim i uklupljen unutar članka 158. - 162. Ugovora Europske komisije (engl. *EC Treaty*) s Ugovorom iz Maastrichta iz 1992. godine (*Regional policy, Summaries of EU legislation*).

Iako je Republika Hrvatska mala zemlja, prema površini i broju stanovnika, uzimajući u obzir stupanj ekonomske razvijenosti, istraživanja ukazuju na postojanje značajnih razlika u razvijenosti regija¹, tj. regionalne neravnoteže (Čavrak 2002; Grčić 2007; Puljiz 2007; Šimunović 2007). Postojeći rezultati istraživanja u Hrvatskoj (Šimunović 1996; Čavrak 2002; Pejnović 2004; Grčić 2007; Puljiz 2007; Puljiz i Maleković 2007; Račić i Aralica 2007; Šimunović 2007; Rašić Bakarić 2010; Drezgic 2011; Borozan 2014; Perišić 2014; Muštra, Burnać, Visković, 2018; Feder, Muštra, 2018), ukazuju na produbljanje regionalnih razlika (na razini županija), prema stupnju ekonomske razvijenosti i postojanje nerazmjera u stupnjevima razvoja pojedinih regija, koje se u Hrvatskoj odnose na županije.

¹ U knjizi je korišten termin - regija, na razini Republike Hrvatske, promatra se i utvrđuje postojanje razlika među županijama. Članak 6. Zakona o lokalnoj i područnoj (regionalnoj) samoupravi (Narodne novine 33/2001, 60/2001, 129/2005, 109/2007, 36/2009, 125/2008, 36/2009, 150/2011, 144/2012, 123/2017, 98/2019, 144/2020), županiju definira na sljedeći način: *Županija je jedinica područne (regionalne) samouprave čije područje predstavlja prirodnu, povijesnu, prometnu, gospodarsku, društvenu i samoupravnu cjelinu, a uspostavlja se radi obavljanja poslova od područnoga (regionalnog) interesa*. Županije su prema teritorijalnoj podjeli u Republici Hrvatskoj druge/posredničke razine lokalne vlasti, a koja obuhvaća 20 županija i Grad Zagreb koji kao glavni grad Republike Hrvatske ima poseban status grada i županije (prvu/osnovnu razinu čine gradovi i općine, vidi više u poglavlju 5. Regionalni razvoj Republike Hrvatske). Teritorijalna jedinica Grad Zagreb neće se svaki put pojedinačno navoditi kada se govori o županijskoj razini Republike Hrvatske. Ukupno u Republici Hrvatskoj prema Ministarstvu pravosuđa i uprave (2021) ima 576 jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave, pri čemu je 555 jedinica lokalne samouprave (428 općina i 127 gradova) te 20 jedinica područne (regionalne) samouprave odnosno županija (Ministarstvo pravosuđa i uprave, 2021).

O promjenama u teritorijalnom ustrojstvu Grada Zagreba u Hrvatskoj nakon stjecanja nezavisnosti 1990-ih govori Pavić (2010: 94), ističući kako 1992. godine Grad Zagreb postaje - posebna teritorijalna i upravna cjelina - te se osniva Zagrebačka županija. Godine 1995. Grad Zagreb postaje dijelom Zagrebačke županije, u kojoj zadržava položaj jedinstvene teritorijalne i upravne cjeline unutar Zagrebačke županije. No, već 1997. godine Zagreb prestaje biti u sastavu Zagrebačke županije, već sam ima položaj županije te je 1999. godine definiran posebnom jedinstvenom teritorijalnom upravnom i samoupravnom jedinicom te ima status grada i županije. Nadalje, Klarić (2016), detaljno predstavlja teritorijalni ustroj Hrvatske te uspoređuje s drugim europskim zemljama, uz osvrt na promjene koje su u ustrojstvu uslijedile po osamostaljenju u određenim zemljama, ali i brojnim drugim, za određene zemlje, specifičnim promjenama. Vidjeti više u Klarić, Z. (2016). Geografski aspekti teritorijalnog ustroja Hrvatske i usporedba s drugim europskim zemljama, Hrvatski geografski glasnik, Vol. 78. No. 2. str. 49.-75. https://hrcak.srce.hr/index.php?id_clanak_jezik=255315&show=clanak (pristupljeno 7. lipnja 2020.). I Hrženjak (2009), detaljno kronološki pojašnjava teritorijalnu podjelu Hrvatske, navodeći pregled kroz dva razdoblja: podjela teritorija od 1886. do 1992. godine i organizacija teritorija od 1992. do 2009. godine. Vidjeti više u: Hrženjak, J. (2009). Napomene o lokalnoj i regionalnoj samoupravi u Hrvatskoj, Hrvatska javna uprava Vol. 9 No. 4. 999-1010. str.

Istraživanja regionalne razine Republike Hrvatske obično su usmjerena pojedinačnom utvrđivanju procjena ostvarenog stupnja regionalnog razvoja i razvijenosti te regionalnih razlika (Baletić *et al.* 1999; Cziráky *et al.* 2002; Čavrak 2003; Živić, Pokos 2005; Cziráky *et al.* 2006; Rašić Bakarić 2006; Puljiz 2009; Strategija regionalnog razvoja RH 2011. - 2013. 2010; Borozan 2014), a znatno manje na razini nacionalnog gospodarstva (npr. indeks razvijenosti, utemeljeno na nekoliko mjerenja).

Mjerenje indeksa razvijenosti u Hrvatskoj provodi Ministarstvo regionalnoga razvoja i fondova Europske unije. Mjerenja indeksa razvijenosti do sada su provedena u 2010., 2013. i 2018. godini, a novoprovodeno je očekivano i tijekom tekuće 2021. godine. Zaostajanje pojedinih županija vidljivo je u odnosu na nacionalni prosjek, a mjereno/izraženo nekim od uobičajeno korištenih ekonomskih pokazatelja (bruto domaći proizvod - BDP, nezaposlenost, a posebice nezaposlenost mladih, bruto dodana vrijednost - BDV i sl.)². Županije koje su po razvoju ispod nacionalnoga prosjeka nazivaju se županijama koje zaostaju u razvoju (engl. *regions lagging behind*). Kako se navodi u izvoru Regio-novosti (2020)³, u čak 17 županija u Republici Hrvatskoj u 2017. godini zabilježen je ispodprosječni BDP po stanovniku. Najniži BDP po stanovniku ostvarila je Virovitičko-podravska županija (54,2% nacionalnog prosjeka), a osim ove županije na ljestvici najnižih rezultata BDP-a po stanovniku ostvarile su još i Požeško-slavonska (55,9% nacionalnog prosjeka) te Brodsko-posavska (56,2% nacionalnog prosjeka). Samo su četiri županije Republike Hrvatske u 2017. godini ostvarile BDP po stanovniku iznad prosjeka Republike Hrvatske: Grad Zagreb (75,3%); Istarska (25%), Primorsko-goranska (22,1%) te Dubrovačko-neretvanska županija (5,7%). Ubrzanje stopa rasta županija koje zaostaju u razvoju kao i ekonomski napredak onih županija

² Izvor navedenih potražiti na: za BDP, Državni zavod za statistiku, Bruto domaći proizvod po županijama (zadnji podatak za 2019. godinu); za nezaposlenost, Hrvatski zavod za zapošljavanje, <https://statistika.hzz.hr/Statistika.aspx?tipIzvjestaja=1>; podatke o nezaposlenim mladima do 29 godina moguće je vidjeti na istoj stranici: <https://statistika.hzz.hr/Statistika.aspx?tipIzvjestaja=1>. Obrazloženje za uzimanje podataka o nezaposlenosti mladih do 29 godina utemeljeno je u sljedećem: prema podacima Hrvatskog zavoda za zapošljavanje (rujan 2020.), od ukupnog broja nezaposlenih (147.434) evidentiranih za rujan 2020. godine, čak 42.140 jesu mladi do 29 godina starosti. Više od 28% nezaposlenih mladih do 29 godina u ukupno registriranim nezaposlenima. Za bruto dodanu vrijednost za 2018. godinu kao i financijske pokazatelje poslovanja poduzetnika prema županijama, pogledati u: Hrvatska gospodarska komora (2019). Županije - razvojna raznolikost i gospodarski potencijali, Zagreb. <https://www.hgk.hr/documents/analiza-zupanija-2019-web5e1da0dbdae42.pdf> (pristupljeno 17. listopada 2020.).

³ Regio-novosti (2020). Jurlina Alibegović, D. (ur). br. 15. https://www.eizg.hr/userdocsimages/publikacije/serijske-publikacije/regio-novosti/regio_15_ozujak_2020.pdf (pristupljeno 17. listopada 2020.).

koje bilježe iznadprosječan rast, osnažuje razvoj⁴ pojedinih županija te osigurava dugoročan trend ekonomskoga regionalnoga razvoja.

Za utvrđivanje razlika u regionalnoj razvijenosti, županije uglavnom služe kao administrativne jedinice utvrđivanja regionalnih razlika, a s obzirom na to da su županije jedna od temeljnih teritorijalnih jedinica Republike Hrvatske. Stoga je i administrativnim promjenama bila znatno manje podložna u odnosu na regionalnu razinu.

U nastavku se za županijsku razinu Republike Hrvatske, koristi termin regionalna razina. Regionalna politika koristi se kao *instrument* reduciranja postojećih regionalnih razlika koje su značajne, imaju nepovoljan predznak i dugoročno predstavljaju čimbenik ograničenja, ali i mogućnost unaprjeđenja životnog standarda regija različitih razina ekonomskog razvoja – dakle, ne nužno samo najnerazvijenijih. Pristupanje Republike Hrvatske Europskoj uniji, naglasilo je važnost strateškog osmišljavanja i upravljanja regionalnim razvojem te kreiranja jednakovrijedne hrvatske regionalne politike, koja je od navedenog razdoblja doživjela brojne promjene. U tom se kontekstu može reći kako je pojačana potreba za povezivanjem gospodarskih, političkih i društvenih perspektiva globalizacijskog procesa koje su usmjerene na regije kao smjernice za daljnji razvoj određenog nacionalnog gospodarstva.

Regiju⁵ kao cjelinu ne treba promatrati isključivo u smislu teritorijalne ili povijesne jedinice, nego kao funkcionalno ustrojenu alternativnu strukturu koja obuhvaća društveni aspekt te gotovo u potpunosti može preuzeti određene uloge države, ističe Szajnowska-Wysocka (2009). Isti izvor, nadalje navodi, kako joj je u skladu s

⁴ Jedan od načina kojim se povećava potencijal razvoja županija je i putem poduzetničkih aktivnosti. Prema izvješću Regio-novosti (2020:4) navodi se kako gustoća poduzetništva definira broj poduzeća po km² što na razini Republike Hrvatske znači 2,3 poduzeća po km². Na županijskoj razini prema očekivanom, Grad Zagreb bilježi najveću gustoću poduzetništva (68,5 poduzeća po km²), a najmanja gustoća poduzetništva zabilježena je u Ličko-senjskoj županiji (0,2 poduzeća po km²). Najveći broj poduzeća na 1000 stanovnika u 2018. godini zabilježen je u Gradu Zagrebu (54,7) i Istarskoj županiji (52,9), a pored navedenih visoke vrijednosti bilježe i Primorsko-goranska, Dubrovačko-neretvanska i Splitsko-dalmatinska županija. Najmanje poduzeća (5,6) na 1.000 stanovnika, zabilježila je Šibensko-kninska županija. I prema indeksu gospodarske snage utvrđeni su brojni dispariteti na županijskoj razini. Stoga se rangiranjem prema indeksu gospodarske snage koju vrši HGK (2019) potvrđuje prevlast već navedenih županija koje su u vrhu, a u slučaju ovog indeksa sljedećim redoslijedom: Grad Zagreb (149,3), Istarska (129,0), Varaždinska (106,0), Primorsko-goranska (105,8), dok su sve preostale županije prema indeksu gospodarske snage HGK ispod prosjeka.

⁵ O različitim mogućnostima shvaćanja i poimanja pojma regija, vidjeti više u: Keating, M. (2017). *Contesting European regions*, Regional Studies, Vol. 51 No. 1: 50th Anniversary Special Issue. 9-18. str. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/00343404.2016.1227777> (pristupljeno 4. siječnja 2021.).

tim omogućeno djelovanje u vidu neovisne jedinice uz zadržavanje identiteta koji je određen s obzirom na regionalni identitet stanovnika, što ujedno može utjecati na stvaranje potpuno novog identiteta regije. Provođenje decentraliziranosti gospodarstva otežavaju čvrsta razgraničenja te razlikovanje između konkretne zemlje (nacionalnoga gospodarstva) i regije. O glavnim različitostima regije u odnosu na zemlju (nacionalno gospodarstvo) Nijkamp i Abreu (2009), ističu regiju kao otvoreni prostorni entitet, nad kojim nadležnost imaju nacionalni ekonomsko-politički autoriteti. Osim toga, autori navode karakteristiku otvorenosti regija, pri čemu se utječe i na jednostavniju prohodnost kapitala, roba i usluga. Istaknuta je i neupitna važnost regija i regionalnog ekonomskog razvoja⁶: *Regionalni ekonomski razvoj podrazumijeva primjenu ekonomskih procesa i dostupnih resursa u određenoj regiji čiji je ishod stvaranje održivog razvoja i željenih ekonomskih ishoda* (Stimson, Stough i Roberts 2006: 6). Naime, kritična pitanja regionalnog razvoja vezana su uz iznalaženje načina ostvarenja željenog regionalnog razvoja te podudarnih načina rješavanja neželjenih međuregionalnih ekonomskih različitosti. Na oba kritična pitanja postojeća teorijska saznanja, a ni empirijski rezultati ne daju cjelovita, konzistentna i neprijeporna zadovoljavajuća rješenja. Stoga su nova istraživanja nužna, posebice kada su u pitanju zemlje srednje i istočne Europe, a među njima je i Republika Hrvatska, čiji se regionalni ekonomski razvoj na županijskoj razini i nalazi u središtu interesa ove knjige. Razlike u razvijenosti globalni su problem suvremenih gospodarstava koja ih pokušavaju minimizirati putem regionalnih politika. EU ulaže značajne napore i financijska sredstva za kreiranje odgovarajuće regionalne politike.

U odnosu na EU u Hrvatskoj je regionalna politika svojevrsnu početnu institucionalnu fazu svoga razvoja započela tijekom 2009. godine, kreiranjem Zakona o regionalnom razvoju Republike Hrvatske (Narodne novine 153/2009). Potom je slijedio daljnji kronološki institucionalni razvoj Zakona o regionalnom razvoju Republike Hrvatske tijekom 2014. godine, kada je predstavljen novi Zakon o regionalnom razvoju Republike Hrvatske (Narodne novine 147/2014), a zatim i izmjene i dopune Zakona o regionalnom razvoju Republike Hrvatske (Narodne novine 123/2017), te izmjene Zakona o regionalnom razvoju Republike Hrvatske (Narodne novine 118/2018). Njezina uloga i djelovanje istražuje se u ovoj knjizi u okviru poglavlja 5.

⁶ Nužno je razlikovanje termina ekonomskog razvoja i ekonomskog rasta, o kojima se detaljnije govori u nadolazećim potpoglavljima. O razgraničenju pojmova pogledati u: Coombs, G. (2001). *Essays on Regional Economic Development*. U: Coombs, G. *Small Regional Economies*. Centre for Economic Studies in Association with Wakefield Press 5-8. str.

Kako bi se osiguralo jednostavnije prikupljanje, razvoj i usklađivanje regionalne statistike EU-a te evidentirale nastale promjene, teritorij EU-a podijeljen je prema Nacionalnoj klasifikaciji prostornih jedinica za statistiku (engl. *Nomenclature of territorial units for statistics*, u nastavku teksta NUTS)⁷. Socioekonomska analiza regija provodi se na tri razine te temeljem nje oblikuje regionalna politika EU-a. Najviša razina NUTS klasifikacije podrazumijeva velike socioekonomske regije (NUTS 1), osnovne regije primjenjivosti regionalnih politika (NUTS 2), te razinu koja obuhvaća male regije specifičnih zahtjeva (NUTS 3). Shodno tome, oblikovanje regionalnih politika EU-a usmjereno je regijama pogodnim za pomoć iz strukturnih fondova klasificiranih na NUTS 2 razini, područja usmjerenih drugim ciljevima većinski klasificiranih na NUTS 3 razini te kohezijsko izvješće većinski pripremljeno za NUTS 2 razinu (Eurostat⁸, NUTS 2012). NUTS 2 razina, dakle, predstavlja glavni okvir u provedbi regionalne politike te je mjerodavna za analizu regionalnih problema. Iako regionalna politika predstavlja osnovni instrument smanjenja postojeće neravnoteže, u Hrvatskoj je nažalost, nedovoljno prepoznat kao instrument izjednačavanja razine razvoja regija (Rašić, 2005:1). NUTS klasifikacijom obuhvaćene su samo zemlje članice EU-a, ali Eurostat definira šifriranje statističkih regija i za zemlje koje nisu članice EU-a. Primjerice, to vrijedi za zemlje u statusu zemlje kandidatkinje za pristupanje EU-u ili dijelom Europskog udruženja za slobodnu trgovinu (eng. *European Free Trade Association, EFTA*) (Eurostat, *Statistical Regions outside the EU* 2011). Klasifikaciju je osmislio Statistički ured Europske unije – Eurostat početkom 1970-ih godina u svrhu prikupljanja, razvoja i usklađivanja regionalne statistike, kao i za potrebe izrade socioekonomskih analiza regija (Puljiz i Biondić 2019:6). Isti autori, ističu NUTS klasifikaciju kao iznimno važan alat u provedbi pojedinih politika Europske unije, posebice kohezijske politike – npr. zbog prihvatljivosti pojedinih područja za dobivanje financijskih

⁷ NUTS klasifikacija je u pravnom smislu prvi put definirana Uredbom (EZ) br. 1059/2003 Europskoga parlamenta i Vijeća o uspostavi zajedničkog razvrstavanja prostornih jedinica za statistiku NUTS 2 iz 2003. godine, a kojom je definirana svrha donošenja, ključna obilježja klasifikacije te procedura izmjene NUTS-a (Puljiz i Biondić 2019:6). Posljednja važeća NUTS klasifikacija (Eurostat, NUTS 2021) na snazi je od 1.1. 2021. godine, moguće je vidjeti na: Eurostat, NUTS 2021. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/nuts/background> (pristupljeno 3. veljače 2021.). Važno je naglasiti kako su u knjizi svi izračuni rađeni na županijskoj razini, osim u slučajevima kada su se prikazivala/uspoređivali podatci Republike Hrvatske s dostupnim podacima zemalja Europske unije, pri čemu su rađeni izračuni među NUTS 2 regijama, a za koje je prilikom izrade knjige vrijedila podjela na 2 NUTS 2 regije. S druge strane, kada bi se u obzir i htjela uzeti nova podjela, podatci za razdoblje od siječnja 2021. godine još nisu dostupni, tj. dostupni su uglavnom za razdoblje do 2019. godine (a za neke razine i kraće).

⁸ Eurostat je statistički ured Europske unije, odgovoran za objavu kvalitetnih statističkih podataka i pokazatelja iz cijele Europe kojima se omogućuje usporedba država i regija (Eurostat – europska statistika, 2020. https://ec.europa.eu/info/departments/eurostat-european-statistics_hr (pristupljeno 6. studenoga 2020.).

potpora iz fondova kohezijske politike. Podatci o regijama Republike Hrvatske, prema prvoj podjeli obuhvaćali su klasifikaciju na tri NUTS 2 regije. Navedena je podjela NUTS klasifikacije, prihvaćena u ožujku 2007. godine (Narodne novine 35/2007). Izmjena NUTS klasifikacije stupa na snagu 30. kolovoza 2012. godine (Narodne novine 96/2012, 102/2012), temeljene na dvije NUTS 2 regije, s primjenom od 1. siječnja 2013. godine. Posljednja i trenutno aktualna izmjena NUTS klasifikacije odnosi se na usvajanje 4 NUTS 2 regije, s primjenom od 1. siječnja 2021. godine (Narodne novine 125/2019).

Knjiga je podijeljena u pet dijelova, a nakon svakog dijela dan je zaključak u sklopu izučavanog poglavlja. U uvodnom je dijelu pojašnjena važnost istraživanja regionalnog razvoja, koja je u novije vrijeme intenzivirana, kako u krugovima akademske zajednice, također i u političkim, ali i društvenim krugovima.

Drugi dio definira i predstavlja razgraničenja u pojmovima rasta, razvoja i razvijenosti, kao i ekonomskog rasta u odnosu na ekonomski razvoj. Naime, ekonomski rast predstavlja znatno uži pojam u odnosu na ekonomski razvoj. Ekonomski rast izražava se kvantitativno putem pokazatelja BDP-a, kao jednog od ujedno najčešće korištenih pokazatelja ekonomskog rasta. Ekonomski razvoj, s druge strane, podrazumijeva skup kvantitativnih, ali i kvalitativnih pokazatelja. Stoga je ekonomski razvoj, znatno teže *izmjeriti*, a shodno tomu pokazatelji ekonomskog razvoja su obično sastavljeni od manjeg ili većeg broja (uvijek barem nekoliko) pokazatelja (kompozitni indikatori). Nakon razgraničenja u pojmovima ekonomskog rasta i ekonomskog razvoja, poglavlje prikazuje i detaljno određenje ključnih pojmova vezanih uz regije i regionalni razvoj – regija, regionalni ekonomski rast, regionalni ekonomski razvoj. Kako je već istaknuto i za razlike ekonomskog rasta i ekonomskog razvoja, slično razlikovanje moguće je izraziti i za regionalnu razinu. Drugim riječima, regionalni ekonomski razvoj, osim rasta obuhvaća i druge kvantitativne i kvalitativne elemente – održivost, obrazovanje, društveni sadržaji, životno okruženje i druge elemente na regionalnoj razini. Ostvarenje regionalnog razvoja nužno uključuje i ekonomski rast, kao komponentu kvantitativnog izraza novostvorenih materijalnih elemenata, kao svojevrsnih preduvjeta razvoju. Osim osnovne terminologije i definicija vezanih uz regionalni razvoj, pozornost se posvećuje i ljudskom kapitalu kao čimbeniku značajnog utjecaja na promicanje regionalnog razvoja. Ljudski kapital također se detaljno predstavlja definicijom, ali i daje uvid u mjerenje ljudskog kapitala, obzirom na postojeću složenost i multidimenzionalnost.

Treći dio knjige odnosi se na opisivanje izabranih teorija regionalnog razvoja. Brojni su pokušaji pojašnjavanja promjena u stajalištima na razvoj određenog područja kao i uzroka različitih stupnjeva razvoja. Iako je praćenje ekonomskog ra-

sta i ekonomskog razvoja u određenom nacionalnom gospodarstvu, a sve češće i na razini regija jedno od središnjih pitanja, odgovori nisu jednostavni i jednolični i primjenjivi za sve regije. Promjene u promišljanjima o različitim razlozima dovođe do promjena i do prevrata u teorijama razvoja nacionalne, ali i teorija regionalne razine, tj. teorija regionalnog razvoja. Obzirom da su teorije regionalnog razvoja temeljene na teorijama ekonomskog rasta i razvoja, ponekada je nemoguće odijeliti razvoj vezan samo uz nacionalnu ili samo uz regionalnu razinu. Imajući u vidu brojnost teorija regionalnog rasta i razvoja, u trećem dijelu knjige, tj. trećem poglavlju teorije su predstavljene prema ostvarenoj regionalnoj konkurentnosti, uz dodatno elaboriranje određenih, relevantnih za daljni slijed knjige.

Četvrti dio knjige usmjeren je istraživanju postojeće neravnoteže u regionalnom razvoju, ali se također bavi i određenim razvojnim problemima do kojih neravnoteža dovodi te se obrazlažu uzroci i posljedice regionalne neravnoteže. Iako je regionalna neravnoteža u većoj ili manjoj mjeri problem svih gospodarstava, u cilju upravljanja razvoja regija nacionalnoga gospodarstva, nužno je mjeriti razvoj pojedinih regija. Stoga je mjerenje regionalne razvijenosti jedno od iznimno važnih dijelova poglavlja četiri. Nužno je naglasiti kako problem regionalne neravnoteže nije isključivo vezan uz nerazvijene zemlje, nego se s ovim problemom susreću i razvijene zemlje. U tom je smislu istraživanje navedene problematike još i važnije, kao i način upravljanja regionalnom politikom, kao instrumentom kojim bi se eventualna neravnoteža, uz preduvjet poznavanja uzroka neravnoteže, mogla reducirati ili maksimalno moguće otkloniti. Poglavljem četiri predstavljene su i regije koje zaostaju u razvoju, mjerenje regionalnih razlika te regionalna politika kao instrument smanjenja regionalnih razlika, ali i regionalna politika EU-a uz osvrt na zemlje srednje i istočne Europe.

Peti dio knjige posvećen je analizi regionalnog razvoja u Republici Hrvatskoj. Analiziraju se *de facto* stanja regionalnog razvoja Republike Hrvatske, uz osvrt na važnost decentralizacije. Ipak, neovisno o prepoznatoj potrebi provođenja decentralizacije, u potpunosti nikada nije adekvatno provedena, pri čemu se ističu brojni problemi kao nusproizvodi nedovoljno dobro provedene decentralizacije. Jedan od iznimno važnih dijelova za temu istraživanja ove knjige je i sama regionalna neravnoteža, kao i nepostojanje poželjnog koncepta policentričnog razvoja – u odnosu na sadašnji model upravljanja iz jednog centra, glavnoga grada. Poglavljem pet predstavljaju se i rezultati izabranih dosadašnjih istraživanja regionalnoga razvoja u Republici Hrvatskoj, ali i rezultati izabranih istraživanja pri čemu se evidentira postojeći jaz u razvijenosti među županijama Republike Hrvatske. Osim istraživanjima akademske zajednice, ovaj dio knjige predstavlja i rezultate institucionalnih regionalnih kronoloških mjerenja regionalnih razlika. Isto poglavlje, između ostaloga, naglašava ulogu, značaj i kronologiju razvoja regi-

onalne politike u Republici Hrvatskoj – uz naglasak na potrebu vođenja adekvatno kreirane prilagođene regionalne politike te na taj način uvažavajući specifične potrebe i zahtjeve pojedinog područja nacionalnoga gospodarstva, tj. pojedine regije Republike Hrvatske.

U šestom poglavlju nalaze se bibliografski podatci te u sedmom popis tablica, grafikona, slika, a u osmom kazalo.

2. REGIONALNI RAZVOJ - POLAZNA ODREĐENJA I MJERENJE

Izučavanje ostvarenoga stupnja razvoja uobičajeno se provodi na razini nacionalnih gospodarstava, no u suvremenim uvjetima važnost geografskih granica sve više slabi. Stoga dolazi do pojačanog interesa praćenja rasta i razvoja na subnacionalnim, regionalnim razinama. Razlike u razvoju pojedinih regionalnih područja evidentne su ne samo na ekonomskoj, nego i u drugim dimenzijama razvoja, kao što su primjerice socijalna i kulturna dimenzija razvoja. Uočavanje potrebe praćenja i evidentiranja razlika unutar nacionalnoga prostora, intenzivirano je po završetku Drugoga svjetskog rata (Nijhoff 1964). Zainteresirani za način na koji bi trebali formulirati ekonomsku politiku regionalne razine, u prvom su redu lokalni akteri u suvremenim globaliziranim ekonomijama, što navodi Dinc (2015)⁹. Regionalni su i lokalni sustavi - sustavi unutar sustava¹⁰ te je stoga ključno šire izučavanje i razumijevanje okoline unutar kojeg pojedina gospodarstva djeluju. S druge strane Ohmae (1995), navodi kako nacionalna gospodarstva u svom nekadašnjem smislu pokretača ekonomskih aktivnosti počinju gubiti na važnosti te se unutar nacionalnih granica stvaraju nove cjeline (svojevrzne prirodne poslovne zone), kojima se poboljšava kvaliteta života i blagostanja regionalnoga područja. Ohmae (1993) pojam regionalnoga područja terminološki veže i uz neuobičajeni izraz *regionalne države*, podrazumijevajući sve veće ovlasti pojedinih teritorijalnih jedinica unutar nacionalnih granica. Iako su nacionalna gospodarstva najčešće predstavljala temeljnu teritorijalnu jedinicu upravljanja ekonomskim aktivnostima i organizacijom ljudskih aktivnosti, Ohmae (1993) smatra nacionalna gospodarstva potpuno disfunkcionalnima te ističe važnost *regionalnih država*¹¹. Granice *regionalnih država* uspostavljaju se tržišnim aktivnostima koje pritom stvaraju prirodne ekonomske zone. Time se u potpunosti zanemaruju uobičajene političke odrednice. Stimson *et al.* (2006: 2), zabilježili su slučajeve kada utjecaj regija nadilazi nadmoć utjecaja nacionalne razine. U tom je kontekstu moguće da teritorijalno niža jedinica ostvaruje prevlast nad višom teritorijalnom jedinicom, tj.

⁹ Dinc, M. (2015). *Introduction to Regional Economic Development*. Major Theories and Basic Analytical Tools. Edward Elgar Publishing. Cheltenham – Northampton str. 1.

¹⁰ *Sustav unutar sustava* podrazumijeva svojevrzne oformljene upravljačke razine – lokalne ili regionalne razine, a koje se nalaze unutar nacionalnog gospodarstva.

¹¹ Autor za primjer navodi Italiju kao zemlju izraženih razlika u industriji i prihodima. Evidentiranje razlika u tzv. regionalnim državama, u ovom slučaju, industrijskog sjevera i ruralne Italije u potpunosti bi bile zanemarene kada bi se zemlju promatralo kao jedinstveni ekonomski teritorij.

utjecajem nacionalne ekonomije¹². U suvremenim gospodarstvima sve navedeno najviše se sagledava u tehnologiji i/ili poduzetničkoj perspektivi¹³. Temelji uspješnoga regionalnog razvoja uključuju i teorijske koncepte kao i pravila, no aplikativna strana i provedba nikako ne smiju ostati zanemareni. Stoga se pod konceptom uspješnog regionalnog razvoja trebaju propitkivati zabilježeni pozitivni rezultati empirijskih događaja i prakse. Regionalni je ekonomski razvoj multidisciplinarni pojam i kao takav predmet izučavanja i drugih znanstvenih disciplina i grana. Dakle, izučavanje regionalnog razvoja interesno je područje za akademsku i poslovnu zajednicu, primjerice *managementa* kao znanstvene discipline, regionalne ekonomike i drugih. Uz povezanost s različitim znanstvenim disciplinama, regionalni razvoj obično se veže i uz praktične i upravljačke grane kao što su - javna uprava, urbano i strateško planiranje i brojne druge. U nastavku poglavlja prvo je određen, odnosno definiran regionalni razvoj.

Brojne su teorije regionalnog razvoja, koje su se pojavljivale u različitim vremenskim okvirima i prema različito postavljenim hipotezama o izvorima pokretanja regionalnog razvoja. Stoga, sljedeće poglavlje detaljnije predstavlja i obrađuje izabrane teorije regionalnoga ekonomskoga razvoja. Nadalje, analiziraju se uzroci i posljedice postojeće regionalne ekonomske neravnoteže te čimbenici koji čine goruću prepreku regionalnoga ekonomskoga razvoja. Iznimne se prepreke susreću prilikom mjerenja regionalne razvijenosti, budući da nisu utvrđene jedinstvene mjere te iste razvijenosti. Stoga već složen proces mjerenja postaje još kompleksniji. Određenjem pojma regionalnog razvoja, pojašnjava se potencijalno djelovanje regionalne

¹² Primjer brojnih glavnih gradova Europe koji se promatraju kao zasebna regija, a u ekonomskom kontekstu i pokazateljima znatno nadmašuju prosjek nacionalnog gospodarstva (npr. Prag, Zagreb).

¹³ Obzirom na važnost tehnologije i poduzetništva u promociji razvoja, ne čudi bogatstvo radova navedenih tema, izdvajajući sljedeće - tehnologije i regionalnog razvoja: Townroe, P. M. (1990). *Regional Development Potentials and Innovation Capacities*. U: Ewers, H.-J.; Allesch, J. (ur). *Innovation and Regional Development, Strategies, Instruments and Policy Coordination*. Walter de Gruyter. Berlin, 71-168. str.; Toland, J.; Yoong, P. (2017). *Using Historical Methods to Explore the Contribution of Information Technology to Regional Development in New Zealand*. Information & Culture. Vol. 52. No. 1. 85-113. str. <https://doi.org/10.7560/IC52104> (pristupljeno 18. listopada 2020.); Lamine, W.; Mian, S.; Fayolle, A.; Wright, M.; Klotfen, M.; Etkowitz, H. (2018). *Technology business incubation mechanisms and sustainable regional development*. The Journal of Technology Transfer. Vol. 43. 1121-1141. str. <https://link.springer.com/article/10.1007/s10961-016-9537-9> (pristupljeno 18. listopada 2020.); te poduzetništva i regionalnog razvoja: Müller, S. (2016). *A progress review of entrepreneurship and regional development: What are the remaining gaps?* European Planning Studies. 24:6. 1133-1158. 10.1080/09654313.2016.1154506 (pristupljeno 18. listopada 2020.); Dvoutely, O.; Gordievskaya, A.; Prochazka, D. A. (2018). *Investigating the relationship between entrepreneurship and regional development: case of developing countries*. Journal of Global Entrepreneurship Research. Vol. 8. No. 16. <https://link.springer.com/article/10.1186/s40497-018-0103-9> (pristupljeno: 18. listopada 2020.).

politike u cilju promicanja regionalnog razvoja. Postizanje i ostvarenje regionalnog razvoja moguće je djelovanjem regionalne politike. Gotovo najvažniju ulogu pritom imaju nositelji pojedinih ekonomskih regionalnih politika koji se određuju i pojašnjavaju unutar ovog poglavlja, a mogu obuhvaćati i nekoliko razina.

Knjiga iznosi spoznaje o promatranim učincima i načinima funkcioniranja regionalne politike EU-a – Zajednička regionalna politika EU. Njezino je djelovanje usmjereno prema svim zemljama članicama Europske unije koje imaju zahtjev i potrebu za njezinom implementacijom. Uz provedbu jedinstvene zajedničke regionalne politike, na razini nacionalnih gospodarstava provode se specifične pojedinačne regionalne politike. Regionalna politika određenoga nacionalnoga gospodarstva može biti različita od drugih nacionalnih gospodarstava zbog karakterističnih zahtjeva i problematika specifičnih za svaku pojedinu zemlju.

Ekonomsko stanje unutar Republike Hrvatske znatno je promijenjeno u odnosu na prethodno razdoblje djelovanja u području regionalne politike i u pretpriputnom razdoblju te nakon ostvarenih integracijskih procesa priključenja Europskoj uniji od 1. srpnja 2013. godine, a u nekoliko je godina od navedenog razdoblja, doživjelo značajne turbulentne promjene. Stoga je uz izučavanje regionalne politike Republike Hrvatske iznimno značajno predstaviti i regionalnu politiku Europske unije. Nastavno se u potpoglavljima razgraničavaju *osnovni pojmovi*¹⁴ korišteni u knjizi. Problematika regionalnog razvoja razmatra se u suvremenim gospodarstvima putem mnoštva različitih učinaka i politika. Područje regionalnog razvoja dio je znanosti koji je od svojih začetaka do danas očuvao interes znanstvenika (Isard 1956; McGahey 2008; Bærenholdt 2009; Dunford 2009; Capello i Nijkamp 2011; Capello 2016). Osim u ekonomskoj znanosti, regionalni razvoj interesno je polje i drugih znanstvenih područja. Pored ostalog, pitanja regionalnog razvoja nisu ograničena samo na akademsku zajednicu, nego i šire kao što je to primjerice poslovni sektor, ali i regionalna i lokalna samouprava. Nastavak poglavlja pojašnjava osnovnu terminologiju i terminološka razgraničenja vezana uz regije i regionalni razvoj, kao i različite pristupe mogućeg ostvarenja regionalnog razvoja.

2.1. Rast, razvoj i razvijenost

Regionalni razvoj definiran je na mnoštvo različitih načina. No prije same definicije regionalnog razvoja, potrebno je pojasniti značenje pojmova rasta, razvoja i razvijenosti. Rast se obično promatra u kvantitativnim pojmovima - povećanje proizvodnje, rast bruto domaćeg proizvoda (BDP-a), povećanje broja stanovnika

¹⁴ Pojmovi - ekonomski, privredni i gospodarski - promatrani su kao sinonimi/bliskozačnice. Poglavlje 2.1. pojašnjava razlike značenja pojmova - *rast, razvoj i razvijenost*.

- dok je za razvoj važnija kvalitativna dimenzija. Razvoj podrazumijeva poboljšanje i naglašavanje važnosti povećanja razine kvalitete i različitosti (Pike, Rodríguez-Pose i Tomaney 2007; prema *Local Government Commission 2004: 1*). Pored ostalog, rast se prema Baletiću (1995: 769), odnosi na povećanje stvarne razine BDP-a te se obično izražava u novcu, dok ekonomski razvoj (eng. *economic development*), prema Mikić *et al.* (2011: 793), podrazumijeva puno širi pojam. On obuhvaća proces gospodarskog rasta uz poboljšanje standarda i kvalitete života ljudi i to povećanjem dohotka. Prema Borozan (2009), *razvoj* predstavlja multidimenzionalan proces koji u svojoj biti pretpostavlja poboljšanje i progres koji se ne odnosi samo na pojedince, grupe ljudi, poduzeća ili organizacije, već pretpostavlja poboljšanje i progres za sve ljude koji žive na određenom području. Dunford (2009) pojmom *razvoj* podrazumijeva činjenje određenog prostora korisnijim ili produktivnijim, a koje se može očitovati razvojem tog prostora ili u tom prostoru ili razvojem ljudi koji borave u tom području. Ujedno se povezuje sa stajalištem kako prostor i njegovi stanovnici mogu prijeći iz niže u višu fazu organizacije te se u skladu s ovom idejom na razvoj gleda kao na proces u kojemu su ljudi u isto vrijeme i provoditelji i korisnici promjena. Razvoj je u ekonomskoj teoriji definirao i Gunnar Myrdal¹⁵. Myrdal (1974: 729) pod pojmom razvoja podrazumijeva - *unapređenje čitavog društvenog sustava* - uz obuhvat svih ekonomskih i neekonomskih čimbenika društvenog sustava. Pojam razvoja ne treba miješati sa sličnim izričajem drugog pojma, razvijenosti. Razvijenost se, prema Hrvatskom jezičnom portalu, definira kao osobina onoga što je razvijeno (privrede, tijela)¹⁶. Može se odnositi na gospodarstvo, ali i na regije - ne mora predstavljati konačnu točku, već može biti i samo jedna faza razvoja. Razvijenost predstavlja rezultat procesa razvoja promatran ili u nekoj vremenskoj točki ili u nekom vremenskom razdoblju. Dakle, razvijenost se odnosi na dosegnuti i ostvareni stupanj razvoja, dok je razvoj proces dosezanja određenog stupnja razvoja. Pojam razvoja obično podrazumijeva i pojam rasta, iako je postojanje rasta preduvjet bržeg razvoja, nije njegov jedini i isključivi uvjet. Ekonomski gledano, rast i razvoj podrazumijevaju procese, dok razvijenost predstavlja rezultat procesa¹⁷. Sintezom definicija proizlazi kako se navedeni pojmovi, osim u morfološkoj, razlikuju i u semantičkoj

¹⁵ Karl Gunnar Myrdal, Nobelovu je nagradu za ekonomiju zajedno s Friedrichom Hayekom primio 1974. godine. K. G. Myrdal švedski je ekonomist poznat po svom zastupanju neuobičajenog stava odnosa prirodnih i društvenih znanosti. Detaljnije o stajalištu autora vidjeti u: Myrdal, G. (1974). *What Is Development?* Journal of Economic Issues Vol. 8. No. 4: 729-736. <http://www.jstor.org/stable/4224356> (pristupljeno 17. srpnja 2013./18. listopada 2020.).

¹⁶ Hrvatski jezični portal <http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search> (pristupljeno 18. listopada 2020.).

¹⁷ Definiciju pojma razvijenosti pomogao je oblikovati prof. dr. sc. Ivan Jurčević, umirovljeni izvanredni profesor Filozofskog fakulteta u Osijeku.

osnovi. Iako se u hrvatskom jeziku diferenciraju značenja pojmova rasta, razvoja i razvijenosti, u engleskome govornom području pojmovi razvijenosti (eng. *development*) i razvoja (eng. *development*) izjednačeni su.

2.2. Ekonomski rast vs. ekonomski razvoj

Korištenje termina rasta, razvoja i razvijenosti u ekonomskom kontekstu upućuje na definiranje ekonomskog rasta¹⁸ kao rasta ekonomskih kapaciteta privrede. Ekonomski razvoj predstavlja unaprjeđenje višestrukih razvojnih dimenzija (ekonomskih, političkih, kulturnih, socijalnih i drugih), dok razvijenost predstavlja rezultat procesa razvoja promatran u nekoj vremenskoj točki ili u nekom vremenskom razdoblju. Promatrajući odnos ekonomskog rasta i ekonomskog razvoja, može se reći kako je ekonomski rast (eng. *economic growth*), uži koncept u odnosu na ekonomski razvoj¹⁹. Ekonomski razvoj (eng. *economic development*), osim mjere vrijednosti finalnih dobara i usluga u određenom vremenskom razdoblju, obuhvaća i blagostanje ljudi u društvu i povećanje životnog standarda. Ekonomski se razvoj zbog složenosti najčešće mjeri kompozitnim indeksima kako bi se obuhvatila i mjerenja koja se odnose i na kvalitetu života, npr. indeks ljudskog razvoja (eng. *Human Development Index, HDI*), indeks bruto sreće (eng. *Gross Happiness Index*) ili indeks stvarnog napretka (eng. *Genuine Progress Index, GPI*), a Carciente i Phélan (2013) navode još nekoliko drugih indikatora:

- indeks društvenog napretka (eng. *Social Progress Index*)
- indeks osnovnih kapaciteta (eng. *Basic Capacities Index*)
- indeks rodne nejednakosti (eng. *Gender Inequality Index*)
- indeks sretne planete (eng. *Happy Planet Index*).

Svaki indeks ujedno sadržava inovativne elemente kao što su novi pristupi ili društvene komponente, poput pitanja spola ili okoliša, a sve češće uključuju se i subjektivna stajališta. Postoji mnoštvo i drugih indikatora koji mjere kvalitetu života. Tako primjerice Diener i Suh (1997) navode indeks kvalitete života (eng. *Quality of Life Index*), dok Ivanov i Peleah (2013) govore o takozvanom - dostupnom ljudskom razvojnom indeksu (eng. *Affordable Human Development Index*,

¹⁸ O odnosu BDP-a kao pokazatelja gospodarskog rasta te blagostanja i kvalitete života i njegova mjerenja, pogledati u: Costanza, R. *et al.* (2009). *Beyond GDP: The Need for New Measures of Progress*. The Pardee Papers No. 4. The Frederick S. Pardee Center for the Study of the Longer-Range Future. <http://www.oecd.org/site/progresskorea/globalproject/42613423.pdf> (pristupljeno 19. listopada 2020.).

¹⁹ Detaljnije o razvoju, ekonomskom razvoju i ekonomiji razvoja pogledati u: Perkins, D.H. *et al.* (2013). *Economics of development*. W.W. Norton & Company. New York-London.

AHDI) koji se prema UNDP-ovom regionalnom centru iz Bratislave i Osnovne EU agencije za prava (2013) naziva još i *razvoj koji traje*. Ovaj indikator mjeri razvoj prema trima dimenzijama, uključujući uz dimenzije HDI-a i dimenzije okoliša i društveno-ekonomske održivosti. Stoga se na razvoj u ovom slučaju gleda ne samo kao na ostvareni stupanj, nego i način ostvarenja razvoja.

Popović (2014) naglašava kako AHDI pribraja dodatnu četvrtu dimenziju HDI-ju, tj. ljudskom razvojnom indeksu kako bi se naglasila uloga okoliša, ali dostupnost ujedno naglašava, može li i koliko ostvareni ljudski razvoj biti dugoročno održiv. Nadalje, navodi još i indikator, tzv. proširenoga ljudskog razvojnog indeksa (engl. *Extended Human Development Index, EHDI*), koji predstavlja detaljniji pokazatelj ljudskog razvojnog indeksa, ali za razliku od AHDI-ja ne uzima u obzir pretpostavku dugoročne održivosti²⁰. Znanstvenici nisu jedini koji prate navedene indekse u nacionalnim gospodarstvima i regijama. Osim njih navedene pokazatelje prate i brojne vlade kao i institucije javnih politika. Pozitivan primjer indeksa kao pokazatelja kvalitete života i pomoći pri donošenju javnih politika, pružaju primjerice Hagerty *et al.* (2001) koji su razvili 14 kriterija za određivanje vrijednosti i korisnosti indeksa kvalitete života za javne politike. Ujedno su izvršili pregled 22 najčešće korištena indeksa mjerenja kvalitete života koji su se pokazali značajnim prilikom mjerenja pouzdanosti.

Socijalna dimenzija razvoja u zemlji obuhvaćena je statističkim informacijama o stanju obrazovnog i zdravstvenog sustava te općeg doživljaja životnog standarda (Bloem 2013). Uz već navedene autore, određeni autori osim što pojašnjavaju razlike ekonomskog rasta i ekonomskog razvoja²¹, pojašnjavaju i pojedine vrste rasta i njihov utjecaj na razvoj. Gallopín (2003: 25) primjerice navodi kako ekonomski rast i ekonomski razvoj - *nisu bliskoznačni te kako se ekonomski rast može i treba promatrati kao jedan od preduvjeta ekonomskog razvoja*²². Budući da se razvoj odnosi na poboljšanja u kvaliteti života, on objedinjuje stupanj zadovoljenja ma-

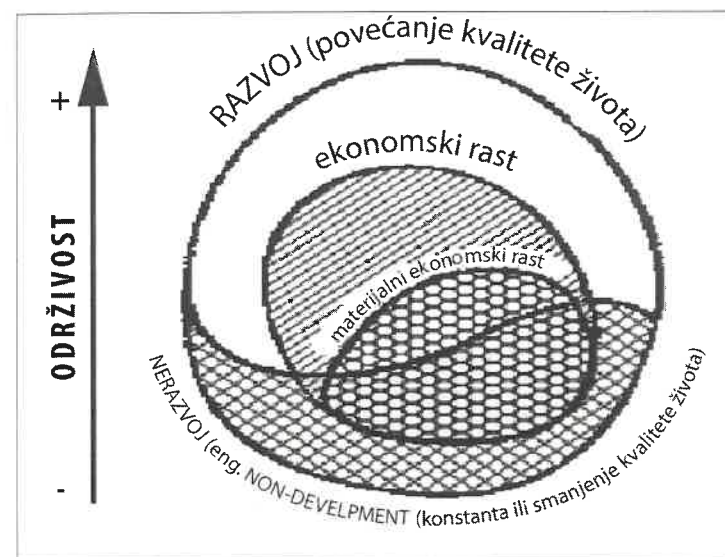
²⁰ Razliku ostvarenog stupnja ljudskog razvoja (EHDI) i razvoja ostvarenog na održiv način na primjeru Crne Gore pogledati u: Popović, S. (2014). *Resource Efficiency and Sustainable Human Development*. National Human Development Report – Montenegro. UNDP. 81. str.

²¹ Izlaganje o razlikama ekonomskog rasta i ekonomskog razvoja te percepciji blagostanja, te uzimanja u obzir i drugih, ne nužno monetarnih stvari u obzir, vidjeti više u radu: Fox, J. (2012). *The Economics of Well-Being*, Harvard Business Review. <https://hbr.org/2012/01/the-economics-of-well-being> (pristupljeno 6. siječnja 2021.); O načinu izgradnje ekonomije blagostanja, vidjeti više u: Nozal, A. L.; Martin, N.; Murin, F. (2019). *The Economy of Well-being: Creating Opportunities for People's Well-being and Economic Growth*. OECD. SDD Working Paper No. 102. [www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=SDD/DOC\(2019\)2&docLanguage=En](http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=SDD/DOC(2019)2&docLanguage=En) (pristupljeno 6. siječnja 2021.).

²² O'Hearn (2009) ističe kako se ekonomski rast uobičajeno promatra kao nužan preduvjet ekonomskog razvoja te prihvaćenom stajalištu o mogućnosti ostvarenja društvenog blagostanja društva tek po ostvarenju ekonomskog rasta. No, isti autor ipak navodi i drugačija stajališta,

terijalnih i nematerijalnih ljudskih potreba i ispunjenje ljudskih želja, ali i htijenja (vidljivih u subjektivnom stajalištu zadovoljstva pojedinca). Nadalje, ekonomski rast nije nužno i isključivo vezan uz materijalni rast koji je vrlo često ograničen nedostatnim prirodnim resursima. Nematerijalni ekonomski rast sve se učestalije pojavljuje, a očituje se u povećanom udjelu uslužnih djelatnosti. Odnos između razvoja, ekonomskog rasta i materijalnog ekonomskog rasta, detaljnije se prikazuje slikom 1 gdje su jasno vidljive moguće kombinacije ekonomskog rasta i promjena u kvaliteti života, dok se nastavno slikom 2 prikazuju mogući oblici razvoja.

Slika 1. Razvoj – ekonomski rast – materijalni ekonomski rast prikazan Vennovim dijagramom

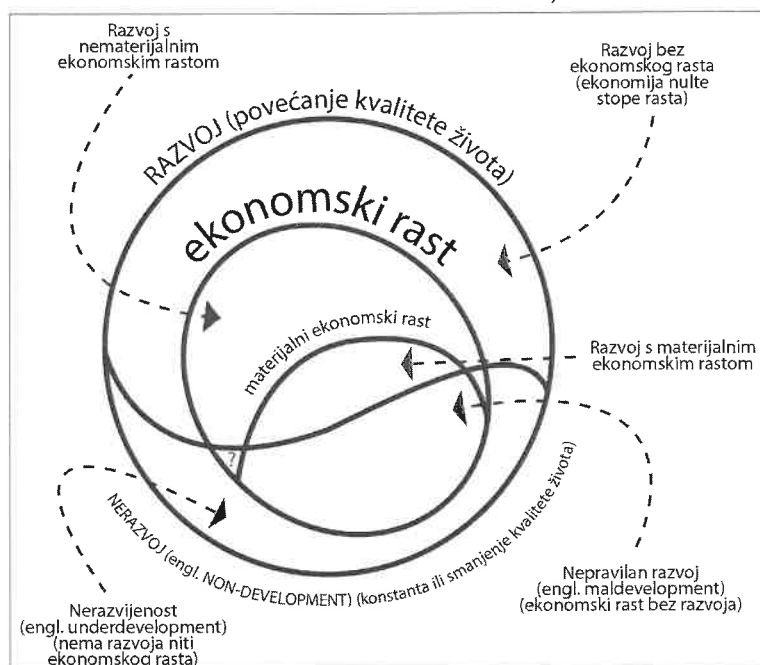
Izvor: Gallopín, G. (2003). *A systems approach to sustainability and sustainable development*. Sustainable Development and Human Settlements Division ECLAC/ Government of the Netherlands Project NET/00/063 *Sustainability Assessment in Latin America and the Caribbean* Santiago. Chile. https://repositorio.cepal.org/bitstream/handle/11362/5759/1/S033119_en.pdf (pristupljeno 18. listopada 2020.).

Može se istaknuti kako do nerazvijenosti (engl. *underdevelopment*), dolazi u situacijama kada izostaje povećanje u kvaliteti života ili ekonomskom rastu (zemlje Latinske Amerike). Osim ovog primjera moguća je i situacija nepravilnog razvoja (engl. *maldevelopment*), kada dolazi do materijalnoga ekonomskog rasta bez povećanja kvalitete života - upitnost dugoročne održivosti uz pojavu *i u zemljama*

npr. stajalište Amartya Sena o dokazima kako visoke stope ostvarenog prihoda nužno ne vode do blagostanja.

sjevera i u zemljama juga. Sinergija povećane kvalitete života i materijalnoga ekonomskoga rasta kao odrednica razvoja koja se u suvremeno vrijeme najčešće javlja na sjeveru, iako je rijetka, moguća je kao i kombinacija nerazvoja²³ (engl. *non-development*) i nematerijalnoga ekonomskoga rasta. Gallopín (2003: 28-29), ističe i razne moguće oblike razvoja što je prikazano slikom 2.

Slika 2. Različiti oblici razvoja

Izvor: Gallopín, G. (2003). *A systems approach to sustainability and sustainable development*. Sustainable Development and Human Settlements Division ECLAC/ Government of the Netherlands Project NET/00/063 *Sustainability Assessment in Latin America and the Caribbean* Santiago, Chile. https://repositorio.cepal.org/bitstream/handle/11362/5759/1/S033119_en.pdf (pristupljeno 18. listopada 2020.).

Dugoročno razdoblje pretpostavlja dvije moguće situacije održivog razvoja, i to:

- povećanje kvalitete života uz nematerijalni ekonomski rast
- povećanje ekonomije nultoga materijalnoga rasta (nepostojanje ekonomskoga rasta).

²³ Termin nerazvijenosti (engl. *underdevelopment*) i nerazvoja (engl. *non-development*), prilagođeni su prijevodu različito korištenih engleskih termina. Nerazvijenost bi se u ovom kontekstu mogla povezati s niskim stupnjem ostvarenog razvoja, tj. s razvojem evidentiranog u određenoj točki, dok se termin nerazvoja odnosi na proces neostvarivanja razvoja.

Ipak, osiguranje održivog razvoja nužno ne podrazumijeva prestanak ekonomskoga rasta. Njegovo je održavanje moguće uz stvaranje nulte stope rasta materijalne ekonomije te u istom trenutku pozitivno rastuće nematerijalne ekonomije. U konačnici osigurat će se stabilizacija demografskog i materijalnoga ekonomskoga rasta, dok kulturni, psihološki i duhovni rast nisu određeni fizičkim ograničenjima. Bogate bi zemlje trebale napraviti prijelaz od nepravilnog razvoja ili razvoja materijalnoga ekonomskoga rasta k razvoju nematerijalnoga ekonomskoga rasta ili uz preferencije društva k ekonomiji nultoga materijalnoga rasta. Budući da nerazvijene zemlje nemaju potreban stupanj akumuliranog kapitala potrebnog kako bi se osigurao održivi razvoj, uglavnom će biti onemogućene od nerazvijenosti doći do razvoja nematerijalnoga ekonomskoga rasta ili ekonomiji nultoga ekonomskoga rasta. Iako je jasno da kretanje od nerazvijenosti k nepravilnoj razvijenosti jest moguće i slijede ga određene zemlje, takav put razvoja nije poželjan. Dakle, uz navođenje svih mogućnosti najpogodnijim izborom razvoja, uz osiguranje održivog razvoja zemalja u razvoju, jest put od nerazvijenosti k prijelaznom razdoblju materijalnoga ekonomskoga rasta, a zatim ka razvoju nematerijalnoga ekonomskoga rasta.

Tijekom vremena koncept razvoja bio je podložan promjenama uključujući, osim ekonomske komponente i prava pojedinca, prilike, sposobnosti, slobode s obzirom na konceptijske i tehničke temelje ekonomskog i društvenog izbora. Prema *Overseas Development Institute, ODI*, (2001) koncept razvoja uključuje:

- okvire koji uključuju blagostanje osobe vidljivo vlastitim, osobnim, fizičkim i mentalnim blagostanjem te aspekt u kojemu se osoba povezuje s ciljevima koje želi ostvariti, pazeći pritom i na ishode i na procese ostvarenja ishoda uz prikaz intrinzične vrijednosti sudjelovanja i izbora pojedinca;
- potrebu isključivog nadilaženja korisnosti i prihoda koja treba biti ovisna o izboru pojedinca te
- pristup u kojemu slobode i pravo imaju središnje mjesto.

Navedeno stajalište izvorno je mišljenje ekonomskoga nobelovca Amartyja Sena²⁴, prema kojemu razvoj nikako ne smije biti iskazan isključivo metričkim prikazom korisnosti, već treba obuhvaćati društveno-ekonomsku komponentu koja će inkorporirati i intrinzičnu vrijednost slobode i prava pojedinca. Ekonomska učinkovitost treba biti poduprta temeljnim slobodama, pojedinačnim djelovanjem i pravima čovjeka, a paradigma preusmjerena s pristupa usmjerenog isključivo važnosti prihoda, rasta i korisnosti na društveno-ekonomsku komponentu i ishod (tablica 1).

²⁴ Amartya Sen dobio je 1998. godine Nobelovu nagradu za ekonomiju zbog iznimnog doprinosa ekonomiji blagostanja.

Tablica 1. Različiti pristupi konceptu razvoja

Koncept	Stari pristup	Novi pristup
Interesi /prednosti/ blagostanje pojedinca	Prihod /potrošnja/ korisnost (individualna sreća/ispunjenost)	Ljudske sposobnosti i prilike – s izričitim ulogom slobode, djelovanja i prava
Konačni ciljevi razvoja	Ekonomska učinkovitost /maksimizacija BDP / po stanovniku	Ljudski razvoj i razvoj kao sloboda – ekspanzija vrijednih sposobnosti i realizacija sloboda i prava ljudi

Izvor: Overseas Development Institute. ODI (2001). *Economic Theory. Freedom and Human Rights: The Work of Amartya Sen*. <http://www.odi.org.uk/sites/odi.org.uk/files/odi-assets/publications-opinion-files/2321.pdf> (pristupljeno 15. srpnja 2013./18. listopada 2020.).

Između novije znanstvene discipline koje izučavaju problematiku ekonomskog rasta i razvoja, smjestila se ekonomija razvoja (engl. *development economics*), koja je prema Senu (1983: 745) usmjerena ostvarenju ekonomskog rasta zemalja u razvoju. Kako je proces razvoja složen, mnogobrojne su zapreke koje se mogu pojaviti tijekom procesa razvoja. Jedan od predstavnika regionalne ekonomije, Hirschman (1965: 385), navodi zapreke kao:

- prirodne - vidljive u nedostatku resursa
- umjetne - vidljive u nedostatku prava i reda te kapitala
- objektivne - vidljive u nedostatku resursa ili kapitala
- subjektivne - vidljive u nedostatku poduzetništva i sklonosti riziku, želje za promjenom ili u preziru materijalnog uspjeha
- unutarnje - kao kombinacija svih navedenih faktora
- vanjske prepreke i druge.

2.3. Regija

Kako bi bio definiran regionalni razvoj, potrebno je pojasniti pojam *regije*. Značenje regije uvjetuje i sam geografski aspekt promatranja konkretnog područja. Tako primjerice regija može predstavljati cijeli kontinent, ukoliko se komparira i stavlja u svjetske razmjere ili obuhvaćati samo jedan dio određenoga nacionalnog gospodarstva.

Istaknuti regionalni ekonomisti Nijkamp i Abreu (2009), regije definiraju kao prostornu raspodjelu zemlje koju karakterizira poseban stupanj prostorne različitosti. Pitanje regije zaokuplja interes različitih društvenih i humanističkih znanosti pa ne čudi kako uslijed promatranja različitih karakteristika u tumačenju, pojmovno određenje regije može biti otežano. Đulabić ističe kako ekonomske znano-

sti naglasak stavljaju na karakteristike²⁵ koje obuhvaćaju strukturu gospodarstva, urbaniziranost nekog područja ili neke druge slične karakteristike; povijesne značnosti promatraju etničku strukturu, jezik, kulturne i druge specifičnosti određenog područja, dok se političkim i ustavnopravnim elementima naglašava različit položaj teritorijalnih jedinica u cjelokupnom političkom i ustavnopravnom uređenju (Đulabić, 2007: 55). Pojam *regije* može predstavljati dio zemljišne površine okarakterizirane određenim obilježjima zbog kojih je ono jedinstveno i različito spram drugih područja.

Pritom postoje kriteriji prema kojima se rade razgraničenja na regionalna područja (Čvrak 2011: 372), dok Dawkins (2003: 134), pojmom *regija* podrazumijeva: *prostorno ograničenu populaciju (ljudskih bića) koju povezuje ili povijesna nužnost ili izbor za određenu geografsku lokaciju*. Adžić (2011: 97) regijom smatra *područje koje predstavlja jasno zatvorenu cjelinu ili skup sličnih područja gdje živi stanovništvo koje posjeduje određene zajedničke elemente (npr. jezik, kulturu, povijesnu tradiciju, zajedničke gospodarske, prometne i druge uvjete) i koje želi sačuvati zajedničke specifičnosti radi unaprjeđenja kulturnog, socijalnog i gospodarskog razvitka*. Dunford (2009) definira regiju kao dio koji se odnosi na ograničeni dio Zemljine površine koji kao cjelina obuhvaća određene zajedničke karakteristike prostora koje su ili u potpunosti funkcionalno neovisne ili su područje preko kojeg se prenose ekonomske, političke ili administrativne prevlasti. Slijedom navedenog, Šimunović (2007: 23), pojmom *regija* podrazumijeva opći pojam teritorijalne jedinice koji se u sustavu odnosi na - nešto između makro i mikroregije - dok se isti pojam *regija*, prema Rašić (2005: 13) definira kao *područje (regija) označava geografsko područje unutar nacionalnog teritorija neke zemlje koje se može definirati bilo u smislu administrativnih granica ili u smislu gospodarskih i socijalnih značajki, prema kojima se razlikuje od okolnih područja*. Podjela teritorija na regije neprekidno se prilagođava usporednom razvoju i promjenama unutar društva te je jasno kako regionalni razvoj nikako nije niti može bit unificiran. Podjele i obuhvaćanje ustrojstva regija mogu počivati na ustrojstvu regija unutar kontinenata, a može se odnositi i na

²⁵ Uzimajući u obzir različite karakteristike pojedinih regionalnih jedinica, pri određivanju značenja pojma regije, moguće je odrediti tipove regionalnih jedinica (Đulabić, 2007: 55-56) a) upravne i administrativne, b) planske i razvojne, c) političke, d) statističke, e) kulturne, etničke i povijesne, f) ekonomske, g) funkcionalne. Promatrajući različite pristupe konceptualizaciji regije (Đulabić, 2007: 69-71), ističe dva ključna pristupa - pristup na temelju jedinstvenih karakteristika nekog područja (definicija: *regija je područje koje ima jasno prepoznatljive karakteristike koje ga razlikuju od drugih područja i omogućuju da se promatra kao cjelina*), te shvaćanje regije kao posebne institucije unutar upravno-političkog uređenja neke zemlje (definicija: *subnacionalna razina javne vlasti bez obzira na to kakav je njezin ustavnopravni položaj u određenoj zemlji te se stoga pod pojmom regije mogu kategorizirati vrlo različite jedinice*).

podjelu unutar konkretnih zemalja svijeta i njihovim teritorijalno-političkim zajednicama i ustrojstvima. Značenje regije treba razlikovati od značenja razvojnog područja. Razvojno područje (engl. *development area*), predstavlja - *regiju ili neko područje koje je predmetom provođenja posebne državne politike, tj. regionalne politike* (Čavrak 2011: 373). Kako bi u potpunosti pojasnila i potencijalni preneseni smisao regije Adžić (2011) izdvaja kako obuhvaća:

- stranu neba ili svijeta te
- kraj, okolinu, područje, zemlju, pokrajinu.

U teritorijalnom smislu predstavlja zaokruženi dio koji je s obzirom na svoje karakteristike povezan s cjelinom određene države, ali ujedno posjeduje i posebne karakteristike koje određeni teritorij čine specifičnim. Potrebno je naglasiti kako regija iz različitih perspektiva može obuhvaćati različitu veličinu teritorija i teritorijalne cjeline. Ne treba isključiti ni nadržavne dimenzije pojma regije, koje se koriste ne samo u znanstvenim izlaganjima i teorijama, nego i svakodnevnom govoru i podjeli. Često se u regionalnoj podjeli govori o nadržavnoj razini, primjerice istočna Europa, zapadni Balkan, središnja Europa i slično. Ponekad je ta razina još i viša pa se odnosi na cijelu Europu kao kontinent, kao jednu od regija pri globalnoj podjeli. Obično se na određeni način očituje međusobni utjecaj regije i države što je nemoguće u potpunosti odijeliti. Najčešće se međusobni utjecaj očituje u području kreditno-monetarne politike, fiskalne politike, razvojne politike te drugih administrativnih, ekonomskih, socijalnih i političkih mjera (tablica 2).

Tablica 2. Matrica utjecaja regija i države

		Sloboda odlučivanja na regionalnoj razini	
		Mala	Velika
Sloboda odlučivanja na državnoj razini	Mala	Nerazvijena zemlja Mala odgovornost	Autonomija Populizam
	Velika	Birokracija Etatizam	Tržišno gospodarstvo Obostrana odgovornost

Izvor: Adžić, S. (2011). *Regionalna ekonomija Evropske unije*. Univerzitet u Novom Sadu. Ekonomski fakultet Subotica. Subotica. 10. str.

U daljnjem obuhvatu pojma regije, izdvaja se definicija Baletića (1995: 777) prema kojoj je regija predstavljena kao: *određeno područje koje se mjestom u društvenom gospodarstvu, proizvodnoj orijentaciji, raspoloživom bogatstvu, ostvarenom dohotku itd. izdvaja kao zasebna gospodarska cjelina*. Podjela regija s obzirom na teritorij, sklona je promjenama koje slijede promjene u društvu, ali osim podjele s obzirom na teritorij postoje i drugačiji/različiti kriteriji podjela i različita razvr-

stavanja istog teritorija. Uzimajući u obzir podjelu regija s obzirom na teritorij, u suvremenim se gospodarstvima govori o regionalnim područjima svjetskoga gospodarstva koja obuhvaćaju veći broj zemalja, regionalnim područjima pojedinih kontinenata ili zemalja ili njihovim teritorijalno-političkim zajednicama. U slučaju podjela koje se odnose na regionalno razvrstavanje istog teritorija spominju se pojmovi poput regionalna podjela rada, regionalni gospodarski razvoj i drugi.

Stajalište i težnja jednoznačnoj definiciji regije nailazi i na suprotna stajališta. Takva su stajališta utemeljena u mogućnosti mnogostrukih shvaćanja pojma regije. Stajalištu nepotrebnog i nemogućeg jednoznačnog određivanja pojma regije priklanja se Šimunović (1996: 43): *Težnja k jednoj općoj definiciji koja bi na sveobuhvatan način dala glavna obilježja regije besciljna je jer takva definicija ne može ni po svrsi ni po sadržaju, a ni po metodi, biti opća i cjelovita. Regiju je teško definirati i može se reći kako je to u biti teritorij u kojemu se uzajamno prepleću razni socijalni, ekonomski i geografski faktori koji se mogu u toj međuzavisnosti procijenjivati*. Šimunović u nastavku ističe problematiku složenosti definiranja regija. *Definiranje regije, ma koliko se po svojoj prirodi razlikovalo od slučaja do slučaja, prije svega je problem cilja, sadržaja i polazišta pojedine znanosti po kojima se regija i regionalni sustav određuje*. Iako je iznimno teško jednom definicijom koncizno i sveobuhvatno prenijeti sadržaj značenja regije, u ovoj se knjizi pojmom *regije* podrazumijeva definicija autorice Rašić (2005: 13), prema kojoj: *pojam područje (regija) označava geografsko područje unutar nacionalnog teritorija neke zemlje koje se može definirati bilo u smislu administrativnih granica ili u smislu gospodarskih i socijalnih značajki, prema kojima se razlikuje od okolnih područja*.

Rašić i Starc (2003) navode kako je regije najbolje ustrojiti prema budućim željenim obilježjima, a ne vršiti podjelu prema trenutnim obilježjima. Na taj način ustrojene regije obično se nazivaju normativnim ili funkcionalnim regijama, a odredili su ih nositelji regionalne politike koji na takav način pokušavaju optimalizirati mogućnost utjecaja na regionalni razvoj. Normativne regije pokazale su se prikladnima i za ekonomske analize, ali i za provođenje razvojne politike. Prilikom formiranja normativnih regija mogu se koristiti geografski, ekonomski i socijalni pokazatelji. Osim homogenosti kriteriji mogu biti komplementarnost dvaju ili više regija ili polarizacija neke djelatnosti. Nakon provedene pomoći, moguće ju je obustaviti novim ustrojem regija.

Regionalna ekonomija: definicija i osnovni pojmovi

Regionalna ekonomija kao mlada ekonomska disciplina, pojašnjava ekonomsku logiku izbora lokacija u prostoru ekonomskih subjekata i kućanstava, ustroja velikih teritorijalnih sustava, gradova i nastoji odgovoriti na pitanje različitog stupnja

razvoja (Kordej-De Villa, 2009: 75)²⁶. Definiranje regionalne ekonomije u uvodnom je dijelu neodvojivo od definicija regije, regionalnog razvoja, regionalnog ekonomskog razvoja i dr. Prema Adžić (2011: 24), regionalna se ekonomija u području prostorne ekonomije kao dio ekonomske znanosti, definira kao *ekonomska disciplina koja proučava zakonitosti koje vladaju ekonomskim položajem i razvojem unutar jedne svrsishodne regije ili sistema regija ili svih regija, koje su formirane u skladu sa Statističkim nacionalnim teritorijalnim jedinicima (NUTS)*²⁷. Pojam regije predstavlja jedan od triju pojmova koji čine osnovu za definiranje regionalne ekonomije, a preostalim osnovnim pojmovima regionalne ekonomije smatraju se još i regionalizam²⁸ i regionalizacija²⁹ (Adžić, 2011). Regionalizam (Baletić, 1995), kao pojam podrazumijeva *inzistiranje na političkoj i kulturnoj autonomiji i posebnosti ma povijesno i kulturno formiranih homogenih regionalnih zajednica unutar šire nacionalne države*. Pojava regionalizma najčešće je prisutna prilikom pokušaja nacionalnog ujedinjavanja cjelina sličnih u geografskom i kulturnom smislu, a snaga regionalizma kao i nejednak razvoj regija očituje se različitim percepcijama unutar

²⁶ Utjecaj na pojavu regionalne ekonomije imao je Walter Isard, promičući objektivnu i znanstvenu analizu naselja, industrijskih lokacija i urbanog razvoja, nastojeći privući znanstvenike iz različitih područja. U ranoj fazi razvoja regionalne ekonomike, značajnu su ulogu imali i geografi, no iako obje discipline proučavaju prostor kao varijablu koja utječe na ponašanje, koriste različite metode i alate. Regionalna je ekonomika analitična i apstraktna, uključuje razvijene oblike kvantitativne analize (Kordej-De Villa, 2009:75).

²⁷ O razlozima ustrojavanja NUTS klasifikacije, pogledati u: Balchin, P. Sykora, L. i Bull, G. (1999). *Regional Policy and Planning in Europe*. Routledge. London - New York. 55. str.

²⁸ O regionalizaciji i regionalizmu i razlikama pojmova regije, regionalizacije i regionalizma, vidjeti u: Đulabić, V. (2007). *Regionalizam i regionalna politika*. Društveno veleučilište u Zagrebu. Zagreb. U: Maldini, P. (2014). *Politički i administrativni aspekti regije: Regionalizam, regionalizacija i regionalna politika*. 1. Zbornik Sveučilišta u Dubrovniku. 125-153. str. U: Marošević, K.; Bošnjak, D. (2018). *Regional Development and Glocalisation: Theoretical Framework*. Ekonomski vjesnik. Vol. 31. No. 1. 201-213. str. <http://www.efos.unios.hr/ekonomski-vjesnik/wp-content/uploads/sites/105/2018/06/ekonomski-vjesnik-1-20-18-web.pdf> (pristupljeno 15. travnja 2020.).

²⁹ Regionalizacija predstavlja ustroj regija u nacionalnom gospodarstvu prema određenim obilježjima ili karakteristikama. Maldini (2014: 125) ističe kako se ustroj regija odvija na administrativno-upravnim i/ili političkim jedinicama u okviru nacionalne države kao nadređene cjeline, a što uključuje decentralizaciju, tj. prijenos dijela ovlasti s jedne državne razine na subdržavnu (regionalnu) razinu. Regije je moguće profilirati prema sljedećim obilježjima: i) karakterističnim regionalnim obilježjima – geografskim, kulturnim, socioekonomskim i etničkim; ii) političkim kriterijima – dogovorom ili odredbom političkih aktera; iii) temeljem administrativnih kriterija – struktura, broj stanovnika, BDP *per capita*. Prvi u postavljanju principa i metoda geografske regionalizacije u Hrvatskoj u većem obujmu bio je Veljko Rogić koji je 60-ih godina 20. stoljeća objasnio teorijski pristup i ponudio praktičnu primjenu obaju modela geografske regionalizacije i fizionomske i funkcionalnu regionalizaciju Hrvatske (Magaš, 2003; prema Rogić, 1962). Vidjeti više u: Magaš, D. (2003). *Contemporary Aspects of the Geographical Regionalization and Administrative-Territorial Organization of Croatia*. Geoadria. Vol. 8. No. 1. 127-147. str.

gospodarstva, kulture i drugih područja. Regionalizam također može dovesti i do ekstremnog oblika koji vodi u separatizam, odnosno proces odvajanja od matične države. Regionalizacijom se podrazumijeva - *postupak razgraničavanja i odvajanja dijelova prostora prema određenim obilježjima* (Rašić, 2005: 14)³⁰. Prema *Hrvatskom jezičnom portalu*, regionalizacija podrazumijeva:

- *čin regionaliziranja (državna regionalizacija podrazumijeva proces kada se država regionalizira) te*
- *stanje onoga što je regionalizirano (državna regionalizacija podrazumijeva kada je država regionalizirana).*

2.4. Regionalni ekonomski rast i razvoj

Regionalni razvoj promatran je kao relativno noviji smjer razvoja znanstvenog područja ekonomije, a vidljiv u regionalnoj ekonomiji. Osim putem regionalne ekonomije i u određenim strukturama koje sudjeluju u kreiranju ekonomske politike, ostvarenje napretka pojedinog nacionalnog gospodarstva sve se češće promatra putem poticanja ekonomskog razvoja na nižim razinama, kao što su regionalna i lokalna razina. Prema Nijkampu i Abreu (2009), regionalni je razvoj multidimenzionalni koncept s brojnim socioekonomskim varijablama koje uključuju faktore dostupnosti prirodnih resursa, kvalitete i kvantitete rada, dostupnost i pristup kapitalu, produktivne i stalne investicije, poduzetničke kulture i ponašanja, fizičke infrastrukture, strukture sektora, tehnološke infrastrukture i napretka, otvorenost (engl. *open mind*) sustavu javne podrške i drugo. Regionalni razvoj stoga podrazumijeva dinamičan proces temeljen na uzajamnom djelovanju sudionika određenog procesa – poslovnog sektora, kućanstava/radnika i vladinog sektora. O izabranim definicijama regionalnoga razvoja u nastavku poglavlja.

2.4.1. O regionalnom razvoju u definiciji i teoriji

Udupurowa (2007: 22. prema Friedmannu), regionalni razvoj definira kao - *događaj vezan uz ekonomski razvoj. Neizostavno je vezan uz lokaciju ekonomskih aktivnosti kao odgovor različitim regionalnim događanjima. Pomaci i promjene vezane uz lokaciju izazivaju direktne posljedice vidljive kroz dohodak, zaposlenost i blagostanje. Budući da je prostorna organizacija funkcija aktivnosti i međusobne interakcije, regionalni razvoj pojednostavljeni je izraz ove interakcije*. Prilikom definiranja regionalnog razvoja, osim isključivog pogleda kroz ekonomsku komponentu i definiciju

³⁰ Autorica također ističe kako različiti vidovi regionalizacije ovise o stajalištima različitih struka s obzirom na različitost kriterija kojima su vođeni prilikom njihove podjele.

regionalnog razvoja te načina na koji je regionalni razvoj povezan s pojedinim regijama gospodarstva, u obzir treba uzeti i neekonomske činitelje kao važne pokretače regionalnog razvoja. Takozvanom ekonomskom sociologijom, obuhvaćeno je proučavanje utjecaja kulture i stila života s ostvarenjem značajnog utjecaja na djelovanje regionalnog razvoja ili s prikazivanjem načina primjene i korištenja socijalnoga kapitala³¹ koji mogu sudjelovati u promociji regionalnog razvoja (Bærenholdt, 2009).

Regionalni razvoj promiče se kompetitivnim okruženjem koje uključuje kompetentnu radnu snagu, efektivne institucije te dobro razvijenu infrastrukturu, financije i logistički sustav, a većina se navedenih *inputa* locira kao segment privatnog sektora. Neizostavna je važnost pritjecanja kapitala, a odabir jedne od strategija može postati i kombinacija odabira (Stimson *et al.* 2006: 9). Regionalni ekonomski rast trebao bi biti popraćen istom putanjom rasta i svih drugih elemenata koji su kao komponente sadržane unutar regionalnoga ekonomskog razvoja te biti okrenut načelu održivosti i rijetkosti prirodnih resursa (kvalitete okoliša, sigurnosti prirodnih resursa, kvalitete života urbanih sredina, prostornoj različitosti), kako bi se stvorile pretpostavke regionalnom ekonomskom razvoju. Međutim, često je regionalni ekonomski rast u suprotnosti s određenim pretpostavkama održivosti, čime se ujedno čini izazovnije njegovo ostvarivanje. Korištenje rijetkih resursa trebalo bi namijeniti za unaprjeđenje regionalne konkurentnosti, a što utječe na uvjete razvoja okruženja za stvaranje održivog blagostanja³². Regionalni ekonomski razvoj osim rasta obuhvaća i pristup društvenim sadržajima, zdravo životno okruženje, visoku kvalitetu obrazovanja, održivo životno okruženje i drugo. U skladu s navedenim odnosom regionalnog rasta, održivosti i regionalnog razvoja, na regionalni ekonomski razvoj i strategije održivosti trebalo bi gledati kao na uzajamno dopunjavajuće snage (Capello i Nijkamp, 2011). Thomas (1964), naglašava kako regionalni razvoj, s obzirom na uključivanje materijalnih i nematerijalnih komponenata te osobno i društveno stanje blagostanja, najčešće uključuje i elemente regionalnog rasta i regionalnog razvoja.

Promatranje i podjela regionalnog ekonomskog razvoja nikako nije ograničena samo dosadašnjim navedenim podjelama. Prema Stimson *et al.* (2006: 4), regionalni se ekonomski razvoj može promatrati, primjerice i kao rezultat i kao proces. Popraćen kao rezultat ekonomskog razvoja obuhvaća poslove, blagostanje, investicije, standard života i radne uvjete te stvari s kojima su ljudi koji žive, rade i investiraju u

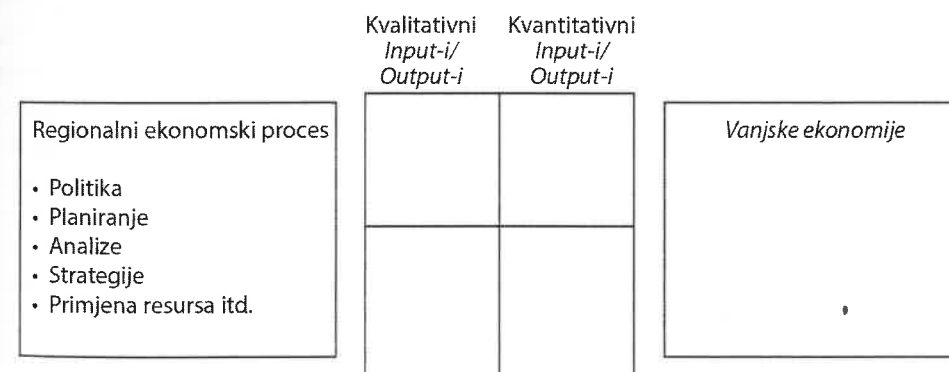
³¹ O važnosti socijalnog kapitala u promicanju gospodarskog razvoja regija Republike Hrvatske vidjeti više u: Radman-Funarić, M. (2013). *Osnajivanje socijalnog kapitala u cilju poticanja gospodarskog razvoja hrvatskih regija*. Ekonomski fakultet u Osijeku Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera. Osijek. Doktorski rad.

³² Više o pojmu održivog razvoja te odnosu gospodarskog rasta, održivog razvoja i gospodarskog razvoja vidjeti u: Barković, I. (2006). *Teorija rasta*. Pravni fakultet u Osijeku. Grafika. Osijek.

određenoj regiji najviše zabrinuti. Općenito su povećanja ili poboljšanja ovih mjera povezana s ekonomskim razvojem. No s razvojem kao procesom koji obuhvaća industrijsku podršku, infrastrukturu, radnu snagu i razvoj tržišta ekonomisti su najviše zabrinuti. Njihova zabrinutost proizlazi iz poteškoća ujednačavanja željenih ishoda, tj. rezultata ekonomskog razvoja s korištenim procesima, kao preduvjetima osiguranja regionalnog razvoja. Na nestabilnost koja se pojavljuje, pri upravljanju ekonomskim razvojem i željene ishode, utječe nekoliko faktora. Odnose se na nestabilnu i promjenjivu prirodu ekonomskog okruženja sa značajnom ulogom eksternalija, kao što su tečaj, nove tehnologije i strana konkurencija. Stoga je više nego jasno kako prihvaćeni ekonomski procesi utječu na formiranje ekonomske politike i potrebne strategije u regijama. Regionalni ekonomski razvoj prema istim se autorima, Stimson *et al.* (2006: 6), može promatrati kao kvantitativna i kvalitativna dimenzija. S obzirom na beneficije koje stvara povećanjem blagostanja i stupnja prihoda, dostupnosti dobara i usluga te poboljšanjem financijske sigurnosti, ekonomski razvoj podrazumijeva kvantitativnu dimenziju. Kvalitativna se dimenzija odnosi na stvaranje većega društvenog/financijskog kapitala, ostvarenje održivog razvoja te otvaranje novih i boljih radnih mjesta i poboljšanje životnih uvjeta u regiji.

Promatranje ekonomskog razvoja kao konačnog rezultata stavlja u prvi plan kvalitativnu i kvantitativnu komponentu, a usmjeren je prema željenom ishodu, dok je u smislu procesa usmjeren prema politikama, strategijama te sredstvima i resursima korištenim pri doseganju željenih ishoda. Na slici 3. prikazan je regionalni ekonomski razvoj kao matrica kvalitativnog i kvantitativnog ishoda te ishoda procesa i proizvoda.

Slika 3. Regionalni ekonomski razvoj kao matrica kvalitativnog i kvantitativnog ishoda te ishoda procesa i proizvoda

Izvor: Stimson, R. J.; Stough, R. R.; Roberts, B. H. (2006). *Regional Economic Development. Analysis and Planning Strategy*. Springer, Berlin-Heidelberg-New York, 7. str.

U skladu sa strukturiranjem i uzimanjem u obzir novih drugačijih vrijednosti, a ne samo klasičnih vrijednosti kapitala, rada i tehnologije prilikom definiranja regionalnoga ekonomskog razvoja, proširena i obuhvatnija definicija istog prema Stimsonu et al. (2006: 6), očituje se kao - *primjena dostupnih ekonomskih procesa i resursa u regiji koja rezultira održivim razvojem regije i željenim ekonomskim ishodom regije u skladu s vrijednostima i očekivanjima poslovanja, stanovnika i posjetitelja*³³. Navedena je definicija ujedno i ovdje prihvaćena terminologija regionalnoga ekonomskog razvoja. Camagni (2006), naglašava kako su potencijalne strategije rasta svake regije, grada ili teritorija temeljene na imovini i potencijalima toga područja koje je potrebno koristiti u njihovoj potpunosti. Takav oblik kapitala naziva teritorijalni kapital³⁴ (engl. *territorial capital*). Teritorijalni kapital podrazumijeva sinergiju materijalne i nematerijalne imovine te privatnih, javnih ili mješovitih institucionalnih struktura, a ekonomska uloga teritorijalnoga kapitala jest poboljšati učinkovitost i produktivnost lokalnih aktivnosti. Naime, kako ističe Camagni (2006. prema Europskoj komisiji 2005: 1): *Svaka regija ima specifičan teritorijalni kapital različit od kapitala drugih područja te generira više stope povrata na jedne u odnosu na druge investicije, jer postoji mogućnost da su bolje prilagođene konkretnom području te potencijalno učinkovitije. Teritorijalne razvojne politike (politike usmjerene pristupu teritorijalnog razvoja) najprije i prije svega trebaju biti usmjerene razvoju njihova teritorijalnoga kapitala. Slijedom navedenog, razmjerno je kako bi svaka regija trebala svoje snage usmjeriti razvoju kapitala koji generira najviše stope povrata, u skladu sa specifičnostima vlastitog teritorijalnog kapitala.*

2.4.2. Mjerenje regionalnih razlika i razvijenosti

Pojmove razvijenosti i razvoja detaljno se razgraničava i prikazuje u uvodnom dijelu. Dok rast podrazumijeva kvantitativno izražene promjene proizvodnje, BDP-a, broja stanovnika i sl., razvijenost može predstavljati jednu fazu razvoja, ali mora predstavljati konačnu točku. Najčešće korištena mjera pri mjerenju stupnja razvijenosti nacionalnog gospodarstva je svakako BDP po stanovniku. No, obzirom na to da razvoj uključuje ne samo ekonomsku, nego i druge dimenzije kao što su društvena i okolišna, nužno je iznaći i nove mjere. Mjerenje razvoja se shodno tomu,

³³ Engl. izvorna verzija definicije glasi: *Regional economic development is the application of economic processes and resources available to a region that result in the sustainable development of, and desired economic outcomes for a region and that meet the values and expectations of business, of residents and of visitors.* (Stimson et al. 2006: 6).

³⁴ Termin teritorij koristi se radije negoli termin prostor prilikom definiranja sintagme teritorijalnog kapitala. Camagni (2006) definira razloge i opravdanost prednosti korištenja termina teritorij pred terminom prostor. Vidjeti više u: Camagni (2006: 4).

najčešće vrši kreiranjem kompozitnih indeksa³⁵. Prema priručniku za kreiranje kompozitnih indikatora OECD-a (2008), kompozitni indikatori pružaju mogućnost mjerenja multidimenzionalnih pojava koje ne mogu biti izražene samostalnim indikatorom (konkurentnost, industrijalizacija, održivost, integracija tržišta, društva temeljena na znanju, i sl.). Nužno je zahtjeve mjerenja uskladiti s različitim mjernim mogućnostima regionalnog pozicioniranja. Rezultat mjerenja regionalnog razvoja uvelike je određen izabranim indikatorima koji će u tom slučaju upućivati i na ostvareni stupanj razvijenosti. Drugim riječima, potrebno je voditi računa o indikatorima koji će biti razmatrani i propitkivani (objektivni/subjektivni pokazatelji, kvantitativni/kvalitativni indikatori, itd). Slijedom toga u nastavku se predstavljaju najkonstruktivniji individualni i kompozitni pokazatelji razvijenosti.

Bez obzira na to što BDP po stanovniku, kao pokazatelj razvijenosti regija, nije idealan i dalje je najčešće korišten indikator za tu svrhu. Kao jedan od nedostataka mjerenja razvijenosti pomoću BDP-a po stanovniku, može se istaknuti izostanak mjere blagostanja određene regije ili države (Marin, Sima, Ruxanda 2012). Stajalište o tome kako korištenje BDP-a po stanovniku kao jedinog pokazatelja razvijenosti može dovesti do pogriješnih zaključaka, navodi i Puljiz (2009). Nova su mjerila pokazatelja razvijenosti, pored standardnog BDP-a po stanovniku, obično sastavljena od većeg broja pokazatelja društvenog i gospodarskog razvoja³⁶. U novije mjere uvrštavaju se primjerice pokazatelji indeksa društvenog razvoja, indeksa konkurentnosti i drugi. Republika Hrvatska istaknuta je za pozitivan primjer razvijanja alternativnih mjera regionalne razvijenosti kakav su primjerice regionalni indeks konkurentnosti³⁷ i in-

³⁵ O detaljnim koracima kreiranja kompozitnih indeksa pogledati u: OECD (2008). *Handbook of Constructing Composite Indicators, Methodology and User Guide*. <http://www.oecd.org/std/42495745.pdf> (pristupljeno 1. svibnja 2014./19. listopada 2020.).

³⁶ Nekoliko je kompozitnih indeksa koji se u novije vrijeme učestalo pojavljuju navedeno u poglavlju 2.2. Ekonomski rast vs. ekonomski razvoj.

³⁷ Za regionalni indeks konkurentnosti nekada se koristi i izraz indeks regionalne konkurentnosti te će u ovoj knjizi navedeni izrazi, za slučaj da se navode u određenom dijelu teksta ili bilježaka predstavljati istoznačnice.

Regionalni indeks konkurentnosti 2019 (engl. *Regional Competitiveness Indeks 2019*), kompozitni je indeks koji mjeri konkurentnost 268 regija NUTS 2 razine u 28 zemalja članica EU. Uključuje 74 pokazatelja, koji su grupirani prema 11 dimenzija konkurentnosti uz usmjerenost na produktivnost i dugoročni razvoj. Dimenzije su organizirane kroz tri podindeksa - osnovni podindeks obuhvaća institucije, makroekonomsku stabilnost i okruženje, infrastrukturu, zdravlje i osnovno obrazovanje; podindeks učinkovitosti, obuhvaća visoko obrazovanje i cjeloživotno obrazovanje, djelotvornost tržišta rada i veličinu tržišta; te podindeks inovacija obuhvaća tehnološku pripremljenost, poslovnu sofisticiranost i inovacije. Vrijednosti većine pokazatelja se odnosi na razdoblje 2015. - 2017. no neki obuhvaćaju i 2018. ali i ranije razdoblje, npr. 2014. Detaljnije u: Europska komisija. *Regionalni indeks konkurentnosti 2019.* (2020). <https://cohesiondata.ec.europa.eu/stories/Regional-Competitiveness-In->

deks razvijenosti³⁸. Nijkamp i Abreu (2009) podupiru stajalište o potrebi praćenja ekonomskog rasta izraženog stopom realnog BDP-a po stanovniku koje treba biti dopunjeno i drugim mjerama kao što su - potrošnja po stanovniku, stopa siromaštva, stopa nezaposlenosti, stopa sudjelovanja na tržištu rada te pristup, tj. dostupnost javnim uslugama. Capello i Nijkamp (2011) potkrepljuju važnost navedenih čimbenika, uz isticanje važnosti kompozitnog indeksa kao što je indeks ljudskog kapitala u kvantifikaciji blagostanja regije ili nacije. Gazizova (2010: 2), ističe mogućnost praćenja društveno-ekonomskog razvoja regija analizom osnovnih indikatora regije koji čine temelj različitih uvjeta i života populacije. U indikatore društveno-ekonomskog razvoja regije uvrštava primjerice područje, populaciju, zaposlenost, nezaposlenost, prihod po stanovniku, prosječnu mjesečnu nominalnu plaću zaposlenika u organizaciji, broj osobnih automobila na 1000 stanovnika te broj registriranih zločina na 100 000 ljudi. Nestić i Vecchi (2007), u društveno-ekonomske indikatore uvrštavaju i potrošnju kućanstva, dok Freudenberg (2003), prilikom isticanja pozitivnih učinaka korištenja kompozitnih indikatora, navodi mogućnost rangiranja te korištenja iznimno velikog broja informacija, ali i određena ograničenja njihova pregledavanja, uporabe i praktične primjene. Nužno je zahtjeve mjerenja uskladiti s različitim mjernim mogućnostima regionalnog pozicioniranja. Rezultat mjerenja regionalnog razvoja u značajnijoj je mjeri određen izabranim indikatorima koji će u tom slučaju upućivati i na ostvareni stupanj razvijenosti. Općenito govoreći potrebno je voditi računa o indikatorima koji će se procijenjivati, uključujući i objektivno/subjektivne pokazatelje i kvantitativno/kvalitativne indikatore, ali imajući u vidu i ostale parametre. Slijedom toga se u nastavku predstavljaju najafirmiraniji, uočeni i renomirani, ali i individualni i kompozitni pokazatelji razvijenosti. Jedan od načina ostvarenja regionalnog razvoja je i podizanje konkurentnosti pa se u nastavku predstavlja upravo navedeni odnos. Kao primjer odabrano je nekoliko oglednih obrazaca kompozitnih indeksa razvoja, učestalo korištenih i primjenjivanih u suvremenim mjeranjima razvoja (tablica 3).

dex-2019/363v-4uq6/ (pristupljeno 24. svibnja 2020.). O regionalnom indeksu konkurentnosti u zemljama srednje i istočne Europe prema NUTS 2 regijama, vidjeti u poglavlju 4.

³⁸ Indeks razvijenosti predstavlja kompozitni indeks koji se izračunava kao prilagođeni prosjek standardiziranih vrijednosti društveno-gospodarskih pokazatelja (prosječni dohodak o stanovniku, prosječni izvorni prihodi po stanovniku, prosječna stopa nezaposlenosti, opće kretanje stanovništva, stupanj obrazovanosti stanovništva – tercijarno obrazovanje, indeks starenja) radi mjerenja stupnja razvijenosti jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave u određenom razdoblju. Pogledati na: Ministarstvo regionalnoga razvoja i fondova Europske unije: <https://razvoj.gov.hr/o-ministarstvu/regionalni-razvoj/indeks-razvijenosti/112> (pristupljeno 19. listopada 2020.) Za dosadašnje izračune indeksa razvijenosti, vidjeti na: <https://razvoj.gov.hr/o-ministarstvu/djelokrug-1939/regionalni-razvoj/indeks-razvijenosti/dosadasnji-izracuni-indeksa-razvijenosti/3741> (pristupljeno 19. listopada 2020.).

Tablica 3. Izabrani primjeri kompozitnih indeksa razvoja

Autori/ Institucije	Kompozitni indeks	Opis kompozitnog indeksa
World Bank ³⁹	Razvojni dijament (engl. <i>Development diamond</i>)	Prikazuje vezu četiriju društveno-ekonomskih indikatora - trajanje života određeno pri rođenju, upis u primarno (sekundarno) obrazovanje, pristup pitkoj vodi, bruto nacionalni proizvod.
United Nations Development Programme ⁴⁰ De Muro, Mazziotta, Pareto (2009)	Ljudski razvojni indeks (engl. <i>Human development index</i>)	Kompozitni indeks izražen kao prosjek triju indeksa koji odražava postignuće gospodarstva u sljedećim kategorijama - zdravlje i dugovječnost (očekivanim trajanjem života po rođenju), obrazovanje (izraženo pismenošću odraslih i upisom primarnoga, sekundarnog i tercijarnog obrazovanja) i životni standard (mjeren BDP-om po stanovniku prema paritetu kupovne moći).
De Muro, Mazziotta, Pareto (2009)	Mazziotta-Pareto indeks (engl. <i>Mazziotta-Pareto index, MPI</i>)	Kompozitni indeks obuhvaća sljedeće indikatore - ukupni udio upisa u primarnom obrazovanju (%), stopa pismenosti od 15 do 24 godine (%), žene zaposlene u nepoljoprivrednim djelatnostima (%), udio žena u nacionalnom parlamentu, udio jednogodišnjaka cijepljenih protiv ospica, udio populacije koja koristi poboljšani izvor vode za piće, broj korisnika interneta na 100 stanovnika.
Genuine Progress ⁴¹ Anielski (2001)	Indikator progresa (engl. <i>Genuine Progress Indicator, GPI</i>)	Sastavljen od brojnih indikatora, a kako bi se što bolje definirao razvoj. Indikator progresa obuhvaća sve što u obzir uzima i BDP ali troškove negativnih efekata vezanih uz ekonomsku aktivnost (troškovi kriminala, troškove oštećenja ozonskog omotača i drugih).

³⁹ World Development Indicators. <http://datatopics.worldbank.org/world-development-indicators/> (pristupljeno 19. listopada 2020.).

⁴⁰ United Nations Development Programme (UNDP). Human Development Report. <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi> (pristupljeno 31. ožujka 2015./19.).

⁴¹ Genuine Progress Indicator <https://www.investopedia.com/terms/g/gpi.asp> (pristupljeno 19. rujna 2020.).

Garry, Šlaus (2010)	Indeks održivog ekonomskog blagostanja (engl. <i>Index of Sustainable Economic Welfare, ISEW</i>)	Indeks održivoga ekonomskog blagostanja varijanta je GPI-ja te također polazi od osobnih podataka o potrošnji BDP-a ⁴² . U obzir se uzimaju usluge koje imaju direktan utjecaj na ljudsko blagostanje.
----------------------------	--	---

Izvori: World Development Indicators. <http://datatopics.worldbank.org/world-development-indicators/> (pristupljeno 19. listopada 2020.). UNDP. <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi> (pristupljeno 31. ožujka 2015./19.). De Muro, Mazziotta, Pareto (2009). *Composite Indicae for Multidimensional Development and Poverty. An Application to MDG Indicators*. http://www.fao.org/filead_min/templates/ess/pages/rural/wye_city_group/2009/Paper-3b2DeMuro-Mazziotta-ParetoMeasuring_prog_ress_towards_MDGs.pdf (pristupljeno 19. veljače 2015.). *Genuine Progress Indicator* <https://www.investopedia.com/terms/g/gpi.asp> (pristupljeno 19. lipnja 2020.). Anielski, M. (2001). *Measuring the Sustainability of Nation: The Genuine Progress Indicator System of Sustainable Wellbeing Accounts. The fourth biennale Conference of the Canadian Society for Ecological Economics: Ecological Sustainability of the Global Market Place. August 2001. Montreal. Quebec* <http://www.anielski.com/Documents/Sustainability%20of%20Natio%20ns.pdf> (pristupljeno 19. listopada 2020.). Garry, J.; Šlaus, I. (2010). *Indicators of Economic Progress: The Power of Measurement and Human Welfare. CADMUS. Promoting Leadership in Thought that Leads to Action. Vol. 1. No. 1.* <http://cadmus.newwelfare.org/2010/10/24/indicators-of-economics-progress-the-power-of-meas-urement-and-human-welfare/> (pristupljeno 19. listopada 2020.).

2.5. Regionalni razvoj i konkurentnost

Regionalna konkurentnost⁴³ ima važnu ulogu u regionalnom ekonomskom razvoju, a Martin (2003) prema *The Sixth Periodic Report on the Regions* (1999: 2-3) u dokumentu koji je priredila Europska komisija, definira regionalnu konkurentnost kao *sposobnost da se proizvode dobra i usluge koje uspijevaju ostvariti uspjeh na međunarodnom tržištu ostvarujući u isto vrijeme visok i održiv stupanj dohotka ili općenito sposobnost regija da ostvaruju relativno visoke dohotke i razine zapo-*

⁴² Indeks ISEW predstavljen je 1989. godine, a 1995. godine uz revidiranu metodologiju, naziv indeksa promijenjen je u *Genuine Progress Indicator* (GPI). O indeksima pogledati u: Costanza, R. et al. (2009). *Beyond GDP: The Need for New Measures of Progress*. The Pardee Papers. No. 4. Boston University. <http://www.oecd.org/site/progresskorea/globalproject/42613423.pdf> (pristupljeno 19. listopada 2020.).

⁴³ Regionalna konkurentnost sposobnost je regije za atraktivnim i održivim okruženjem za tvrtke i stanovnike i njihov život i rad. Mjerenje regionalnog indeksa konkurentnosti započeo je tijekom 2010. godine, mjerenje se vrši svake tri godine, a uključuje osnovne čimbenike konkurentnosti na NUTS 2 razini unutar EU. Regionalni indeks konkurentnosti 2019., tj. zadnje dostupno mjerenje regionalnog indeksa konkurentnosti dostupno je na: *Regional Competitiveness Index 2019*. <https://cohesiondata.ec.europa.eu/stories/s/Regional-Competitiveness-Index-2019/363v-4uq6/> (pristupljeno 9. studenoga 2020.).

slenosti uz izloženost vanjskoj konkurenciji. Drugim riječima, kako bi regija bila konkurentna, treba osigurati i kvalitetu i kvantitetu poslovanja.

Dijkstra, Annoni i Kozovska (2011), regionalnu konkurentnost definiraju kao mogućnost stvaranja atraktivnog i održivog okoliša za tvrtke i stanovnike koji žive i djeluju na određenom području, pri čemu se održivost ne koristi u isključivo ekološko-okolišnom smislu, nego u vidu korištenja regionalnih kapaciteta kojima se ostvaruje atraktivno okruženje i u dugoročnom i u kratkoročnom razdoblju. Kada je u pitanju regionalna konkurentnost Martin (2003: 2-35), također ističe nekoliko važnih pitanja vezanih uz istu. Sposobnost i djelotvornost regije pri ostvarivanju dovoljne razine izvoza kako bi se održao rastući stupanj prihoda i pune zaposlenosti, najvećim dijelom doprinosi konkurentnosti i održivosti. Osim toga ključna je i proizvodnost lokalne ekonomske aktivnosti. Regionalna konkurentnost podrazumijeva i tiče se i kvalitativnih čimbenika i uvjeta jednako kao i kvantitativnih svojstava i procesa, a značajno utječe na empirijska mjerenja i analize regionalne konkurentnosti. Konkurentnost regije ovisi o konkurentnosti pojedine tvrtke, kao i o međusobnoj interakciji, a izvori regionalne konkurentnosti nastaju u raznovrsnosti geografskih razina, od lokalne preko regionalne, nacionalne do internacionalne. Reichert (2006: 11) relevantnima smatra tri čimbenika regionalne konkurentnosti utemeljene i usmjerene politici, istraživanju i razvoju, poslovnoj okolini, ljudskim resursima⁴⁴ i vještinama te potražnji i pristupačnosti unutar određene regije (tablica 4).

⁴⁴ U literaturi se ne pravi jasna distinkcija u uporabi pojmova ljudski resursi, ljudski potencijali i ljudski kapital. Budući da je termin *ljudski resursi* širi od pojma *ljudski kapital*, relevantnim se za pojašnjavanje regionalnog doprinosa smatra područje ljudskih resursa. Razlike obuhvata ljudskih resursa i ljudskoga kapitala definirane su u: Jambreč, I.; Penić, I. (2008). *Upravljanje ljudskim potencijalima u poduzećima – ljudski faktor, motivacija zaposlenika kao najbitniji čimbenici uspješnosti poslovanja poduzeća*. Zbornik Pravnog fakulteta. Sveučilište u Rijeci (1991) Vol. 29 No. 2: 1181-1206. Ili Marušnik, B. (2012). *Ljudski resursi u funkciji društveno-ekonomskog razvoja. Socioeconomica – The Scientific Journal for Theory and Practice of Socioeconomic Development* Vol. 1 No. 2: 166-174.

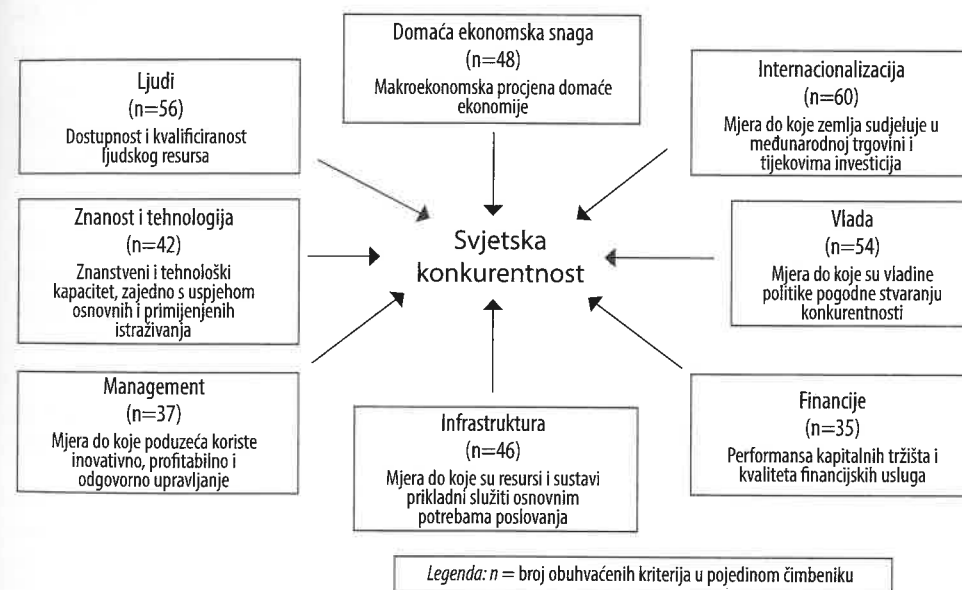
Tablica 4. Pregled čimbenika prema izabranim regionalnim teorijama rasta

	Regionalni lokacijski faktori (prema Dunning i Gray)	Regionalni lokacijski faktori (prema BAK Basel Economics)	Regionalni lokacijski faktori (prema endogenoj teoriji rasta)
Istraživanje i razvoj	<p>a. Osnovni resursi, posebice kvaliteta nepokretne javne imovine - vanjske koristi karakteristične za klasterne.</p> <p>b. Institucionalna infrastruktura.</p>	<p>a. Inovacijska politika i troškovi istraživanja i razvoja.</p>	<p>a. Investicije u istraživanje i razvoj - uz fiskalne pogodnosti koje pruža država.</p>
Poslovno okruženje, uvjeti i međunarodna komunikacijska struktura	<p>a. Makroorganizacijske politike.</p> <p>b. Komercijalno okruženje.</p> <p>c. Opća investicijska klima.</p> <p>d. Nadzorni/omogućavajući mehanizmi uključujući stupanj fiskalne slobode koja dopušta javno upravljanje u ponudi potrebnih podržavajućih usluga.</p> <p>e. Specifični poticaji poduzeća ili industrije.</p> <p>f. Doprinos regije menadžerskoj učinkovitosti.</p> <p>g. Prirodne prednosti zbog prisutnosti industrije u usponu.</p>	<p>Oporezivanje:</p> <p>a. Oporezivanje prihoda radnika u znanosti.</p> <p>b. Oporezivanje tvrtki.</p> <p>c. Industrijska struktura.</p>	<p>a. Ponuda rizičnoga kapitala.</p> <p>b. Učinkovita povezanost među istraživačkim sveučilištima i poslovanjima.</p> <p>c. Učinkovita poslovna mreža (nacionalna i internacionalna), pri pokretanju tehnoloških transfera.</p>
Ljudski resursi i vještine	<p>a. Osnovni resursi - uključujući osnovne vještine, ali i poslovne vještine i inteligenciju, industrijski rad je prostorno mobilan unutar makroregije.</p>	<p>a. Akumulacija ljudskog kapitala i regulacija tržišta rada.</p>	<p>a. Inovativna i proizvodna radna snaga, zahtijevanje viših stupnjeva investiranja u usavršavanje i vještine.</p>
Količina potražnje	<p>a. Potražne karakteristike.</p>		<p>a. Apsorpcijski kapacitet</p>
Pristup		<p>Pristupačnost - međuregionalna i interkontinentalna.</p>	

Izvor prema: Reichert, S. (2006). *The Rise of Knowledge Regions: Emerging Opportunities and Challenges for Universities*. European Universities Association.

Stimson *et al.* (2006) navodi kako tijekom vremena dolazi do prenošenja važnosti s komparativnih na konkurentne prednosti unutar određene regije, uobičajeno izražene putem kvantitativnih ekonomskih pokazatelja. Prema Borozan (2008: 51), u određenje konkurentnosti potrebno je uključiti potencijal određenog područja, što doprinosi vremenskoj i strateškoj važnosti te pri određivanju ostvarenog stupnja regionalne konkurentnosti uključiti i varijable čije je kvantificiranje složenije, primjerice stupanj razvijenosti ljudskog kapitala ili inovativnost kapaciteta. Kalnina-Lukasevica (2013), ističe kako suvremeni aspekt pojačava značenje konkurentskih snaga svake pojedine regije. Pritom se napušta tradicionalno shvaćanje i naglašavanje tradicionalne potpore industrije i raspodjele dohotka te subvencioniranje siromašnijih regija ili područja okarakteriziranih kao manje razvijenih.

Prilikom analiziranja endogenog regionalnog razvoja ističe se utjecaj i doprinos obrazovanja, inovacija i razvoja ljudskog kapitala uz naglasak na ljudski kapital u ekonomskom razvoju regije. Regionalna konkurentnost može se mjeriti regionalnim indeksom konkurentnosti. Razvrstani su u osam kategorija, a mjerenje se vrši godišnje kako bi se stvorila slika konkurentnosti nacionalnih ekonomija (slika 4).

Slika 4. Okvir konkurentskih čimbenika prema *Svjetskom ekonomskom forumu* (1995)

Izvor: Stimson, R. J.; Stough, R. R.; Roberts, B. H. (2006). *Regional Economic Development. Analysis and Planning Strategy*. Springer, Berlin-Heidelberg-New York, 290. str.; prema: *World Economic Forum's Competitiveness Indeks*. 1995.

Prema Stimsonu *et al.* (2006), indeksom konkurentnosti Svjetskoga ekonomskog foruma (eng. *World Economic Forum's Competitive Index*), već su 1995. godine predstavljeni indikatori nacionalnoga ekonomskog razvoja i nacionalne konkurentnosti kojima je obuhvaćeno čak 380 indikatora konkurentnosti. Iako se u dokumentu navode indikatori konkurentnosti na nacionalnoj razini, gotovo svi navedeni čimbenici ključni su i pri stvaranju uspješnih i kompetentnih regija (Stimson *et al.*, 2006: 290). Noviji i obuhvatniji prikaz regionalne konkurentnosti temeljen na metodologiji Svjetskog ekonomskog foruma u izračunima indeksa konkurentnosti na nacionalnoj razini, kako ističu Dijkstra, Annoni i Kozovska (2011; prema Schwab 2009), pruža regionalni indeks konkurentnosti (engl. *Regional Competitiveness Index, RCI*). Mjerenje regionalnog indeksa konkurentnosti (RCI) prvotno je izvršeno 2010. godine, a pruža uvid u regionalnu konkurentnost svih NUTS 2 regija Europske unije. Godine 2013. uslijedilo je još jedno izvješće o izmjerenom regionalnom indeksu konkurentnosti⁴⁵, a posljednje dostupno je za 2019. godinu. Njime se otkriva jačina regionalne konkurentnosti te prikazuju snage i slabosti svake pojedine NUTS 2 regije Europske unije.

Razlozima ostvarenja različitog stupnja regionalnog razvoja trebaju se svakako pripisati i neopipljivi indikatori koji mogu znatno unaprijediti *regionalnu konkurentnost*⁴⁶. Obično se neopipljivim čimbenicima smatraju - poduzetnička sklonost, shvaćanje novih potreba, rukovođenje, vodstvo, društveni kapital, postojanje financijskih sredstava i darovitosti, poduzetništva te drugi čimbenici koji se ne mogu premještati s jedne na drugu lokaciju (Eurada, 2006). Neopipljivim čimbenicima pripada i ljudski kapital⁴⁷, a prema Martin (2003), izučavanje ljudskog kapitala dio je *nove ekonomske teorije rasta* (engl. *New economic growth theory*). Dijkstra, Annoni i Kozovska (2011), ističu jedanaest različitih čimbenika klasificiranih u osnovni stup, stup učinkovitosti i stup inovacija (slika 5), koji su prema Annoni i Dijkstra (2013) i pri mjerenju regionalnog indeksa konkurentnosti 2013. godine ostali nepromijenjeni, a isti autori mjerenje su vršili i za 2019⁴⁸. godinu.

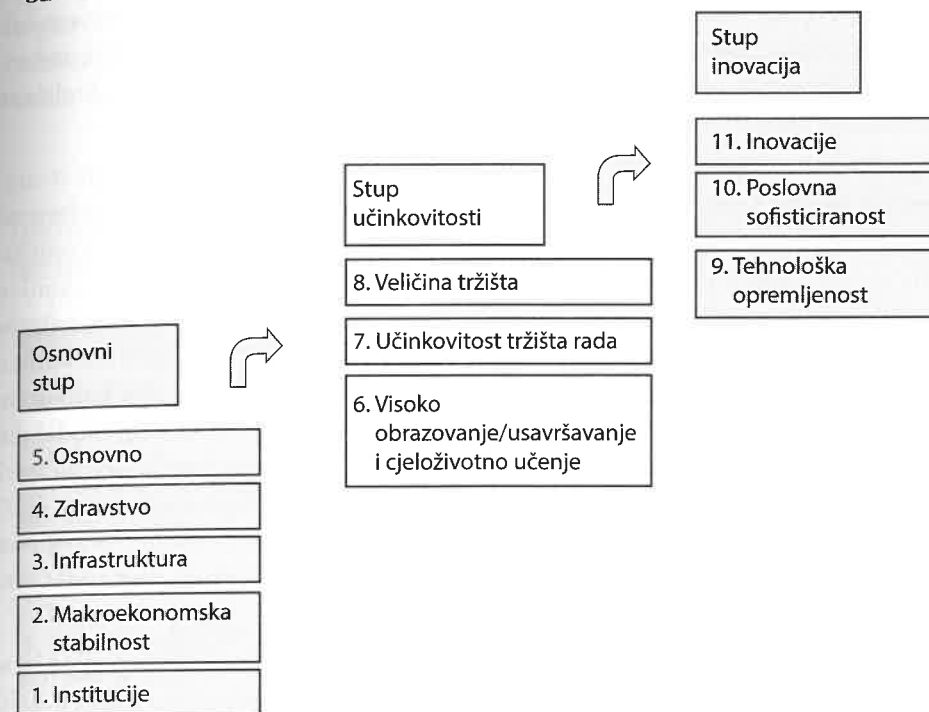
⁴⁵ Detaljnije o značenju i važnosti regionalnog indeksa konkurentnosti pogledati u: *Draft EU Regional Competitiveness Index: RCI*. <http://wbc-inco.net/object/document/12744.html> (pristupljeno 18. lipnja 2020.).

⁴⁶ *O regionalnoj konkurentnosti i mjerenju regionalne konkurentnosti*. U: Bruneckiene, J. (2008). Disertacija: *Measurement of regional competitiveness within the country by regional competitiveness index*. Kaunas University of Technology. Lithuanian Energy Institute. Kaunas.

⁴⁷ *O ljudskom kapitalu kao razvojnom faktoru*. U: Afrić, V. (2009). *O ljudskom kapitalu*. U: Leburčić, A.; Afrić, V.; Šuljug Vučića, Z. (ur). *Ljudski kapital kao razvojni faktor: rezultat sociološkog istraživanja u Hrvatskoj*. Redak. Split.

⁴⁸ *O posljednjem dostupnom mjerenju*. U: Annoni, P.; Dijkstra, L. (2019). *The EU Regional Competitiveness Index*. 2019. Publications Office of the European Union. Luxembourg. https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/work/2019_03_rci2019.pdf (pristupljeno 5. siječnja 2021.).

Slika 5. Stupovi i pripadajući čimbenici regionalnog indeksa konkurentnosti

Izvor: Annoni, P.; Dijkstra, L. (2013). *EU Regional Competitiveness Index*. JRC Scientific and Policy Reports. European Commission. http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/pdf/6th_report/rci_2013_report_final.pdf (pristupljeno 23. kolovoza 2014./18. listopada 2020.).

Pri definiranju osnovnih pokretača regionalne konkurentnosti podrazumijeva se istraživanje i razvoj, inovativnost, stupanj obrazovanja, ulaganje u ljudski kapital te učinkovito širenje znanja. Regionalnu konkurentnost prožima nekoliko karakteristika, a Martin (2003: 2-9) ističe sljedeće:

- regionalne razlike u proizvodnosti i rastu pripisuju se razlikama u tehnologiji i ljudskom kapitalu
- poboljšanja u tehnologiji i ljudskom kapitalu smatraju se pokretačima rasta
- stvorena trgovina je potpora rastu i tehnološkom razvoju
- presudnim investicijama smatraju se investicije u istraživanje i razvoj
- poboljšanja ljudskog kapitala putem školovanja i usavršavanja od ključne su važnosti.

Prilikom izučavanja regionalne konkurentnosti isti autor (Martin 2003), obično naglašava rezultate dviju studija. Prvenstveno se misli na studije koje analiziraju regionalnu konkurentnost kao kumulativni slijed faktora ili studije koje se usre-

dotočuju na jedan konkretan čimbenik kao pokretač konkurentnosti. Tablica 4 pruža uvid u regionalne faktore konkurentnosti. Iako se makroekonomska stabilnost uzima kao jedan od potrebnih uvjeta za realizaciju konkurentnosti, mikroekonomski aspekti podrazumijevaju klasifikaciju prema infrastrukturi, ljudskom kapitalu i proizvodnoj okolini.

Huggins (2003), ističe kako se regionalna konkurentnost može prikazati stvaranjem složenog indeksa kao mjerljivog kriterija. Indeksi mogu biti sastavljeni od jednog ili kompozitnih indikatora konkurentnosti, a kako bi se stvorila kvantitativna mjera regionalne konkurentnosti. Kvantitativnu mjeru regionalne konkurentnosti Snieska i Bruneckiené (2009), pojašnjavaju korištenjem kompozitnog indeksa. Mjere regionalne konkurentnosti temeljene su na indikatorima konkurentnosti, a neki od postojećih modela koji pojašnjavaju čimbenike konkurentnosti jesu, primjerice nacionalni dijamant (engl. *National Diamond*), model duplog dijamanta (engl. *Double Diamond*), model devet faktora (engl. *Nine factors*), model šesira regionalne konkurentnosti (engl. *Regional Competitiveness Hat*), piramidalni model regionalne konkurentnosti (engl. *Pyramid Model of Regional Competitiveness*) ili model stabla regionalne konkurentnosti (engl. *Regional Competitiveness Tree*).

Radi povezivanja konkurentnosti s održivim razvojem, tijekom 2010. godine izrađena je Strategija Europske unije za pametan, održiv i uključiv rast - Europa 2020. (engl. *European Union strategy for smart, sustainable and inclusive growth - Europe 2020*). Time se ujedno stvara noviji koncept konkurentnosti. Dakle uviđa se potreba stvaranja održive konkurentnosti koja se nameće procesom globalizacije, a dodatna istraživanja dovode do stvaranja novijih teoretskih modela koji opisuju vezu između globalizacije, ekonomskog rasta, održivog razvoja, blagostanja i konkurentnosti (Balkyte, Tvaronavičienė 2010). Prema izvješću Svjetske banke *Challenges for regional development policy* (2013: 31), empirijske analize pokazuju da su ključni čimbenici razlika u dohocima određeni ljudskim kapitalom te konkretno usmjerenim sadržajem javnih ulaganja. Ljudski kapital utječe na razvoj pojedinih regija, budući da regije ostvaruju snažniji rast u slučaju obrazovanije populacije u odnosu na druge regije, dok javne investicije imaju znatan utjecaj na regionalni razvoj ukoliko su usmjerene društvenoj potrošnji. Često se promatra i učinak koji poticaji ostvaruju na generiranje regionalnog razvoja. Slučaj poticaja sličan je javnim investicijama koje, kako su empirijski rezultati pokazali, ukoliko nisu usmjerene društvenoj potrošnji, ne generiraju regionalni razvoj. Obično poticaji slijede tvrtkama koje se nalaze u regijama koje zaostaju u razvoju pa dolazi do situacije seobe tvrtki čim prestane vremenski rok trajanja poticaja. Između ostalog može se dogoditi da su tvrtke visoko kapitalno intenzivne, što dovodi do izrazito niskih stopa zapošljavanja radno sposobnog stanovništva određene regije.

Huang i Shen (2008), prvenstveno ističu izučavanje indikatora koji utječu na razvoj regija odabranih s obzirom na subjektivna stajališta, a zatim slijedi proces odabira statistički značajnih indikatora, korištenjem ekonometrijskih metoda. U tablici 5 vidljiv je pregled indikatora koji utječu na stvaranje regionalne konkurentnosti.

Tablica 5. Pregled regionalnih indikatora konkurentnosti

Infrastruktura i pristupačnost	Ljudski resursi	Proizvodno okruženje
1. Osnovna infrastruktura: - ceste - željeznice - zrak - nekretnine. 2. Tehnološka infrastruktura: - ICT* - telekomunikacija - Internet. 3. Znanstvena infrastruktura: - obrazovna infrastruktura 4. Kvaliteta mjesta: - stambena izgradnja - prirodno okruženje - kulturni sadržaji - sigurnost.	1. Demografski trendovi: - migracija kvalificiranih radnika - raznovrsnost. 2. Visokokvalificirana radna snaga: - vještine intenzivirane znanjem.	1. Poduzetnička kultura: - niske prepreke ulaska - sklonost rizicima. 2. Sektorske koncentracije: - ravnoteža/ovisnost - koncentracija zaposlenih - vrijednost dodanih aktivnosti. 3. Internacionalizacija: - izvozne/svjetske prodaje - investicije - poslovna kultura - priroda FDI**. 4. Inovacije: - patenti - stupanj istraživanja i razvoja - istraživački instituti i sveučilišta - veza između tvrtki i istraživanja. 5. Vođenje i institucionalni kapacitet 6. Dostupnost kapitala 7. Specijalizacija 8. Konkurencijska priroda

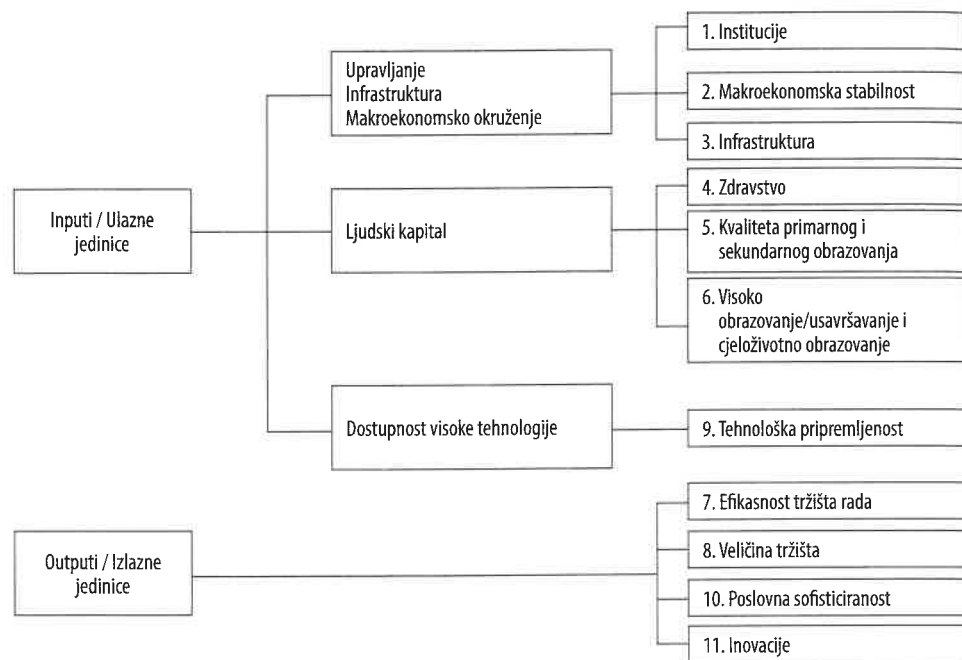
Izvor: Martin, L. R. (2003). *A Study on the Factors of Regional Competitiveness: A draft final report for The European Commission*. Directorate-General Regional Policy. 2-32. str. http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/pdf/3cr/competitiveness.pdf (pristupljeno 1. kolovoza 2013./19. listopada 2020.).

Legenda: *ICT (informacijsko-komunikacijska tehnologija)
 **FDI (izravna inozemna ulaganja)

Pojam je konkurentnosti najčešće vezan uz poslovni sektor, ali učestalo se koristi i prilikom određivanja uspješnosti određenog područja i to i na regionalnoj i na nacionalnoj razini. Osim toga povećan je i broj mjerenja i usporedbe uspješnosti pojedinih područja, a pozicioniranje regije putem indeksa konkurentnosti, tj. mjerljivim pokazateljima utječe na mogućnost poboljšanja određenih regionalnih struktura (Berger 2010). Iako su brojne definicije regionalne konkurentnosti, kao i

indikatori regionalne konkurentnosti, ljudski kapital *input* je koji se provlači tijekom svih spomenutih primjera. Takva gledišta jasno upućuju na važnost i utjecaj ljudskog kapitala pri kreiranju pozitivnih učinaka u području regionalnog razvoja (slika 6).

Slika 6. Indikatori regionalnog indeksa konkurentnosti Europske unije

Izvor: Annoni, P.; Kozovska, K. (2010). *EU Regional Competitiveness Indeks*. JRC Scientific and Technical Reports. European Commission.

Iako su na slici 6. prikazani indikatori regionalnog indeksa konkurentnosti Europske unije, indikatori praćenja regionalne konkurentnosti primjenjivi su i na drugim regionalnim razinama (npr. regionalna razina neke države). Ljudski kapital smatra se *inputom* kreiranog ostvarenom visinom zdravlja, kvalitete primarnog i sekundarnog obrazovanja te stupovima visokog obrazovanja, tj. usavršavanja i cjeloživotnog obrazovanja, pri čemu viši stupanj ostvarenoga ljudskog kapitala utječe na viši ostvareni regionalni indeks konkurentnosti. Stoga se u okviru poglavlja 5 donose rezultati mjerenja ljudskog kapitala na razini županija Republike Hrvatske. Osim ljudskog kapitala, *inputima* u kreiranju regionalnog indeksa konkurentnosti Europske unije smatraju se i upravljanje, infrastruktura i makroekonomsko okruženje te dostupnost visoke tehnologije.

2.6. Ljudski kapital i regionalni razvoj

2.6.1. Odnos ljudskog kapitala i regionalnog razvoja

Povezanost ljudskog kapitala s razvojem diferencira se na nacionalnoj i regionalnoj razini. Ljudski kapital u regiji ima utjecaj na proizvodnju putem raznih eksternalija koje nastaju djelovanjem u regiji. No osim navedenog utjecaja, ljudski kapital može rezultirati značajnim realokacijama prostornih faktora, a ukoliko se ova kretanja podudaraju, regije će napredovati i prosperirati. Razlike u raspodjelama dohotka među zemljama i unutar pojedinih zemalja ponukale su istraživače na intenziviranje istraživanja uzroka takvih nejednakosti (Heuermann, 2008). U modelima rasta, uz fizički kapital i rad ljudski kapital je jedan od čimbenika koji je prepoznat kao ključni proizvodni faktor (Izushi i Huggins, 2004). *Glasgowska* deklaracija iz 2005. godine prepoznala je važnost ljudskog kapitala kao sastavnog i potencijalnog pokazatelja razvoja, uz promicanje važnosti sveučilišta prilikom unaprjeđenja ljudskog kapitala s iznimnim utjecajem na ostvarenje regionalne konkurentnosti i razvoja. Ekonomska teorija i praksa bilježe brojne primjere interakcije i utjecaja ljudskog kapitala na generiranje (ekonomskog) regionalnog razvoja. No utjecaj ljudskog kapitala ne ostvaruje se samo u ekonomskom smislu, nego i u njegovom znatno širem, društvenom kontekstu. Pritom su obuhvaćeni i utjecaji društvene dimenzije standarda života i blagostanja. Ispunjenje ekonomske, društvene i ekološke dimenzije upotpunjuje održivi regionalni razvoj. Nužno je ispunjenje svih triju dimenzija kako bi se razvoj smatrao cjelovitim. Smanjenje ili relativni nedostatak ljudskog kapitala u regiji, prema Coenenu (2005:8), utjecat će na sve tri dimenzije održivog razvoja (tablica 6).

Tablica 6. Utjecaj smanjenja ili relativnog nedostatka ljudskog kapitala u regiji na komponente održivog razvoja

Dimenzije održivog razvoja	Učinci smanjenja ili nedostatka ljudskog kapitala u regiji
Ekonomska dimenzija	Utjecaj na ekonomsku dimenziju vidljiv je u odnosu koji naglašava kako manje ljudskog kapitala dovodi do sporijeg regionalnog rasta.
Okolišna dimenzija	Utjecaj na okolišnu dimenziju vidljiv je u povezivanju nižih stopa ljudskog kapitala s ekonomskim aktivnostima štetnijeg djelovanja na okoliš.
Društvena dimenzija	Utjecaj na društvenu dimenziju vidljiv je u povezivanju ljudskog kapitala s individualnim blagostanjem, funkcioniranjem društvenih mreža u regiji i stupnjem usluga koje se obavljaju u regiji.

Izvor: Coenen (2005: 8)

Obzirom na promjene u stavovima koji je ljudski kapital doživio u svom definiranju kao i utjecaj koji ljudski kapital na (regionalni) ekonomski razvoj može imati, jasno je kako postoje brojne definicije ljudskog kapitala. Njihovo se razlikovanje, među ostalim, može temeljiti i prema razini primjenjivosti. U nastavku se prikazuju različite definicije.

2.6.2. O ljudskom kapitalu u definiciji i teoriji

U današnjem se kontekstu ljudskog kapitala, iako bez opće definicije, mogu obuhvatiti *bilo koja znanja, kompetencije ili vještine koje posjeduje pojedinac ili društveni odnosi koji povećavaju produktivnost individue* (Faggian i McCann, 2009:146). No Boarini, Mira d'Ercole i Liu (2012) ističu kako većina definicija ljudskog kapitala naglašava ekonomske koristi i povrate od investicija u ljudski kapital. Različita su stajališta i shvaćanja obuhvaćena konceptom ljudskog kapitala što upućuje na širinu koncepta ljudskog kapitala. Stoga se može reći kako je tema ljudskog kapitala nepresušna izvor za istraživačke napore te važan i prepoznati trend doprinosi i u nacionalnom i u regionalnom kontekstu⁴⁹ (Šošić, 2003; Babić, 2004; Šućur, 2008; Požega i Crnković, 2009; Sundać i Fatur Krmpotić, 2009). Stoga se u nastavku predstavljaju različite definicije ljudskog kapitala.

Pod pojmom ljudskog kapitala podrazumijevamo vještine, znanja, obrazovanje, zdravlje te obučavanje, koji su važni za rad i proizvodnju (Šućur, 2008: 183) prikazanih na slici 7 te ujedno navodi kako će veće razlike u ljudskom kapitalu - obrazovanju⁵⁰, zdravlju i obučavanju - utjecati na veće ekonomske nejednakosti. Uzroci dispariteta na regionalnoj razini povezani su upravo s razlikama u ljudskom kapitalu.

⁴⁹ Iznimno je velik broj modela i teorija ekonomskog rasta usmjeren nacionalnoj razini. No, osim utjecaja ljudskog kapitala koji se ostvaruje na nacionalnoj razini, značajan je utjecaj i na nižim teritorijalnim jedinicama, primjerice regionalnoj razini. Stoga se ljudski kapital javlja kao jedan od ključnih čimbenika čiji se utjecaj proteže i na razvoj pojedinih regija. Ekonomska teorija i praksa bilježe brojne primjere interakcije i utjecaja ljudskog kapitala na generiranje (ekonomskog) regionalnog razvoja.

⁵⁰ Crnković-Pozaić (2000) ističe obrazovanje kao potencijalni oslonac dugoročnog razvoja društva. Nekoliko je istaknutih ciljeva na koje bi obrazovanje trebalo biti usmjereno, a kako bi se osigurala što bolja razina ljudskog kapitala: a) prilagođavanje sustava formalnog i cjeloživotnog obrazovanja budućim trendovima obrazovanja, b) usredotočenost obrazovnog sustava da kod prosječnog pojedinca razvija njemu prirodne sposobnosti i motivaciju o kojoj ovisi iskorištenost potencijala, c) pripremanje pojedinca za konkurenciju izgradnjom samoinicijativnosti, kreativnosti, poduzetnosti, kritičnosti, komunikativnosti i timskog rada, d) omogućavanje jednostavnijeg procesa informiranja o mogućnostima nastavka školovanja u slučaju pogrješnog odabira škole ili fakulteta uz minimalne gubitke resursa vremena i financija, e) sve obrazovne potrebe trebaju biti predmetom zajedničkog razmatranja svih društvenih skupina i sustavna veza s gospodarstvom, f) obrazovanje kao javno dobro treba biti dostupno svima jednako i financirano od strane države, s uključenim troškovima prekvalifikacije i dokvali-

Slika 7. Komponente ljudskog kapitala

Izvor: Šućur, Z. (2008). *Ljudski i sociokulturni kapital siromašnih u Hrvatskoj*, u: Kregar, J.; Flego, G.; Ravlić, S. (ur). *Hrvatska – kako sada dalje*, Pravni fakultet u Zagrebu, Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo, Zagreb, str. 183-214. <http://tripalo.hr/knjige/Sadadalje/sucur.pdf> (pristupljeno 28. siječnja 2021.).

Prema OECD-u (2008) *ljudski kapital predstavlja nematerijalnu imovinu koja ima kapacitet za produbljivanje ili podržavanje produktivnosti, inovacija ili zapošljivosti*. Ljudski kapital može se uspostaviti i kompletirati različitim utjecajima i izvorima koji uključuju aktivnosti organiziranog učenja u obrazovanju ili usavršavanju znanja, vještina, kompetencija i drugih načina učenja. Prema određenim autorima primjerice Samuelsonu i Nordhausu (1995: 704), ljudski kapital možemo uklopiti u jedan od ukupno četiri kotača ključnih za ekonomski razvoj, neovisno o stupnju razvoja pojedine zemlje, tj. njezinu bogatstvu ili siromaštvu. Preostalim kotačima autori smatraju prirodna bogatstva, tvorbu kapitala i tehnologiju.

Baletić (1995: 475) ljudskim kapitalom u novijoj ekonomskoj teoriji podrazumijeva - *ulaganje u povećanje sposobnosti čovjeka za obrazovanjem, stručnošću, talentom, vještinom koje stvaralački djeluju te sve više pridonose ukupnoj proizvodnji ili nekoj drugoj kreativnoj djelatnosti*. Iako se razlikuju stajališta navedenih autora oko konkretno utvrđenog obuhvata ljudskog kapitala, dijele se stajališta oko stvaranja pozitivnog utjecaja povećane participacije obrazovanja u ostvarivanju dugoročnoga ekonomskog rasta koji obično eksternalijama i efektima dovodi i do razvoja. Prema Babiću (2004) ljudski je kapital predstavljen kvantitativnom (stope participacije određene skupine u obrazovanju ili prosječni broj završenih godina studija) i kvalitativnom analizom komponente obrazovanja (kvaliteta sustava obrazovanja)⁵¹, koji trebaju biti prioriteti ekonomske politike Republike Hrvatske. Osim kvantitativne i kvalitativne razine tercijarnog obrazovanja Republike Hrvatske, poseban je naglasak stavljen na stvaranje konkurentnog ljudskog kapitala. Kvalitativni aspekt istaknut je kao segment koji nešto više doprinosi gospo-

fikacije. Sustav obrazovanja u pravilu prilično je rigidan, a gore navedeni ciljevi dijelom su usmjereni na smjer potrebnih promjena i reformi. Reforme bi trebale uključivati korištenje internih potencijala, povećanje učinkovitosti institucija, pozitivnu selekciju kadrova sposobnih za promjene koja treba biti kvalitativno osigurana prilikom izbora novih kadrova u sustavu. No uvođenje promjena moguće je uz odabir najkvalitetnijih ljudskih resursa, uz osiguranje sredstava za provođenje, podrške i osiguranje dodatnih potrebnih znanja.

⁵¹ O kvaliteti sustava visokog obrazovanja vidjeti više u: Babić, Z. (2004). Participacija i ulaganje u obrazovanje u Hrvatskoj. *Privredna kretanja i ekonomska politika* 101. Ekonomski institut. Zagreb.

darskom rastu negoli je to slučaj s povećanjem udjela visokoobrazovanih osoba radne dobi, a i Vranjican (2007) dijeli stajalište kako se ljudski kapital odnosi na kvalitativni aspekt. Prema Šošiću (2003) ljudskim bi kapitalom trebala biti obuhvaćena, osim ulaganja u obrazovanje i sva druga ulaganja koja utječu na podizanje proizvodnosti pojedinca. Takva vrsta ulaganja može se primjerice odnositi na ulaganja u zdravstvenu skrb. Između ostaloga, autor navodi i problematiku mjerenja pokazatelja ljudskog kapitala. Mjerenje obično uključuje pokazatelje o postignutoj obrazovnoj razini stanovništva, odnosno prosječno razdoblje školovanja ili obrazovnu strukturu stanovništva radne dobi, no pri tome su izostavljene i onemogućene informacije o neformalnom obrazovanju i iskustvu koje vodi do utvrđivanja razlika koje postoje u kvaliteti obrazovanja. Utvrđivanje se razlika u kvaliteti obrazovanja i utjecaj na razinu ljudskog kapitala provodi standardiziranim međunarodnim testovima, čija je dostupnost ograničena brojem zemalja u kojima se provodi. U nedostatku standardiziranih međunarodnih testova koriste se pokazatelji prosječnog školovanja, uz svjesnost o nesavršenosti mjerenja ljudskog kapitala. Često se navodi i problematika mjerenja povrata od ulaganja u ljudski kapital, koji je moguće mjeriti sa stajališta pojedinca ili stajališta društva.

Ljudski kapital može se promatrati kao integritet znanja, vještina, vrijednosti i iskustava koji ih čini produktivnijim u neekonomskom i ekonomskom smislu. Visoka razina ljudskog kapitala *per se*, nužno ne dovodi do napretka određenog gospodarstva. Potrebno ga je staviti u konkretnu funkciju te na taj način materijalizirati potencijal koji posjeduje. U suprotnom postaje segment propaloga kapitala, slično principima do kojih dolazi prilikom odljeva financijskog kapitala. Ljudski kapital u tradicionalnom smislu može se povećati ulaganjem u obrazovanje, zdravstvenu zaštitu i razvijanjem vještina obukom za posao (Human capital in Montenegro, 2013)⁵². Ljudski kapital pojmovno obuhvaća skup sposobnosti, znanja i vještina koje su sadržane u pojedinačnim vještinama, a stečene su obrazovanjem, obukom i iskustvom. Becker (1993: 16), držeći se tradicionalnog određivanja kapitala, objašnjava kako investiranje u kapital predstavlja ulaganje u obrazovanje, usavršavanja i druge načine ulaganja koja imaju povoljan učinak na poboljšanje i stvaranje ljudskog kapitala.

Značajna karakteristika ovoga kapitala nemogućnost je odjeljivanja od njegova ili njezina znanja, vještina, zdravlja ili vrijednosti kao što je to moguće učiniti s financijskom ili fizičkom imovinom. Schultz (1989) također naglašava važnost

⁵² UNDP in Montenegro (2013). National Human Development Report 2013. *People are the real wealth of the country*. How rich is Montenegro? <http://www.me.undp.org/content/dam/montenegro/docs/publications/NHDR/NHDR2013/NHDR%202013%20ENG.pdf> (pristupljeno 28. siječnja 2021.).

ulaganja u obrazovanje čime se snažno utječe na formiranje ljudskog kapitala koji potom ima učinak na pojačan razvoj produktivnosti i ekonomskog rasta te ujedno zastupa stajalište kako je povrat ulaganja u ljudski kapital *znatno viši u odnosu na većinu ulaganja u druge oblike kapitala*. Ljudski se kapital prema dosadašnjim istraživanjima definicije obično određuje kao investicija ostvarena obrazovanjem. Stoga je za vjerodostojnu i donekle objektivnu definiciju ljudskog kapitala u knjizi preuzeta OECD-ova definicija (2001: 17), kojom je ljudski kapital definiran kao - *znanje, vještine, kompetencije te karakteristike koje posjeduju pojedinci, a koje utječu na stvaranje osobnog, društvenog i ekonomskog blagostanja*⁵³.

Još je nekoliko termina koji se uz ljudski kapital učestalo koriste - ljudski resursi i ljudski potencijali, ali je bitno razlikovati njihova međusobna značenja. Ljudski resursi u odnosu na ljudski kapital znatno su širi pojam (Jambrek i Penić, 2008). Autori nadalje ističu kako ljudski kapital zajedno s ljudskim potencijalima obuhvaća ljudske resurse. Ljudski potencijali predstavljaju sve ono što pojedinci u promatranim organizacijama, regijama ili nekim drugim teritorijalnim jedinicama posjeduju, ali nužno ne koriste, dok ljudski kapital predstavlja sve što ljudi upotrebljavaju tijekom rada te ga je moguće kvantificirati. Ipak se vrlo često u literaturi ne pravi jasna distinkcija korištenja navedenih pojmova. Kako je termin *ljudskih resursa* širi od pojma *ljudski kapital*, njegov ostvareni doprinos također je relevantan pri pojašnjavanju doprinosa regionalnom razvoju (Jambrek i Penić, 2008). Mjerenja ljudskog kapitala mogu biti različita te su uglavnom temeljena na nekoliko različitih indikatora pa je u nastavku poglavlje koje jasno iznosi i predstavlja izabrane načine mjerenja ljudskog kapitala.

2.6.3. Mjerenje ljudskog kapitala

Kvantitativno iskazivanje vrijednosti ljudskog kapitala često je otežano zbog nemogućnosti isključivo brojčanog izraza određenih karakteristika ili specifičnosti koje bi pobliže mogle odrediti stupanj usvojenih znanja i vještina pojedinca, a koje mogu doprinijeti stvaranju pozitivnih ekonomskih učinaka. Drugim riječima, kako ljudski kapital predstavlja multidimenzionalni koncept - obuhvaća mnoštvo komponenata - zdravlje, standard života, stupanj obrazovanosti, očekivano trajanje života, dostupnost radne snage, zaposlenost i drugih - izmiče svakom pokušaju ne samo jednoznačnog definiranja već i mjerenja. Interes za načinom mjerenja razvijenosti ljudskog kapitala neprestano se povećavao, ali se potvrđuje neposto-

⁵³ Izvorna OECD (2001: 17) definicija: engl. *The knowledge, skills, competencies and attributes embodied in individuals that facilitate the creation of personal, social and economic well-being*. OECD (2001). *The Well-being of Nations: The Role of Human and Social Capital*. OECD Publishing. Paris.

janje jedinstvenog načina mjerenja, a prema istraživanju OECD-a koje je izradio Lui (2011). Čak ni u slučajevima kada se koncept ljudskog kapitala suzi samo na područje formalnog obrazovanja, metodologija mjerenja bilježi određena odstupanja. Zbog nedosljedne metodologije izračuna ljudskog kapitala nemoguće je ili iznimno teško napraviti komparaciju o visini ostvarenoga ljudskog kapitala među zemljama. Stoga se nalaže potreba stvaranja jedinstvenih i konzistentnih metodoloških pristupa. Mjere se mogu očitovati kvantitativnim, izravno mjerljivim indikatorima, npr. prosječne godine školovanja, udio populacije koja je dostigla različit stupanj obrazovanosti i drugih.

Christian (2011: 2; prema Le *et al.*, 2003)⁵⁴ navodi tri glavna pristupa mjerenja ljudskog kapitala - pristup ostvarenih troškova, pristup ostvarenih prihoda te pristup indikatora obrazovanja ili indikatorski pristup, koji je ujedno i najjednostavniji⁵⁵. Pristup indikatora obrazovanja koristi određeni pokazatelj ili nekoliko njih u kombinaciji (npr. godine školovanja ili stupanj pismenosti). Pristup ostvarenih troškova pri mjerenju ljudskog kapitala oslanja se na vrijednost udjela ljudskog kapitala s obzirom na nastale troškove prilikom njegova stvaranja (npr. troškovi nastali obrazovanjem osoba), dok se pristup ostvarenih prihoda temelji na vrijednosti udjela ljudskog kapitala temeljenog na zaradama osoba. Izračuni temeljeni na pristupu ostvarenih troškova i pristupu ostvarenih prihoda ne dovode do identičnih rezultata.

Kwon (2009) suvremene načine mjerenja ljudskog kapitala također kategorizira prema trima pristupima, ali na sljedeći način: pristup *outputa*, troškova i prihoda. *Output* pristup temelji se na učinkovitosti i korisnosti osoba procijenjenih kao ljudski kapital koje sudjeluju u proizvodnom procesu, pristup troškova određen je kao suma svih troškova nastalih investiranjem u osobu kao ljudski kapital, dok je pristup prihoda temeljen na povratu sredstava koje pojedinac ostvari sudjelovanjem na tržištu rada zbog poduzetih investicija u obrazovanje. Mjerenje je moguće vršiti pomoću individualnih indikatora ili kompozitnih indeksa. S obzirom na prednosti mjerenja kompozitnim indeksima, navode se i konkretni primjeri. Kao jedan od pokazatelja stupnja razvijenosti ljudskog kapitala *Lisabonski savjet za ekonomsku konkurentnost*, razvio je europski indeks ljudskog kapitala prema Nacionalnom izvještaju o razvoju po mjeri čovjeka (2013) (tablica 7).

⁵⁴ O pojedinim vrstama i načinima mjerenja te razlikama između navedena tri glavna pristupa mjerenja vidjeti više u: Christian, M. S. (2011). *Human Capital Accounting in the United States. Context, Measurement, and Application*. http://www.bea.gov/papers/pdf/human_capital_accounting_in_the_united_states.pdf (pristupljeno 28. siječnja 2021.).

⁵⁵ O razlikama mjerenja ljudskog kapitala zasnovanih na pristupu troškova i prihoda vidjeti više u: Le, T., Gibson, J. i Oxley, L. (2003). *Cost- and Income-based Measures of Human Capital*. *Journal of Economic Surveys* Vol. 17. No. 3. 271-307. str.

Tablica 7. Komponente europskog indeksa ljudskog kapitala

Komponenta	Opis komponente
Bogatstvo ljudskog kapitala	Uključuje troškove svih vrsta obrazovanja i obuke po radno aktivnom stanovniku.
Korištenje ljudskog kapitala	Promatra angažiranost ljudskog kapitala određene zemlje u postotku.
Produktivnost ljudskog kapitala	Mjeri produktivnost ljudskog kapitala na način da se ukupna potrošnja zemlje podijeli ukupnim ljudskim kapitalom angažiranim u zemlji.
Demografija i zaposlenost ljudskog kapitala	Razmatra postojeće ekonomske, demografske i migracijske trendove kako bi se procijenio broj ljudi koji će biti zaposleni 2035. godine.

Izvor: Nacionalni izvještaj o razvoju po mjeri čovjeka (2013). UNDP. https://issuu.com/un_mon-tenegro/docs/nacionalni_izvjestaj_o_razvoju_po_m (pristupljeno 28. siječnja 2021.).

Prema tradicionalnom shvaćanju ljudski kapital određuje se kao ukupnost individualnih vještina, obrazovanja, zdravlja i obuke. Osim uobičajenog praćenja pojedinih pokazatelja, prihvaćenih kao tradicionalna mjera ostvarenog stupnja ljudskog kapitala, *Program Ujedinjenih nacija za razvoj* (UNDP) od 1990. godine uvodi i prvi *Izvještaj o razvoju po mjeri čovjeka* (Nacionalni izvještaj o razvoju po mjeri čovjeka, 2013). U tablici 8 predstavljena je detaljna struktura korištena pri mjerenju ljudskog kapitala kompozitnim indeksom prema OECD-u, a u kojoj tri razine obuhvaćaju:

- investicije u ljudski kapital - mjere trenutnu razinu investicija u ljudski kapital na nacionalnoj razini
- kvalitetu provođenja investicija
- ostvarene rezultate obrazovnih investicija.

Tablica 8. OECD-ova struktura kompozitnog indeksa ljudskog kapitala

1. Investicije u ljudski kapital.
1.1. Visoka razina kvalifikacija.
1.2. Broj maturanata i udio upisanih srednjoškolaca.
1.3. Vrijeme uloženo u obrazovanje.
1.4. Investicije u obrazovanje.
2. Prilagodba kvalitete investicija u ljudski kapital.

2.1. Istraživanje programa za međunarodnu procjenu učeničkih postignuća (engl. PISA istraživanje⁵⁶).
2.2. Istraživanje programa za međunarodnu procjenu kompetencija odraslih (engl. PUIAAC istraživanje⁵⁷).
3. Rezultati ostvareni obrazovanjem.
3.1. Usklađivanje obrazovanja zanimanjima.
3.2. Postignuća ostvarena na tržištu rada prema dobi, spolu i obrazovnom postignuću.
3.3. Stope povrata na obrazovanje.

Izvor prema: Kwon (2009).

Procjena ljudskog kapitala u Europi izvršena je takozvanim europskim indeksom, koji prema Ederer (2006) u suradnji s *Lisabonskim Vijećem* uključuje procjenu parametara nekoliko varijabli koje doprinose razvoju ljudskog kapitala, iskoristivosti ljudskog kapitala, produktivnosti ljudskog kapitala te demografskim kretanjima i zaposlenosti. Indeks predstavlja potencijal razvoja njihova ljudskog kapitala, a s obzirom na definiciju ljudskog kapitala kao troška⁵⁸ formalnog i neformalnog obrazovanja. Nositeljima odlučivanja od iznimne pomoći prilikom mjerenja stupnja razvijenosti ljudskog kapitala može biti i takozvana matrica ljudskog kapitala (eng. *Human Capital Matrix*, *HCM*). Riječ je o višedimenzionalnom grafičkom prikazu ključnih komponenti visine ostvarenog i stupnja razvoja ljudskog kapitala društva⁵⁹. Ederer *et al.* (2011) ističu kako pojedine regije imaju više sličnosti s pokazateljima regija izvan negoli unutar nacionalnih gospodarstava, pa je analize najbolje vršiti usporedbom europskih regija sličnog profila. Navedeno implicira kako je trend razlika i nerazmjera identičan za ljudski kapital i stupanj ostvarenog razvoja na nacionalnoj i regionalnoj razini, praćeno prema tim kriterijima što je i prikazano slikom 8.

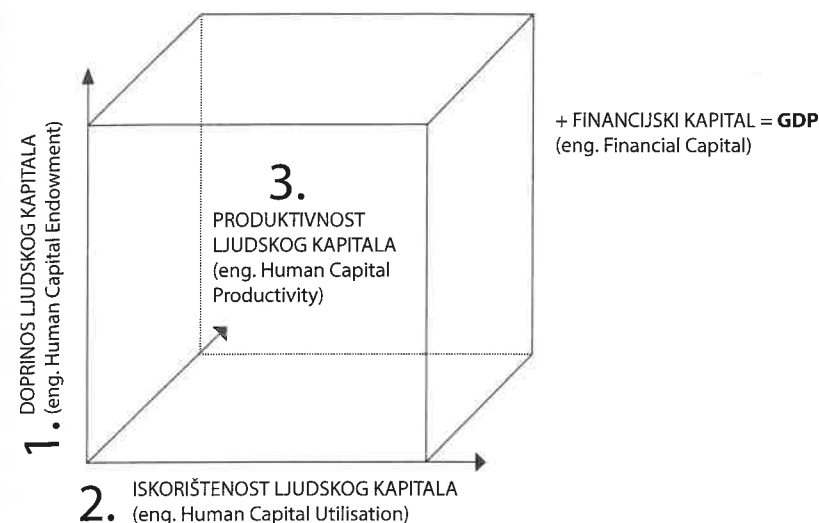
⁵⁶ O PISA istraživanju pogledati u: Bloem, S. (2013). PISA in Low and Middle Income Countries. OECD Education Working Papers. No. 93. OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/5k41tm2gx2vd-en> (pristupljeno 28. siječnja 2021.).

⁵⁷ PUIAAC istraživanje pogledati na: <http://www.oecd.org/site/piaac/> (pristupljeno 28. siječnja 2021.).

⁵⁸ Obuhvaća trošak formalnog i neformalnog obrazovanja izraženog u eurima te pomnoženog brojem ljudi koji žive u pojedinoj zemlji.

⁵⁹ [engl. ... *the Lisbon Council created the Human Capital Matrix, a two-dimensional graphical representation of the key components that help us measure how much human capital a society has, and how well that human capital is being deployed.*]

Slika 8. Matrica ljudskog kapitala

Izvor: Ederer, P. et al. (2011). Human Capital Leading Indicators: How Europe's Regions and Cities Can Drive Growth and Foster Social Inclusion, Lisbon Council Policy Brief: Human Capital in Regions and Cities.

Uzimajući u obzir različite moguće pristupe mjerenju u nastavku se predstavljaju dva izabrana primjera kompozitnog indeksa ljudskog kapitala o kojima u ranijem tekstu nije bilo riječi, a iznimno su važan dio literature mjerenja ljudskog kapitala⁶⁰.

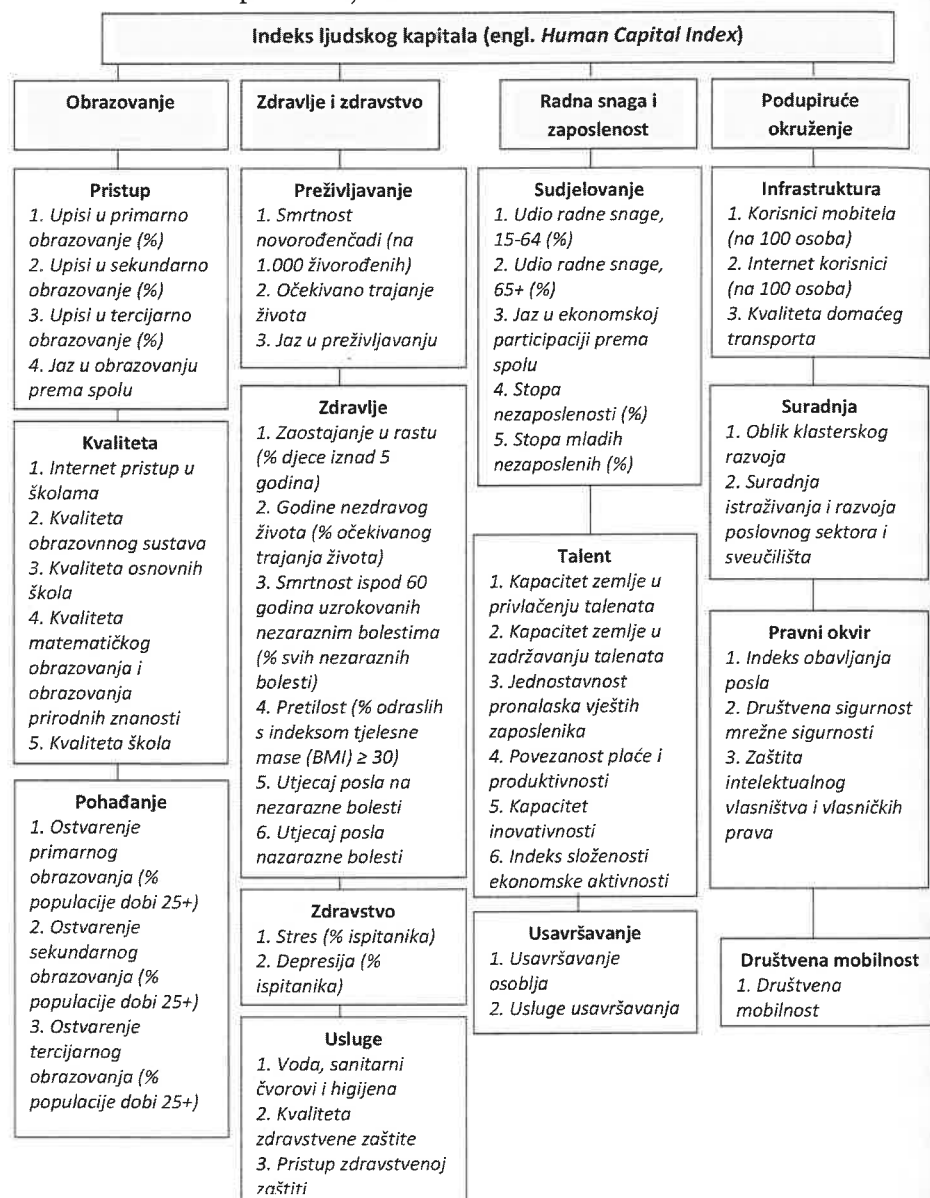
Svjetski ekonomski forum⁶¹ (eng. *World Economic Forum*), koristi indeks ljudskog kapitala (eng. *Human Capital Index*) pri čemu ovaj indeks predstavlja mjeru razvoja ljudskog kapitala (grafikon 1). Indeks ljudskog kapitala mjera je razvoja ljudskog kapitala. Četiri su dimenzije indeksa ljudskog kapitala - obrazovanje, zdravlje, radna snaga i zaposlenost te podupiruće okruženje. Obrazovanje se odnosi na kvantitativni i kvalitativni aspekt obrazovanja izražen primarnim, sekundarnim i tercijarnim stupnjem te pruža informacije o sadašnjoj i budućoj radnoj snazi. Zdravlje obuhvaća indikatore vezane uz fizičko i mentalno stanje populacije, od djetinjstva do odrasle dobi. Dimenzija radne snage kvantificira iskustva, talente, znanja i usavršavanje u

⁶⁰ U regionalnom kontekstu primjene kompozitnog indeksa ljudskog kapitala govore Dreger, Erber i Glocker (2009). *Regional Measures of Human Capital in the European Union*. The Institute for the Study of Labor. Discussion Paper No. 3919. <http://ftp.iza.org/dp3919.pdf> (pristupljeno 28. siječnja 2021.).

⁶¹ World Economic Forum. <http://reports.weforum.org/human-capital-index-2013/> (pristupljeno 28. siječnja 2021.). Posljednji dostupan izvještaj World Economic Forum. *The Global Human Capital Report* iz 2017. godine <https://www.weforum.org/reports/the-global-human-capital-report-2017> (pristupljeno 28. siječnja 2021.).

radnoj populaciji zemlje. Podupiruće okruženje obuhvaća pravni okvir, infrastrukturu i druge faktore koji omogućavaju povrate na ljudski kapital.

Grafikon 1. Struktura indeksa ljudskog kapitala prema Svjetskom ekonomskom forumu

Izvor: Svjetski ekonomski forum (WEF). <http://reports.weforum.org/human-capital-index-2013/> (pristupljeno 28. siječnja 2021.).

Drugi izabrani primjer odnosi se na kompozitni indeks ljudskog ekonomskog blagostanja (engl. *Human Economic Welfare Index, HEWI*) kojeg detaljno predstavljaju Ravi i Mukkai (2010)⁶². Indeks je usmjeren na ekonomsku dimenziju ljudskog blagostanja, a obuhvaća šest dimenzija:

- osobni raspoloživi dohodak (engl. *Personal Disposable Income*)
- troškovi ljudskog blagostanja (engl. *Human Welfare Expenditure*)
- dohodovna nejednakost (engl. *Income Inequality*)
- puna zaposlenost (engl. *Full Employment*)
- uključeni u obrazovni sustav (engl. *Combined Educational Enrollment*) i
- energetska učinkovitost (engl. *Energy Efficiency*).

U petom poglavlju⁶³ je prikazan i izračun kompozitnog indeksa ljudskog kapitala temeljen na odabiru osnovnih četiriju dimenzija ljudskog kapitala (obrazovanja, zdravlja, radne snage te podupirućeg okruženja i infrastrukture) Svjetskog ekonomskog foruma (engl. *World Economic Forum*). Prilikom preuzimanja izabranih pojedinačnih indikatora korištenih u svakoj od četiri dimenzije ljudskog kapitala Svjetskog ekonomskog foruma, korišteni su i izabrani pokazatelji sugerirani od strane OECD-a (predstavljenih od Kwona, 2009), a kako bi se oformio i izračunao kompozitni indeks ljudskog kapitala Republike Hrvatske za županijsku razinu. Dimenzije obrazovanja, zdravlja, radne snage te podupirućeg okruženja i infrastrukture poslužile su za potrebe kreiranja četiriju pojedinačnih indeksa. Kako investicije kao iznimno važan pokazatelj nisu dijelom niti jedne dimenzije Svjetskog ekonomskog foruma, a dijelom su OECD-ove strukture kompozitnog indeksa ljudskog kapitala, navedeni pokazatelj preuzet je pri kreiranju kompozitnog indeksa ljudskog kapitala Republike Hrvatske za županijsku razinu. Pokazatelj investicija dijelom je dimenzije podupirućeg okruženja i investicija.

2.6.4. Dosadašnja izabrana istraživanja ljudskog kapitala i (regionalnog) ekonomskog razvoja

Uzimajući u obzir brojnost istraživanja utjecaja ljudskog kapitala na (regionalni) ekonomski razvoj u nastavku je istaknuto nekoliko istraživanja koja govore o utjecaju ljudskog kapitala na (regionalni) ekonomski razvoj, a s obzirom na iznimno naglašeni utjecaj koji se u radovima pridaje ljudskom kapitalu (tablica 9).

⁶² Dodatno o kompozitnim indeksima pogledati na: Human Economic Welfare Index. <http://www.mssresearch.org/?q=node/626#tryingtoemasure> (pristupljeno 28. siječnja 2021.).

⁶³ Poglavlje 5.4.3.2.1. Analiza razvijenosti ljudskog kapitala u hrvatskim županijama.

Tablica 9. Nekoliko izabranih istraživanja: ljudski kapital i (regionalni) ekonomski razvoj

Autor (Godina)	Važnost ljudskog kapitala
Izushi i Hugins (2004)	Različiti učinci vještina i razvoja u ljudskom kapitalu između regija, ali i nacionalnih gospodarstava, dovode do nejednakosti. Ljudski kapital samo je jedan od uzroka regionalnih razlika gdje i dalje postoje nesuglasice oko načina kako ljudski kapital utječe na ekonomski rast (npr. različita stajališta o izvoru ekonomskog rasta: izvor leži u akumulaciji ljudskog kapitala ili stajalište o razini ljudskog kapitala kao preduvjetu za korištenje drugih dostupnih resursa - tehnologije, koja će dovesti do razvoja i osiguravanja ekonomskog rasta).
Ramos i Sanromà (2006)	Ljudski kapital dovodi se u vezu s proizvodnošću u španjolskim regijama klasifikacijske NUTS III razine. Empirijski utvrđuju pozitivnu vezu između proizvodnosti i stupnja razvijenosti ljudskog kapitala.
Faggian i McCann (2009)	Važnost ulaganja u obrazovanje prilikom određivanja utjecaja ljudskog kapitala na regionalni razvoj očituje se u ostvarenim povratima od ulaganja u obrazovanje. Problematika kvantificiranja utjecaja ljudskog kapitala na regionalni razvoj temelji se na činjenici da su regije otvorene ekonomije. Stoga su interakcije među njima i važnije negoli među zemljama, s obzirom na pravilo kako se važnost interakcije dobara, ljudi i informacija povećava kako se smanjuje područje interakcije. Regionalna interakcija neizostavan je čimbenik regionalnog konteksta (primjerice migracija visokoobrazovanih osoba koje napuštaju određeno područje čime izostaju mnogostruki učinci regionalnog razvoja).
Ramos, Suriñach i Artís (2010)	U španjolskim se provincijama za razdoblje 1980. do 2007. godine utvrđuje pozitivan utjecaj ljudskog kapitala na regionalnu produktivnost i konvergenciju, ali nije potvrđeno postojanje pozitivnih geografskih prelijevanja ljudskog kapitala.
Ramos, Suriñach i Artís (2012)	Istražuje se povezanost ljudskog kapitala i regionalnog ekonomskog rasta na području Europske unije. Rezultati pokazuju da su nedavne ekonomske performanse europskih regija povezane sa stopama prekvalifikacije obrazovanih. Dakle mjere obrazovne neusklađenosti snažno su povezane s regionalnim gospodarskim rezultatima.
Jimenez, Nguyen i Patrinos (2013)	Ulaganje u ljudski kapital ističe se kao izuzetno važan argument ukoliko se želi ostvariti stabilna ekonomija osiguranjem dugoročnog ekonomskog rasta. Dugoročan ekonomski rast osigurava i sposobna i vjerodostojna vlada, otvorena ekonomija, tržišno orijentirani sustav, visoke stope štednje i investicija te održavanja makroekonomske stabilnosti uz uvažavanje različitosti svakog pojedinog gospodarstva.

Gennaioli et al. (2013)	Utvrđuje se stupanj obrazovanja za 1.569 unutarnacionalnih regija (eng. <i>subnational regions</i>) iz 110 različitih zemalja. Istraživanjem je obuhvaćeno ukupno 74% svjetske površine te 97% njezina BDP-a u odnosu na ostvareni stupanj regionalnog razvoja. Na subnacionalnoj razini se istražuje utjecaj geografije, prirodnih resursa, institucija, ljudskog kapitala te kulture. Obrazovanje se uzima ključnom odrednicom regionalnog razvoja.
--------------------------------	--

Ljudski kapital neprestano se treba prilagođavati novonastalim situacijama i promjenama kako bi se osigurao regionalni razvoj, zbog čega Mathur (1999) pri kreiranju dugoročne strategije regionalnoga ekonomskog razvoja ističe potrebu osiguravanja preferencijalnog mjesta ljudskom kapitalu. Pozitivan ishod intenzivirao bi se i uključivanjem primjerice poduzetništva, akumulacije kapitala, istraživanja i razvoja, inovacija, tehnologije i drugih čimbenika. Stupanj obrazovanosti najčešće je korišten indikator razvijenosti ljudskog kapitala, ali kako to i ističu određeni autori, primjerice Banon Fauzel (2012), nikako nije jedina varijabla potrebna pri mjerenju visine ljudskog kapitala. U svakom slučaju iako broj visokoobrazovanih osoba ne ukazuje u potpunosti na razvijenost ljudskog kapitala, najčešće se upravo taj pokazatelj smatra njegovim osnovnim pokazateljem. Stoga se vrlo često izučava utjecaj visokoobrazovanih osoba na razvoj pojedinih regija (Florida, 2002; Florida, Mellander i Stolarick, 2008; Herbst, 2008; Gennaioli *et al.*, 2012).

O tercijarnom obrazovanju kao pokretaču regionalnog razvoja na primjeru Španjolske govori Manca (2012). Na razini regija EU-a Lopez-Rodriguez, Faina i Lopez-Rodriguez (2007) procjenjuju ulogu geografije na razinu obrazovnog postignuća. Empirijski se utvrđuje kako je razina obrazovnog postignuća u EU-u viša u regijama koje imaju oformljen slobodniji pristup tržištu. Jedan od načina utjecaja na regionalni razvoj kroz okvire ljudskog kapitala je i putem institucija, a prema Rodriguez-Pose (2013) nužno je prevladati zapreke postavljene institucionalnim čimbenicima kako bi se osigurao ekonomski razvoj putem obrazovanja, usavršavanja i obučavanja, inovacija, infrastrukture i drugih čimbenika. Interes izučavanju ljudskog kapitala u suvremenom vremenu intenziviran je posebice na regionalnoj razini. Time se promiče i moguća iskoristivost postojećih resursa i prednosti koje ima konkretna regija, kako bi se potaknuo regionalni razvoj. Stoga se u nastavku predstavlja pojam i značaj regije znanja.

2.6.5. Regije znanja

Termin *regija znanja* (eng. *learning region*) utemeljen je prema načelu - svaki grad i regija posjeduju određene resurse koji bi se mogli iskoristiti pri pokretanju re-

gionalnog/lokalnog ekonomskog razvoja. Na ovaj se način naglašavaju dugoročni ciljevi u odnosu na kratkoročne koristi. Regija znanja oslanja se na teorije o inovacijama i sustavima koji promiču inovacije. Postavljajući pritom inovaciju i učenje kao temelj razvoja, Larsen (1999) ističe kako se cjeloživotnim učenjem ostvaruju i individualne (ostvarivanjem boljih nadnica i prilika za zaposlenje) i društvene koristi (fleksibilnija i tehnološki suvremenija radna snaga). *European Association for the Education of Adults* (2013) definira regiju znanja kao ...*grad, gradić ili regiju čiji su lideri prepoznali kako se ekonomsko blagostanje, društveni rast i ekološka odgovornost mogu najbolje postići većim angažmanom građana, interesne organizacije te zajednice kao cjeline u budućnosti. To će inicirati inovativne strategije cjeloživotnog učenja koje utječu na ljudske, intelektualne i kulturne potencijale svih građana, organizacija i zajednica kako bi se ostvario učinak trajne transformacije.*

Uvriježeno je mišljenje iznimnog doprinosa istraživanja i razvoja, te inovacija i znanja ekonomskom rastu i razvoju. Stoga je suvremeni koncept regionalnog razvoja nedjeljivo vezan uz koncept regije znanja (Iacobuta i Baci, 2008). Individualni učinci i koristi učenja, obrazovanja, istraživanja i inovacija sve češće prenose važnost s individualne razine na više razine (gradsku, regionalnu, nacionalnu), stvarajući im na taj način ekonomsku prednost. Ujedno komparativna prednost više nije temeljena isključivo na fizičkom kapitalu i materijalima, već na ljudskim resursima, stvaranju znanja te na inovacijama. Nastoji se uspješno povezati vlade, privatni sektor i društvo putem razvojnih strategija, a povezanost lokalnih tvrtki, društvenih skupina i usluga obrazovanja, prema Tolandu i Yoongu (2005), podupiru regije znanja. Informacijska tehnologija smatra se važnim alatom u poboljšanju prijenosa znanja sudionika u regiji, dok je uspjeh pojedine organizacije direktno povezan s kvalitetom informacija koje su dostupne na lokalnoj razini.

Primjetan utjecaj na regije znanja imaju i sveučilišta, o kojima detaljnije govori Reichert (2006: 41), ističući sljedećih pet razloga:

- Pripadnici akademske zajednice pokazali su se znatno boljim i ažurnijim prilikom definiranja znanstvenog, tehnološkog razvoja te drugih smjerova razvoja. Ipak, znatno brži transfer i provedba znanja provodi se u neakademske zajednici.
- Sveučilišta su institucije koje obrazuju i usavršavaju osobe s obzirom na postojeće potrebe i zahtjeve koje postoje u konkretnoj regiji.
- Regionalna inovativnost utječe na stvaranje regija znanja evidentnog u istraživačkom kapacitetu, istraživačkoj kvaliteti, istraživačkoj primjenjivosti, učinkovitoj infrastrukturi u prijenosu znanja te apsorpcijskom kapacitetu gospodarstva. Zabilježena je sve učestalija orijentacija poduzetničkog angažmana akademske zajednice pri čemu dolazi do povezivanja akademske zajednice s inovacijama te suradnje s industrijom.

- Sveučilišta su obično usmjerena širenju sustava *triple helixa* i njegova pretvaranja u *quadruple helix*.
- Razvijanje individualnih ideja za stvaranje individualne kreativnosti kao središta sveučilišnog obrazovanja u generiranju znanstvenog progressa.

Svaka je regija jedinstvena u stjecanju znanja, a s obzirom na vlastite pojedinačne karakteristike, povijest, snage i slabosti koje posjeduje (Nyhan, 2007). Stoga je i razvoj pojedinog područja moguće temeljiti upravo na razvoju njegovih specifičnih karakteristika. Osim promicanja regionalnog razvoja temeljem prirodnih resursa i karakteristika, uvođenjem inovativnosti, korištenjem postojećeg ljudskog kapitala, utjecaj na regionalni razvoj moguće je usmjeravati i adekvatnom regionalnom politikom, koja se detaljnije predstavlja u četvrtom poglavlju ove knjige.

2.7. Zaključak

Ostvarenje ekonomskog rasta i ekonomskog razvoja težnja je svakog nacionalnog gospodarstva. Ipak, ova dva termina nikako nisu istoznačna. Stoga je potrebno naglasiti značajnu razliku koja postoji između ekonomskog razvoja i ekonomskog rasta, a time i regionalnoga ekonomskog razvoja i regionalnoga ekonomskog rasta. U knjizi se navode brojne definicije razvoja, a od kojih većina sadrži neke od sljedećih ključnih riječi:

- proces
- multidimenzionalnost
- uključenost ekonomskog rasta unutar razvoja
- poboljšanje cjelokupnog sustava
- kvantitativna i kvalitativna dimenzija.

Ekonomski rast podrazumijeva ukupnu vrijednost svih finalnih dobara i usluga stvorenih u jednom nacionalnom gospodarstvu u toku jedne kalendarske godine (najčešće) – te predstavlja kvantitativnu dimenziju. Ekonomski razvoj znatno je složeniji. Stoga se može naglasiti kako je ekonomski razvoj multidimenzionalan proces koji obuhvaća kvantitativnu i kvalitativnu dimenziju, a kako bi se poboljšao cjelokupni sustav, pri čemu ekonomski rast jeste jedan od preduvjeta ostvarenja ekonomskog razvoja. Iako je postojanje ekonomskog rasta preduvjet bržeg razvoja, nikako se ne može smatrati njegovim jedinim i isključivim uvjetom. U odnosu na razvoj je potrebno razlikovati termin razvijenosti. Naime, razvijenost predstavlja rezultat procesa razvoja, dok su rast i razvoj procesi. Multidimenzionalnost razvoja nužno je adekvatno popratiti i u mjerenjima, pri čemu je nužno uključiti više indikatora definiranih kroz/kao kompozitni indeks.

Neki od kompozitnih indikatora razvijenih u svjetskim institucijama i navedeni u ovoj knjizi, odnose se primjerice na indeks održivoga ekonomskog blagostanja (engl. *Index of Sustainable Economic Welfare*), indikator progresa (engl. *Genuine Progress Indicator*), indeks kvalitete života (engl. *Quality of life index*) te indeks ekonomskih aspekata blagostanja (engl. *Economic Aspects of Welfare Index*). Praćenje kompozitnih indeksa nikako nije ograničeno samo na znanstvenike i akademsku zajednicu. Dapače, neke od navedenih kompozitnih indeksa prate i određene vlade i institucije javnih politika.

Osim razlika koje postoje između ekonomskog rasta i ekonomskog razvoja, postoje i važni odnosi koji vladaju među njima. Naime, kako ekonomski razvoj podrazumijeva poboljšanja u kvaliteti života on objedinjuje stupanj zadovoljenja materijalnih i nematerijalnih ljudskih potreba. Ekonomski rast nije isključivo vezan uz materijalni ekonomski rast koji je često i ograničen nedostatnim prirodnim resursima te je sve učestalija pojava i nematerijalnog ekonomskog rasta (evidentnih u povećanom udjelu uslužnih djelatnosti). Stoga se odnos između razvoja, ekonomskog rasta i ekonomskog razvoja može evidentirati sljedećim primjerima:

- nerazvijenost – nizak stupanj ostvarenog razvoja tj. razvoj definiran i ostvaren u jednoj točki razvoja. Javlja se kada izostaje povećanje u kvaliteti života ili ekonomskom rastu (primjerice zemlje Latinske Amerike)
- nepravilni razvoj – dolazi do materijalnog ekonomskog rasta bez povećanja kvalitete života što dovodi do upitne održivosti (zemlje sjevera, zemlje juga)
- razvoj – povećana kvaliteta života i materijalnoga ekonomskoga rasta (najčešće se javlja na sjeveru)
- nerazvoj i nematerijalni ekonomski rast – iznimno rijetka, ali potencijalno moguća kombinacija. Nerazvoj se odnosi na proces u kojemu nije ostvaren razvoj.

Promatranje ekonomskoga razvoja kao procesa nameće potrebu razumijevanja kako je dinamična kategorija te u skladu s tim i podložno promjenjivom shvaćanju. Stoga su suvremeni u odnosu na nekadašnji aspekt ekonomskoga razvoja znatno promijenjeni. Nekadašnja perspektiva ekonomskog razvoja bila je uvelike oslonjena na ekonomske komponente. No, s vremenom je naglasak preusmjeren i na prava pojedinaca, njihove sposobnosti i njihove slobode. Stoga se naglašava potreba za društveno-ekonomskom komponentom uz obuhvaćanje i intrinzične vrijednosti slobode i prava pojedinca, a iz čega proizlazi i ekonomska učinkovitost. Suvremeni ekonomski razvoj nacionalnih gospodarstava utjelovljen je uvelike i na ekonomskom razvoju regija.

U pravilu bi se moglo reći da ne postoji razlika u načinu osiguranja ekonomskog razvoja i regionalnog ekonomskog razvoja, samo prostorna, tj. geografska različitost. Ipak, složenost problematike regionalnoga ekonomskoga rasta i razvoja leži u činjenici različitih prostornih obuhvata kada je posrijedi regija. Točnije, regija može označavati cijeli kontinent, njegov dio, nekoliko nacionalnih gospodarstava, ali i samo dio nacionalnoga gospodarstva ili čak samo jednu određenu teritorijalno-administrativnu jedinicu unutar nacionalnoga gospodarstva. Nadalje, moguća su i različita tumačenja u odnosu na perspektivu znanosti iz koje se definira kada će primjerice biti različita u slučajevima definiranja iz kuta povijesne – etnička struktura, jezik, kulturne i druge specifičnosti ili ekonomske znanosti – naglasak na karakteristikama koje obuhvaćaju strukturu gospodarstva. Za potrebe i u skladu sa sadržajem ove knjige, u ovoj knjizi je prihvaćena definicija regionalnog ekonomskoga razvoja autora Stimsona et al. (2006: 6): *primjena dostupnih ekonomskih procesa i resursa u regiji koja rezultira održivim razvojem regije i željenim ekonomskim ishodima regije u skladu s vrijednostima i očekivanjima poslovanja, stanovnika i posjetitelja.*

Nužnost kvantificiranja ekonomskih postignuća i praćenja promjena u regijama prema ostvarenom stupnju regionalnog razvoja obično se veže uz procjenu stupnja regionalne razvijenosti, koji je iznimno složen. Složenost proizlazi iz činjenice da su regionalnim razvojem objedinjena i kvantitativna i kvalitativna obilježja. Stoga je regionalni razvoj moguće sagledati kao kvalitativnu (ostvarenje održivog razvoja te poboljšanje životnih uvjeta u regiji) i kvantitativnu kategoriju (veća dostupnost dobara i usluga te veća financijska sigurnost). Kompleksnost mjerenja regionalnog razvoja očito je vidljiva i u činjenici kako različita empirijska istraživanja u obzir prilikom mjerenja uzimaju različite pojedinačne, ali vrlo često i određene kompozitne indikatore prilagođene regionalnoj razini. Regionalni razvoj posebno je poticati u vidu ostvarenja kompetitivnoga okruženja te kompetitivne radne snage, efektivnim institucijama, razvijenom infrastrukturom, financijama i logističkim sustavom uz što je potrebno voditi brigu o načelu održivosti. Ostvarenje konkurentnosti na regionalnoj razini ima iznimno važnu ulogu u ostvarenju viših razina regionalnog razvoja. Prikaz regionalne konkurentnosti vrši se regionalnim indeksom konkurentnosti, prvotno izvršeno 2010. godine uz prikaz svih NUTS 2 regija EU. Temeljen je na 11 čimbenika klasificiranih u tri stupa – osnovni stup, stup učinkovitosti i stup inovacija. Utvrđivanjem razlika koje postoje među regijama, tj. izučavanje prostora kao varijable koja utječe na ponašanje i rezultira razlikama u stupnju razvoja bavi se regionalna ekonomija. Stoga se može reći kako predstavlja znanstveno područje usmjereno regionalnom razvoju i njegovu istraživanju. Razlozima ostvarenja različitog stupnja razvoja među regijama moguće je pripisati i neopipljivim čimbenicima u koje ubrajamo inovativnost i poduzetničke

aktivnosti/sklonosti, društveni kapital, istraživanje i razvoj, stupanj obrazovanja, učinkovito širenje znanja, ali i ljudski kapital.

Ljudski kapital posebno je snažan i poticajan činitelj regionalnog razvoja, budući regije ostvaruju snažniji rast u slučajevima obrazovanja populacije u usporedbi s drugim regijama te se čak smatra jednim od ukupno četiriju kodača ključnih za ekonomski razvoj, zajedno uz prirodna bogatstva, tvorbu kapitala i tehnologiju. Ljudski kapital je moguće definirati kao znanje, vještine, kompetencije te karakteristike koje posjeduju pojedinci, a koje utječu na stvaranje osobnog, društvenog i ekonomskog blagostanja. Visoka stopa ljudskog kapitala *per se* ipak, nužno ne dovodi do napretka određenoga gospodarstva ili regije ili neke druge razine, već ga je potrebno staviti u konkretnu funkciju i na taj nači materijalizirati potencijal koji posjeduje. U suprotnomu postaje dio propalog kapitala. Izraženo je nepostojanje jedinstvenog načina mjerenja ljudskog kapitala, ali i nekonzistentnosti metodoloških pristupa mjerenju ljudskog kapitala. Nužno je ipak naglasiti kako je najčešće mjerenje ljudskog kapitala u pristupu indikatora obrazovanja.

Iznimno su intenzivirana istraživanja međusobnog utjecaja ljudskog kapitala i regionalnog razvoja. Utjecaj na regionalni razvoj pokrenut ljudskim kapitalom olakšan je u slučajevima ne postojanja institucionalnih barijera. Stoga je neophodno prevladati eventualno postojeće institucionalne čimbenike u cilju ostvarenja razvoja obrazovanjem, usavršavanjem i obučavanjem, ali i inovacijom infrastrukture te drugih čimbenika. Navedeni način intenzivira iskoristivost postojećih resursa i prednosti koje određena regija ima. Službeni termin kada svaki grad i regija posjeduju određene moguće iskoristive resurse u promociji regionalnog ekonomskog rasta i razvoja naziva se regija znanja (*engl. learning region*). Uvažavanjem danih resursa naglašavaju se dugoročni ciljevi u odnosu na kratkoročne koristi, a dana regija se oslanja na korištenje inovacija i sustave koji promiču inovacije.

U poglavlju koje slijedi kronološki se pristupa prikazivanju teorija ekonomskog rasta i razvoja, posebice teorija usmjerenih utjecajima regionalne razine te razvoju stajališta i teorija regionalnog ekonomskog razvoja. Dakle, poglavlje tri daje kronološki pregled teorija regionalnog razvoja, kao i naglasak na pojedine indikatore čiji se interes mijenjao u teoriji regionalnog razvoja tijekom vremena.

3. TEORIJE REGIONALNOG RASTA I RAZVOJA

Izučavanje teorija regionalnog rasta i razvoja omogućava sagledavanje bitnih karakteristika ekonomskih pojava, povezivanja pretpostavljivih uzročnosti trenutačnog stupnja ekonomskog razvoja s ranije nastalim ekonomskim pojavama te uočavanje zakonitosti u njihovu kretanju. Razmatranje teorija omogućava detaljniji uvid u problematiku i mogućnosti razvoja konkretnog područja, a vezano uz specifičnosti regionalne i lokalne razine.

Nebrojeni su pokušaji kojima se žele pojasniti promjene u stajalištima i pogledima na razvoj pojedinog područja, što je, među ostalim utjecajima, rezultiralo pojavom teorija regionalnog razvoja. No složenost i problemi javljaju se jer događaji unutar jedne regije nužno i obično ne odgovaraju onima u drugoj regiji. Praćenje ekonomskog rasta i razvoja nacionalne i regionalne razine može se smatrati jednim od središnjih pitanja u ekonomiji⁶⁴, kao i potreba za utvrđivanjem razloga postojanja višeg/nizjeg stupnja razvoja jednog u odnosu na druga gospodarstva/regije. Slijed promišljanja o različitim razlozima doveo je do prevrata i brojnih promjena u teorijama razvoja nacionalne i regionalne razine, koje su s obzirom na središnje interesno polje, zagovarale određene pretpostavke kao preduvjete rasta. Istraživanja regionalnoga ekonomskog razvoja intenzivirana su od sredine 20. stoljeća (npr. Ullman 1958; Dunn 1960; Hansen 1965; Williamson 1965; Fox 1978; Mathur 1983), a posebice u novije vrijeme (npr. Romer 1994; Dawkins 2003; Nedomlelová 2007; Stimson, Stough 2008; Capello 2009; Nijkamp i Abreu 2009; Dunford 2009). Teorije regionalnog razvoja temeljene su na teorijama ekonomskog rasta i razvoja. U ovoj knjizi predstavljaju se izabrane ekonomske teorije rasta s tim da je nužno naglasiti kako je u određenim slučajevima gotovo nemoguće razgraničiti slijed razvoja koji je vezan isključivo uz nacionalnu ili regionalnu razinu. Zbog brojnosti postojećih teorija regionalnog rasta i razvoja, detaljnije predstavljanje teorija je, u ovoj knjizi, izvršeno prema teorijama koje u obzir uzimaju ostvarenu regionalnu konkurentnost. Prilikom izbora svrha je dati presjek teorija s detaljnijim osvrtom na one koje su za temu i cilj ove knjige najznačajnije. U povijesnoj perspektivi Puljiz (2009), ističući važnost regionalnog rasta, naglašava nekoliko teorijskih područja koja se bave pitanjima regionalnog rasta i/ili razvoja.

Prvenstveno je riječ o klasičnoj teoriji o ekonomskom razvoju koja je nastala sredinom 20. stoljeća, a govori o idejama i izvorima regionalnog rasta i regionalnih

⁶⁴ Kao znanosti, ali i na gospodarskoj sceni.

nejednakosti. Drugo područje odnosi se na modele gospodarskog rasta, obuhvaćajući neoklasični model rasta i modele endogenog rasta. Treće područje progovara o modelima nove ekonomske geografije. U suvremenom vremenu se poseban naglasak stavlja na endogene indikatore te se stoga u obzir uzima važnost ljudskog kapitala na regionalni razvoj. Stimson i Stough (2011), endogenim faktorima smatraju regionalna znanja i ljudski kapital, tehnologiju, poduzetništvo, institucionalne čimbenike te vodstvo. S obzirom na postojanje mnogobrojnih klasifikacija poglavlje 3.1. daje uvid u odabranu klasifikaciju teorija regionalnog rasta i razvoja i kriterije takvog odabira.

3.1. Klasifikacija teorija regionalnog rasta i razvoja

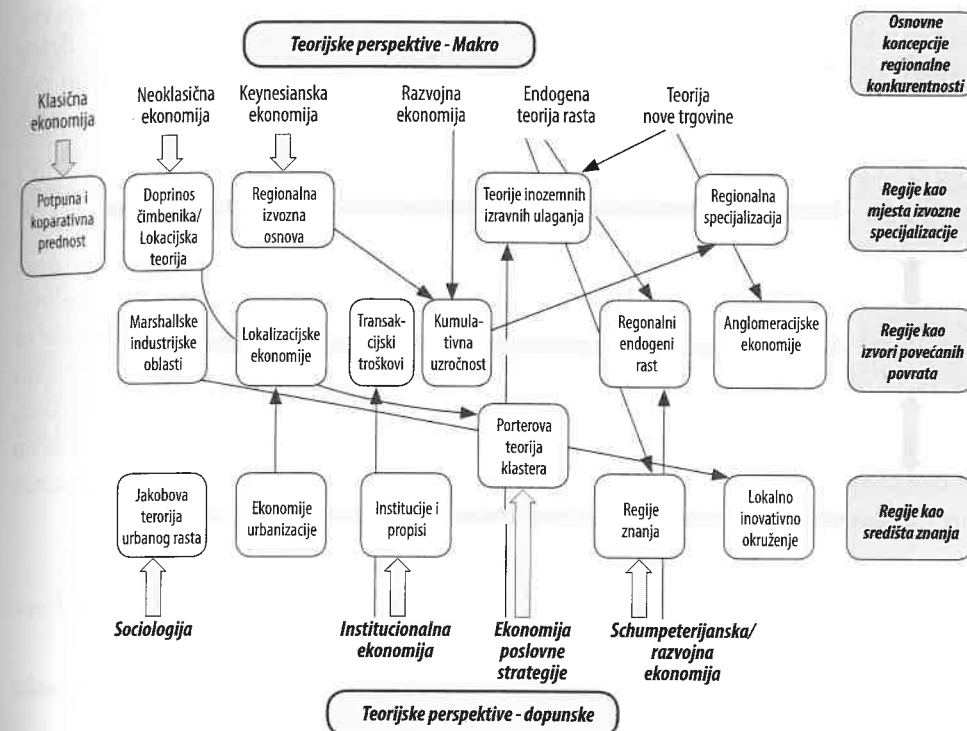
Različite su pretpostavke o važnosti konkretnih teorija u generiranju regionalnog ekonomskog rasta, a brojnost teorija i stajališta regionalnoga ekonomskog rasta dodatno otežava postupak klasifikacije teorija. Kako je regionalna konkurentnost jedna od pretpostavki uspješnog regionalnog ekonomskog rasta i razvoja, Martin (2003) je klasifikaciju načinio upravo prema ovom kriteriju (slika 9). I nikako nije iznimka u stajalištu o važnosti i utjecaju regionalne konkurentnosti. Naime i Huggins *et al.* (2014), također naglašavaju iznimnu važnost regionalne konkurentnosti pri pojašnjavanju razlika u stopama ekonomskog razvoja regija.

Klasifikacija teorija regionalnog rasta i razvoja, koja je iznesena i prikazana u ovoj knjizi, stoga je temeljena na klasifikaciji Martina (2003). Iznesenom su teorijom obuhvaćene osnovne teorijske perspektive od onih klasičnih, neoklasičnih, keynesijskih i razvojnih teorija do endogenih teorija rasta, tj. novih ekonomskih teorije rasta i teorija nove trgovine⁶⁵.

⁶⁵ Capello (2011), pri klasifikaciji teorija u regionalnoj ekonomiji govori o lokacijskoj teoriji i teoriji regionalnog rasta (i razvoja). Lokacijska teorija govori o ekonomskim mehanizmima aktivnosti prostora, dok teorija regionalnog rasta (i razvoja) upućuje na prostorne aspekte ekonomskog rasta i teritorijalnu distribuciju dohotka. Detaljnije o navedenoj podjeli i tabličnom prikazu pogledati u: Capello, R. (2011: 5). *Location, Regional Growth and Local Development Theories*. Aestimum 58. Giugno 2011. 1-25. str.

Postoje i druge klasifikacije teorija regionalnog razvoja, primjerice Dawkinsa (2003). Klasifikacijom je izvršena podjela na temeljne teorije regionalnoga ekonomskog razvoja (engl. *Conceptual Foundations of Regional Economic Development Theory*), te alternativne teorije regionalnoga ekonomskog razvoja (engl. *Alternative Theories of Regional Economic Development*). Unutar klasifikacija razvile su se pripadajuće teorije regionalnog razvoja. Pogledati na: Dawkins, C. J. (2003). *Regional development Theory: Conceptual Foundations. Classic Works, and Recent Developments*. Journal of Planning Literature. Vol 18. No. 2. Sage Publications. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.197.6878&rep=rep1&type=pdf> (pristupljeno 19. listopada 2020.).

Slika 9. Klasifikacija teorija u generiranju konkurentnosti

Izvor: Martin, L. R. (2003). *A Study on the Factors of Regional Competitiveness: A draft final report for The European Commission*. Directorate-General Regional Policy. Cambridge Econometrics i ECORYS-NEI 2-14. str. http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/pdf/3cr/competitiveness.pdf (pristupljeno 1. kolovoza 2013./19. listopada 2020.).

Ovisno o razvojnom smjeru teorija moguće ih je razlikovati između regija kao mjesta izvozne specijalizacije, regija kao izvora povećanih povrata te regija kao središta znanja. Teorijama regionalnog rasta svrha je *identificirati determinante razvoja i mehanizme kojima se omogućava regionalni rast* (Capello, 2011). Rast se identificira kao povećanje zaposlenosti te individualnog blagostanja, a čimbenici kojima se rast može unaprijediti odnose se na - povećanu potražnju za lokalno proizvedena dobra, ostvarenje viših proizvodnih kapaciteta, viši kvalitativni i kvantitativni doprinos lokalnih resursa i proizvodnih čimbenika, više stope uštede koje se mogu usmjeriti infrastrukturnim investicijama te tehnologije koje povećavaju učinkovitost proizvodnog procesa. Navedenim se čimbenicima zasigurno može unaprijediti konkurentnost regije, a kako ističu Huggins *et al.* (2014: 187), regionalna konkurentnost izravno je povezana s teorijama regionalnog rasta.

3.1.1. Klasična teorija rasta

Začetak klasične teorije rasta seže oko sredine 18. stoljeća, a kako navodi O'Brien (2004), iako ekonomijom tog vremena nisu vladala klasična stajališta, svojim početkom uzima se razdoblje 50-ih godina. Teško je utvrditi točnu godinu početka bilo koje teorije, pa stoga i klasične, ali isti autor navodi kako se početkom klasične teorije nikako ne treba smatrati razdoblje iza 1776. godine. Prema Samuelsonu i Nordhausu (2000: 601), klasična teorijska stajališta obuhvaćaju sljedeće stavove: ... *pristupe koji naglašavaju moć samokorigirajućih snaga u ekonomiji označavamo kao klasične. Klasično makroekonomsko umovanje ima svoje korijene u djelima A. Smitha (1776), J. B. Saja (1803) i J. S. Milla (1848). Klasični pristup tvrdi da su cijene i nadnice fleksibilne i da ekonomija stoga vrlo brzo dolazi u svoju dugoročnu ravnotežu.* Martin kapital i rad smatra dvama nezavisnim proizvodnim faktorima, a ne međusobno dopunjujućim kao što je to slučaj pri određenim ekonomskim stajalištima (npr. Keynesijanska ekonomska teorija), te navodi nekoliko ključnih pretpostavki klasične teorije (Martin, 2003: 2-5)⁶⁶:

- *podjela rada stvara tehnološke razlike između zemalja;*
- *trgovina je temeljena na apsolutnim prednostima (Smith), a zatim i komparativnim prednostima (Ricardo);*
- *postoji perfektna mobilnost faktora proizvodnosti (rada) unutar zemalja između industrija.*

Slijedom navedenog, izvjesno je kako specijalizacija koju zagovara A. Smith pri podjeli rada, stvara ekonomiju razmjera i razlike u proizvodnosti među nacijama. Za Smitha investiranje u kapital - poboljšanjem strojeva i trgovine - povećanjem veličine tržišta olakšava specijalizaciju i podiže proizvodnost i rast *outputa*. Adam Smith (1776) naglašava koristi od trgovine u slučajevima posjedovanja apsolutne prednosti pri proizvodnji različitih dobara. Ukoliko jedna zemlja može proizvesti dobra koristeći manje *inputa* (rada) u proizvodnom procesu, posjedovat će apsolutnu prednost (engl. *absolute advantage*), te bi izvoz trebao biti zadovoljavajući ili zemlje trebaju uvoziti dobra koja drugi mogu proizvesti po povoljnijim cijenama (jeftinije). Na ovaj način trgovina je vezana uz posjedovanje apsolutnih prednosti

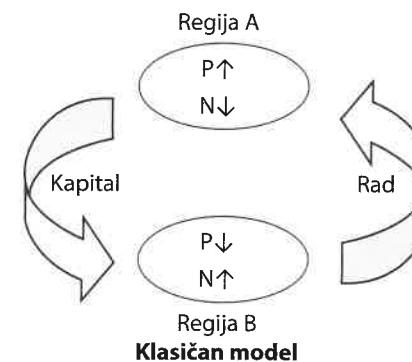
⁶⁶ Prema Martinu (2003: 2-5) ključne pretpostavke klasične teorije su:

- *Podjela rada stvara tehnološke razlike između zemalja; engl. Division of labour enables technological differences across countries (i.e. cross country differences in productivity);*
- *Trgovina je temeljena na apsolutnim prednostima (Smith), a zatim i komparativnim prednostima (Ricardo); engl. Trade based on absolute advantage (Smith) and later comparative advantage (Ricardo);*
- *Postoji savršena mobilnost faktora proizvodnosti (rada) unutar zemalja; engl. Within countries, factors of production (labour) are perfectly mobile across industries.*

u proizvodnosti. David Ricardo (1817) stoga govori o mogućnosti stvaranja dobiti pri specijalizaciji proizvodnje dobara za koje posjeduju komparativne prednosti.

Grafičkim prikazom (slika 10), prikazan je klasičan model na primjeru dviju regija (Button, 2011). Pretpostavio je postojanje regije A i regije B. U klasičnom regionalnom modelu regija A bogatija je regija s visokom stopom prihoda ($\uparrow P$) i niskom stopom nezaposlenosti ($\downarrow N$), dok je regija B ona koja ima niske prihode ($\downarrow P$) i visoku stopu nezaposlenosti ($\uparrow N$), uz naglasak postojanja opadajućih stopa prinosa koji vladaju u klasičnoj teoriji. Uz navedeni uvjet te nepostojanja troškova migracije i homogene radne snage, radna će se snaga kretati iz regije B u regiju A, dok će kapital imati suprotan smjer kretanja. Ovakav će slijed utjecati na smanjenje plaća regije A te povećanje nezaposlenosti, a stopa povrata kapitala rast će kako se povećava ponuda rada, dok kapital postaje sve rjeđi. Proces se nastavlja sve dokle se troškovi radne snage ne izjednače sa stopom nezaposlenosti.

Slika 10. Klasični model regionalnog rasta

Legenda: P = prihod; N = nezaposlenost

Izvor prema: Button, K. (2011: 22-23; prema Hart's. 1975a. 1975b). *The economist's perspective on regional endogenous development*. U: Stimson, R.; Stough, R. R. i Nijkamp, P. (2011). *Endogenous Regional Development. Perspectives. Measurement and Empirical Investigation*. Edward Elgar. Cheltenham. Northampton. 20-39. str.

Stoga, klasična škola pristupa problemu ekonomskog rasta analizirajući odnos između distribucije dohotka, akumulacije kapitala i rasta. No, R. Harrod i E. Domar smatrali su kako tržišne snage nisu dostatne za osiguranje ravnotežnog rasta uz punu zaposlenost te su izgradili svoje modele i utvrdili uvjete koji moraju biti zadovoljeni kako bi se gospodarstvo našlo na putanji ravnotežnog rasta (Mervar, 1999). Prvi doprinosi teoriji/modelima rasta potječu upravo od R. Harroda i E. Domara, koji su neovisni u svojim stajalištima došli do istih zaključaka, a model

se naziva *Harrod-Domarov model*⁶⁷. Modeli rasta prošli su tri razvojne faze/vala (Solow, 1994):

- Prvi val - rad Harroda i Domara
- Drugi val - usmjeren na neoklasičnu teoriju
- Treći val - nastao je kao posljedica propusta i nedostataka neoklasičnog modela rasta.

Harrod-Domarov model obuhvaća kapital kao glavni faktor gospodarskog razvoja, a pretpostavke modela upućuju na činjenicu kako se proizvodnja sastoji samo iz jednog dobra, dok rast domaćeg proizvoda predstavlja funkciju ulaganja rada i kapitala. Elastičnost supstitucije između rada i kapitala iznosi nula, a udio akumulacije u BDP-u je konstantan i nema inflacije. Model pretpostavlja konstantnu stopu promjene između rada i kapitala, a investicije predstavljaju glavnog pokretača ekonomskog rasta (Brkić, 1994)⁶⁸. Nadogradnjom i redefinicijom Harrod-Domarovog modela nastaje *Solowljev model rasta*⁶⁹, čime je označen prijelaz k neoklasičnom modelu rasta⁷⁰.

3.1.2. Neoklasični model rasta

Neoklasični model rasta dio je moderne teorije ekonomskog rasta, zajedno s modelima endogenog rasta. Središte interesa neoklasične teorije i modela rasta⁷¹ pripada produktivnosti ili učinkovitosti, odnosno proizvodnji po zaposlenom radniku.

⁶⁷ Ovaj model razvijen je neovisnim radom engleskog ekonomista Roy F. Harroda (1939) i rusko-američkog ekonomista Evsey Domara (1946). Njihovi se radovi u pristupu razlikuju, ali dovode do jednakovrijednih rezultata.

⁶⁸ Dva su izdvojena zaključka Harrod-Domarovog modela (Brkić, 1994: 108):
1. Dugoročna stopa rasta privrede ne može biti ciljem ekonomske politike ili barem ne može biti ciljem obične, monetarne i fiskalne politike keynesijanskog tipa jer jedina stopa rasta koja se može opravdati jest 'prirodna' stopa rasta. Na nju vlada može samo pokušati utjecati, i to ako ima načina i sredstava da stimulira tehnički napredak;
2. Stanje ravnotežnog rasta je pri punoj zaposlenosti rada i kapitala mitsko stanje privrede do kojeg se može doći samo ako se pođe od pune zaposlenosti i ako se pri tome dogodi da se stopa rasta stanovništva uz stopu tehničkog napretka izjednači sa željenim omjerom štednja/dohodak podijeljenim s omjerom kapital/proizvodnja.

⁶⁹ Robert M. Solow američki je ekonomist i nobelovac iz područja ekonomije (1987). O neoklasičnom modelu rasta u: Solow, R. M. (1956). *A Contribution to the Theory of Economic Growth*. The Quarterly Journal of Economics Vol. 70. No. 1. 65-94. str. doi: 10.2307/1884513 i Solow R. (1957). *Technical change and the aggregate production function*. Review of Economics and Statistics. 39. 312-320. str.

⁷⁰ Razlike između Harrod-Domarovog modela i neoklasičnog modela istaknute su u radu Sato (1964) *The Harrod-Domar Model vs the Neo-Classical Growth Model*.

⁷¹ Detaljnije o neoklasičnoj teoriji vidjeti u: Dunford, M. (2009). *Regional development models*. U: Kitchen, R.; Thrift, N. (ur). *International encyclopedia of human geography*. Twelve-volu-

Produktivnost će se povećavati sve dok se povećava razina kapitala po radniku, no rast kapitala po radniku tijekom vremena usporava se zbog djelovanja zakona opadajućih prinosa. Prema modelu postoji i točka ravnoteže nakon koje je nemoguće povećati proizvodnju po zaposlenom povećanjem kapitala, već isključivo napretkom tehnologije. Kako ističe Adžić (2011: 178-186), budući da se Solowljev model temelji na proizvodnoj funkciji, funkciji akumulacije kapitala, funkciji akumulacije radne snage te funkciji tehnologije, zamjena Harrod-Domarovog modela *Cobb-Douglasovim* proizvodnim funkcijama utječe na promjenu proizvodnje s promjenom *inputa* rada i kapitala. U tom slučaju produktivnost se ostvaruje ako se poveća učinkovitost rada pomoću tehnologije koja predstavlja egzogenu varijablu. Daljnja promjena podrazumijeva uvođenje ljudskog kapitala u Solowljev model rasta na mjesto radne snage kao determinante proizvodnje. Pretpostavka visokih investicija u ljudski i fizički kapital uz niske stope rasta stanovništva, stvara pretpostavku za visoke stope gospodarskog rasta.

Neoklasični model rasta, kako to navodi Puljiz (2009), ne pravi posebnu razliku između nacionalne i regionalne razine. Stoga razlike u regionalnim stopama rasta mogu biti pojašnjene na isti način kao i razlike na nacionalnoj razini. Također, isti autor navodi, kako su razlike u stopama gospodarskog rasta prisutne samo u kratkom i srednjem roku, dok bi u dugom roku zbog procesa konvergencije, regionalne razlike trebale nestati. Pretpostavka o konvergenciji opravdana je pod uvjetom kako promatrane ekonomije konvergiraju istom stabilnom stanju, tj. da gospodarstva ili regije dijele slična strukturna obilježja, npr. razinu tehnologije, stopu rasta stanovništva, stopu štednje, obrazovanost i druge (Puljiz 2009).

U neoklasičnom modelu rasta, izvorima razlika u regionalnim stopama rasta mogu izdvojiti sljedeće (Puljiz, 2009.67; prema Armstrongu i Tayloru 2000):

- tehnološki napredak može varirati među različitim regijama
- rast fizičkoga kapitala može varirati među različitim regijama
- rast radne snage može varirati među različitim regijama.

Osim Solowa, neoklasičnu teoriju rasta neovisno o njemu razvio je i Swan⁷² (1956) u radu *Economic Growth and Capital Accumulation* pa se ovaj model često naziva i Solow-Swanov model rasta⁷³, neoklasični model rasta ili egzogeni model rasta.

me set. Elsevier Science. 192-201. str.

⁷² Trevor Swan australski je ekonomist značajnog doprinosa ekonomiji pri kreiranju neoklasičnog modela rasta. Detaljnije o modelu vidjeti u radu: Swan, T. W. (1956). *Economic Growth and Capital Accumulation*. Economic Record. Vol. 32. No. 2: 334-361. str.

⁷³ Detaljnije o modelu pogledati u: Novales, A. et al. (2009). *Economic Growth: Theory and Numerical Solution Methods*. Springer-Verlag. Berlin Heidelberg. str. 53-99.

Prema Robertu i Spenceru (2009)⁷⁴ Swan je iste godine (1956), nekoliko mjeseci iza Solowa objavio i nešto potpuniju analizu tehničkog progressa, a prema Dixonu (2003) središte Swanova promatranja je na *outputu* po kapitalu (engl. *output-capital ratio*) tijekom vremena, dok je središte Solowa promatranja na *outputu* po zaposlenom (engl. *capital-labour ratio*). Solow (2007) u radu *The last 50 years in growth theory and the next 10*, pruža uvid u osobno stajalište glavnih doseg neoklasične teorije rasta. Tradicionalni neoklasični modeli teorije rasta temeljeni su na homogenosti proizvodnih faktora, cjenovnom mehanizmu te na procesima akumulacije kapitala. Promatrajući razlike regionalne razine, prema ovom modelu tijekom vremena dolazi do konvergencije te uklanjanja postojećih regionalnih razlika. Svi ovi navedeni modeli, podrazumijevaju kako ni utjecaj prostorne strukture ni povijesnih događanja ne utječe na promjene u rastu regija tijekom dugog roka. Začeci trećeg vala zabilježeni su u radovima Romera (1986; 1987; 1990; 1994)⁷⁵ i Lucasa (1988).

Lucas (1988: 15) u svom radu *On the mechanics of economic development*, pojašnjava način interpretacije određenih općenitih pretpostavki na koje se gleda kao egzogene, što ne donosi previše koristi te kao primjer navodi sljedeće: ... *kažemo da je Japan tehnološki napredniji od Kine ili kako Koreja prolazi ubrzanje tehnološke promjene i slično. No ne može značiti kako je udio korisnog znanja veći u Japanu u odnosu na Kinu ili da raste brže u Koreji u odnosu na neku drugu zemlju. Ljudsko je znanje samo ljudsko, a ne japansko, kinesko ili korejsko. Kada se na ovaj način gleda na razlike u tehnologiji u zemljama, ne gleda se na znanje općenito, nego na znanje konkretnih osoba ili određenih subkultura. Prema tome, iako nije pogrešno ove razlike opisati kao egzogene, nije niti korisno*⁷⁶.

⁷⁴ Detaljnije o radu Trevora Swana vidjeti u: Robert, W. D.; Spencer, B. J. (2009). *Trevor Swan and the Neoclassical Growth Model*. History of Political Economy. Duke University Press. Vol. 41. No. 5: 107-126. str. http://www.nber.org/papers/w13950.pdf?new_window=1 (pristupljeno 19. srpnja 2013./19. lipnja 2020.).

⁷⁵ Prvi rad u kojemu se obrađuju neoklasični modeli rasta: Romer, P. M. (1986). *Increasing Returns and Long-Run Growth*. The Journal of Political Economy Vol. 94. No. 5. 1002-1037. str. <http://ihome.ust.hk/~dxie/OnlineMacro/romerjpe1986.pdf> (pristupljeno 20. srpnja 2013./19. listopada 2020.). Pogledati radove: Romer, P. M. (1987). *Growth Based on Increasing Returns Due to Specialization*. The American Economic Review. Vol. 77. No. 2. 56-62. str. <http://www.jstor.org/discover/10.2307/1805429?uid=3738200&uid=2&uid=4&sid=21102169382643> (pristupljeno 19. listopada 2020.). Romer, P. M. (1990). *Endogenous technological change*. Journal of Political Economy. Vol. 98. No. 5. 71-102. str. <http://www.jstor.org/discover/10.2307/2937632?uid=3738200&uid=2&uid=4&sid=21102169382643> (pristupljeno 19. listopada 2020.) Romer, P. M. (1994). *New goods, old theory, and the welfare costs of trade restrictions*. Journal of Development Economics. Vol. 43. No. 1. 5-38. str.

⁷⁶ Izvorni tekst glasi: *We say that Japan is technologically more advanced than China, or that Korea is undergoing unusually rapid technical change, and such...when we talk in this way about differences in 'technology' across countries we are not talking about 'knowledge' in general,*

Dakle, ekonomski rast nikako nije rezultat egzogenih, nego endogenih snaga ekonomskog sustava. Stoga su istraživači krajem 80-ih i početkom 90-ih u općeprihvaćenom neoklasičnom modelu htjeli promijeniti stav o dugoročnom rastu koji je do tada bio određen egzogeno (Mervar, 1999). Stoga se kao svojevrsni odgovori na problem pojavljuju modeli endogenog rasta. Mervar (2003, 370-371) navodi kako su navedeni modeli izbjegli ograničenje opadajućih prinosa akumulacije kapitala. Dakle, ne postoji pretpostavka bezuvjetne konvergencije za različita gospodarstva. Najčešće se kao osnovni poticaj stvaranja novih teorija ekonomskoga rasta navodi nepostojanje konvergencije dohodaka po stanovniku u realnom svijetu, što podupiru i predstavnici nove teorije ekonomisti Romer⁷⁷ i Lucas⁷⁸. Poznato je Romerovo stajalište o potrebi formiranja novih teorija rasta s ciljem izgradnje vjerodostojne alternative modelima savršene konkurencije na razini cijeloga gospodarstva.

Rane teorije regionalnog razvoja

Najranijim teorijama regionalnog razvoja smatraju se prostorna proširenja neoklasičnih ekonomskih teorija međunarodne trgovine i nacionalnoga ekonomskog rasta (engl. *spatial extensions of neoclassical economic theories of international trade and national economic growth*) (Dawkins, 2003: 135-136). Teorije su temeljene na pretpostavkama smanjenja razlika u radu i drugim faktorima unutar regije te tendencija konvergenciji. Međutim svjetska iskustva navedene pretpostavke nisu u potpunosti potvrdila. Naime, u nekim zemljama rezultati istraživanja ukazuju na postojanje procesa međuregionalne konvergencije, a u nekima međuregionalne divergencije. Kako to nadalje Dawkins (2003) navodi, teorija zasnovana na Heckscher-Ohlin-Samuelsonovom (HOS) teoremu neoklasična je teorija razmjene kojom se pokušava pojasniti međunarodna cjenovna konvergencija. Teorem podrazumijeva kako će regija koja posjeduje određene faktore, imati komparativnu prednost pri proizvodnji dobara koja zahtijevaju intenzivno kori-

but about the 'knowledge' of particular people, or perhaps particular subcultures of people. If so, then while it is not exactly wrong to describe these differences by an exogenous, exponential term like $A(t)$ neither it is useful to do so.

⁷⁷ Paul M. Romer američki je ekonomist, jedan od začetnika teorije endogenog rasta. Model koji je razvio temelji se na pretpostavci kako je tehnološki napredak uvjetovan ciljanim akcijama ljudi.

⁷⁸ Lucas je američki ekonomist koji je godine 1995. dobio Nobelovu nagradu za ekonomiju, transformirajući pogled na makroekonomsku analizu. Značajan doprinos očituje se i u modelu Lucas-Uzawa s fokusom na akumulaciju ljudskog kapitala, te za razvoj teorije ponude o kojoj se detaljnije može vidjeti u: Lucas, R. E. Jr. (1990). *Supply-Side Economics: An Analytical Review*. Oxford Economic Papers. Vol. 42. No. 2. 293-316. str. <http://links.jstor.org/sici?sici=0030-7653%28199004%292%3A42%3A2%3C293%3A5AAR%3B2-9>.

štenje istih faktora. To će dovesti do specijalizacije i izvoza viškova, dok će biti uvezena oskudna dobra. Između HOS teorema i Ricardove teorije komparativnih prednosti, mogu se povući zajedničke odrednice, no HOS teorem za razliku od Ricardove teorije komparativnih prednosti, pojašnjava razloge postojanja komparativnih prednosti, dok se Ricardo zadržava na pojašnjenju - zašto komparativne prednosti dovode do specijalizacije.

U svom najjednostavnijem obliku HOS teorem prikazuje specijalizaciju proizvodnje s obilnim čimbenicima u kombinaciji sa slobodnom međuregionalnom trgovinom, što dovodi do izjednačavanja prihoda po stanovniku među stanovnicima sličnih vještina u regijama. Navedeno pojašnjenje odgovara statičnoj hipotezi o regionalnoj konvergenciji, dok dinamična verzija hipoteze konvergencije odgovara Solow-Swanovom modelu neoklasične teorije rasta u kojemu postoji uvjetna i apsolutna konvergencija⁷⁹. Dakle, neoklasični model rasta svakako jest dinamičan model rasta. No kod HOS modela koji dovodi do konvergencije ona se nužno ne mora očitovati konvergencijom u dohotcima po stanovniku, već je moguća i samo konvergencija evidentna u plaćama. U nastavku je predstavljena endogena teorija rasta koju još nazivamo i nova ekonomska teorija rasta.

3.1.3. Endogena teorija rasta

Ishodišta endogene teorije rasta, tj. nove teorije rasta temelje se na endogenim čimbenicima, a ljudski je kapital jedan od endogenih čimbenika koji iznutra djeluju na ostvarenje viših stopa rasta. Pojačana usmjerenost k izučavanju teorije i empirijskih rezultata endogenog rasta prema Romeru (1994), uslijedila je osamdesetih godina prošlog stoljeća. U odnosu na raniji neoklasični stav o ekonomskom rastu, podrazumijeva ga endogenim ishodom ekonomskoga sustava, a ne rezultatom snaga koje dolaze izvana te odbacuje stajališta o opadajućim graničnim prinosima. Osim Romera i brojni drugi autori zaslužni su za razvoj endogene teorije rasta, primjerice Shaw (1992), Grossman i Helpman (1993), Howitt (1999) i drugi. Puljiz (2009) navodi kako se u endogenim modelima, izvor rasta nalazi u procesu akumulacije znanja promatrajući odnos na fizičke faktore proizvodnje kod neoklasičnih modela akumulacije. Autor nadalje navodi kako se ovom teorijom ističe važnost znanja koje nije čisto javno dobro, tj. koje ima status tržišnog

⁷⁹ Uvjetna konvergencija podrazumijeva da se stopa štednje, stopa deprecijacije i rast stanovništva može razlikovati među regijama; konačni je cilj ujednačeno stanje stope rasta očitovane konstantnim prihodima po stanovniku, omjere kapitala/rada te potrošnje. Apsolutna konvergencija podrazumijeva jednake parametre modela rasta za sve zemlje, što implicira kako će bogatije zemlje rasti sporije u odnosu na siromašne zemlje, ali će se tijekom vremena prihod izjednačiti.

dobra. Setterfield (2010) ističe kako je rast endogen, budući da nije isključivo predodređen egzogenim pokretačkim snagama⁸⁰.

U neoklasičnoj teoriji⁸¹ u dugoročnom razdoblju pod utjecajem obrazovanja, istraživanja i razvoja te tehnologije, regionalne će nejednakosti nestati, dok će u kratkoročnom razdoblju razlike u regijama po pitanju razvoja, ostati na približnoj razini. Razvojem modernih regionalnih teorija naglašava se važnost doprinosa ljudskog kapitala. Ujedno se po prvi put razvija matematički model pri pojašnjava vanju postojećih regionalnih razlika (Capello i Nijkamp 2009). Puljiz (2009: 27) proučavajući utjecaj čimbenika regionalnog razvoja ističe kako je moguća korisnost endogene teorije u objašnjavanju regionalnih razlika u stopi rasta opravdana hipotezom da su procesi prijenosa znanja geografski ograničeni i kumulativni. Stoga se cijena prijenosa znanja smanjuje interakcijom licem u lice i geografskom blizinom. Stoga možemo zaključiti kako razvojna ekonomija, odnosno prijenos znanja - leži u hipotezi da su procesi prenošenja znanja geografski ograničeni i kumulativni, što osigurava rast ljudskog kapitala koji sudjeluje u stvaranju inovacija i privlačenju novoga ljudskog kapitala. Dolazi i do prednosti u odnosu na slabije razvijene regije kod kojih može uslijediti intervencija javnog sektora koji bi trebao povećati njihov nizak inovacijski kapacitet. Nedomlelová (2007), ističe kako je ekonomski rast vidljiv u čimbenicima pozitivnih eksternalija ljudskog kapitala i prijenosa znanja. Teoriju endogenog rasta ujedno povezuje s istraživanjem i razvojem te nesavršenom konkurencijom. Nadalje tehnički progres i ekonomski rast predstavljaju endogene faktore nesavršene tržišne konkurencije, a ne snaga koje se nalaze izvan sustava. Navodi se i važnost vladine politike koja se provodi poreznim sustavom osiguranja i priskrbljivanja sredstava za istraživanje i razvoj, novih tehnologija, prava intelektualnoga vlasništva i njegove zaštite, infrastrukture, podrške investicijama u ljudski kapital te vanjskotrgovinskim propisima.

Howitt (1999), predstavlja schumpeterijanski endogeni model rasta, neovisno o rastu populacije i ulaganja u istraživanje i razvoj. Vladine intervencije prepoznao je Shaw (1992), kao potencijalne generatore ekonomskog rasta na koje se u ranijim teorijama ekonomskog rasta ne stavlja naglasak, ali djelovanje putem ekonomske politike predstavlja neiskorišteni potencijal. Lucas (1990), ljudski kapital smatra

⁸⁰ O endogenoj teoriji rasta i njezinoj primjeni na regionalnoj razini vidjeti više u: Setterfield, M. (2010). *Endogenous Regional Growth: A Critical Survey*. U: Setterfield, M. (ur). *Handbook of Alternative Theories of Economic Growth*. Edward Elgar Publishing Limited-Edward Edgar Publishing, Inc. Cheltenham-Northampton.

⁸¹ U disertaciji Sardadvar, S. A. (2009). *Economic Growth in the Regions of Europe. Theory and Empirical Evidence from a Spatial Growth Model*. Wirtschafts Universitaet. Wien. detaljno je prikazan neoklasični model rasta i potvrđena su ranija saznanja neoklasičnog modela, u kojima se naglašava uloga prostora pri stvaranju stope rasta.

jednom od ključnih odrednica koje dovode do ekonomskog rasta gospodarstva te razlozima zbog kojih se kapital ne prelijeva iz bogatijih u siromašnije zemlje⁸².

Zanimanje za područje endogenih faktora, prema Nedomlelová (2007) pojačan je zbog neispunjavanja uvjeta konvergencije koji se podrazumijevao prema neoklasičnom konceptu rasta u dugom roku. Stoga je cilj endogenizirati faktore rasta u ekonomskoj teoriji, a kako kažu Grossman i Helpman (1993), *svrsishodne investicije u znanje imaju ključnu ulogu u održavanju dugoročnoga procesa rasta*. Noliko je osnovnih skupina modela endogenog rasta (Mervar, 1999: 29; 2003: 373):

- modeli zasnovani na eksternalijama
- modeli zasnovani na istraživanju i razvitku
- modeli zasnovani na akumulaciji kapitala, tzv. AK modelima⁸³.

Kako je iznimna i neupitna važnost endogenih teorija u sklopu kojih se naglasak stavlja na one važne za sadržaj ove knjige – u nastavku je još iscrpnije i detaljnije predstavljen model ljudskog kapitala i institucionalni model.

Endogeni model rasta - model ljudskog kapitala i rasta

Ne postoje ujednačena mišljenja oko potrebnih investicija u konkretni kapital budući da investicije ovise i o makroekonomskoj politici i dostupnim resursima pojedine zemlje. U istraživanjima tijekom kraja prošloga stoljeća, prepoznata je i istaknuta važnost izučavanja ekonomskog rasta, štoviše, istraživanja pokazuju kako se najveće stope povrata ostvaruju upravo ulaganjima u ljudski kapital – *vještine, znanja i sposobnosti radnika*.

U tom se kontekstu *ljudski kapital*⁸⁴ povezuje uz visoke stope prinosa. Teorija razvoja ljudskog kapitala (engl. *Human Capital Development Theory*), pretpostav-

⁸² Pojašnjavanje razloga nepreljevanja kapitala iz bogatijih u siromašnije zemlje poznato je i kao *Lucasov paradoks*.

⁸³ Detaljniji prikaz osnovnih skupina modela endogenog rasta u: Mervar, A. (2003). *Esej o novim doprinosima teoriji ekonomskog rasta*. Ekonomski pregled. Vol. 54. No. 3-4. 369-392. str. I u ranijem radu te autorice navodi se ista podjela. Vidjeti više u: Mervar, A. (1999). *Pregled modela i metoda istraživanja gospodarskog rasta*. Privredna kretanja i ekonomska politika. No. 73. 20-61. str. hrcak.srce.hr/file/30331 (pristupljeno 21. srpnja 2013./31. siječnja 2021.). Autorica navodi kako se pod AK modelima podrazumijeva akumulacija kapitala evidentiranih kao mjera svih oblika kapitala, uključujući ljudski i fizički kapital.

⁸⁴ U nastavku dva stajališta o postojećem doprinosu ljudskog kapitala (regionalnom) ekonomskom rastu. Dakle, Mervar (1999: 42) primjerice ističe: *Zemlja koja je u tehnološkom smislu pratilac, ali ujedno posjeduje više ljudskog kapitala, može sustići i preuzeti vodstvo u vremenski ograničenom razdoblju, dok se zemlja s najvišom razinom akumuliranog ljudskog kapitala može uvijek pojavljivati kao tehnološki vođa u konačnom vremenu i održavati to svoje vodstvo sve dok uspijeva održati prednost u razini akumuliranog ljudskog kapitala. Rezultati upućuju na to*

lja kako umjerene promjene u resursima između akumulacije fizičkog i ljudskog kapitala u korist ljudskog kapitala mogu dovesti do značajnih promjena u *outputu* po zaposlenom (Borožan, 2012). Izniman je doprinos teoriji razvoja ljudskog kapitala, američkog ekonomista Theodorea Schultza⁸⁵ i Garyja Beckera. Ova se teorija intenzivno razmatra od šezdesetih godina 20-og. stoljeća, a prema suvremenoj teoriji razvoja ljudskog kapitala, investicije u ljudski kapital dovode do boljih ekonomskih ishoda bez obzira na poteškoće pri mjerenju ljudskog kapitala. No ipak, i unutar same teorije postoje različita stajališta u definiranju pokretača i potrebe investiranja u ljudski kapital, a s obzirom na dosegnuti razvojni stupanj.

Stajališta o ljudskom kapitalu su zaista brojna, a kada se u obzir uzmu razlozi investiranja u ljudski kapital, neka i oprečna. Primjerice, Kern (2009) ističe oprečna stajališta Samuela Bowlesa i Gary Beckera. Ljudsko ponašanje, prema Bowlesu, nije inicirano isključivo ekonomskim interesima pojedinca, dok Becker ističe ostvarivanje motivacije pojedinaca isključivo ekonomskim interesima koje će se ostvariti shodno ekonomskim investicijama u ljudski kapital. Becker, Murphy i Tamura (1990), istražuju i odnos ljudskog kapitala i stopa povrata investicija u ljudski kapital. Bassanini i Scarpetta (2001) donose podatke o pozitivnom i značajnom utjecaju ljudskog kapitala na ekonomski rast, temeljene na istraživanju 21 OECD zemlje za razdoblje od 1971. do 1998. godine.

Lucas (1988) daje pregled za tri modela koji se kompariraju:

- model s naglaskom na akumulaciju fizičkog kapitala i tehnološke promjene
- model s naglaskom na akumulaciju ljudskog kapitala putem obrazovanja
- model koji naglašava akumulaciju ljudskog kapitala metodom *učenje kroz aktivnost* (engl. *learning by doing*).

da su zemlje s boljim obrazovnim sustavom sklone bržem premošćivanju tehnološkog jaza nego druge zemlje. Becker, Murphy i Tamura (1994: 324) upućuju na prilično jaku i usku povezanost između investicija u ljudski kapital i rast, ističući kako razvoj ovisi o akumulaciji ljudskog kapitala, uz naglasak kako je ljudski kapital utjelovljen u znanju i vještinama, dok se ekonomski razvoj odnosi na prednosti znanja u tehnološkom i znanstvenom smislu. Prema Grossmanu i Helpmanu (1993: 2), održavanje dugoročnoga ekonomskog rasta u endogenoj teoriji razvoja, obično se temelji na stajalištu, kako predstavlja rezultat akumulacije kapitala u kojemu je ljudski kapital pokretačka snaga ekonomskog rasta ili kao rezultat eksternalija koje se javljaju kao posljedica akumulacije kapitala na privatnoj ili razini poduzeća. Rezultati se prenose i djeluju na produktivnost kapitala drugih, neprestano generirajući stvaranje novoga kapitala.

⁸⁵ Samo neki od iznimno važnih radova području ljudskog kapitala su, primjerice: Schultz, T. W. (1960). *Capital Formation by Education*. Journal of Political Economy. Vol. 68. No. 6: 571-583.; Schultz, T. W. (1972). *Human Capital: Policy Issues And Research Opportunities*. U: Schultz, T. W. (ur). *Economic Research: Retrospect and Prospect*. Vol. 6: *Human Resources*. 1-84. str. <http://www.nber.org/chapters/c4126.pdf> (pristupljeno 4. kolovoza 2014./31. siječnja 2021.); Schultz, T. W. (1989). *Investing in people: Schooling in low income countries*, Economics of Education Review. Vol. 8. No. 3. 219-223. str.

Važnost ljudskog kapitala u endogenom modelu očigledan je u stopama ekonomskog rasta, a iznimno je velik broj istraživanja o međusobnom utjecaju ljudskog kapitala i ekonomskog rasta i razvoja i u suvremenom vremenu. Neagu (2012), primjerom analize iskustva Rumunjske, potvrđuje ključnu ulogu ljudskog kapitala pri pokretanju i održavanju ekonomskog razvoja. Jedan od načina unaprjeđenja ljudskog kapitala je putem obrazovanja. Barro (2001), ističe kako se obrazovanje smatra važnim čimbenikom i pokretačem dugoročnog ekonomskog rasta⁸⁶, uz razgraničenje kvalitativnih u odnosu na kvantitativne pokazatelje obrazovanja, a izrazom značajne veze između investicija u obrazovanje i usavršavanje i ekonomskog rasta, isto potvrđuje i Wilson i Briscoe (2004). Prema Minceru (1981), baš kao što akumulacija ljudskog kapitala utječe na rast individualnog ekonomskog dohotka, utječe i na društvene ili nacionalne agregate, pri čemu se ljudski kapital promatra u suglasju i na razini s fizičkim kapitalom. Osim toga ljudski kapital promatra se i kao uvjet i kao posljedica ekonomskog rasta. Nadalje osim što ljudski kapital utjelovljuje određenu postojeću razinu ljudskog znanja, uključuje i stvaranje novog znanja kao temelja inovacija i tehnoloških promjena koje predstavljaju pokretače svih proizvodnih procesa te na taj način osigurava ekonomski rast.

U suvremenom vremenu posebno su intenzivirana istraživanja uloge endogenih faktora u regionalnom rastu⁸⁷ (Romer 1994; Dawkins 2003; Nedomlelová 2007; Stimson i Stough 2008; Capello 2009; Nijkamp i Abreu 2009; Dunford 2009; Capello i Fratessi 2011). Naglasak na endogenim stajalištima u novoj teoriji rasta, prema Stimsonu, Stoughu i Nijkampu (2011: 1-5), od posebne je važnosti za regije kao područja nacionalnih ekonomija i prepoznatljivom mjestu gradova i regija u razvojnom procesu. Kako je tijekom dominacije neoklasičnog stava prostorna varijabla u potpunosti bila zanemarena, razdoblje endogenog regionalnog razvoja obilježava njezin svojevrsan procvat.

Endogeni činitelji temelj su nove teorije ekonomskog rasta. Modeli nove teorije ekonomskog rasta omogućavaju pojavu *aglomeracijskih efektata*⁸⁸ – ekonomiju razmjera i eksternalije – i tržišne nepravilnosti, uz korištenje cjenovnog mehanizma koji nužno ne dovodi do optimalnog ishoda uz djelotvornu alokaciju resursa.

⁸⁶ Barro (1992) navodi kako zemlje koje posjeduju više razine obrazovanosti, ostvaruju više stope rasta BDP *per capita*.

⁸⁷ Stimson i Stough (2008), naglašavaju kako je u suvremenom vremenu naglasak na endogenim faktorima u odnosu na ranija stajališta, a endogeni faktori regija podrazumijevaju regionalne resurse i znanja te poduzetništvo, inovacije, usvajanje novih tehnologija, vodstvo, institucionalne kapacitete i sposobnosti i učenje koji su u neoklasičnom konceptu regionalnoga ekonomskog razvoja u potpunosti zanemareni.

⁸⁸ Stimson, Stough i Nijkamp (2011), također ističu ovaj stav oko aglomeracijskih učinaka uz navođenje kako su tržišne nesavršenosti s cjenovnim mehanizmom potencijalni, ali ne nužno i optimalni ishod koji se može izvršiti alokacijom resursa.

Nadalje proces akumulacije kapitala i slobodne trgovine ne dovodi do konvergenije među regijama, bez obzira na postojanje pozitivnih aglomeracijskih učinaka koncentracije aktivnosti u jednoj ili nekoliko regija uz učinke samoprovođenja koji privlače nove investicije (Stimson *et al.* 2006: 18). Obzirom na preusmjeravanje s isključivog razvijanja regionalnih komparativnih prednosti na njihove konkurencijske prednosti, dolazi do prijelaza sa strukturnog na strategijsko planiranje. U skladu s tim pojavljuje se novi način shvaćanja regionalnoga ekonomskog rasta i razvoja, endogena teorija, poznat i kao *nova teorija rasta* (engl. *new growth theory*).

Čimbenik koji je prvi prepoznat kao pokretač regionalnoga ekonomskog rasta jest tehnologija⁸⁹ koja se u makroekonomskom modelu endogenog rasta promatra kao – *endogeni proces ekonomskog sustava u kojemu je znanje ugrađeno u ljudski kapital koji je naglašen obrazovanjem, usavršavanjem, kreativnošću, istraživanjem i razvojem*. Thomas (1975) te poslije i Erickson (1994), prikazuju na koji su način tehnološke promjene povezane s konkurentnošću regija. Norton i Rees (1979), Erickson i Leinbach (1979) i Markusen (1985) prikazuju kako proizvodni ciklusi, ukoliko su dimenzije prostora, mogu regije učiniti inovatorima ...*koncept 'innovative milieu'*⁹⁰ pojavio se kako bi pojasnio 'kako, kada i zašto' prilikom nove tehnološke generacije. Sam pojam povezo je važnost aglomeracije ekonomija i lokalizacija ekonomija koje su osiguravale razvoj novih industrijskih prostora (Scott, 1998; Porter, 1990). Posebno su istraživanja Krugmana (1991, 1995, 1996) i Krugmana i Venablesa (1996) naglasila znanje kao prikriveni ...*pokretač endogenoga samostalnog mehanizma koji treba osigurati regionalni razvoj* (Stimson, Stough i Nijkamp, 2011:1-5). Razvija se mišljenje o vrijednosti i utjecaju kulturnih čimbenika u rastu tehnoloških aglomeracija, uključujući socijalni kapital.

Značajno mjesto u stupnju razvoja regionalne ekonomske uspješnosti poprima i ljudski kapital (Stimson i Stough 2011: 113; prema Stimson *et al.* 2009). Prijelaz endogenim čimbenicima i teoriji rasta u razvoju regionalne ekonomske teorije, predstavlja se razvojnim tijekom koji započinje prepoznavanjem tehnologije kao osnovnog pokretača regionalnog ekonomskog razvoja u kasnim sedamdesetim godinama prošlog stoljeća. Nedugo nakon toga su teoretičari pokušali dugoročan razvoj prikazati kao tehnološki napredak uvjetovan endogenim stajalištem te povezivanjem tehnoloških promjena s konkurentnošću regija. Teorije temeljene na tehnologiji kao glavnom doprinosu regionalnoga ekonomskog razvoja, uključuju i

⁸⁹ Ovaj čimbenik prepoznaje Rees, J. (1979). *State Technology Programs and Industry Experience in the USA*. Review of Urban and Regional Development Studies. 3(1). 39-59. str.

⁹⁰ Važnost aglomeracije ekonomija i lokalizacija ekonomija koje su osiguravale razvoj novih industrijskih prostora (Scott 1998; Porter 1990).

ulogu poduzetništva i vodstva kao dijelove endogenog rasta regija, a u suvremeno vrijeme ključna je institucionalna ukorijenjenost endogenih procesa i čimbenika u regionalnom razvoju. Na regije snažno djeluje i *proizvodni ciklus*⁹¹ koji je uvjetovan prostornim rasporedom trima različitih razina:

- inovacijskom
- razinom rasta
- razinom standardizacije.

Na regionalnoj razini Puljiz (2009) govori o prenošenju znanja u međusobnoj interakciji ljudi kao osnovi primjene endogene teorije rasta. Ističe kako su procesi prenošenja znanja geografski ograničeni i kumulativni, što je u pojašnjavanju regionalnih nejednakosti obuhvaćeno kao izravna korisnost endogene teorije rasta. Pritom će porast ljudskog kapitala uslijediti u slučaju međuljudske interakcije povezane sa stupnjem obrazovanja, što dovodi do inovativnosti i rasta. Najrazvijenije regije s najvećom razinom ljudskog kapitala, ostvaruju trajnu prednost u inovativnosti, dok slabije razvijene regije obično zadržavaju niske razine inovativnosti. U nastavku je predstavljena institucionalna hipoteza kao jedna od važnih pretpostavki razvoja, a koja također pripada endogenoj teoriji ekonomskog rasta, tj. novoj teoriji rasta.

Endogeni model rasta - Institucije

Promatranje doprinosa koje institucije imaju moguće je iz različitih perspektiva. Tako primjerice, Marčetić i Rančić ističu kako je jednostavnije složiti se oko toga što institucije ne podrazumijevaju ili što nisu, negoli dobiti jednoličan nazivnik oko definiranja što konkretno podrazumijevaju – što dovodi do zaključka o mogućem definiranju ovisno o perspektivi promatranja - ekonomije, prava, sociologije, i dr. (Marčetić i Rančić, 2018). Kako Marčetić i Rančić navode, korijeni institucionalnog pristupa evidentni su već kod starih grčkih filozofa koji su se bavili analizom uspješnosti institucija vlasti. Mogli bismo reći kako se rad institucionalista sve do kraja 70-ih i početka 80-ih godina 20. stoljeća veže uz takozvani *stari institucionalizam*, razdoblje koje vežemo uz nekoliko temeljnih obilježja starog institucionalizma u društvenim znanostima – legalizam, normativni aspekt, struktura kao odrednica ponašanja, holizam te povijesna utemeljenost njihovih analiza. Znatno je širi obuhvat novog institucionalizma, koji se temelji osim na pravno formaliziranim strukturama i na analizi stvarnih procesa. Dakle, (Marčetić i Rančić, 2018, 113; prema Lalić Novak, 2016: 7) navode kako se neoinstitucionalizam javlja

⁹¹ Teorija proizvodnog ciklusa regionalnog razvoja naglašavala je ulogu profitnog ciklusa i oligopola u različitim organizacijama i razvoju skupnog upravljanja.

kao reakcija na prevlasti zastranjenja bihevioralne, točnije pozitivističke socijalne teorije koja društveno djelovanje pokušava objasniti naturalistički, uz posljedicu predmeta društvenog istraživanja na opazivo ponašanje pojedinca i teorije javnog izbora, kojom se sva ljudska djelovanja pokušavaju pojasniti na idealtipu ekonomskog čovjeka kao razumnog bića koji želi stjecati dobra uz što povoljniji odnos troškova i koristi. Unutar izučavanja novog institucionalizma moguće je uočiti nekoliko različitih perspektiva, politološku, sociološku i ekonomsku - ali se nastavak poglavlja referira na ekonomsku perspektivu. Zasnovana na idejama Veblena, krajem 19. i početkom 20. stoljeća počela se razvijati starija institucionalna ekonomska teorija, dok kasnije studije neoinstitucionalnih ekonomista Commonsa, Kerra i Dunlopa jesu snažno utjecale na izgradnju teorija i u drugim društvenim područjima izvan ekonomske znanosti. U moderne institucionaliste ubrajaju se D. C. North⁹² i O. E. Williamson, koji izučavaju pitanja samih institucija kao razloge njihova nastanka te razvoja dosadašnjih oblika i stadija. U središtu se interesa nove institucionalne ekonomije nalaze transakcijski troškovi i institucionalne promjene (Marčetić i Rančić, 2018). North, institucije definira kao pravila ponašanja u određenom društvu ili formalnije rečeno, ograničenja koja je iznašao čovjek kako bi oblikovao ljudske interakcije⁹³. Shodno tomu one strukturiraju poticaje u ljudskoj razmjeni bilo da je riječ o političkim, socijalnim ili ekonomskim oblicima. Institucionalna promjena oblikuje način razvoja društva i ključna je za razumijevanje povijesne promjene (North, 2003: 13). Nekoliko je klasifikacija prisutnih unutar institucionalne ekonomije (Barković i Lucić, 2010: 74):

- prema stupnju formalnosti
- prema hijerarhiji
- prema području koje uređuju.

Institucije dakle, uključuju sve vrste ograničenja koja su ljudska bića osmislila u želji oblikovanja ljudskih interakcija te isti autori navode klasifikaciju i prema stupnju formalnosti:

- formalne (pravila i zakoni koje ljudska bića stvaraju – ustav, statuti, običajno pravo, regulative, državne odluke i propisi – uz postojanje formalnog sustava prisile; npr. zakonodavstva, policije tj. korištenjem adekvatnih mjera)

⁹² Douglass Cecil North američki je ekonomist, sveučilišni profesor i utemeljitelj nove institucionalne ekonomije. Dobitnik je Nobelove nagrade za ekonomiju 1993. godine. Vidi više na: <https://www.nobelprize.org/prizes/economic-sciences/1993/north/facts/> (pristupljeno 9. studenoga 2020.).

⁹³ *O utjecajima djelovanja institucija*. Vidjeti u: Acs, Z.; Sanders, M. (2014). Endogenous Growth Theory and Regional Extensions. U: Fischer, M. M.; Nijkamp, P. (ur). Handbook of Regional Science. Springer – Verlag. Berlin. Heidelberg. 194-210. str.

- neformalne (konvencije ili kodeksi ponašanja – tradicija, običaj moralne vrijednosti, religijska vjerovanja te druge norme ponašanja usvojene tijekom vremena, dio su zajedničkog nasljeđa kulture⁹⁴ – uz postojanje neformalnog sustava prisile, npr. izbacivanje iz zajednice, kritiziranje, gubitak poštovanja)⁹⁵.

Formalna pravila su u pisanom obliku te sadrže informacije koje se mogu preneti i na pojedinca koji nije čvrsto vezan uz određenu grupu ljudi ili zajednicu, a u kojoj su pravila postavljena. Primjerice ugovori – njima se ograničavaju ponašanja pojedinaca na način da određuju skup akcija koje treba provesti (kako, gdje, kada i od koga trebaju biti učinjene/provedene) te uključuju niz specifikacija različitih posljedica kada se te radnje ne poduzimaju. Stoga se može reći kako stvorena ograničenja djeluju na ishode unutar, ali izvan granica ugovora (Baland et. al, 2020). Prema hijerarhiji se institucije (Barković i Lucić, 2010; prema Juttingen, 2003) odnose na društvenu strukturu, kao pravila igre, na samu igru i na alokacijske mehanizme (tablica 10), a prema području kojega reguliraju tj. uređuju govori se o ekonomskim, pravnim i društvenim institucijama.

Tablica 10. Institucije prema hijerarhiji

Razina	Primjeri	Frekvencija promjene	Učinak
Institucije koje se odnose na društvenu strukturu društva (Razina 1)	Neformalne institucije kao što su tradicije, društvene norme, običaji.	Vrlo dugi vremenski horizont (102 i 103 godina), ali se također mogu mijenjati u doba kriza/šokova.	Definiraju način na koji se neko društvo ponaša.
Institucije koje se odnose na pravila igre (Razina 2)	Formalna pravila koja definiraju vlasnička prava i zakonodavni sustav.	Dugi vremenski horizont (10 do 100 godina).	Definiraju ukupno institucionalno okruženje.

⁹⁴ Detaljnije u: Roland, G. (2020). *Culture, Institutions and Development*. U: Baland, J.-M.; Bourguignon, F.; Platteau, J.-P.; Verdier, T. (ur). *The Handbook of Economic Development and Institutions*, Princeton University Press, Princeton- New Jersey – Woodstock – Oxfordshire, 414-519. str.

⁹⁵ Primjeri formalnih i neformalnih institucija navedeni su prema sljedećem izvoru: Barković, I., Lucić, N. (2010). *Uloga institucija u ekonomskom razvoju: prirodni (povijesni) eksperimenti*, Pravni vjesnik No. 2, 69-85. str.; O formalnim i neformalnim institucijama, vidjeti više u: Marošević, K.; Jurković, Z. (2013). *Impact of informal institutions on economic growth and development*, Interdisciplinary Management Research IX, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Economics – Hochschule Pforzheim University, Osijek, 701-716. str.

Institucije koje se odnose na samu igru (Razina 3)	Pravila koja definiraju upravljačku privatnu strukturu zemlje i ugovorne odnose (npr. poslovni ugovori, naručivanje).	Srednji vremenski horizont (1 do 10 godina).	Dovode do stvaranja organizacija.
Institucije koje se odnose na alokativne mehanizme (Razina 4)	Pravila koja se odnose na alokaciju resursa (npr. kontrola tijeka kapitala; vanjskotrgovinski režim; sustav socijalnog osiguranja).	Kratki vremenski horizont i kontinuirano.	Prilagodbe cijena i <i>outputa</i> , poticaji te poravnanje.

Izvor: Barković, I., Lucić, N. (2010). *Uloga institucija u ekonomskom razvoju: prirodni (povijesni) eksperimenti*. Pravni vjesnik No. 2. 69-85. str. (75. str.); prema Juttingen, 2003.

Institucionalna ograničenja uključuju djelovanje koje je pojedincima zabranjeno, ali i definiranje okolnosti u kojima je pojedincima dopušteno poduzimanje određenih akcija. Shodno navedenom, ključni dijelovi djelovanja institucija podrazumijevaju visinu cijene kršenja dogovorenih pravila, tj. visinu/težinu kazne koja će uslijediti u slučaju nepoštivanja definiranih okolnosti (North, 2003). Često se ne čini adekvatno razlikovanje institucija i organizacija, o čemu je bitno promišljati obzirom kako su organizacije skupine pojedinaca koje povezuje zajednički cilj⁹⁶, a uključuju politička tijela (političke stranke, senat; gradsko vijeće, regulacijske agencije), ekonomska tijela (tvrtke, sindikate, obiteljske farme, zadruga) i društvene organizacije (škole, sveučilišta, obrazovne centre). Institucije su podložne promjenama, a njihova najvažnija uloga vezana uz društvo jeste smanjiti razinu nesigurnosti u ljudskim interakcijama. Promjene institucija u formalnom smislu i pravilima mogu biti evidentne i u iznimno kratkom vremenu (političke odluke, sudske odluke), no neformalne institucije (običaji, tradicija, kodeks ponašanja), nisu podložne brzim i korjenitim promjenama, posebice ne u kratkom vremenskom periodu. Unutar institucionalne ekonomije kao dijela endogene teorije dvije su osnovne ideje ostvarenja razvoja (Barković i Lucić, 2010:70):

⁹⁶ North (2003: 15) navodi kako se organizacije stvaraju s jasno definiranim namjerom u cilju odabira jedne od mogućnosti kao rezultata postojećeg niza ograničenja temeljenih na institucionalnim i tradicionalnoj ekonomskoj teoriji te su ključni nositelji institucionalne promjene kako bi se ostvarili zadani ciljevi. Institucionalni okvir će odrediti koje organizacije će zaživjeti, kako će se razvijati, kao i utjecati na razvoj institucionalnog okvira. Vidjeti više u: North, C. D. (2003). *Institucije, institucionalna promjena i ekonomska uspješnost*, Masmedia, Zagreb, 15. str.

- institucije usmjerene na smanjivanje transakcijskih troškova⁹⁷ i povećanja povjerenja što generira povećanje inicijative za razvojne programe
- institucije koje omogućuju pojedincima stjecanje znanja, vještina, informacija, proizvodnih resursa i usluga potrebnih da povećaju svoju produktivnost, dohodak i općenito blagostanje.

Odnos između formalnih i neformalnih institucija u određenom nacionalnom gospodarstvu (tablica 11) iznimno je važan i može se povezati i sa stupnjem razvoja određenoga nacionalnog gospodarstva.

Tablica 11. Jačina formalnih i neformalnih institucija

(1) Jake formalne institucije Jake neformalne institucije (Kanada, Novi Zeland)	(2) Slabe formalne institucije Jake neformalne institucije (Nizozemska, Švedska)
(3) Jake formalne institucije Slabe neformalne institucije (Pakistan, Uganda)	(4) Slabe formalne institucije Slabe neformalne institucije (Južna Afrika, Turska)

Izvor: Marošević, K.; Jurković, Z. (2013). *Impact of informal institutions on economic growth and development*. Interdisciplinary Management Research IX. Josip Juraj Strossmayer University of Osijek. Faculty of Economics – Hochschule Pforzheim University. Osijek. 701-716. str. (711. str.); prema Williamson, C. R. (2009). *Informal institutions: institutional arrangements and economic performance*. *Public Choice* 139: 371-387. str.

Jačinu formalnih i neformalnih institucija moguće je pojasniti i sljedećim (Buterin, 2015, 21): Značaj neformalnih institucija veći je u politički nestabilnim i manje razvijenim zemljama u svijetu te država i društva mogu iznimno dugo rješavati probleme vezane uz određene situacije. Neformalna pravila imaju veliki značaj, što je posebno evidentno u situacijama kada ista formalna pravila i ograničenja, ukoliko se primijene u različitim društvima, daju različite rezultate. Nadalje, na neformalne institucije se oslanjaju manje društvene zajednice budući podržavaju manji broj različitih skupna aktivnosti negoli je to uobičajeno kod formalnih institucija. No, kako se država razvija, broj i opseg partnera s kojima se susreću tržišni akteri raste, a time tržišne transakcije postaju sve složenije te traže formalne institucije (Buterin, 2015: 21; prema Jutting, 2003: 12). Evidentan je stoga utjecaj pojedine vrste institucija, kao i potreba za razvojem konkretnih vrsta, u želji promicanja lokalnog, regionalnog i nacionalnog rasta i razvoja.

⁹⁷ O transakcijskim troškovima vidjeti više u: Buterin, V. (2015). *Makroekonomski učinci institucionalnih reformi na gospodarski rast s posebnim osvrtom na Republiku Hrvatsku*. Doktorski rad. Sveučilište u Rijeci, Ekonomski fakultet u Rijeci. 25-27. str.

U nastavku se predstavljaju sljedeće teorije: keynesijanska ekonomska teorija, razvojna ekonomija i teorija nove trgovine.

3.14. Keynesijanska ekonomska teorija

Osnovnim pretpostavkama keynesijanske teorije Martin (2003), podrazumijeva sporu cjenovnu prilagodbu, pri čemu tržišta nisu u ravnoteži, tj. postoji nedostatnost na strani potražnje ili ponude. Osnovnim pokretačkim indikatorima smatraju se kapital, investicije te državna potrošnja. Implikacije (regionalne) konkurentnosti, jesu vladine intervencije u gospodarski ciklus pri čemu je vremenski okvir iznimno važan.

Postojanje regionalnih razlika obično je posljedica nesavršenosti tržišta. Konvergencija regija može se ostvariti putem ekonomske politike te utjecaja kapitala na proizvodnost i rast. Amin (2004) naglašava prevlast keynesijanskog upravljanja regionalnom politikom, nakon 1960-ih u većini naprednih ekonomija. Upravljanje regionalnom politikom temeljilo se na redistribuciji dohotka te provođenja politike blagostanja kako bi se stimulirala potražnja slabije razvijenih regija i potaknuli državni poticaji uz primjenu državne pomoći, pa sve do infrastrukturnih poboljšanja u takvim regijama. Keynesijanska regionalna politika pomaže poboljšanju zaposlenosti i prihode slabije razvijenih regija, ali se propušta povećanje proizvodnje do razine usporedive s proizvodnjom u prosperitetnijim regijama. Ujedno, nije evidentiran samoodrživi rast koji može počivati na mobilizaciji lokalnih resursa.

3.15. Razvojna ekonomija

Ostvarenje učinkovitosti, slobodne trgovine te izravnih inozemnih ulaganja, pitanja su razvojne ekonomije kako bi se ostvarila regionalna konkurentnost. Faze teorije razvoja prema Rostowu uključuju pet faza (Martin 2003; prema Rostow 1960) te klasificiraju društva prema pet različitih razina. *Rostowljeva teorija faza razvoja*⁹⁸, prema Martinu (2003), jedna je od klasičnih regionalnih teorija izostavljena u ranijim klasifikacijama koja naglašava kako sve zemlje i regije trebaju proći pet⁹⁹ univerzalnih faza rasta kako bi postale razvijene:

⁹⁸ Walt W. Rostow američki je ekonomist koji je razvio model pet faza ekonomskog rasta (eng. *Stages of Economic Growth*) 1960. godine, a prema njegovu modelu sve se zemlje nalaze na jednoj od razvojnih stepenica. Vidi detaljnije u: Rostow, W. W. (1959). *The stages of economic growth*. *The Economic History Review*. Vol. 12. 1–16. str.

⁹⁹ Izvorni nazivi faza: tradicionalna društva (eng. *traditional society*), uvjeti rasta (eng. *preconditions for takeoff*), faza uzleta (eng. *takeoff*), faza zrelosti (eng. *drive to maturity*) i masovna potrošnja (eng. *high mass consumption*).

- tradicionalna društva
- uvjeti rasta
- faza uzleta
- faza zrelosti
- masovna potrošnja.

Svaka faza razvoja ima specifične uvjete, a prelazak u novu slijedi po ispunjenju tih specifičnih uvjeta. Nadalje, u dugom roku svojstvo kohezije postaje glavna poveznica regija jedne države radi osiguranja ujednačavanja stupnja razvijenosti. Dakle, sve države i regije trebaju proći slične faze razvoja, a ekonomski razvoj predstavlja endogeno pojavu koja se zasniva na domaćoj štednji i proizvodnji. Martin (2003, prema Myrdal 1957), ističe Myrdalovu hipotezu kružne i kumulativne uzročnosti prema kojoj povećane stope povrata u rastućim regijama pokreću proces u kojemu najčešće ljudski kapital kao faktor proizvodnje bježi od regija sporijeg regionalnog razvoja. Obično se proces premještanja kapitala odnosi na proces do kojeg dolazi u zemljama u razvoju te su stoga državne intervencije nužne u osiguranju većih učinaka širenja rastućih regija, u odnosu na negativne učinke koji se mogu pojaviti.

3.1.6. Teorija nove trgovine

Teorija trgovine podrazumijeva trgovinu između zemalja različite tehnologije i faktora proizvodnje. No teorija nove trgovine pojašnjava razloge trgovine među zemljama ili regijama sličnih karakteristika, budući da pojašnjenje komparativnim prednostima nije dostatno za pojašnjenje postojećih razlika. Teorija nove trgovine zamijenila je tradicionalnu teoriju međunarodne trgovine (Martin 2003). Vodeći predstavnik navedene teorije je P. Krugman¹⁰⁰, a pri čemu je težnja stvaranje ekonomije razmjera uslijed specijalizacije prilikom proizvodnje određenog proizvoda. Krugman (1998)¹⁰¹ u odnosu na tradicionalnu ekonomsku geografiju ističe i pojavu nove ekonomske geografije primjenjive u teoriji nove trgovine i nove teorije rasta. Nova ekonomska geografija obično predstavlja modelom *sredi-*

¹⁰⁰ Paul Robin Krugman američki je ekonomist. Godine 2008. dobio je Nobelovu nagradu za ekonomiju. Izniman je njegov doprinos teoriji nove trgovine.

¹⁰¹ O nazivu teorije i objašnjenju, novo u odnosu na tradicionalne stavove, nazvanoj *nova ekonomska geografija* više u: Krugman, P. (1998). *What's new about the new economic geography*. Oxford Review of Economic Policy. Vol. 14. No. 2. 7-17. str. <http://oxrep.oxfordjournals.org/content/14/2/7.short> (pristupljeno 25. srpnja 2013./19. listopada 2020.); Fujita, M.; Krugman, P. (2004). *The new economic geography: Past, present and the future*. Papers in Regional Science. Vol. 83. 139-164. str. <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1007/s10110-003-0180-0/pdf> (pristupljeno 25. srpnja 2013./19. listopada 2020.).

šte-periferija, a regionalni klasteri ekonomske aktivnosti pojavljuju se kao kombinacija centrifugalnih i centripetalnih snaga (Dawkins, 2003).

Cilj je nove ekonomske geografije, prema Krugmanu (2000: 51), ostvarenje ravnoteže između centripetalnih sila, koje spajaju ekonomske aktivnosti i centrifugalnih, koje ih razdvajaju. Puljiz (2009) navodi kako modeli nove ekonomske geografije jasno utvrđuju postojanje razlika u ovisnosti od dominacije centripetalnih ili centrifugalnih sila, pri čemu se smanjenje regionalnih razlika može očekivati u slučaju prevlasti centrifugalnih sila. Koncepti i alati razvijeni u novoj ekonomskoj geografiji mogu se koristiti kao poveznica s konceptom regionalne ekonomije (Behrens i Thisse, 2007).

Nova ekonomska geografija ima mnogo zajedničkog s endogenom teorijom rasta jer su pitanja lokacije proizvodnje iznimno vezana s procesom stvaranja novih aktivnosti/poduzeća (Puljiz, 2009: 31; prema Baldwin i Martin 2004). Obje se teorije odnose i na tržišnu strukturu monopolističke konkurencije, rastuće prinose i efekte prelijevanja te su u obje teorije povijesni događaji iznimno važni pri pojašnjavanju rasta neke zemlje i regije.

3.2. Važnost klasifikacija teorija regionalnog razvoja: alternativni pristupi

Osim navedene klasifikacije teorija regionalnog razvoja, postoje i brojne druge klasifikacije teorija regionalnog razvoja. Primjerice, Capello i Nijkamp (2011: 306), klasifikaciju osnovne orijentacije teorija regionalne ekonomije izvršili su obzirom na naglašavanje realističnog ili dinamičnog pristupa te pripadnost teoriji regionalnog rasta ili teoriji regionalnog razvoja. Kategorizacija je određena prema prisutnim tendencijama u smislu središta interesa i istraživačkih interesa, koje se regionalnim teorijama rasta i razvoja pridaju u novije vrijeme. Svrha je teorija ekonomskog rasta objasniti ukupnu stopu rasta BDP-a i zaposlenosti, dok je svrha ekonomskog razvoja identificirati sve opipljive i neopipljive, odnosno materijalne i nematerijalne elemente procesa rasta regija (tablica 12).

Tablica 12. Osnovna orijentacija u teorijama regionalne ekonomije

Tendencija u teorijama	Regionalne teorije rasta	Regionalne teorije razvoja
Više realizma u teorijskim pristupima	1. Determinante endogenog rasta. 2. Uloga modela rasta u složenom nelinearnom i interaktivnom ponašanju i procesu u prostoru. 3. Nesavršeni uvjeti tržišta u modelima rasta. 4. Rast kao ishod dugoročne konkurentnosti. 5. Tehnološki progres kao endogeni faktor rasta.	1. Nematerijalna imovina kao izvor regionalne konkurentnosti. 2. Determinante uspjeha i neuspjeha klastera, malih i srednjih poduzetnika, općina, okoline. 3. Aktivna uloga prostora u stvaranju znanja.
Dinamični pristup prije negoli statičan	1. Nelinearne zavisnosti složenog sustava. 2. Nelinearni, dinamični modeli rasta.	1. Dinamične prije negoli statične ekonomije. 2. Dinamike općina i lokalne okoline.

Izvor prema: Capello, R.; Nijkamp, P. (2011). *Regional growth and development theories revisited*. U: Stimson, R.; Stough R. R. i Nijkamp, P. (2011). *Endogenous Regional Development*. Edward Elgar. Cheltenham. Northampton. 301-325. str. prema Capello (2008).

Vodeći se gore navedenim odrednicama pripadnosti regionalnoj teoriji rasta ili razvoja, bit će jednostavnije klasificirati pripada li pojedina teorija regionalnoj teoriji rasta ili regionalnoj teoriji razvoja. Ipak, primjećuje se prijelaz od jednog ka drugom pristupu od smjera realizma prema dinamičnom pristupu. No, niti u jednom od navedenih modela orijentacije u teorijama regionalne ekonomije, ne ističe se važnost doprinosa ljudskog kapitala, iako on predstavlja važnu varijablu endogenih čimbenika. Stoga se na navedeno gleda kao na značajan propust u orijentaciji teorija regionalne ekonomije. Osim načina u pristupu teorijama regionalnog razvoja, određenje endogenih determinanti smatra se važnim, a kako ističu Capello i Nijkamp (2011: 309): *identifikacija endogenih determinanti rasta bila je presudna znanstvena problematika koja je pojasnila pojavu regionalnih razvojnih teorija. Razvoj je prema definiciji endogen.*

Dva su temeljna pitanja kada je riječ o problematici regionalnog razvoja, a usmjerena na mogućnost ostvarenja regionalnog razvoja i jednakovrijednih načina na koji se može nositi s neželjenim međuregionalnim različitostima. Pri pokušaju ostvarenja regionalnog razvoja središte je pažnje na alokacijskoj učinkovitosti, kao načinu korištenja oskudnih resursa te stvaranju maksimalne moguće vrijednosti *outputa*, dok se pitanje prevladavanja međuregionalnih različitosti odnosi

na društveno-političko usmjerenje i to na način da potpomaže ublažavanje neželjenih regionalnih razlika u ekonomiji prostora (engl. *space economy*) (Nijkamp i Abreu 2009). Jednoznačna klasifikacija regija i njihova učinka nije utvrđena, a mnogobrojnost teorija dovodi i do mnoštva grupacija prema različitim kriterijima. Primjerice Szajnowska-Wysocka (2009), teorije razvoja regija povezuje s klasifikacijom temeljenoj na dvojakom pristupu, usmjerenom klasičnom konceptu regionalnog razvoja te konceptu endogenoga regionalnog razvoja.

Dawkins (2003) prikazuje pregled teorijske literature o regionalnom ekonomskom rastu, a prema kojemu je razvoj regionalne teorije nastao iz nekoliko različitih intelektualnih tradicija. Pojašnjavanja mogućih sličnosti ili različitosti osnova su promišljanja budućnosti pojedine regije. Tri su teme iznimno naglašene u klasifikaciji:

- teorijska predviđanja vezana uz konvergenciju ili divergenciju dohotka/stanovniku među regijama tijekom vremena
- pretpostavke važnosti unutarnjih i vanjskih ekonomija obujma za regionalni ekonomski rast
- uloga prostora u oblikovanju ishoda regionalnog tržišta rada.

Dawkins (2003: 131) je klasifikaciju teorija regionalnog razvoja izvršio na, tzv. temeljne teorije regionalnog razvoja i alternativne teorije i to na sljedeći način:

1. Temeljne teorije regionalnoga ekonomskog razvoja (engl. *Conceptual Foundations of Regional Economic Development Theory*):
 - Hipoteza međuregionalne konvergencije (engl. *The Interregional Convergence Hypothesis*).
 - Lokacijska teorija i regionalna znanost (engl. *Location Theory and Regional Science*).
 - Vanjske ekonomije (engl. *External Economies*).
 - Modeli prostornog natjecanja (engl. *Models of Spatial Competition*).
 - Teorija središnje lokacije (engl. *Central Place Theory*).
2. Alternativne teorije regionalnoga ekonomskog razvoja (engl. *Alternative Theories of Regional Economic Development*):
 - Teorije regionalne ekonomske konvergencije (engl. *Theories of Regional Economic Convergence*), npr. teorija izvozne baze, neoklasična teorija egzogenog rasta.
 - Teorije regionalne ekonomske divergencije (engl. *Theories of Regional Economic Divergence*), npr. teorija kumulativne uzročnosti, teorija polova rasta.

- Strukturalne teorije (*engl. Structuralist Theories*), npr. stadij/sektor teorija, teorije proizvodnog/profitnog ciklusa, teorije industrijskog restrukturiranja, teorija fleksibilne specijalizacije i umrežavanja, marksistička teorija.
- Političke institucije i regionalni ekonomski razvoj (*engl. Political Institutions and Regional Economic Development*), npr. teorija strojnog rasta (*engl. growth machine theory*), nova institucionalna ekonomija.
- Nastanak neoklasičnih perspektiva (*engl. Emerging Neoclassical Perspectives*), npr. endogene teorije rasta, nova ekonomska geografija.

Kuhnen (1986), teorije regionalnog razvoja grupira prema uzrocima nerazvijenosti uz prijedloge odgovarajućih mjera koje mogu pomoći uklanjanju nerazvijenosti, tj. smanjiti nerazvijenost (tablica 13).

Tablica 13. Teorije regionalnog razvoja s obzirom na uzroke nerazvijenosti (Kuhnen 1986)

	Teorije modernizacije	Teorija ovisnosti
Obuhvaćene teorije	Teorije dualizma. Teorije strategije. Društveno-psihološke teorije.	
Uzrok nerazvijenosti	Unutarnji pokazatelji određenoga gospodarstva kao što su pismenost, tradicionalna agrarna struktura, stupanj tradicionalnosti u ponašanju populacije, niska podjela rada, nedostatak komunikacije i infrastrukture.	Usmjerene su pojašnjavanju pojave nerazvijenosti i ne uključuju strategije za prevladavanje ovakvih situacija.
Odgovarajuće mjere za smanjenje nerazvijenosti	Mjere za smanjenje nerazvijenosti usmjerene su modernizaciji proizvodnje, kapitalne pomoći, transfera <i>know-how</i> kako bi zemlje u razvoju što prije ostvarile stupanj razvijenosti industrijaliziranih zemalja. Stupanj razvijenosti prvenstveno se mjeri povećanjem proizvodnje i učinkovitošću koja se mjeri usporedbom ostvarenog dohotka po stanovniku.	Uzrok nerazvijenosti prema ovoj teoriji nalazi se u ovisnosti o industrijaliziranim zemljama, dok se unutarnji čimbenici zemalja u razvoju smatraju nevažnima ili se promatraju putem odnosa uzroka i posljedica. Razvoj industrijaliziranih zemalja i nerazvijenost zemalja u razvoju dijelovi su istog povijesnog procesa, pri čemu su zemlje u razvoju ovisne zemlje čiji stupanj razvijenosti/nerazvijenosti određuju politički i ekonomski interesi industrijaliziranih zemalja.

Izvor: Kuhnen, F. (1986) *Causes of underdevelopment and concepts for development*. An introduction to development theories. The Journal of Institute of Development. Development Studies. Studies. NWFP Agricultural Vol. 8. <http://www.professor-frithjof-kuhnen.de/publications/causes-of-underdevelopment/0.htm> (pristupljeno 27. travnja 2013./19. listopada 2020.).

Nijkamp i Abreu (2009) daju pregled regionalnih razvojnih teorija prikazom tradicionalnih regionalnih teorija rasta, uključujući saznanja teorije lokacija i aglomeracija te uključivanje infrastrukture. Dunford (2009) osim izučavanja uobičajenih neoklasičnih modela regionalne konvergencije, izučava modele o nejednakom razvoju te teorije kružne i kumulativne uzročnosti, ovisnosti i nejednake razmjene te druga pitanja vezana uz egzogeni i endogeni razvoj, uz usmjeravanje na teoriju nove ekonomije prostora, a kako bi se pojasnila prostorna koncentracija ljudi i ekonomske aktivnosti te utjecaji koji određuju prostorni raspored resursa.

3.3. Zaključak

Brojni pokušaji pojašnjavanja promjena u stajalištima i pogledima na razvoj konkretnoga područja rezultirali su pojavom teorija regionalnoga rasta i razvoja, a neke od teorija regionalnoga ekonomskog rasta i razvoja temeljene su na teorijama ekonomskog rasta i razvoja. Stoga je iznimno teško napraviti čvrstu granicu sljedećeg razvoja koji je vezan isključivo uz nacionalnu ili regionalnu razinu. Istraživanja regionalnoga ekonomskog razvoja intenzivirana su od sredine 20. stoljeća, a u novije vrijeme postaju i još naglašenija. U brojnosti teorija, za kriterij klasifikacije u ovoj knjizi relevantna je *klasifikacija temeljena na regionalnoj konkurentnosti*¹⁰², kojima se pokušavaju pojasniti razlike u stopama ekonomskog razvoja regija.

U povijesnom kontekstu postoji nekoliko teorija koje naglašavaju pitanja regionalnog rasta i/ili razvoja:

- Klasična teorija o ekonomskom razvoju
- Moderna teorija gospodarskog rasta
 - Neoklasični model rasta
 - Modeli endogenog rasta
- Modeli nove ekonomske geografije.

U suvremenoj perspektivi, posebno se naglašavaju endogeni faktori, pa je određenim endogenim čimbenicima ovdje dano i središnje mjesto – ljudski kapital i institucije. Osvrt se dakle stavlja na sljedećih nekoliko teorija: klasična, neoklasična, endogena teorija rasta, keynesijanska teorija, razvojna ekonomija te teorija nove trgovine.

Iako je teško definirati konkretnu godinu za početak bilo koje teorije, za klasičnu teoriju obično kao početak vrijedi sredina 18. stoljeća. Iz regionalne perspektive može se povezati s idejama i izvorima regionalnog rasta i regionalnih nejednako-

¹⁰² Klasifikacija je izvršena u skladu sa klasifikacijom autora Martin (2003).

sti. Veže se uz pristup samokorigirajućih snaga. Klasičnim pristupom smatra se kako su cijene i nadnice fleksibilne te da u dugoročju dolaze u ravnotežnu razinu. Kapital i rad se smatraju odvojenim proizvodnim faktorima¹⁰³. Klasična teorija pristupa ekonomskom rastu analizom odnosa distribucije dohotka, akumulacije kapitala i rasta. Ipak, određeni istraživači, primjerice R. Harrod i E. Domar, nisu smatrali ispravnim stav o ostvarenju ravnoteže u dugoročju. Navedeno razmišljanje, tj. Harrod-Domarov model često se uzima kao početak jednog vala razvojne faze modela rasta. Solow u svojoj klasifikaciji navodi i preostale: druga faza razvoja - usmjerenost na neoklasičnu teoriju te treća faza razvoja – posljedica propusta i nedostataka neoklasičnog modela rasta. U nastavku se navode druga i treća faza.

Po završetku klasične teorije rasta, na scenu stupaju moderne teorije ekonomskog rasta, neoklasični model rasta te modeli endogenoga rasta. Začetkom moderne teorije rasta smatra se Solowljev model, u kojemu je stavljen naglasak na moguću supstituciju između kapitala i rada u procesu proizvodnje. Mogućnost supstitucije osigurala je rast u neoklasičnom modelu te izbjegavanje problema prisutnog u Harrod-Domarovom modelu. Neovisno o Solowu neoklasičnu teoriju rasta razvijao je i Swan, pa se model često naziva Solow-Swanov model, ali i neoklasični model rasta i egzogeni model rasta. Promatrajući razlike na regionalnoj razini tijekom vremena u navedenom modelu, tijekom vremena dolazi do konvergencije te uklanjanja regionalnih razlika. No, konvergencija koja bi u dugom roku trebala smanjiti ili u potpunosti ukloniti razlike između regija bila bi opravdana pod uvjetom da regije dijele slična strukturna obilježja. S obzirom na to da postoje razlike između regija, izdvaja se nekoliko izvora razlika u regionalnim stopama rasta kao što su, npr. tehnološki napredak, fizički kapital i radna snaga.

Posljedice propusta neoklasičnog modela može se nazvati klasičnom trećom fazom razvoja modela rasta. Ekonomski rast je endogeni, a ne egzogeni rezultat. Endogene teorije rasta naglašavaju ulogu unutarnjih indikatora, kakav je ljudski kapital ili uloga institucija, u svrhu ostvarenja viših stopa rasta ili razvoja.

Keynesijanska ekonomska teorija osnovnim pokretačkim indikatorima smatra kapital, investicije te državnu potrošnju, a postojanje regionalnih razlika obično je rezultat nesavršenosti tržišta. Konvergencija se može ostvariti putem ekonomske politike te utjecaja kapitala na proizvodnost i rast. Nadalje, u razvojnoj ekonomiji razlikuje se pet faza razvoja, a ostvarenje regionalne konkurentnosti moguće je ostvarenjem djelotvornosti, slobodne trgovine te izravnih inozemnih ulaganja.

Teorija nove trgovine pojašnjava razloge trgovine među zemljama ili regijama sličnih karakteristika, a s obzirom na to da postojanje razlika nije dostatno u pojašnjenju samo putem komparativnih prednosti.

¹⁰³ Dok se kod Keynesijanske ekonomske teorije smatraju dopunjujućim proizvodnim procesima.

Kako bi se povezale iznesene teorije regionalnog ekonomskog rasta i razvoja, četvrto poglavlje donosi pregled postojeće literature o regionalnoj neravnoteži te pregled uzroka koji dovode do regionalne neravnoteže u izabranim zemljama članicama Europske unije, zemljama srednje i istočne Europe.

4. REGIONALNE NEJEDNAKOSTI I REGIONALNA POLITIKA

Regionalne se razlike definiraju kao - divergencija ili nejednakost karakteristika, fenomena ili procesa specifične prostorne raspodjele - može biti alocirana u definiranoj prostornoj strukturi, te se pojavljuje u najmanje dvije jedinice prostorne strukture (Kutscherauer et al. 2010: 8). Isti autor ističe definiciju prema *International Labour Organization* (2010), na način da su regionalne razlike nešto šire definirane i to kao razlika ekonomske uspješnosti i ostvarenog blagostanja¹⁰⁴ određene zemlje. Nakon dugog niza godina izučavanja geografskih znanosti i istraživanja prirodnih resursa Dunford (2002: 1) regionalnim nejednakostima podrazumijeva *razlike u kvaliteti života, blagostanju i životnom standardu osoba koje žive i rade na različitim mjestima. Naglasak je pri razlikama u ljudskoj dobrobiti ili blagostanju te drugim aspektima života regionalne razine*. Regionalna neravnoteža u prostoru može biti evidentirana kao stanje ili proces, što je jasno i prikazano u tablici 14 (Šimunović 2007: 171).

Tablica 14. Regionalna neravnoteža u prostoru kao stanje ili proces

	Regionalna neravnoteža kao stanje	Regionalna neravnoteža kao proces
a.	Različita regionalna nastanjenost.	Emigracija stanovnika iz jedne u drugu regiju.
b.	Različite demografske osobine.	Rast ili opadanje broja stanovnika.
c.	Različita regionalna razvijenost.	Zaostajanje pojedinih regija, socijalna depresija i emigracija stanovnika.
d.	Različitost bogatstva s prirodnim resursima.	Nametanje korištenja prirodnih resursa.
e.	Različite socijalne prilike u regijama.	Socijalna segregacija, pad motiviranosti i degradacija sociokulturnog sklopa.
f.	Različita stopa urbanizacije i urbane razvijenosti.	Pretjerana urbana kongestija ili zapuštanje seoske baštine.
g.	Različita otočka, tj. zaobalna perspektivnost.	Pretjerano gomilanje ljudi i dobara na obalnoj liniji i iseljavanje iz obalnih i zaobalnih područja.
h.	Zapuštanje graničarskih područja.	Stvaranje problematičnih područja.

Izvor: Šimunović, I. (2007: 171). *Regionalizacija - hrvatska lutanja*. U: Horvat, V. (ur). *Forum i o regionalizaciji i održivom življenju*. Fondacija Heinrich Böll. Zagreb. 23-34. str.

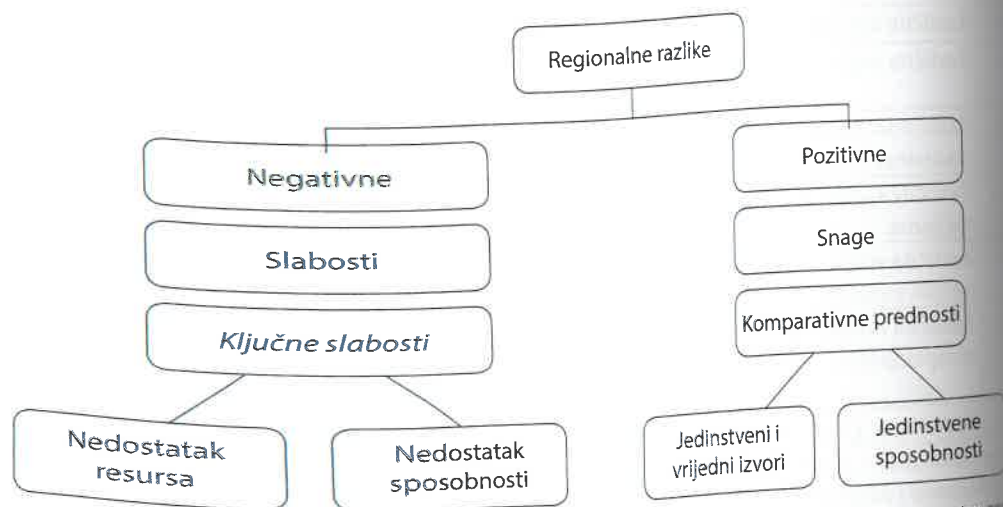
¹⁰⁴ O različito ostvarenom stupnju blagostanja i definiciji razlika u blagostanju vidjeti u: McKay, A. (2002). *Defining and Measuring Inequality*. UK Department for International Development (DFID) by the Economists' Resource Centre (ERC). 1 str. <http://www.odi.org.uk/sites/odi.org.uk/files/odi-assets/publications-opinion-files/3804.pdf> (pristupljeno 1. svibnja 2014./19. listopada 2020.).

Isti autor, Šimunović (2007), regionalnu ravnotežu u prostoru određuje kao sklad pojedinih sektora i regionalnih jedinica u nacionalnom prostoru, čime proces predstavlja dvostruku ravnotežu:

- Odnosi se na neprestani progres - ravnotežu razvitka ekonomije, prirode i društva koji se kreću spiralno, ostvarujući neprestani progres
- Odnosi se na ravnotežu među pojedinim regionalnim jedinicama iz perspektive više ili manje ujednačenoga gospodarskog i socijalnog razvitka određenih regija.

Analizom regionalnih razlika Kutscherauer *et al.* (2010), regionalne razlike mogu biti viđene kao pozitivni ili negativni učinci, tj. snage ili slabosti koje se stvaraju kao dijelovi regionalnih razlika. Slabosti se pritom odnose na ranjiva područja, tj. nedostatne resurse i sposobnosti prilikom korištenja dostupnih resursa, dok se snage odnose na komparativne ili konkurencijske prednosti sadržane u jedinstvenim i vrijednim izvorima prilikom korištenja dostupnih resursa. Resursi se, prilikom definiranja snaga i slabosti regionalnih razlika, odnose na prirodne, ljudske, kapitalne infrastrukture te administracijske, informacijske, istraživačke i druge dostupne infrastrukture (slika 11), a regionalne razlike isti autori nadalje klasificiraju kao, vertikalne i horizontalne (tablica 15).

Slika 11. Negativne i pozitivne regionalne razlike

Izvor prema: Kutscherauer, A. *et al.* (2010). *Regional disparities, Disparities in country regional development - concept, theory, identification and assessment*. http://disparity.vsb.cz/edice_cd/cd11_regdis_mono_angl/pdf/Regional%20disparities.pdf (pristupljeno 19. listopada 2020.)

Tablica 15. Klasifikacija regionalnih razlika prema vertikalnoj i horizontalnoj perspektivi

Regionalne razlike	
Vertikalna perspektiva	Horizontalna perspektiva
Osnovna je pretpostavka kako se razlike mijenjaju s obzirom na geografsku dimenziju. Stopa regionalnih razlika znatno će se razlikovati u ovisnosti o prostornim okvirima na koje se odnose – Svijet, Europa ili pojedina država – ili ovisno o teritorijalnim prostornim dimenzijama – zemlja, regija, općina.	Perspektiva je određena predmetom/uzrokom nastanka razlika, a uključuje opipljive, ali i neopipljive razlike. Kao osnovni predmeti horizontalne klasifikacije odabiru se materijalne i nematerijalne razlike kojima su obuhvaćena društvena, ekonomska i teritorijalna stajališta: <ol style="list-style-type: none"> 1. <i>Društvena</i> – stanovništvo, društvena infrastruktura 2. <i>Ekonomska</i> – ekonomska uspješnost, ekonomska struktura, razvojni potencijal, radna snaga 3. <i>Teritorijalna</i> – fizičko-geografski potencijal, životna i prirodna okolina, prometna infrastruktura, tehnička infrastruktura.

Izvor prema: Kutscherauer, A. *et al.* (2010). *Regional disparities, Disparities in country regional development - concept, theory, identification and assessment*. http://disparity.vsb.cz/edice_cd/cd11_regdis_mono_angl/pdf/Regional%20disparities.pdf (pristupljeno 19. listopada 2020.)

Regionalne razlike pojavljuju se kao globalni fenomen. Iako nisu isključiva problematika novijeg vremena, povećana pozornost usmjerena je na identifikaciju razmjera neravnoteže. Osim sve učestalijeg promatranja regionalnog aspekta, Gerhards i Lengfeld (2013), navode kako EU postavlja novi aspekt u kojemu se poseban naglasak premješta s nacionalnog okvira jednakosti na transnacionalne ideje jednakosti prema svim europskim državljanima. Stoga pitanje regionalnog razvoja i regionalne nejednakosti postaje još i važnije.

Problematicu mjerenja regionalnih razlika Kutscherauer *et al.* (2010: 27), izražava zbog složenosti teritorijalnih elemenata te kompliciranosti karaktera prirode. U mjerenju se obično koriste razni pokazatelji (tradicionalni/osnovni – BDP, nezaposlenost, porez na dobit, stanje industrijskog sektora, demografske trendove, ekonomsku perspektivu, te prometnu infrastrukturu i usluge; društveni - dohodak i životni standard stanovništva, zaposlenost; dodatni - struktura nezaposlenih, trendovi zapošljavanja, aktivna populacija, razvoj zapošljavanja, kvalifikacijska struktura stanovništva i standard kućanstava). Griffiths i Wall (2004: 194), postojanje regionalnog problema neravnoteže ističu u slučaju kada regija odstupa od nacionalnog prosjeka prema sljedećim pokazateljima:

- visoka i dugotrajna nezaposlenost
- nizak stupanj i stopa rasta BDP-a po stanovniku

- visoka ovisnost o industriji
- nagli pad proizvodnosti
- nedovoljna razvijenost infrastrukture
- migracije usmjerene kretanju iz regije.

Kako bi se reduciralo postojeće regionalne razlike, nužno je utvrditi uzroke koji dovode do regionalne neravnoteže. Zbog složenosti određivanja uzroka regionalne neravnoteže, teško je postaviti čvrsta pravila. No, uobičajeno se uzroci regionalne neravnoteže pronalaze u različitoj zastupljenosti pojedinih činitelja u određenom gospodarstvu, kao i njihovim različitim kombinacijama (fizičkim, ekonomskim i društvenim). Akhmetov (2010) upravo na taj način pokušava analizirati pojedine indikatore koji potkrjepljuju postojanje navedenih razlika: ekonomskih (porez na dobit, struktura industrije/aktivnosti, infrastruktura i gospodarsko stanje); društvenih (stupanj i struktura nezaposlenosti, demografski trendovi i trendovi zaposlenosti, udio aktivne populacije, kvalifikacije te životni uvjeti). Kutscherauer *et al.* (2010) uzrocima stvorenih regionalnih razlika pripisuju spontanom rastu, ali i ljudskom čimbeniku kao pokretnoj snazi koja potencijalno utječe na stvaranje regionalnih razlika te ih klasificira u tri komponente:

- Društvena komponenta - obuhvaća populaciju i kvalitetu života.
- Ekonomska komponenta - ekonomski i potencijalni stupanj razvojnog potencijala.
- Prostorna komponenta - geografski, prirodni i tehnički uvjeti, tržišne i obrazovne usluge te kvaliteta života i prirodni okoliš.

Neosporno je kako regionalne razlike nisu samo i isključivo ekonomsko pitanje¹⁰⁵ jer pojava ekonomskih razlika dovodi i do društvenih razlika. Stoga se u nastavku navode primjeri istraživanja uzroka regionalne neravnoteže u različitim zemljama, koji su rezultirali nekolicinom višeznačnih izvora regionalne neravnoteže, a shodno tomu i potencijalnim rješenjima:

- U mnoštvu različitih uzroka koji mogu ograničavati razvoj pojedinih regija, lokacijski faktori su jedan od uzroka (npr. razina regionalnog razvoja perifernih regija obično je na nižim razinama u odnosu na centralne regije) (Balchin, Sykora i Bull, 1999)¹⁰⁶.

¹⁰⁵ Molle (2007: 12) utvrđuje i vezu koja postoji između uzroka i razlika i povezanosti, tj. kohezije te ističe - manje razlike znače bolju povezanost (koheziju), a veće razlike znače manju povezanost (koheziju).

¹⁰⁶ Detaljnije o navedenim razlikama u literaturi: Balchin, P.; Sykora, L. i Bull, G. (1999). *Regional Policy and Planning in Europe*. Routledge. London. New York. 3-14. str.

- Količina i kvaliteta društvenog i ljudskog kapitala kojima određena regija raspolaže. Povećanje društvenog i ljudskog kapitala moguće je osigurati jednakovrijednom infrastrukturom visokog obrazovanja (Coenen 2005).
- Veličina nacionalnog gospodarstva te razlike malih u odnosu na velika gospodarstva, može uvjetovati drugačiji tretman u ekonomskom i društvenom smislu (Felzenshòtain i Adol'fovich Portnov, 2005)¹⁰⁷.
- Prirodu populacije određenoga područja nužno je uzeti u razmatranje, a uzroci neravnoteže nalaze se i u nepravilnoj distribuciji infrastrukturnih objekata (Sarkar, 2013)¹⁰⁸.
- Nedovoljna iskorištenost potencijala – potrebno snažnije aktiviranje (Nedomlelova, 2007)¹⁰⁹.
- Nedovoljno dobro kreirane politike – nužnost korištenja i obuhvaćanja prirodnog i geografskog okruženja, ekonomske osnove i komparativnih prednosti (Lu Deng, 2013).

Različiti procesi koji su uslijedili u različitim nacionalnim gospodarstvima tijekom povijesti doveli su do značajnih regionalnih razlika. Ipak, gotovo je nemoguće primijeniti jedinstvenu politiku koja bi u potpunosti uklonila postojeću neravnotežu. Stoga se nameće potreba formuliranja određenih smjernica za konkretna područja u skladu s resursima i politikama koje nositeljima ekonomske politike

¹⁰⁷ Prema autoru se terminološki *mala zemlja* može odnositi na različite podjele s obzirom na odabrani kriterij (BDP, broj stanovnika, površina zemlje koju obuhvaća ili bilo koji drugi kriterij), no najčešće je riječ o kombinaciji navedenih indikatora.; Felzenshòtain i Adol'fovich Portnov (2005) jednakost su mjerili pomoću različitih pokazatelja, a osobito korisnim za tu svrhu pokazali su se Williamsonov index i Gini koeficijent ponderiran veličinom populacije (engl. *population weighted Gini coefficient*). Posebno su usmjereni izučavanju regionalnih nejednakosti unutar *malih gospodarstava*. Razlike u malim gospodarstvima izražavaju razlikama u regionalnim prihodima, proizvodima i dodanoj vrijednosti, kao i regionalnoj zaposlenosti i produktivnosti te tehnološkoj inovativnosti i stupnju istraživanja i razvoja.

¹⁰⁸ Sarkar (2013) na primjeru Indije izučava utjecaj društveno-ekonomskih čimbenika na regionalni razvoj u Indiji uz isticanje nekoliko preporuka za održavanje regionalnog razvoja. Kako bi se utjecalo na smanjenje neravnoteže, nositelji odlučivanja prilikom stvaranja plana i programa u obzir uzimaju prirodu populacije koja naseljava neko područje, a uzroci postojanja neravnoteže nalaze se u nepravilnoj distribuciji infrastrukturnih objekata. Također njeguje stajalište da se regionalna neravnoteža može ukloniti decentraliziranom distribucijom infrastrukturnih investicija. Potrebno je napomenuti kako su utvrđene različite potrebe prilikom utjecaja na smanjenje razlika među regijama i unutar regija, pri čemu primjerice Nandy (2012), a u skladu sa zahtjevima, nameće nužnost prikladnih politika, prilagođenih za unutarregionalna i međuregionalna područja.

¹⁰⁹ Primjer potrebnog stvaranja uravnoteženog regionalnog ekonomskog razvoja, na primjeru Češke, ističe Nedomlelová (2007). Aktivaciju nedovoljno iskorištenog potencijala, podršku ekonomskom razvoju regija i minimiziranje međuregionalnih razlika nužni su preduvjeti u stvaranju uravnoteženog regionalnog razvoja.

stoje na raspolaganju (Ezcurra, 2007), što se potvrđuje i stavom OECD-a, u kojem se navodi kako je odgovarajuće mjesto u smanjenju nejednakosti potrebno svakako dati pojedinim politikama razvoja (OECD, 2011: 7)¹¹⁰. Primjena jedinstvenog pravila za smanjenje nejednakosti ne postoji, budući svako gospodarstvo, a zatim i niža teritorijalna ustrojstva regionalne i lokalne razine posjeduju drugačiji omjer dostupnih resursa i kapitala.

Dugoročan nejednak (regionalni) razvoj bilo u ekonomskom ili društvenom smislu, kao i stupanj ostvarenog razvoja, generiraju brojne posljedice. Obično su zemlje izrazito niskog stupnja razvoja u, tzv. *začaranom krugu siromaštva*¹¹¹, gotovo isključivo usmjerenog nacionalnom kontekstu. No budući da regije u pravilu predstavljaju nositelje ekonomskih, društvenih i teritorijalnih stajališta subnacionalne razine, na njih se jednako tako mogu primijeniti određena pravila nacionalne razine. Termin *začarani krug siromaštva* može poslužiti kao vjerni pokazatelj stanja regionalne razine, u situaciji kada određena regija posjeduje izrazito nisku razinu razvoja, što takvu regiju onemogućava prilikom izdvajanja sredstava za ulaganja koja bi mogla podići njezinu razvojnu razinu. Kako regionalne razlike dovode do brojnih drugih neravnoteža unutar nacionalnog gospodarstva, nužno je promišljanje o mogućnosti uklanjanja nejednakosti ili pokušaja smanjenja postojećeg nerazmjera u razvoju regija. Šimunović ističe regionalizaciju kao potencijalno rješenje uklanjanja regionalne neravnoteže, odnosno ostvarenja regionalne ravnoteže u procesu razvoja te bržem razvoju nerazvijenih područja.

Brojni su razlozi zbog kojih je nužno osiguravati ravnomjeran regionalni razvoj, a u nastavku su navedene dvije ključne perspektive:

1. Prva perspektiva - potreba osiguranja prava ljudi na kvalitetan život u svim dijelovima zemlje (*Regionalni indeks konkurentnosti*, 2010). Svi preduvjeti osiguranja razvoja određenoga nacionalnog gospodarstva, trebaju biti dostupni svima podjednako – obrazovanje, zdravstvene usluge i poslovne prilike. Regionalni razvoj stoga treba biti središnje interesno područje oblikovanja ekonomske politike. Osiguranje uravnoteženog regionalnog razvoja, pridonosi kvalitetnom životu svih dijelova zemlje, djelotvornom korištenju ljudskih, prirodnih i tehnoloških resursa

¹¹⁰ Na primjeru Grčke u odabiru adekvatne politike kako bi se riješile postojeće regionalne neravnoteže govore Caraveli i Tsionas (2012). Autori istražuju uzroke neravnoteže s namjerom pronalaska adekvatne politike koja će upravljati takvom neravnotežom. U različitoj se mjeri uzrocima neravnoteže smatraju strukturne promjene, ekonomska integracija na globalnoj ili regionalnoj razini te ekonomski padovi i nestabilnosti koje su jasno vidljive u ekonomskim indikatorima.

¹¹¹ Vidjeti detaljnije u: Vranjican, S. (2007). *Politička ekonomija*. Pravni fakultet u Zagrebu. Zagreb.

u cijeloj zemlji te poštivanju načela supsidijarnosti utemeljenog na načelima suradnje i konkurencije.

2. Druga perspektiva - stepenica/preduvjet je ostvarenja normalnog rasta i razvoja cjelokupnoga gospodarstva, tj. potencijalnog preduvjeta poželjnog ekonomskog rasta i razvoja¹¹². Istaknuta je potreba stvaranja uravnoteženog regionalnog razvoja u odnosu ekonomskog rasta i ostvarenog stupnja razvoja zemlje. Dok ekonomski rast u razvijenim zemljama vodi smanjivanju regionalnih razlika, u zemljama u razvoju to nije slučaj. Naime, smanjenje regionalnih razlika zbog ekonomskog rasta za razvijene zemlje moguće je i zbog postojanja boljih mreža prilikom provedbe regionalne politike, tj. bolje decentralizacije i regionalizacije. Ovakvim će načinom promišljanja i provedba svih mjera biti jednostavnija i učinkovitija, negoli kod snažno centraliziranih zemalja. Zbog toga će u manje razvijenim zemljama centralne regije osjetiti pozitivne učinke ekonomskog rasta, koje će u perifernim regijama najčešće izostati zbog čega će doći do povećavanja razlika među regijama istog nacionalnog gospodarstva (Davies i Hallet (2002; prema Williamsonu 1965). Kako regionalne razlike nisu isključivo ekonomskog ili geografskog karaktera, politike su jedan od načina smanjenja neravnoteže. Omolo (2012)¹¹³ navodi i državne intervencije koje će imati utjecaj na regionalnu uspješnost.

Lessmann (2011) smatra kako decentralizacija¹¹⁴ može poslužiti kao značajan instrument utjecaja na poboljšanje/smanjenje regionalne uspješnosti uz različiti-

¹¹² U kontekstu ostvarenja ravnomjernoga regionalnog razvoja, Šimunović (1996: 62) ističe sljedeće: *Bitno je naglasiti da je spoznaja o ravnomjernom razvoju spoznaja o stvarnosti razvoja, kao elementarnog dijela svakog modela regionalnog razvitka. S tim elementima, dakako, svaki model postaje objektivniji jer rješavanjem razlika u regionalnom sustavu uspostavlja se sklad sila, a time nastaju uvjeti vrednovanja vrijednosti, potpuniji razvitak i regionalna ravnoteža.*

¹¹³ Vidjeti više u: Omolo, J. (2012). *Regional Disparities in Employment and Human Development in Kenya*. Canadian Journal of Business and Economics. Vol. 1. No. 1. 1-17. str.

¹¹⁴ Decentralizacija podrazumijeva prenošenje ovlasti donošenja odluka ili izvršne vlasti na niže razine vlasti tu dolazi do vertikalne diobe vlasti i ograničava se politička moć, povećava učinkovitost javne uprave (Bajo, Klemenčić, Primorac, 2016; prema Kregar, 2011). Sličnu definiciju decentralizacije daje i Đulabić: *proces kojim se javne ovlasti prenose sa širih teritorijalnih jedinica, najčešće središnje države, u samoupravni djelokrug užih jedinica teritorijalne samouprave, u pravilu na jedinice lokalne i regionalne samouprave. Pri tome, teritorijalna samouprava preuzima financiranje tih ovlasti, pravo njihove samostalne regulacije i prilagodbe lokalnim potrebama i interesima, demokratsko-političku odgovornost prema lokalnoj zajednici za preuzete poslove, a nadzor je ograničen na nadzor zakonitosti i ustavnosti.* (Đulabić 2018: 3). Bajo, Klemenčić i Primorac (2016: 33) navode političku, fiskalnu, upravnu i tržišnu decentralizaciju. Stupanj decentralizacije upućuje na stupanj regionalne autonomije. Đulabić daje širu podjelu vrsta decentralizacije, navodeći podjele na političku i upravnu decentralizaciju, funkcionalnu (stvarnu) i fiskalnu decentralizaciju, ravnomjernu i asimetričnu, teritorijalnu (vertikalnu) i funkcionalnu (horizontalnu), vanjsku i unutarnju, kompetitivnu i nekompetitivnu decentralizaciju, ekonomsku ili tržišnu decentralizaciju, kao i pojašnjenjima pojedinih

te ishode prilikom primjene u manje u odnosu na visoko razvijene zemlje. Decentralizacija doprinosi smanjenju nejednakosti u visoko razvijenim zemljama uz ujednačavanje raspodjele dohotka, dok u manje razvijenim zemljama povećava nejednakosti. Važno je istaknuti kako ne postoji značajna razlika prilikom primjene različitih vrsta decentralizacije - primjerice političke ili fiskalne decentralizacije. Regionalne razlike veće su u zemljama u razvoju te tijekom vremena bilježe rast. Nadalje stupanj razvijenosti pojedine zemlje uvjetuje stupanj decentralizacije i regionalne nejednakosti. Potvrda mogućeg utjecaja decentralizacije na regionalnu uspješnost definira se i u nekim dokumentima Europske komisije, primjerice *Regional Innovation Scoreboard 2012* (2012). Jaz koji se obično utvrđuje na razini centar – periferija, vezan je uz činjenicu da su regije glavnog grada obično inovativnije u odnosu na regije koje nisu vezane uz glavni grad. Ostvaren stupanj inovativnosti jedan je od ukupno jedanaest različitih indikatora prilikom procjene indeksa globalne konkurentnosti (engl. *Global Competitiveness Indeks. GCI*¹¹⁵) koji na godišnjoj razini objavljuje Svjetski ekonomski forum (engl. *World Economic Forum, WEF*). Stupanj decentralizacije¹¹⁶ i način na koji je provedena regionalizacija govori o regijama kao alatu korištenom u promociji smanjenja postojeće neravnoteže.

Korištenje prikladnih instrumenata prilikom izražavanja regionalnih razlika, ključne su pretpostavke o kojima će ovisiti rezultati. Kutscherauer *et al.* (2010: 18), primjerice, stupanj decentralizacije uzima za pokazatelja regionalnih razlika, pri čemu ističe nekoliko ciljeva koje je nužno poštovati prilikom mjerenja:

- ispunjavanje objektivnih i subjektivnih indikatora
- izbor metoda za mjerenje i procjenjivanje metoda koje se trebaju prilagoditi razlikama i cilju koji se želi izmjeriti

u: Đulabić, V. (2018). *Lokalna samouprava i decentralizacija u Republici Hrvatskoj*. Rezultati istraživanja i preporuke za poboljšanje politike decentralizacije. Friedrich Ebert Stiftung, Zagreb, 3-4. str. Detaljno o decentralizaciji vidjeti u: Kregar, J. (2011). *Decentralizacija*. U: Kregar, J.; Đulabić, V.; Gardašević, Đ; Musa, A.; Ravlić, S.; Rogić Lugarić, T. (ur). *Decentralizacija*. Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo. 1-35. str.

¹¹⁵ Osim inovativnosti prilikom izračuna indeksa konkurentnosti (GCI), koriste se i indikator za mjerenje kvalitete institucija, makroekonomske stabilnosti, infrastrukture, zdravlja, kvalitete primarnog i sekundarnog obrazovanja kao osnovni indikatori na kojima počiva svako gospodarstvo i koji predstavljaju osnovicu napretka; visoko obrazovanje/usavršavanje i cjeloživotno obrazovanje, djelotvornost tržišta rada, veličina tržišta – indikatori učinkovitosti, a koji su uvelike povezani s dimenzijom ljudskih resursa; te tehnološka pripremljenost i stupanj poslovne sofisticiranosti kao indikatori inovativnosti. Višim stupanjem razvijenosti povećava se važnost poretka indikatora i s prve grupe odlazi prema srednjoj i najvišoj grupi.

¹¹⁶ Detaljnije o centraliziranosti izabranih zemalja Europe s uvidom u predstavnike tranzicijskih zemalja istočne i srednje Europe, pogledati u: Balchin, P.; Sykora, L.; Bull, G. (1999). *Regional Policy and Planning in Europe*. Routledge. London-New York.

- objektivnost mjerenja kao značajan faktor mjerenja.

Visok stupanj razvijenosti određene zemlje nužno ne znači de facto i regionalnu ravnotežu. Primjerice, Beaumier (1998) upućuje na prisutnost regionalne neravnoteže i u razvijenim zemljama kao što je primjerice Kanada. I u slučajevima razvijenih zemalja, vidi se kako se nude identična (prilagođena) rješenja – u ovom slučaju potencijalnim rješenjima neravnoteže smatra regionalnu politiku, uz pretpostavku poznavanja uzroka regionalnih razlika. Regionalne razlike klasificira prema pet kategorija:

- iluzorne razlike koje ne prikazuju stvarne razlike među regijama - npr. dohodak po stanovniku, pri čemu ne postoji potreba za provedbom konkretnih političkih akcija,
- razlike u prirodnim resursima lokalnoga gospodarstva koje se očituju pri postojanju poželjnih geografskih obilježja, bez zahtjeva za djelovanjem specifične politike,
- savezna ili pokrajinska djelovanja,
- tržišne nepravilnosti, primjerice monopoli,
- strukturne razlike, kao što su određeni resursi i preferencije potrošača koje se najbolje prevladavaju prepuštajući se zakonu tržišta i mobilnosti radne snage.

Ključna je pretpostavka ne zahtijevati univerzalno rješenje za reduciranje neravnoteže, nego djelovati u sprezi i komplementarnosti svih navedenih čimbenika prilikom predlaganja jednog od programa kao rješenja. U Hrvatskoj su regionalne nejednakosti također značajno izražene prema različitim kriterijima i pokazateljima¹¹⁷ - nezaposlenost, dohodak po stanovniku, opremljenost različitim komponentama infrastrukture (Čavrak, 2002), ali i prema BDP-u po stanovniku, ostvarenoj novostvorenoj vrijednosti po stanovniku, kretanju stanovništva, udjelu visokoobrazovanih te stopi nezaposlenosti (Grčić, 2007: 41). Osim utvrđivanja postojećih razlika, velik je problem i onih razlika koje predstavljaju nedovoljnu usmjerenost razvojnim segmentima ili nedovoljnu učinkovitost mjera koje se poduzimaju prilikom provedbe regionalne politike u Republici Hrvatskoj. U tom je kontekstu problematika i u koncentraciji, odnosno razini postojanja regionalnih razlika (Puljiz, 2007: 64). Naime, većina područja koja u današnje vrijeme zaostaju u razvoju i ranije su pripadala jedinicama koje su bile suočene s razvojnim teškoćama; primjerice područja dalmatinskog zaleđa te Like, Gorskog kotara, Banovine

¹¹⁷ O razlikama u regionalnoj razvijenosti na primjeru Republike Hrvatske i njenih županija, vidjeti više u poglavlju 5.

i Korduna – uz napomenu kako su razlike dodatno pojačane i produbljene ratnim događanjima kao i tranzicijskim problemima. Budući da regionalna neravnoteža inicira brojne negativne ekonomske i društvene posljedice, pravilna alokacija resursa i financijskih sredstava mogla bi osigurati regionalnu ravnotežu. Na taj način pozitivni učinci ne bi ostali zarobljeni u okvirima županijske razine, nego bi se prenosili na razinu cjelokupnog gospodarstva ili šire.

U dosadašnjoj razradi poglavlja izložena su brojna stajališta potvrde neravnoteže, bez obzira na to promatraju li se primjeri nacionalnih svjetskih gospodarstava ili hrvatskog gospodarstva. Ciljevi Republike Hrvatske, kada su posrijedi regionalne nejednakosti/neravnoteže, ne razlikuje se spram drugih zemalja Europske unije imajući u središnjem fokusu politiku smanjenja jaza među zemljama članicama kao i njihovim pojedinim regijama. O uzrocima koji dovode do nejednakosti, teško je govoriti navodeći nekoliko izabranih čimbenika, budući da i uzroci ovise o kretanjima u gospodarstvu kao živom organizmu podložnom promjenama¹¹⁸. Za očekivati su adekvatno prilagođena ulaganja kako bi se regionalne razlike održale na jednakoj razini ili značajnije smanjile. Kako je tijekom poglavlja navedeno da obično niži stupanj ekonomskog razvoja utječe na produbljivanje regionalnih razlika, nužno je pozornost usmjeriti na regije koje zaostaju u razvoju, obzirom kako podrazumijevaju regije nižeg stupnja razvoja u odnosu na određeni (nacionalni) prosjek.

4.1. Regionalne nejednakosti: regije koje zaostaju u razvoju

Nacionalna gospodarstva mogu se promatrati sa stajališta sume regionalnih jedinica, ali je važno napomenuti kako makroekonomski učinci nisu jednolično manifestirani u svim regijama (Römisch, R. et al. 2017). Drugim riječima, makroekonomski učinci koji su pozitivni za jednu regiju, ne moraju imati iste pozitivne učinke u drugoj regiji – oni štoviše, mogu imati potpuno oprečne štetne učinke za drugu regiju. Stoga je nužno naglasiti kako su problemi s kojima se suočavaju regije koje zaostaju u razvoju ponekada vezani i uz nacionalna pitanja, ali se izravno manifestiraju na same regije. Razina razvijenosti regija koje zaostaju u razvoju

¹¹⁸ O uzrocima regionalne neravnoteže u primjerice Velikoj Britaniji, vidjeti u radu: Gudgin, G. (1995). *Regional Problems and Policy in the UK*. Oxford Review of Economic Policy. Vol. 11. No. 2: 18-63.: http://web.mnstate.edu/machunda/Globalization%20in%20The%20UK/regional_UK.pdf (pristupljeno 3. rujna 2013.). Ustrojstvo Velike Britanije kao federalne države pruža zanimljivu podlogu izučavanja postojećih regionalnih razlika, budući da federalne države prati snažna decentralizacija obično povezana s postojanjem manjih regionalnih razlika, što je u suprotnosti s uvriježenim stajalištima.

značajno je niža u odnosu na prosjek EU te se nazivaju engl. *catching up regions*, a koja podrazumijevaju dva različita tipa (European Commission 2017):

- Regije sporog rasta (engl. *low-growth regions*), one koje su manje razvijene ili tranzicijske regije (regije s BDP *per capita* do 90 % prosjeka EU), a koje nisu konvergirale prosjeku EU-a između 2000. i 2013. godine u zemljama članicama s BDP-om *per capita* prema paritetu kupovne moći ispod prosjeka EU-a u 2013. godini. Stoga ova vrsta regija podrazumijeva gotovo sve manje razvijene i tranzicijske regije u Grčkoj, Španjolskoj, Italiji i Portugalu;
- Regije niskog dohotka (engl. *low-income regions*), koje uključuju regije kojima nedostaje kontinuirani rast, manje su razvijene ili koje uključuju one regije koje ostaju znatno ispod prosjeka EU prema BDP *per capita*. Odnosi se na sve regije koje imaju BDP *per capita* ispod 50 % prosjeka EU u 2013. godini. U ovu grupaciju pripada nekoliko manje razvijenijih regija u Bugarskoj, Mađarskoj, Poljskoj i Rumunjskoj (European Commission 2017), a mogli bismo nadodati i regije u Hrvatskoj¹¹⁹.

Regije sporog rasta, tj. regije južne Europe najviše profitiraju od mjera i poboljšanja usmjerenih od Vlade, dok regije niskog dohotka koje obuhvaćaju regije središnje i istočne Europe, najviše profitiraju od ekonomskog razvoja koji su ostvareni investicijama u tradicionalne pokretače rasta (Marošević, 2020: 266). U skladu s izvješćem Europske komisije, *Competitiveness in low-income and low-growth regions* (European Commission 2017: 1), obje vrste regija značajno su ispod prosjeka EU prema određenim pokazateljima zaposlenosti, stope istraživanja i razvoja kao udio BDP-a te kvalitete i dostupnosti u javnom upravljanju. Farole, Goga & Ionescu-Heroiu (2018), navode kako se upravo zbog različitosti regija zahtijeva drugačiji pristup, u smislu kreiranja adekvatne prilagođene regionalne politike, a u ovisnosti je li riječ o *low-income* ili *low-growth* regijama¹²⁰. U skladu s istaknutim potrebama kreiranja pojedinih regija, prilagođenih specifičnim potrebama određenog područja te o pristupima regionalne politike u regijama koje zaostaju u razvoju - Farole, Goga, Ionescu-Heroiu (2018) navode četiri moguća smjera kreiranih politika (slika 12).

¹¹⁹ U kontekstu regija kako ih se izučava na razini Republike Hrvatske u ovoj knjizi, tj. na NUTS 3 razini.

¹²⁰ Više o načinu prilagodbe odgovarajuće politike navedenog autora na razini Republike Hrvatske, vidjeti u poglavlju *Suvremena problematika regionalne politike Republike Hrvatske*.

Slika 12. Predložci pristupa regionalnoj politici u regijama koje zaostaju u razvoju

Izvor: Farole, T.; Goga, S.; Ionescu-Heroiu, M., (2018). *Rethinking Lagging Regions, Using Cohesion Policy to deliver on the potential of Europe's regions*. World Bank Report of the European Union. International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank. Washington DC. <http://pubdocs.worldbank.org/en/739811525697535701/RLR-FULL-online-2018-05-01.pdf> (pristupljeno 19. listopada 2020.).

Četiri prikazana kvadranta (slika 12), mogu se pojasniti na sljedeći način:

1. Gusto naseljena, središnje locirana regija (*gornji desni kvadrant*), predstavlja regije koje uobičajeno ne pripadaju regijama koje zaostaju u razvoju, a kao rezultat ostvarenja procesa integracije. No, ukoliko ipak pripadaju regijama koje zaostaju u razvoju, uglavnom je riječ o ozbiljnim pogrješkama prilikom javnog upravljanja i/ili velikih institucionalnih slabosti ili konflikata.
2. Gusto naseljena, periferno locirana regija (*donji desni kvadrant*), predstavlja regije koje su mnogobrojne unutar Europske unije, posebice u okviru regija koje su sporog rasta kao regija koje zaostaju u razvoju. Predstavljaju tip regija u kojima se uobičajena sektorska ili prostorna ulaganja – npr. implementacija pametnih ciljanih strategija (engl. *Smart Specialization Strategies*) – pokazala učinkovitim u prevladavanju pogrješaka, kojima je ostvarena aglomeracija.
3. Rijetko naseljena, periferno locirana regija (*donji lijevi kvadrant*), predstavlja regije kojima uopćeno nedostaje ključnih potrebnih sastavnica, potrebnih u ostvarenju održive transformacije prilikom razvoja aktivnosti visoke dodane

vrijednosti. Obzirom na nedostatak aglomeracijskog potencijala susreću se s ozbiljnim tržišnim pristupnim preprekama. Nužno je osigurati stvaranje jednakih prilika za sve unutar regije – razviti institucije kojima se osigurava kvaliteta socijalnih usluga uz poseban fokus na akumulaciju ljudskog kapitala. U rijetkim perifernim regijama u kojima postoje napredne kvalitetne institucije te je ljudski kapital dosegnuo visoki stupanj. Postojeće institucije bi se trebale uključiti i prepoznavati ciljne prilike za regionalni gospodarski razvoj.

4. Rijetko naseljena, središnje locirana regija (*gornji lijevi kvadrant*), podrazumijeva regije koje su često locirane u blizini većih aglomeracija pa je prioritetno poboljšati povezivost uz aglomeraciju. Ciljne sektorske investicije također mogu biti relevantne u ovom tipu regije. Poseban izazov ograničeni je potencijal aglomeracija, što ukazuje kako je specijalizacija iznimno važna te se povećava tipičan rizik regionalne industrijske politike.

Običo su regije koje zaostaju u razvoju, a koje pripadaju regijama niskog dohotka (engl. *low-income regions*), one kojima pripadaju regije središnje i istočne Europe, a uslijed kako to navodi Lux (2018), velikih tranzicijskih restrukturiranja, kojima su regionalne razlike dodatno produbljene. Kombinacijom nasljeđenih kao i novonastalih čimbenika, regionalne razlike su produbljene, a sustizanje stupnja razvoja zapadnih zemalja zabilježeno je samo u određenim glavnim gradovima Europske unije. Lux (2018: 1), navodi kako se nekolicina uspješnih regija suprotstavlja ponovnom nastanku dubokih socioekonomskih problema u tradicionalno nerazvijenim periferijama i regijama koje se i dalje bore s nasljeđem industrijskog pada i gubitkom ekonomskih funkcija. Razlike su reflektirane u nekoliko sfera – primjerice, konkurentnost, socijalna kohezija, vođenje i održivost. Moglo bi se reći kako je regionalni razvoj u zemljama srednje i istočne Europe bio usmjeren u tranziciji od jednog na drugi model, tj. od centralnog planiranja do tržišne ekonomije, autoritarnih pravila do demokracije te od pristupa od gore ka dolje, prema pristupu od dolje ka gore. Stoga se može reći kako se početna nadanja od tranzicijskog procesa, nisu materijalizirala budući je ubrzani rast u određenim regijama bio protuteža regijama koje zaostaju u razvoju ili bilježe pad u drugima. Kako to simbolično navodi i Palne Kovacs (2018: 141), neosporna je činjenica kako je na napore upravljanja tih zemalja očito utjecala namjera raskida s njihovom istočnom prošlošću i pokušaj sustizanja zapada.

U političkom smislu zemlje srednje i istočne Europe također imaju malo utjecaja izvan svojih granica i vlastitih poslova (Lux 2018). Nužno je naglasiti kako su institucije nositeljice povijesti – no u zemljama srednje i istočne Europe se obično krive pogrješne institucije ili navode kako su okrenute proizvodnji neželjenih rezultata ili nedovoljno pripremljenih za smještaj i realizaciju modernih politi-

ka (Lux, 2018: 3). Uzimajući primjer Republike Hrvatske kao jedne od zemalja srednje i istočne Europe, ostvarene razine povjerenja i pogrešno, tj. neadekvatno usustavljeno djelovanje institucija, već dugi niz godina provlači se kao nepromijenjeno pitanje. I druga pitanja vezana uz regionalni razvoj također dijele vrlo sličnu problematiku – prevlast glavnoga grada, uz izraženu centralizaciju, samo su neki od zajedničkih nazivnika s drugim zemljama srednje i istočne Europe, koje u kontekstu regija koje zaostaju u razvoju pripadaju regijama niskog dohotka. Obzirom na navedeno, kao i mogućnosti koje regionalna politika pruža, kako bi poboljšala stanje lošije razvijenim regijama, u nastavku poglavlja predstavljena je regionalna politika.

4.2. Regionalna politika Europske Unije u definiciji i teoriji

Regionalna politika EU jedna je od *zajedničkih politika*¹²¹ Europske unije. Osim regionalne politike EU, neke od drugih zajedničkih politika EU su Jedinствeno tržište, Ekonomska i monetarna unija EU, Prometna politika EU, Politika tržišnog natjecanja EU (Ministarstvo uprave, 2020). Osim uključenih elemenata regionalne politike, (zajednička)¹²² regionalna politika EU sadrži i elemente drugih politika, npr. strukturne politike, kohezijske politike te politike podrške raznim oblicima komunitarne suradnje. Generalno¹²³ je regionalna politika terminološki definirana pojašnjavanjem pojedinačnog značenja termina:

Politika se odnosi na vladine aktivnosti u širem smislu obuhvaćajući poticaje, poreze i druge mjere politike ili se može odnositi na javnu upravu i javnu proizvodnju dobara i usluga. Termin 'regionalna' odnosi se na teritorijalnu ili prostornu razinu. Ovdje se termin primjenjuje na dijelove teritorijalnih država. Regionalna politika stoga može biti definirana kao aktivnosti vlade koje imaju određenu prostornu dimenziju (Foss et al. 2000: 3)¹²⁴. Drugi termin regionalne politike je *kohezijska*

¹²¹ *Zajedničke politike Europske unije i kako funkcioniraju*, vidjeti na: Ministarstvo uprave (2020). <https://uprava.gov.hr/sto-su-to-zajednicke-politike-europske-unije-i-kako-funkcioniraju/12396> (pristupljeno 24. lipnja 2020.). U Thomsonovu izvješću (engl. *the Thomson Report*) koje predstavlja izvješće regionalne problematike proširene zajednice, ističe se da zajednička regionalna politika ne treba predstavljati zamjenu nacionalnih regionalnih politika nego njihovu dopunu (Balchi, Sykora i Bull 1999: 15).

¹²² Određeni autori za regionalnu politiku EU koriste i izraz zajednička, Adžić, 2011. Taj se izraz ne koristiti učestalo, ali može se pojaviti u literaturi. Nadalje, može dovesti do zabune u odnosu na izraz zajedničke politike EU, koje osim regionalne politike obuhvaćaju i neke druge politike.

¹²³ Obzirom kako postoji regionalna politika EU, ali i regionalna politika pojedinih zemalja članica EU.

¹²⁴ Regionalna (kohezijska) politika investicijska je politika EU kojom se promiče i podržava razvijan razvoj država članica i njihovih regija te se smatra sinonimom regionalnoj politici

*politika*¹²⁵. Ujedno je glavna investicijska politika Europske unije te se za navedenu politiku izdvaja oko trećine ukupnog proračuna Europske unije¹²⁶. Usmjerena je potporama otvaranja radnih mjesta, poslovne konkurentnosti, gospodarskom rastu, održivom razvoju i podizanju kvalitete života u svim regijama i gradovima Europske unije (Maleković, Puljiz i Keser, 2018)¹²⁷. Navedeni drugi naziv regionalne politike, kohezijska politika, proizlazi iz općeg cilja, a koji se odnosi na potrebu jačanja onoga što se naziva ekonomska, socijalna i teritorijalna kohezija u regijama prihvatljivima za potporu, a očituje se (Europska komisija, 2014: 5):

- Ekonomska i socijalna kohezija podrazumijeva poticanje konkurentnosti i zelenoga gospodarskog rasta u regionalnim gospodarstvima i pružanje boljih usluga, više prilika za zapošljavanje te bolje kvalitete života ljudi.
- Teritorijalna kohezija podrazumijeva povezivanje regija kako bi one međusobno mogle iskoristiti svoje snage i zajedno raditi na novim, inovativnim konfiguracijama te doprinijeti rješavanju zajedničkih izazova (npr. klimatske promjene). Time se stvara korist i jača EU u cjelini.

Fondovi namijenjeni provedbi regionalne (kohezijske) politike su - Europski fond za regionalni razvoj (ERDF), Europski socijalni fond (ESF) i Kohezijski fond (CF), a zajedno s Europskim poljoprivrednim fondom za ruralni razvoj (EAFRD) i Europskim fondom za pomorstvo i ribarstvo (EMFF) – čine Europske strukturne i investicijske fondove (ESI). Definiraju se za sedmogodišnje razdoblje, a u programskom razdoblju 2014. – 2020.¹²⁸ godine po prvi put su uređene skupom osnovnih

EU (Hrvatska gospodarska komora, kohezijska politika Europske unije i Hrvatska 2014-2020, 2015:7).

¹²⁵ Kohezijom se pokušava ujednačiti razvoj regionalnih dijelova gospodarstva, a prema Kutscheraueru et al. (2010: 82) *kohezija se izražava kao uravnotežen razvoj čitave Zajednice i smanjenje razlika u razvoju zemalja članica i regija. Stupanj nejednakosti ili razlika mjeri se i uspoređuje mnoštvom indikatora - BDP po stanovniku između zemalja (nacionalna kohezija) ili između regija (regionalna kohezija). Pojam ekonomska, društvena i teritorijalna kohezija odnosi se na solidarnost između zemalja članica i regija EU.*

¹²⁶ Trećina je proračuna osigurana u razdoblju 2014. - 2020. za navedenu politiku.

¹²⁷ Prema izvoru službene stranice Europske komisije (European Commission), regionalna politika usmjerena je regijama i gradovima EU kako bi se promicalo *stvaranje poslova, poslovne konkurentnosti, ekonomskog rasta, održivog razvoja te poboljšanja kvalitete života građana*. Vidi više na: *European Commission*. Info regio. http://ec.europa.eu/regional_policy/en/policy/what/investment-policy/ (pristupljeno 7. travnja 2015./19. listopada 2020.).

¹²⁸ Više o kohezijskoj politici, kao i o kohezijskoj politici u navedenom programskom razdoblju vidi u: Jovančević, R. (2012). *Izazovi kohezijske politike u Europskoj uniji. 2014-2020*. U: Družić, G.; Družić, I. (ur). *Razvojna strategija malog nacionalnog gospodarstva u globaliziranom svijetu*. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb. 179-207. str. <http://web.efzg.hr/RePEc/Chapters/chapter12-05.pdf> (pristupljeno 7. veljače 2021.).

zakonskih pravila u cilju osiguranja dosljednosti i sinergije te u vidu pojednostavnjenja implementacije korisnicima (Maleković, Puljiz i Keser 2018; prema Deffaa 2014). Regionalna je politika EU-a usmjerena smanjenju razlika među regijama EU-a, ubrzavanju razvoja regija ubrzanjem rasta, zaposlenosti i inovacija, promociji jednakih prilika za sve te socijalnoj koheziji. Smanjenje postojećih razlika rezultat je ekonomskog i socijalnog povezivanja predstavljen još 1986. godine¹²⁹, a zatim i uklopljen unutar članaka 158-162. *Ugovora Europske komisije* (eng. *EC Treaty*), s Maastrichtskim ugovorom iz 1992. (*Regional policy*)¹³⁰.

Dužina trajanja regionalnih nejednakosti također nije *bezopasna* - što duže trajaju manje su poželjne - stoga je nužno djelovati na njihovo smanjenje (Rašić, 2005: 6-10). Regionalna politika EU temeljena je na šest principa – koncentracija, koordinacija, partnerstvo, supsidijarnost, programiranje i dopunjavanje. Regionalna politika EU primjenjuje se u regijama državama članica koje bilježe zaostalost u razvoju, regijama država članica u kojima postoje izražene ekonomske i socijalne posljedice strukturnog prilagođavanja najčešće u područjima stare industrije, regijama država članica posebne problematike geografskog, ekonomskog i socijalnog područja, regijama država kandidata za članstvo ili onih koje su odlučile podnijeti kandidaturu za članstvo te pogranične ili slične regije koje se nalaze na granici s Europskom unijom, što u slučajevima prelijevanja efekata može uzrokovati poremećaj stabilnosti u regijama EU (Adžić 2011: 228-231). Osim ekonomske važnosti, potrebno se osvrnuti i na socijalnu utemeljenost provedbe regionalne politike očitovanu u nepravednoj raspodjeli dohotka, a posljedično i na razini životnog standarda. Navedene vrste kohezija (ekonomska, društvena i teritorijalna) naglašavaju se u dokumentima EU-a, uz napomenu kako teritorijalna kohezija objedinjuje ekonomsku i društvenu koheziju¹³¹. Učestalo se javljaju i makroekonomski problemi kao posljedica neuravnoteženosti razvoja, npr. dugotrajna nezaposlenost koja u pojedinim područjima neke zemlje može imati pogubne gospodarske posljedice. Uslijed kompleksnosti pitanja koja se regionalnom politikom trebaju riješiti, Rašić ističe i težinu postavljanja jasnih ciljeva regionalne politike: *Ciljevi regionalne politike određeni u njejoj definiciji (kao na primjer smanjenje nejednakosti u razvijenosti regija, smanjenje razlika u stopi nezaposlenosti, razlika*

¹²⁹ O počecima i razvoju regionalne politike vidjeti više na: Europska komisija (2014). Politike Europske unije: Regionalna politika. Ured za publikacije EU. Luxembourg. 4. str. <http://arhiva.strukturnifondovi.hr/UserDocsImages/Publikacije/EU%20slu%C5%BEbene%20publikacije/Regionalna%20politika.pdf> (pristupljeno 5. veljače 2021.).

¹³⁰ *Regional policy*. http://europa.eu/legislation_summaries/regional_policy/index_en.htm (pristupljeno 30. travnja 2012./19. listopada 2020.).

¹³¹ Ekonomska kohezija izražena je različitim ekonomskim indikatorima, dok se društvena kohezija odnosi na ispunjenje ciljeva u stopi zaposlenosti/nezaposlenosti, stupnju obrazovanja, društvenoj isključenosti pojedinih skupina te demografskim trendovima u EU.

*u visini dohotka po glavi stanovnika između određenih dijelova zemlje), kao takvi su previše općeniti. Obično će ciljevi regionalne politike biti određeni ovisno o problemima nejednakosti u razvijenosti pojedinih područja svake zemlje*¹³². Stoga je smanjenje neravnoteže osnovni cilj regionalne politike pri čemu regionalnu politiku treba učiniti iznimno važnom komponentom ekonomske politike; usklađenu i s drugim ciljevima nacionalne politike. Razlozi za uvođenje (zajedničke) regionalne politike EU (Adžić, 2011: 83), definirani su u sljedećem:

- održavanje projekata europskih integracija kratkoročnim fiskalnim transferima kako bi se ublažili ekonomski i socijalni troškovi strukturnog prilagođavanja u državama članicama i regijama koje ne mogu realizirati prilagođavanje istom dinamikom koja se odvija u drugim državama članicama i regijama
- poštivanje načela supsidijarnosti¹³³ kao ključnog sredstva u koordinaciji nacionalnih regionalnih politika država članica
- zajednička regionalna politika koja osigurava korištenje zajedničkih regionalnih fondova radi osiguranja jedinstva, ali ujedno poštivanje raznolikosti između država članica i regija (Adžić 2011: 83).

Regionalna politika utemeljena je na načelima, koja su od početka djelovanja ove politike temelj za njezinu učinkovitu implementaciju. Načela se vežu i uz proces prilagodbe nacionalnih regionalnih politika država članica srednje i istočne Europe, kao i boljeg usklađivanja s regionalnom (kohezijskom) politikom (npr. višegodišnje i strateško planiranje, partnerstvo, dodatnost, djelotvorno i učinkovito upravljanje). Uloga i utjecaj očitovao se i rastom BDP-a u zemljama srednje i istočne Europe uslijed ulaganja iz programa kohezijske politike te kod manje razvijenih država članica, ublažavanje pada javnih financija uslijed financijskih i ekonomskih nestabilnosti. Osim investicijskih, dodatne koristi se očituju u sektorskim politikama, koje se poslije pretvaraju u stvarne koristi za građane, poduzeća te druge korisnike političkih intervencija, primjerice procesi višegodišnjeg strateškog planiranja, korištenje načela partnerstva, itd.; utjecaj na kreatore politika u premještanju s tradicionalnih vrijednosti usmjerenih na infrastrukturu ka ljudskim resursima, inovacije, razvoj

¹³² Detaljnije o ciljevima regionalne politike i njihovoj provedbi pogledati magistarski rad autorice Rašić (2005). Primjena faktorske i klaster analize u grupiranju jedinica lokalne samouprave odabranih županija na temelju društveno-gospodarskih pokazatelja. Ekonomski fakultet u Zagrebu. Zagreb.

¹³³ Poštivanje načela supsidijarnosti neizostavni je cilj prilikom provođenja zajedničke regionalne politike, ali je poštivanje navedenog načela potrebno i u slučajevima nižih teritorijalnih i administrativno oformljenih jedinica. Također, nužno je uspostavljanje pravilnih odnosa među regionalnim i nacionalnim regionalnim politikama kako bi se međusobno nadopunjavale te izbjegla kontradiktornost njihovih postavljenih ciljeva.

zajednice i druge; izgradnja institucionalne infrastrukture (Maleković, Puljiz i Keser 2018). Osim (zajedničke) regionalne politike EU, svaka zemlja članica EU posjeduje i vlastitu - regionalnu politiku¹³⁴ (Adžić, 2011). Svaka od zemalja članica i njezine regionalne vlasti s vlastitom regionalnom politikom, u izvjesnoj su prednosti pred regionalnom politikom EU, a neki od razloga su (Adžić, 2011):

- Ključni razlozi prednosti regionalne politike pojedine države bolje je poznavanje vlastitih regionalnih problema;
- EU je u boljem položaju glede mogućnosti koordinacije regionalnih politika država članica u odnosu na javno upravljanje država članica i regija. Kao jedan od osnovnih zadataka (zajedničke) regionalne politike EU nameće sprječavanje javnog upravljanja država članica pri ugrožavanju funkcije jedinstvenog tržišta zbog neodmjerenog davanja subvencija. Stoga korištenje i provođenje (zajedničke) regionalne politike EU-a zahtijeva ispunjenje jednog ili nekoliko kriterija;
- Regionalni BDP *per capita* (prema paritetu kupovne moći) ispod prosjeka EU;
- Postojanje strukturne nezaposlenosti i/ili iseljavanja;
- Ostvarivanje štetnog utjecaja na regije zbog korištenja (zajedničke) regionalne politike EU.

U nastavku je središte zanimanja na stanju i razvoju regionalne politike EU-a, posebice na stanje u zemljama srednje i istočne Europe obzirom na sličnosti Republike Hrvatske u određenim područjima s izdvojenim zemljama Europe.

4.3. Regionalna politika Europske unije i regionalni razvoj

Suvremeni izazovi vezani uz politike regionalnog ekonomskog razvoja, usmjereni su stvaranju regionalne ekonomske politike koja će odgovarati globalnom razvoju s naglaskom na usmjeravanje regionalnoj razini. Nacionalni i međunarodni napredak sve je češće utemeljen u razvoju i snazi pojedinih regija. Stvaranje politika obično je utemeljeno na strategijama regionalnoga ekonomskog razvoja, u kojima dolazi do preusmjeravanja s komparativnih regionalnih prednosti na njihove konkurentne prednosti, uključujući učinkovitost i nematerijalnu imovinu, npr. kvalitetu života, te ljudski i socijalni kapital (Stimson *et al.* 2006: 15). Stoga se putem razvojnog potencijala pojedine regije osigurava snažna regionalna uspješnost izražena *teritorijalnim kapitalom*¹³⁵, a podrazumijeva (Camagni i Capello, 2011: 214-215):

¹³⁴ Regionalna politika Republike Hrvatske predstavljena je u poglavlju 5.

¹³⁵ Teritorijalni kapital predstavlja ukupnost dostupnih resursa određenog područja koji utječu na konkurentski potencijal – obuhvaćaju prirodne, ljudske, umjetne, organizacijske, relacijske

- prelazak s razvojnih na inovacijske čimbenike;
- prelazak od čvrsto utemeljenih k neopipljivim čimbenicima, ljudskom kapitalu i znanju kao temeljnoj imovini;
- prelazak od funkcionalnog prema kognitivnom pristupu.

Ranije istaknuta važnost endogenih modela naglašava endogeno djelovanje uz fokus na važnost ljudskog kapitala. Ljudski kapital dobiva središnje mjesto kao potencijalni pokretač regionalnih ekonomskih aktivnosti, a primjenjivih i na razini regionalne politike. Storper (1995), također uvažava stajalište o povezanosti intenzivnog endogenog regionalnog razvoja s regionalnim politikama, obzirom na približno sličan period intenzivnog razvoja. Naime, intenzivan razvoj endogenih promišljanja ostvario se 80-ih godina 20. stoljeća¹³⁶, a za regionalnu politiku upravo je navedeno razdoblje ono koje predstavlja prekretnicu u njenu kreiranju. U središtu novih regionalnih politika nalazi se stvaranje konkurentnosti na regionalnoj razini kao postavljeni cilj posebne važnosti. Usmjerenost teritorijalnom kapitalu može utjecati na dugoročan regionalni ekonomski razvoj uz prilagođavanje načinima i ciljevima provedbe regionalne politike. Uz teritorijalni kapital, Camagni i Capello (2011: 220) ističu i sljedeće elemente:

- *neopipljive čimbenike, primjerice ljudski kapital i znanje te pokretače koji bi njihov potencijal mogli preusmjeriti u razvojne projekte*
- *relacijske čimbenike koji imaju sinergijski učinak, promiču suradnju i partnerstvo, lokalni 'know-how' i lokalnu kulturu: socijalni i relacijski kapital*
- *naprednu komunikacijsku mrežu i komunikacijske usluge kako bi se ostvario globalni doseg na tržištima, informacije i poslovne prilike usmjerene teritorijalnoj učinkovitosti.*

Neki od prijedloga utjecaja putem regionalne politike na smanjivanje ekonomskih i društvenih razlika među regijama i unutar regija su:

- Premještanje administrativnih ovlasti od središnjih k regionalnim nositeljima odlučivanja. Dakle, decentralizacija politike stvara učinkovitiju primjenu regionalne politike, u odnosu na centraliziranu primjenu politike središnje vlasti. Na ovaj način jednostavnije je primijeniti konkretne politike vezane uz točno određen problem regije (Balchin, Sykora i Bull, 1999).
- Unutar regionalnih politika EU naglasak se stavlja i/ili je potrebno staviti i na urbana područja. Naime, treba uzeti u obzir činjenicu da oko 80 % ukupne populacije EU-a čini urbani dio populacije (Balchin, Sykora i Bull, 1999).

i kognitivne resurse.

¹³⁶ Istražiti tzv. Čikašku školu.

- Odrednica razvijenosti regije nerijetko se vezuje uz njezin smještaj. Uglavnom su periferne regije okarakterizirane kao slabije razvijene. Navedeno ipak ne predstavlja pravilo (zabilježeni i slučajevi u kojima su regije koje ne pripadaju perifernim područjima također ispod prosjeka EU-a). U skladu s tipovima regija koje zaostaju u razvoju, kao i specifične razlike regije, potrebni su različiti pristupi te u skladu s tim i odgovarajuća regionalna politika (Farole, Goga & Ionescu-Heroiu 2018).
- Odlučujući faktor prilikom korištenja adekvatne regionalne politike, određivanje je li riječ o regijama niskog dohotka ili regijama niskog rasta (?). Naime, regije niskog dohotka siromašne su - no, većina konvergira prilično brzo te su dobro pozicionirane. S druge strane, regije niskog rasta zaista zaostaju te se suočavaju s fundamentalnim strukturnim preprekama kako bi ostvarile konvergenciju (Farole, Goga, Ionescu-Heroiu 2018).

Među nekoliko suvremenih potencijalnih pokretača regionalnog rasta, uglavnom vezanih uz endogenu teoriju rasta, navode se ljudski kapital, institucije te inovacije i institucije. Naime, Bachtler i Begg (2018) navode inovacije, ljudski kapital i djelotvorne institucije kao osnovne pokretače prilikom budućih politika, što potvrđuju i Farole, Goga i Ionescu-Heroiu (2018: 48) u Izvješću Svjetske banke o EU, navodeći za najvažnije determinante ekonomske uspješnosti ljudski kapital i institucije.

4.3.1. Regionalna politika Europske unije – decentralizacija i regionalizacija

Većina država članica EU-a, pri ulasku u EU organizacijski bile su oformljene kao unitarne zemlje, a tek sedamdesetih godina 20. stoljeća javlja se potreba rješavanja specifičnih unutarnjih problema pojedinih država. Na taj se način naglašava potreba za regionalizacijom i decentralizacijom teritorija pojedinih zemalja članica¹³⁷. Uvođenjem zajedničke regionalne politike tijekom 1975. godine naglašava se prioritetna uloga politike regionalnog razvoja. Na ovaj način pokušava se uskladiti korištenje strukturnih fondova EU-a. Suvremena gospodarstva već imaju decentraliziranu i regionalnu organizaciju prilagođenu unutarnjim potrebama, a u skladu s realizacijom zajedničkih ekonomskih, socijalnih i razvojnih politika.

¹³⁷ Detaljnije o ostvarenom stupnju decentralizacije i prijenosa ovlasti regionalnih politika na niže razine vlasti pojedinih zemalja pogledati u: Rašić, I. (2005). *Primjena faktorske i klaster analize u grupiranju jedinica lokalne samouprave odobranih županija na temelju društveno-gospodarskih pokazatelja*. Magistarski rad. Ekonomski fakultet u Zagrebu. Zagreb. str. 19-23.

Obično se izdvajaju četiri osnovna modela decentralizacije i regionalizacije (Adžić 2011: 96-98), što je i prikazano u tablici 16. Kao krajnji cilj regionalizacije – neovisno o tipu regionalizacije - svakako se nalazi formiranje određenog tipa regije (Đulabić, 2007:79). Stoga je moguće govoriti o nekim od sljedećim različitim tipovima regije (Đulabić, 2007, 55-67):

- upravne, administrativne
- planske, razvojne
- političke
- statističke
- kulturne, etničke, povijesne
- ekonomske
- funkcionalne¹³⁸.

Jasno je kako se osim navedenih tipova mogu pojaviti i drugi tipovi, primjerice turistička regionalizacija¹³⁹. Govoreći o ulozi i značaju lokalne i regionalne samouprave obzirom na način državnog uređenja i ustavnopravni položaj koji imaju jedinice na nižim razinama organizacije vlasti, u europskim zemljama moguće je izvršiti sljedeću klasifikaciju (Đulabić, 2006: 156-157):

- federalne (Austrija, Njemačka i Belgija)
- regionalizirane unitarne (Italija i Španjolska)
- decentralizirane unitarne (Nizozemska, Švedska, Danska, Finska)
- centralizirane unitarne države (Irska, Grčka)¹⁴⁰.

Iako postoji jasno izražena kategorizacija, zemlje navedene kao primjeri unutar određene kategorije mogu posjedovati značajne razlike i na središnjoj razini vlasti, kao i na nižim razinama upravljanja javnim poslovima. Osim razlika koje će

¹³⁸ Detaljno o značenju svakog pojedinog tipa regije vidjeti u: Đulabić, V. (2007). *Regionalizam i regionalna politika*. Društveno veleučilište u Zagrebu. Zagreb.

¹³⁹ O turističkoj regionalizaciji i problematici praćenja analitičkih podataka, vidjeti više u: Klarić, Z. (2005). *Geografski aspekti turističke regionalizacije svijeta prema konceptu Svjetske turističke organizacije*. Hrvatski Geografski Glasnik Vol. 67. No. 2. 39-65. str.

¹⁴⁰ Federalna država odnosi se na uređenost na načelima federalizma u kojima je jak položaj subnacionalne razine vlasti (Austrija, Njemačka, Belgija). Regionalizirane unitarne zemlje koje su unitarno uređene, ali uz stupanj autonomije regija (Italija i Španjolska). Decentralizirane države s unitarnim uređenjem zemlje su razvijene lokalne razine samoupravnih jedinica, a regionalna razina je uglavnom temeljena iz potrebe apsorpcije sredstava strukturnih fondova EU te se regionalna razina temelji na već postojećim lokalnim strukturama i njihovu povezivanju (Nizozemska, Švedska, Danska i Finska). Centralizirane države s unitarnim uređenjem zemlje su bez jake regionalne razine upravljanja gdje se regionalne jedinice u procesima političkih izbora ne pojavljuju kao protuteža središnjoj vlasti (Irska, Grčka) (Đulabić, 2006: 156-157).

postojati između zemalja iste kategorije, postoje i one zemlje koje su provele određene promjene te ih je teško svrstati u isključivo jednu kategoriju (npr. Francuska, Velika Britanija) ili su dijelom određene kategorizacije (Italija), no bitno je za napomenuti kako se procesima promjena, od regionalizirane unitarne zemlje, kreću k nepotpuno definiranom obliku federalnog uređenja. Stoga je jasno kako će literatura isticati ponekad i nešto drugačiju klasifikaciju zemalja (primjerice prema klasifikaciji modela decentralizacije i regionalizacije autorice Adžić, tablica 16).

Tablica 16. Četiri osnovna modela decentralizacije i regionalizacije

Model	Izabrane zemlje
Regionalizacija bez uvođenja institucionalno uređenog oblika regija	Švedska Nizozemska
Regionalna decentralizacija	Francuska ¹⁴²
Politička (institucionalna) regionalizacija	Italija ¹⁴³ Španjolska
Mješovita (asimetrična) regionalna organizacija	Velika Britanija ¹⁴⁴ Njemačka

Izvor: Adžić (2011: 96-98), uz pojašnjenja navedena u fusnotama vezanih uz Francusku, Italiju i Veliku Britaniju prema Đulabić (2006: 156-157).

4.3.2. Regionalna politika u izabranim zemljama srednje i istočne Europe

Posebna se problematika regionalnog razvoja pojavljuje u zemljama srednje i istočne Europe pozadina čega je među brojnim drugim problemima (npr. iznimne razlike u razvijenosti)¹⁴⁴ i prelazak na novi gospodarski sustav, tj. tržišni gospodarski sustav te društveno-institucionalne reforme (Guri i Dallago, 2013). Tranzicijske zemlje, u skladu s trendovima razvijenijih europskih zemalja, također imaju sve izraženiju tendenciju uvođenja i jačanja regionalne razine vlasti, popraćeno i donošenjem značajnih dokumenata za afirmaciju regionalne razine upravljanja¹⁴⁵.

¹⁴¹ Francuska sve izraženije poprima karakteristike regionalizirane zemlje.

¹⁴² Italija prolazi specifičan proces unutarnjeg uređenja, mijenjajući karakteristike regionalizirane unitarne zemlje prema nepotpuno definiranom obliku federalnog uređenja.

¹⁴³ Velika Britanija prolazi transformaciju od centralizirane prema posebnom modelu regionalizirane zemlje.

¹⁴⁴ O problemu razlika u razvijenosti pojedinih zemalja srednje i istočne Europe, vidjeti više u: Kisiała, W.; Suszyńska, K. (2017). *Economic growth and disparities: an empirical analysis for the Central and Eastern European countries*. Equilibrium. Quarterly Journal of Economics and Economic Policy No. 4. 613-631. str. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=715582> (pristupljeno 6. siječnja 2021.).

¹⁴⁵ O desetljeću regija, kao i o predstavljanju važnih dokumenata, vidjeti više u Đulabić, V. (2006). *Regionalizam i regionalna samouprava – komparativni prikaz temeljnih dokumenata*. Hrvatska

Guri i Dallago (2013) nadalje navode kako je implementacija decentralizacije, nezostavan korak pri provedbi tranzicije zemalja srednje i istočne Europe uz potrebu kreiranja odgovarajuće politike, ali uz izbjegavanje primjenjivosti, tzv. jedinstvene politike (engl. *one-fits-all-policy*). Stoga Suci (2013), prilikom provedbe decentralizacije navodi kako je moguće razlikovati, tzv. *zapadni* ili *istočni* model decentralizacije, razlike kojih su vidljive već u osnovnim postavkama (tablica 17).

Tablica 17. Model decentralizacije - istočne (postsocijalističke zemlje) vs. zapadne zemlje

Decentralizacija – istočne zemlje	Decentralizacija – zapadne zemlje
Shvaćanje decentralizacije kao linearan, nepromjenjiv i nepovratan trend.	Shvaćanje decentralizacije kao cikličnog modela – izmjenjivanja perioda decentralizacije s periodima centralizacije.
Poimanje decentralizacije kao jedino ispravno rješenje uređenja.	Argumentiranje <i>pro</i> i <i>kontra</i> između centralizacije i decentralizacije.
Decentralizacija kao temelj demokracije.	Ispitivanje veze između decentralizacije i demokracije (postoji li uopće).

Izvor prema: Suci, M. (2013: 107-108).

Suci (2013) navodi kako su istočne europske zemlje usvojile zapadni model kao alternativno rješenje *demokratskog centralizma* (engl. *democratic centralism*), te uvriježenog stava o decentralizaciji kao rješenja problematike tranzicije, zapadnih za istočne zemlje. No, isti autor također navodi kako i zapadni model treba poslužiti samo kao teorijski i ideološki model zapada za izgradnju i organizaciju države (Suci 2013).

Regionalna politika odvija se u gospodarskom sustavu koji obilježava dinamičnost te stoga i sama regionalna politika nameće potrebu kontinuiranih promjena i prilagođavanja¹⁴⁶. Različiti su čimbenici kojima je korištenjem regionalne politike moguće djelovati na regionalni razvoj. Stoga je i formiranje regionalne politike vezano uz niz čimbenika - administrativnih, geografskih i drugih potencijalnih komparativnih i konkurentskih prednosti pojedine regije. Kao konačan cilj regionalne politike EU-a, Constantin, Goschin i Dragan (2011), navode konvergenciju

ska javna uprava. Vol. 6. No. 1. 155-190. str.

¹⁴⁶ O učincima regionalne politike Europske unije na regionalni razvoj, a na razini zemalja srednje i istočne Europe govore Dyba, Loewen, Looga i Zdražil (2018). *Regional Development in Central-Eastern European Countries at the beginning of the 21st Century: Path Dependence and Effects of EU Cohesion Policy*, *Questiones Geographicae*. Vol. 37 No. 2. 77-92. str. <https://content.sciendo.com/view/journals/quageo/37/2/article-p77.xml> (pristupljeno 8. siječnja 2021.).

te ekonomsku i društvenu koheziju, koje se promatraju međusobno povezanim komponentama vertikalne i horizontalne kohezije. Vertikalna se kohezija odnosi na uklanjanje društvenih razlika i stvaranje solidarnosti isključenih društvenih skupina, dok je horizontalna kohezija usmjerena smanjenju regionalnih razlika i uspostavi solidarnosti među stanovnicima regija koje zaostaju u razvoju. Regionalna politika EU-a ipak je nešto više usmjerena horizontalnoj dimenziji kohezije politike. Nadalje, djeluje na promociju vertikalne kohezije konvergencijom, a stvaranjem konkurentnosti i zapošljavanja. Pretjerana centralizacija regionalne politike EU-a uzrokovala bi jednoličan pristup rješavanja problema specifičnih svakoj regiji. Prema tome, decentralizacijom se omogućava veća raznolikost i eksperimentiranje prilikom odabira politika, pružajući nositeljima politike mogućnost izbora najučinkovitije politike. Promjene u EU vidljive su i u samoj primjeni mogućeg koncepta regionalne politike, s *tradicionalnog koncepta regionalne politike prema novom konceptu regionalne politike* (tablica 18)¹⁴⁷.

Tablica 18. Razlike tradicionalne koncepcije i nove koncepcije regionalne politike

Tradicionalni koncept regionalne politike	Novi koncept regionalne politike
Identificiranje problema nedovoljno razvijenih regija	
1. Nedostatak kapitala. 2. Nedostatak kvalificirane radne snage.	1. Nedostatak poduzetničke inicijative. 2. Nedostatak poslovnih i tehničkih inovacija. 3. Nedostatak specifičnih znanja i vještina (<i>know-how</i>). 4. Nerazvijena fizička, IT i poslovna infrastruktura.
Strategija za nedovoljno razvijene regije	
1. Regionalna politika kao sustav zaštite konkurencije vanjskog okruženja. 2. Regionalna politika zasnovana na vanjskim transferima dohotka - iz razvijenih regija, iz inozemstva.	1. Regionalna politika zasnovana na poticanju razvoja dobrog poslovnog okruženja i izvoznog poslovanja. 2. Regionalna politika zasnovana na poticanju generiranja i transfera znanja i inovacija.

¹⁴⁷ O promjenama u mjerama regionalne politike (tradicionalnog i novog pristupa) vidjeti u: Maleković, S. (1997). *Novi pristup regionalnom razvoju u Hrvatskoj*. Doktorski rad. Ekonomski fakultet u Zagrebu Zagreb.

Ciljevi regionalne politike	
1. Osigurati cjenovnu konkurentnost - smanjenjem troškova proizvodnje.	1. Smanjiti dinamiku i troškove strukturnog prilagođavanja. 2. Smanjiti transakcijske troškove poslovanja - osiguranje tehničke i financijske podrške u traženju tržišta, poslovnih veza i marketinga.
Mjere i instrumenti regionalne politike	
1. Subvencije poduzećima. 2. Transferi domaćinstvima. 3. Ulaganja u revitalizaciju, novogradnju i modernizaciju fizičke infrastrukture.	1. Mjere za poticanje razvoja servisne i financijske industrije - povećanje ponude poslovnih i financijskih usluga za potrebe realne privrede. 2. Povećanje ulaganja u modernizaciju obrazovanja, treninga i obuke. 3. Povećanje ulaganja u razvoj i primjenu IT infrastrukture. 4. Osiguranje tehničke i financijske podrške za unutrašnju, prekograničnu i međunarodnu suradnju u domeni proizvodnje, inovacija i izgradnje i eksploatacije infrastrukture.
Rezultati regionalne politike	
1. Rast konfliktnosti s principima tržišne privrede, politikom produblivanja ekonomske integracije i intenziviranja konkurencije na jedinstvenom tržištu Europske unije. 2. Slabljenje motivacije za endogeni i autopropulzivni razvoj. 3. Rast ovisnosti poduzeća i stanovništva od subvencija i transfera.	1. Povećanje kompatibilnosti s principima tržišne privrede, politikom produblivanja ekonomske integracije i intenziviranja konkurencije na jedinstvenom tržištu Europske unije. 2. Unaprjeđenje motivacije za endogeni i autopropulzivni razvoj. 3. Unaprjeđenje međuregionalne i međunarodne konkurentnosti sektora, djelatnosti, poduzeća, proizvoda i procesa.

Izvor prema: Adžić, S. (2011). *Regionalna ekonomija Europske unije*. Univerzitet u Novom Sadu. Ekonomski fakultet Subotica. Subotica. 72. str.

4.3.3. Učinci regionalne politike i jaz među zemljama srednje i istočne Europe

Stupanj uspješnosti regionalne politike evidentan u smanjenju regionalnih razlika obično je izražen putem BDP-a *per capita*. Mnogi, a među njima i odbor Europske unije (engl. *European Union Committee*) (2008), ističe nekoliko razloga zbog kojega BDP *per capita* nije uvijek najbolji pokazatelj kretanja regionalnih nejednakosti. Naime, pokazatelj je iskrivljen zbog višestrukih migracija uzrokovanih kretanjem zbog posla, isključuje određene pokazatelje prihoda, posebice mirovine i dohotke za nezaposlene te životni stil regije u kojoj postoji visok udio slobodnih aktivnosti

koji može dovesti do niske stope BDP-a *per capita*, iako je riječ o relativno prosperitetnoj regiji. Iz navedenih razloga često se koristi i bruto nacionalni dohodak (BND), koji predstavlja ukupnu vrijednost svih finalnih proizvedenih proizvoda i usluga koje proizvedu rezidenti jedne zemlje u toku jedne godine, a uključuje i neto dohodak od faktorskih usluga koje su pružene inozemstvu (*European Union Committee* 2008). Dostupnost pokazatelja BDP-a *per capita* i na nacionalnoj i na regionalnoj razini ipak je dostatan razlog njegova učestalog korištenja.

Ukoliko se praćenje razvoja i razlika među pojedinim regijama evidentira prema razini ostvarenog BDP-a *per capita*, izraženog standardom kupovne moći, moguće je zabilježiti izniman jaz među regijama EU-a. Nadalje, usporedbom mjerenja za 2010. godinu izvršeno 2013. godine s mjerenjem za 2017. godinu izvršenog 2019. godine, moguće je utvrditi gotovo dvostruko povećanje jaza¹⁴⁸:

- **za 2010. godinu:** od 27 % prosjeka EU 27 regije Severozapaden u Bugarskoj do najviše razine prosjeka EU 27 od 328 % ostvarene na području grada Londona u Velikoj Britaniji (Eurostat. Regional GDP 2013)¹⁴⁹
- **za 2017. godinu:** od 31 % prosjeka EU 28 regije Severozapaden u Bugarskoj do najviše razine prosjeka EU 28 od 626 % ostvarene na području grada Londona u Velikoj Britaniji (Eurostat, Regional GDP 2019)¹⁵⁰.

Uspoređujući rang najuspješnijih i najneuspješnijih prema ostvarenom BDP-u po stanovniku iz 2010. i 2017. godine (tablica 19), evidentan je porast nerazmjera, najuspješnijih i najneuspješnijih prema ostvarenom BDP-u po stanovniku.

¹⁴⁸ Razlika postoji u broju članica u 2010. godini (27), u odnosu na 2017. godinu (28). Stoga je isto vidljivo i prilikom navođenja razlika, obzirom da se uspoređuju ostvareni postotci u odnosu na ostvareni prosjek ukupnog broja zemalja članica u datom trenutku (2010. EU 27=100; 2017. EU 28=100).

¹⁴⁹ Podatci za 2010. godinu na: Regionalni BDP po stanovniku u EU 27 u 2010. godini (prema standardu kupovne moći, EU 27=100), popis 20 regija s najvišim i najnižim regionalnim BDP-om. Eurostat. Regional GDP (2013). Regional GDP per capita in the EU in 2010: *Eight capital regions in the ten first places*. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-press-releases/-/1-21032013-AP> (pristupljeno 23. rujna 2020.).

¹⁵⁰ Podatci za 2017. godinu dostupni su na: Eurostat. Regional GDP 2019. na: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/9618249/1-26022019-AP-EN.pdf/f765d183-c3d2-4e2f-9256-cc6665909c80> (pristupljeno 27. studenoga 2020.).

Tablica 19. Regionalni BDP po stanovniku u EU 28 u 2017. godini (prema standardu kupovne moći, EU 28=100)¹⁵¹

	20 regija s najvišim stopama regionalnog BDP-a u odnosu na prosjek EU 28	%		20 regija s najnižim stopama regionalnog BDP-a u odnosu na prosjek EU 28	%
1	Inner London – West (UK)*	626	1	North-West (BG)	31
2	Luxembourg (LU)*	253	2	North-Central (BG)	34
3	Southern (IE)	220	-	Mayotte (FR)	34
4	Hamburg (DE)	202	4	South-Central (BG)	35
5	Brussels Region (BE)*	196	5	North-East (BG)	39
6	Eastern & Midland (IE)*	189	-	North-East (RO)	39
7	Prague (CZ)*	187	7	South-East (BG)	43
8	Bratislava (SK)*	179	-	North Great Plain (HU)	43
9	Upper Bavaria (DE)	177	9	South Transdanubia (HU)	45
-	Ile de France (FR)*	177	-	South-West Oltenia (RO)	45
11	Inner London – East (UK)*	168	11	East Macedonia, Thrace (EL)	46
12	North Holland (NL)*	167	-	North Hungary (HU)	46
13	Capital (region) (DK)*	166	13	Epirua (EL)	48
-	Stockholm (SE)*	166	-	North Aegean (EL)	48
15	Stuttgart (DE)	159	-	South Great Plain (HU)	48
16	Darmstadt (DE)	157	-	Lubelskie (PL)	48
17	Bremen (DE)	155	17	Western Greece (EL)	49
-	Utrecht (NL)	155	-	French Guiana (FR)	49
19	Warsaw-Capital (PL)*	152	-	Warminsko-Mazurskie (PL)	49
20	Vienna (AT)*	151	-	Podkarpackie (PL)	49
-	Salzburg (AT)	151			

*Capital region

Izvor: Eurostat. Regional GDP (2019). Regional GDP *per capita* ranged from 31 % to 626 % of the EU average in 2017. <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/9618249/1-26022019-AP-EN.pdf/f765d183-c3d2-4e2f-9256-cc6665909c80> (pristupljeno 30. studenoga 2020.).

¹⁵¹ Samo usporedbe radi, iako je riječ o godini ranije za Republiku Hrvatsku, Hrvatske 2 NUTS2 regije su u 2016. godini prema izvoru Hrvatska gospodarska komora (2019). *Razvijenost statističkih regija NUTS 3 razine u Europskoj uniji*. Zagreb. str. 5. <https://www.hgk.hr/documents/gospodarska-razvijenost-nuts-3-regija-5c49bd13e22f8.pdf> (pristupljeno 30. studenoga 2020.) rangirane na 234. mjesto (kontinentalna Hrvatska) i 242. mjesto (Jadranska Hrvatska) te su u 2016. godini bile među 15 % najlošije rangiranih NUTS 2 regija EU-a. Mjerenje razine razvijenosti NUTS 3 razine hrvatskih regija, tj. županijske razine prema BDP-u po stanovniku prema paritetu kupovne moći (EU 28=100), hrvatske su se županije nalazile pri kraju ljestvice razvijenosti prema navedenom kriteriju. Do razine 75% razvijenosti prema BDP-u po stanovniku prema paritetu kupovne moći (EU 28=100) nalazilo se čak 20 hrvatskih županija (sve osim Grada Zagreba), a na samom začelju s postotkom razvijenosti od 32-34% razvijenosti su se nalazile čak četiri NUTS3 regije, tj. županije istočne Hrvatske (Brodsko-posavska, Virovitičko-podravška, Požeško-slavonska, Vukovarsko-srijemska). U samom začelju s postotkom razvijenosti od 23% nalazile su se čak tri NUTS3 regije iz Bugarske (Pernik, Sliven, Silistra).

Nadalje, prateći redosljed u visini BDP-a po stanovniku, evidentno je kako je najrazvijeniji, postao još razvijeniji, dok je slučaj s drugim gradovima iz ranga 20 najuspješnijih u neznatnoj promjeni na bolje u mjerenju za 2017. u odnosu na 2010. Pozicija 20 najneuspješnijih neznatno je promijenjen na bolje, tj. povećane su vrijednosti najneuspješnijih.

Uspoređujući podatke EU 28 iz 2010. godine s poretkom najuspješnijih i najneuspješnijih NUTS 2 regija na razini EU 28 iz 2017. godine temeljem podataka statističkog ureda Europske unije, Eurostata (Eurostat. *GDP per capita in 281 EU regions* 2019), evidentno je kako su najuspješniji, uglavnom zadržali svoje pozicije (Inner London – West in the United Kingdom – 626 % prosjeka; Luxembourg – 253 %, Southern u Irskoj – 220 %; Hamburg u Njemačkoj – 202 %; Brussels Region u Belgiji – 196 %; Eastern & Midland u Irskoj – 189 % i Prag u Češkoj – 187 %). Najniže ostvareni BDP po stanovniku, prema ranije navedenom izvoru za 2017. godinu odnosio se na sljedeće regije - North-West u Bugarskoj (31 % prosjeka), Mayotte u Francuskoj i North-Central u Bugarskoj (obje s 34 %) i South-Central u Bugarskoj (35 %). Među 20 regija s BDP-om po stanovniku ispod 50 % prosjeka EU, pet ih je zabilježeno u Bugarskoj, četiri u Grčkoj i u Mađarskoj, tri u Poljskoj te po dvije u Francuskoj i Rumunjskoj (Eurostat. *GDP per capita in 281 EU regions* 2019). Tijekom 2017. godine bila je 21 regija s BDP-om po stanovniku 50 % ili više iznad prosjeka Europske unije - pet u Njemačkoj, dva u Irskoj, dva u Austriji, dva u Nizozemskoj i dva u Velikoj Britaniji te po jedan u Belgiji, Češkoj, Danskoj, Francuskoj, Slovačkoj, Poljskoj i Švedskoj te Luksemburgu (Eurostat. *GDP per capita in 281 EU regions* 2019). Drugim riječima, u slučaju najlošije pozicioniranih, prema podacima Eurostata iz 2017. godine na razini EU 28, podatci u odnosu na ranije razdoblje 2010. godine nisu značajno izmijenjeni. Značajan je utjecaj na razvoj koji se EU regionalnom politikom može promicati te na taj način smanjiti razlike između pojedinih regija. Domorenok (2013), posebno naglašava mogući pozitivan utjecaj implementacije procesa regionalizacije i strukturnih fondova. Konkretno mjere odnose se na EU strategije izgradnje institucija i kapaciteta, pri čemu se obuhvaća izgradnja ljudskog kapitala u javnom sektoru te učinak i uspjeh javnih politika.

Brojne su pozitivne i negativne implikacije provođenja regionalne politike EU-a, a Armstrong i Taylor (2000: 319-324) navode nekolicinu (tablica 20). Navedene činjenice ne zahtijevaju potrebu potpune zamjene regionalne politike EU-a regionalnom politikom pojedinih zemalja članica te je nužno isključiti mogućnost potpunog preuzimanja EU regionalne politike svake pojedine zemlje članice.

Tablica 20. Pozitivni i negativni učinci provođenja regionalne politike EU-a

	Područje utjecaja regionalne politike EU-a
Pozitivni učinci	1. Mogućnost EU-a da se osiguraju sredstva regionalne politike zemalja članica koja najbolje odgovaraju ozbiljnosti problema.
	2. EU može znatno utjecati na poboljšanje koordinacije regionalne politike.
	3. Regionalna politika EU-a nudi sredstvo prema kojemu svaka zemlja članica može legitimno biti uključena u rješavanje regionalnih problema druge članice.
	4. Regionalna politika EU-a nužna je za održavanje daljnje integracije.
Negativni učinci	1. Način prikupljanja prihoda od zemalja članica nametanjem poreza na dodanu vrijednost, carina i trošarina.
	2. Pristrano regionalno djelovanje na regionalnu politiku EU-a.
	3. Nametanje niza kontrola i propisa o regionalnoj politici pri upravljanju u pojedinim zemljama članicama.

Izvor: Armstrong i Taylor (2000: 317. 319-324)

Kako bi se utjecalo na smanjenje razlika u razvoju regija, nužno je pribjeći i različitim, pasivnim mjerama smanjenja kao što su investicije financijskog kapitala. Osim iznosa koji se ulažu, važnim se smatra i apsorpcijski kapacitet uloženi sredstava. *Regional Innovation Scoreboard 2012*, dokument je Europske komisije kojim se propituje apsorpcijski kapacitet regija u odnosu na postojeći stupanj inovativnosti regije te pojašnjava pojavu *regionalnog inovacijskog paradoksa*¹⁵² (engl. *Regional Innovation Paradox*). Regionalni inovacijski paradoks podrazumijeva potrebu za većim ulaganjem u manje razvijenim regijama, iako posjeduju manji apsorpcijski kapacitet javnih sredstava, a u cilju promocije inovativnosti. No, regionalne inovacijske strategije predstavljaju rješenje navedenog paradoksa.

Najviši regionalni apsorpcijski kapacitet je u Njemačkoj, Nizozemskoj i Velikoj Britaniji¹⁵³. S druge strane gledajući, Njemačka i Nizozemska ujedno posjeduju veliki udio korisnika niskog apsorpcijskog kapaciteta, što dovodi do dihotomije kao rezultat iznimnih razlika regionalnih kapaciteta navedenih dviju zemalja. Inovativnost u službi potencijalnog indikatora napretka potvrđuje kako postoje

¹⁵² O regionalnom inovacijskom paradoksu vidjeti više u: Grillo, F.; Landabaso, M. (2011). *Merits, problems and paradoxes of regional innovation policies*. Local Economy. Vol. 26. No. 6–7: 544–561. str. http://ipts.jrc.ec.europa.eu/activities/research-and-innovation/documents/innovationstrategies_grillo_landabaso.pdf (pristupljeno 23. listopada 2020.) te na primjeru čeških regija: Karel, S. (2010). *Innovation Paradox and Regional Innovation Strategies*. Journal of Competitiveness. Vol. 2: 30-46.

¹⁵³ Rezultati istraživanja odnose se na dva promatrana razdoblja financiranja: 2000. - 2006. i 2007. - 2013. g.

značajne razlike među regijama pojedinog gospodarstva. Upravo zbog značajnih razlika koje postoje u stupnju inovativnosti, nužno je programe financiranja i fondove prilagoditi specifičnim zahtjevima regionalne razine¹⁵⁴. Ulazak u integraciju EU-a i mogućnost korištenja *dostupnih strukturnih fondova*¹⁵⁵ i dalje je nažalost najveći motiv regionalizacije i decentralizacije. Osiguranje navedenih sredstava neophodno je pri unaprjeđivanju ekonomskog razvoja siromašnijih članica. Za sada regionalizacija predstavlja instrument teritorijalnog upravljanja, koji bi promatrajući ove regionalne dijelove Europe, trebao postati elementom učinkovitog upravljanja i ostvarivanja konkurentnosti. Mogućnost regionalizacije potrebno je iskoristiti u provođenju političkih, administrativnih i drugih funkcija.

4.3.4. Prilagodavanje europskom modelu: zemlje srednje i istočne Europe

Slično povijesno nasljeđe predodredilo je sličan put pridruživanja europskim integracijama kada je riječ o zemljama srednje i istočne Europe. Promjena gospodarskog sustava rezultirala je promjenama na brojnim poljima, primarno političkog i ekonomskog. Novostvorene demokracije srednje i istočne Europe kao pokazatelj političke moći, posebnu su ulogu posvetile lokalnoj samoupravi te fragmentiranju općina i decentralizacije ka lokalnoj razini. U istom trenutku je izostala fiskalna decentralizacija¹⁵⁶, tj. nije ostvarena na željenoj razini. Dyba, Loewen, Looga i Zdražil (2018) navode teritorijalnu decentralizaciju i fragmentaciju općina u razdoblju tranzicije normom, ali i potencijalnu štetu koja bi mogla nastati unutar regionalnog planiranja i suradnje. U tom smislu ističu se dvije faze potrebnih reformi (Dyba, Loewen, Looga i Zdražil, 2018):

- ponovnog uspostavljanja svojih demokracija, te
- usklađivanje s EU standardima i pristupanje EU.

Izražen je i nedostatak povjerenja u srednje upravljачke razine, dajući prevalenciju autonomiji lokalne samouprave (Palne Kovacs 2018). Gorzelak (2017) navodi tranzicijski put kao tešku startnu poziciju zemalja srednje i istočne Europe nakon kojega dolazi/uslijed kojega dolazi do procesa priključenja Europskoj uniji - nakon teškog procesa postsocijalističke transformacije. Ujedno naglašava upitnost završenog procesa tranzicije. Priključenje predstavlja političku, društvenu, institucionalnu i ekonomsku transformaciju i restrukturiranje mogućnosti priključenja najvećem svjetskom zajedničkom tržištu. Ujedno na taj način postaju suučesnici u razvoju politika Europske unije, što može omogućiti poboljšanje standarda života i otvaranje društva drugim dijelovima svijeta (Gorzalek 2017).

Zemljama srednje i istočne Europe zasigurno se ne može osporiti težak tranzicijski proces na njihovom putu transformacije u novi demokratski model. No istovremeno, zemlje srednje i istočne Europe nemaju/nisu imale uvijek mogućnost izbora¹⁵⁷, tj. nametanja vlastitih prioriteta u danim okolnostima odlučivanja, a uzimajući u obzir kako su veće zemlje zapada te koje diktiraju dinamiku, smjer i intenzitet promjena i prioriteta. Kako bi se prikazalo ekonomsko stanje zemalja srednje i istočne Europe, u nastavku su prikazane ostvarene stope BDP-a *per capita* za 2018. godinu (Grafikon 2), pri čemu je primjetan velik nesklad u BDP-u *per capita* (Slovenija, 22.100 EUR/*per capita*; Bugarska 8.000 EUR/*per capita*).

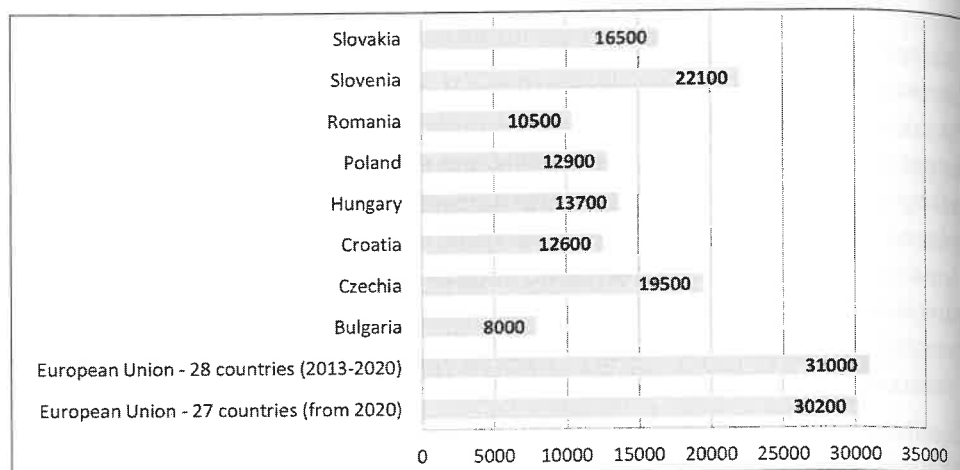
¹⁵⁴ Regional Innovation Scoreboard 2012. prikazuje i grupaciju regija prema odnosu korištenja fondova EU-a i inovacijske uspješnosti. Vidi detaljnije u dokumentu. str. 35.

¹⁵⁵ O administrativnim kapacitetima, te dostupnim strukturnim sredstvima u zemljama srednje i istočne Europe, vidjeti više u: Tiganasu, R.; Incaltarau, C.; Pascariu, G., C. (2018). Administrative Capacity. Structural Funds Absorption and Development. Evidence from Central and Eastern European Countries. Romanian Journal of European Affairs. Vol. 18. No. 1. 39-59. str. <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/rojaeuf18&div=7&id=&page> (pristupljeno 6. siječnja 2021.).

¹⁵⁶ Fiskalnom decentralizacijom prenose se ovlasti i odgovornosti za financiranje javnih usluga te govorimo o prijenosu ovlasti sa središnje države na niže razine vlasti. Ujedno je riječ i o prijenosu financijskih sredstava ili ovlasti za prikupljanje financijskih sredstava kojima se financiraju te usluge. Kako je iznimno teško pronaći optimalnu kombinaciju javnih usluga i izvora financiranja koji se ustupaju nižim razinama vlasti, može se (često) dogoditi da se na niže razine vlasti prenese više odgovornosti za pružanje javnih usluga nego što ih niže razine vlasti uz ustupljene javne prihode mogu financirati te dolazi do okomite fiskalne neravnoteže (Primorac, 2020: 287).

¹⁵⁷ O razmišljanju na način procjene troškova i koristi sudjelovanja u EU pogledati više u: Jovanović, M. N.; Damjanović, J.; Njegović, J. (2018). Among the Central and Eastern European Countries of the European Union. *Who Gained and Who Lost?* *Economia Internazionale*. Vol. 71. No. 3. 317-370. str. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3225571 (pristupljeno 4. siječnja 2021.). u kojemu autori ističu kako su nekadašnje socijalističke zemlje srednje i istočne Europe *drugorazredne zemlje članice*, obzirom kako je njihov kolektivni glas u pitanjima EU i dalje slab. engl. *In reality, the formerly socialist countries of Central and Eastern Europe are still second-class EU members, despite some of them already joined the eurozone. Their collective voice in EU matters remains weak even though it has increased in volume. The dark masters of European integration do not care too much about the needs and wishes of these new EU countries. Germany and France still primarily call the EU tune for themselves. Who cares about the bitter economic suffering of the Greek nation, which may last for a generation or more? Who is interested in Hungarian national trauma? Or cares about the Bulgarians.*

Grafikon 2. BDP *per capita* u izabranim zemljama srednje i istočne Europe (EUR), 2018.

Izvor: Eurostat, Gross domestic product (GDP) at current market prices by NUTS 2 regions, Euro per inhabitant (2018). <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/NAMA10R2GDPcustom425879/default/table?Lang=en> (pristupljeno 7. siječnja 2021.).

U nastavku se donose rezultati ostvarenog BDP *per capita* u izabranim zemljama srednje i istočne Europe za 2010. i 2018. godinu. Uvidom je moguće zaključiti kako je riječ o povećanju BDP u odnosu na 2010. godinu. No, primjetno je kako između zemalja srednje i istočne Europe i dalje postoji izniman nerazmjer (tablica 21).

Tablica 21. BDP *per capita* za 2010. i 2018. godinu u izabranim zemljama srednje i istočne Europe (EUR)

Zemlja	BDP <i>per capita</i> 2010.	BDP <i>per capita</i> 2018.	Stopa promjene 2018./2010. u %
Bugarska	5.000	8.000	1,60
Češka	14.900	19.500	1,30
Hrvatska	10.500	12.600	1,20
Mađarska	9.900	13.700	1,38
Poljska	9.400	12.900	1,37
Rumunjska	6.200	10.500	1,69
Slovačka	12.500	16.500	1,32
Slovenija	17.700	22.100	1,24

Izvor: Autorova izrada prema Eurostat, Euro per inhabitant, Gross domestic product (GDP) at current market prices by NUTS 2 regions https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/NAMA_10R_2GDP_custom_425879/default/table?lang=en (pristupljeno 7. siječnja 2021.).

Kada je riječ o dostupnim sredstvima za korištenje izraženih u postotku ukupno dostupnih sredstava u pojedinim zemljama srednje i istočne Europe, očite su i značajne razlike čak i unutar zemalja srednje i istočne Europe (tablica 22)¹⁵⁸.

Tablica 22. Alokacija sredstava kohezijske politike za programsko razdoblje 2014. - 2020. godine (u milijunima EUR)

Zemlja	Kohezijski Fond	Ukupno kohezijska politika	Udio sredstava kohezijske politike EU 28
Bugarska	2.278,3	7.588,4	2,2
Češka	6.258,9	21.982,9	6,2
Hrvatska	2.559,5	8.609,4	2,4
Mađarska	6.025,4	21.905,9	6,2
Poljska	23.208,0	77.567,0	22,0
Rumunjska	6.935,0	22.993,8	6,5
Slovenija	895,4	3.074,8	0,9
Slovačka	4.168,3	13.991,7	4,0

Izvor: Eurostat Statistical Yearbook (2016). 24. str. <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/7604195/KS-HA-16-001-EN-N.pdf/76c007e9-6c1d-435a-97f8-e5ea700aa149> (pristupljeno 6. lipnja 2020.).

Važno je naglasiti kako određene zemlje imaju i određenih problema apsorpcijskog kapaciteta. Primjerice, Republika Hrvatska je za programsko razdoblje 2007. - 2013. godine u odnosu na druge zemlje Europske unije zabilježila stopu apsorpcije od 81 %, kao omjer između alociranih i stvarno potrošenih sredstava te time ostvarila najnižu apsorpcijsku stopu među državama članicama. Nažalost, slična je situacija zabilježena i za programsko razdoblje 2014. - 2020. godine. Kako je riječ o tek proteklom programskom razdoblju, u obzir je uzet rezultat mjerenja krajem 2017. godine, kada je Hrvatska bila na 24. mjestu prema stopi ugovaranja na razini 39 %, dok je prosjek Europske Unije 51%. Dakle, značajno ispod prosjeka Europske unije

¹⁵⁸ O ukupnom proračunu kohezijske politike i pravilima vezanim uz njezinu raspodjelu zajednički odlučuju Vijeće i Europski parlament. Zakonodavni okvir o kohezijskoj politici razdoblja 2014. - 2020. usvojen je 17. prosinca 2013. godine. Strukturni i investicijski fondovi pripisuju se kolektivnom procesu koji uključuje europska, nacionalna, regionalna i lokalna tijela, ali i socijalne partnere i organizacije iz civilnog društva. Za programsko razdoblje 2014. - 2020. brojne su promjene, s promjenom na fokusu financiranja usmjerenog na prioritete Europa 2020. pametnog, održivog i inkluzivnog rasta (Eurostat regional yearbook 2016: 21), dok će se od 2021. godine, prema Eurostatu, GDP at Regional Level (2020) https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/GDP_at_Regional_Level (pristupljeno 6. siječnja 2021.) koristiti jednostavnija pravila za raspodjelu sredstava te biti prilagođena lokalnim razvojnim strategijama kojima se obuhvaća socijalno-ekonomska i okolišna situacija (primjerice, nezaposlenost mladih, niska razina obrazovanja, prihvat i integracija migranata ili klimatske promjene).

(Maleković, Puljiz i Keser 2018)¹⁵⁹. Prihodi od proračuna Europske unije treći su najvažniji izvor prihoda nakon poreza i mirovinskih doprinosa. Pozivajući se na razdoblja od 2013. - 2016. godine udio prihoda od proračuna Europske unije u ukupnim hrvatskim proračunskim prihodima, narastao je s 1,6 % na 6,3 %; za 2017. godinu prihodi od proračuna Europske unije planirani su na razini od 9,0 % ukupnih prihoda hrvatskog proračuna, dok su u datom trenutku planirane vrijednosti za 2018. i 2019. godinu iznosile gotovo 11 % ukupnih prihoda (Maleković, Puljiz i Keser, 2018: 15; prema Ministarstvo financija 2018). Obzirom na navedeno, iznimna je važnost apsorpcijskog kapaciteta, kako bi potencijalni financijski kapital bio utrošen u stvaranje novih vrijednosti regija i nacionalnih gospodarstava.

Zemlje srednje i istočne Europe u svom transformacijskom procesu imale su i izražene probleme u nemogućnosti prilagođavanja potrebama oformljavanja regija u kontekstu *europskih regija*¹⁶⁰, što je predstavljao preduvjet za korištenje sredstava Europske unije te definiranje NUTS 2 regija (Palne Kovacs 2018). Kreiranje teritorijalnih jedinica NUTS 2 regija, a kod definiranja njihova pravnog statusa - javne, administrativne ili regionalne u svojoj prirodi - u diskrecijskoj su moći zemalja članica, kako navodi isti izvor.

Na nacionalnoj razini nije postojalo jedinstveno pravilo kreiranja politike što je rezultiralo različitim ustrojstvima u većini zemalja članica Europske unije. No, ubrzo zemlje članice shvaćaju kako stvarna regionalna decentralizacija nije nužna prilikom povlačenja sredstava što je doprinijelo da regionalni pristup ne postane snažni faktor razvojnih planova. Naime, većina nije posjedovala čak ni neovisne regionalne operativne programe (engl. *Regional Operational Programmes*) i to ne samo nakon pristupanja Europskoj uniji, nego i tijekom prvog i drugog programskog razdoblja (Palne Kovacs 2018). Obzirom kako veliki dio (novo)-oformljenih NUTS 2 regija u zemljama srednje i istočne Europe pripada regijama koje zaostaju u razvoju, potrebno je slijediti sljedeće preporuke (Europska komisija 2017: 4):

- za regije niskog rasta glavni je izazov pronaći politike i strategije kako bi se svladao put niskog rasta u kojemu se trenutno nalaze,
- za regije niskog dohotka glavni je izazov dugoročna održivost respektabilnog puta rasta kojeg su slijedili u prošlosti te potrebe sprječavanja ulaska u razvojnu putanju regija niskog rasta.

¹⁵⁹ Opravdani razlog niskog apsorpcijskog kapaciteta može biti i vrijeme pridruživanja Europskoj uniji. 1. srpnja 2013. godine – kada se istovremeno moralo provoditi aktivnosti vezane uz prelazak s IPA režima na strukturne fondove i Kohezijski fond kojima će se povući i prva sredstva u drugoj polovici 2013. godine te pripremanje novog okvira za planiranje, zakonodavstvo i upravljanje ESI fondovima u višegodišnjem financijskom okviru 2014. - 2020. što je predstavljalo izniman teret, te je došlo do svojevrsnog *apsorpcijskog šoka* za administraciju na središnjoj razini, također i za korisnike fondova Europske unije (Maleković, Puljiz, Keser 2018: 16-17).

¹⁶⁰ Uglavnom prema kriteriju broja stanovnika i površine.

Desetogodišnje razdoblje (cca 2007. do 2017. godina) prilikom kreiranja kohezijskih politika bilo je usmjereno potrebi za nadomještanjem određenih preduvjeta kojima bi se osigurao rast u regijama u razvoju – npr. infrastrukture, pristupačnosti, obrazovanja, zdravstvene skrbi. Nova razvojna logika usmjerena je općim uvjetima smanjenja javnih resursa te potrebom ostvarenja sveukupne prostorne učinkovitosti i konkurentnosti -usmjerene endogenom razvoju, kontinuiranim inovacijama i perspektivi rasta. U slijedu navedenog novog pristupa, učestalo i kontinuirano ostaje otvoreno pitanje ostvarenja jednakosti na uštrb konkurentnosti. Primjerice, Bourdin (2018) naglašava postojeću dilemu između jednakosti i konkurentnosti koja je temelj ostvarenja budućih redistribucija regionalne politike Europske unije te stoga procjenjuje prostorni izraz konvergencije i regionalnog rasta u Europskoj uniji. Također, istaknuto je istraživačko pitanje oko redistribucije i inovacijske sposobnosti. Naime, Kondratiuk-Nierodzinka (2016) ističe koji inovacijski kapacitet najsnažnije diferencira zemlje srednje i istočne Europe u odnosu na visoko razvijena europska gospodarstva te na koji način se uspješnost zemalja srednje i istočne Europe unutar inovacijskih kapaciteta promijenila tijekom desetljeća. Osim navedenoga, javlja se i stajalište, Farole, Goga, Ionescu-Herou (2018: 11), kako ekonomska konvergencija može ostati političkim ciljem, ali ne može biti vodič za kohezijsku politiku. Stoga se naglašava potreba za usmjerenom regionalnom politikom uz naglasak na sljedeća dva cilja:

- maksimiziranje regionalnog potencijala, i
- osiguranja jednakih prilika za pojedince kako bi se iskoristili njihovi potencijali.

Zemlje srednje i istočne Europe nisu bile u mogućnosti sustići visoko razvijene zemlje Europe, budući postoji jaz u novim znanjima i inovacijskom stvaranju mogućnosti kao i u istraživanju i razvoju (Kondratiuk-Nierodzinka, 2016). Osim toga, veliki propust predstavlja i pokušaj primjene jedinstvene decentralizacije (Palne Kovacs, 2018) jer nije/ne može polučiti rezultate, a posebice kada je decentralizacija usmjerena vanjskim očekivanjima i implementaciji stranog modela. U nastavku se izdvajaju kratki osvrti u *izabranim zemljama srednje i istočne Europe*¹⁶¹ nakon tranzicije, uzimajući u obzir njihov regionalni kontekst¹⁶².

¹⁶¹ Termin zemlje srednje i istočne Europe koristi za sljedeće zemlje: Bugarska, Češka, Hrvatska, Mađarska, Poljska, Rumunjska, Slovenija i Slovačka. Razlikovanje u odnosu na uobičajeno grupiranje iz razoga je što u obzir nisu uzete baltičke zemlje Estonija, Latvija i Litva. Za popis zemalja koje se smatraju zemljama srednje i istočne Europe vidi na: CEE countries, <https://www.cbs.nl/en-gb/news/2018/31/international-road-haulage-over-4-percent-up-in-2017/cee-countries--ceecs--> (pristupljeno 3. veljače 2021.).

¹⁶² Detaljan prikaz temeljnih obilježja reformi lokalnih samouprava i teritorijalnog ustrojstva u zemljama središnje i istočne Europe od 1990-ih vidjeti u: Bratić, V. (2008). *Lokalna samouprava u središnjoj i istočnoj Europi: snažan, neovisan instrument upravljanja na lokalnoj razini*

4.3.5. Regionalno upravljanje i razina vlasti u izabranim zemljama srednje i istočne Europe

Nakon promjene gospodarskog sustava i teritorijalno uređenje u izabranim zemljama doživjelo je evidentne promjene. Nije neuobičajeno povećanje broja jedinica na samoupravnim razinama (vidi tablicu 23)¹⁶³ te izražena potreba za uvođenjem novih jedinica na srednjim (intermedijarnim) razinama, uzimajući u obzir nužnost korištenja dostupnih sredstava iz fondova Europske unije, kao statističkih evidencija regionalne razine zemlja Europske unije. Razmatrati samo intermedijarnu razinu teritorijalnog ustrojstva koju u izabranim zemljama srednje i istočne Europe čine pokrajine, regije ili provincije iznimno je složeno i teško bez uzimanja u obzir i određenih razina lokalnog ustrojstva, obzirom kako viša razina lokalne samouprave jeste lokalna i regionalna samouprava, a koja brani lokalne interese i organizira javne usluge na širem području. U izabranim zemljama srednje i istočne Europe riječ je o distriktima, okruzima ili županijama. Nižu razinu lokalne samouprave čine općine – koje se razlikuju po načinu uređenja i lokalne zajednice (Bratić, 2008). U određenim zemljama intermedijarna razina definirana je jedinicama koje bi prema svim parametrima pripadale višim razinama lokalne samouprave (npr. županije u Republici Hrvatskoj). O promjenama intermedijarne razine i jedinicama lokalne i regionalne samouprave u zemljama srednje i istočne Europe prije (1989) i nakon osamostaljenja (1993), vidjeti u tablici 23. Evidentan je porast broja novoosnovanih osnovnih i najnižih razina lokalne samouprave (lokalnih zajednica tj. komuna i općina).

Tablica 23. Teritorijalni ustroj intermedijarne razine i jedinica lokalne i regionalne samouprave u zemljama srednje i istočne Europe

Zemlja	Bugarska	Češka	Mađarska	Poljska	Rumunjska	Slovačka	Slovenija	Hrvatska
Pokrajine/regije/provincije (1993.)	—	—	19	(49)*	41	—	—	—

ili tigar od papira?. Financijska teorija i praksa Vol. 32. No. 2. 139-157. str. <https://bib.irb.hr/datoteka/408949.bratic.pdf> (pristupljeno 27. srpnja 2020.).

¹⁶³ U Bugarskoj se primjerice broja lokalnih zajednica (komuna) od 1989. do 1993. godine povećao za 93,4%, u Hrvatskoj za 75,7%, u Sloveniji za 57,8%, u Mađarskoj za 48,9%, a u Češkoj za 34,0%. Iako je povećanje zabilježeno i za Poljsku (3,9%), Rumunjsku (0,11%) i Slovačku (0,4%), bilo je u znatno manjem opsegu. Razlog za brigu dodatno oformljenih, tj. novoosnovanih osnovnih i najnižih razina lokalne samouprave je financijska utemeljenost. Za detalje vidjeti tablicu 23, prema izvoru Bratić (2008).

Zemlja	Bugarska	Češka	Mađarska	Poljska	Rumunjska	Slovačka	Slovenija	Hrvatska
Distrikti/okruzi/županije (1993.)	—	453	—	267	—	40	—	20+1
Ukupan broj lokalnih zajednica (komuna) i općina u 1993. godini	4.217	6.196	3.149	2.468	2.955	2.851	147 (1994)	419 (1992)
Broj lokalnih zajednica (komuna) u 1989. godini	279	4.092	1.610	2.375	2.942	2.725	62 (1991)	102 (1991)
Porast broja lokalnih zajednica (komuna) 1989. - 1993. %	93,4	34,0	48,9	3,9	0,11	0,4	57,8	75,7

Izvor: Bratić, V. (2008: 145). *Lokalna samouprava u središnjoj i istočnoj Europi: snažan, neovisan instrument upravljanja na lokalnoj razini ili tigar od papira?*, Financijska teorija i praksa Vol. 32. No. 2, 139-157. str.; prema Bennet (1997: 10)

Napomena: podatke za Sloveniju i Hrvatsku prilagodio je autor Bratić i odnosi se na porast broja općina jer su u to vrijeme u navedenim zemljama najnižu razinu lokalne samouprave činile općine.

Intermedijarnu razinu vlasti naknadno je uvela Bugarska, Češka, Poljska i Slovačka, na razini regija ili pokrajina. Ostale zemlje, uzete u istraživanje, nemaju uspostavljene regije, ali poslove koje je središnja država prenijela na lokalnu razinu, a dio kojih uobičajeno obavljaju regije, izvršava viša razina lokalne samouprave u okruzima, distriktima ili županijama (Bratić, 2008: 147). Organizacija i djelokrug viših razina lokalne i regionalne samouprave te intermedijarne razine u izabranim zemljama predstavljena je u tablici 24.

Tablica 24. Organizacija i djelokrug intermedijarne razine i više razine lokalne samouprave u zemljama srednje i istočne Europe

Država	Viša razina vlasti	Djelokrug
Bugarska	28 regija	Decentralizirane, administrativne i teritorijalne jedinice u kojima se državna vlast ostvaruje na lokalnoj razini te provodi regionalna politika i usklađuju nacionalni i lokalni interesi.
Češka	14 regija (zajedno s glavnim gradom)	Zadužene su za planiranje ekonomskoga i socijalnog razvoja na svom području.
Hrvatska	20 županija i Grad Zagreb, koji ima status grada i županije	Obavljaju poslove područnog značenja, kao i aktivnosti usmjerene na ravnomjeran gospodarski i društveni razvoj jedinica lokalne samouprave na svom području.

Država	Viša razina vlasti	Djelokrug
Mađarska	19 okruga	Zadužene su za poslove državne administracije, koje obavljaju u uredima javne uprave, te pružaju usluge regionalnog značenja.
Poljska	16 regija ili pokrajina i 376 okruga	Okruzi uz općine, obavljaju poslove lokalne samouprave, dok regije obavljaju poslove državne administracije i zadužene su za visoko obrazovanje i prostorni razvoj.
Slovačka	8 regija i 79 distrikta	Zaduženi su za poslove državne administracije na srednjoj razini vlasti, kao i za ekonomski i socijalni razvoj unutar regije odnosno distrikta.
Slovenija	-	-
Rumunjska	42 okruga (županije ili kotara)	Jedinice lokalne samouprave i tijela zadužena za poslove državne administracije.

Izvor: Bratić, V. (2008: 145). Lokalna samouprava u središnjoj i istočnoj Europi: snažan, neovisan instrument upravljanja na lokalnoj razini ili tigar od papira?, *Financijska teorija i praksa* Vol. 32, No. 2, 139-157. str

U nastavku se osim ovih osnovnih informacija o visini razine vlasti i djelokruga, donose i dodatne informacije prema izvoru Palne Kovacs (2018). U **Bugarskoj** promjena režima nije znatno utjecala na promjenu regionalnog ustrojstva (Ustav usvojen 1991. godine), iako je izražen koncept općina kao i uloga države u regionalnoj politici. Nevjerojatno je da do danas, nakon 30 godina još uvijek nema izražene regionalne vlasti. Reorganizacija je provedena 1998. godine, čime se oformilo 28 pokrajina svrstano u devet pokrajina, ali isključivo administrativne naravi. Zakonodovani okvir postavljen je 1999. godine te je uspostavljeno šest NUTS¹⁶⁴ 2 regija, a 28 pokrajina klasificirano je na NUTS 3 razini, što čini i dalje izrazito centraliziran sustav¹⁶⁵. Ne postoji jasan dugoročni trend stvaranja regionalne podjele

¹⁶⁴ O ustrojavanju NUTS regija u Bugarskoj, kao i o korištenim dokumentima vidjeti više u: Classification of Territorial Units for Statistics in Bulgaria (NUTS). Republic of Bulgaria. National Statistical Institute. Classification of Territorial Units for Statistics in Bulgaria (NUTS) | National statistical institute (nsi.bg), (pristupljeno 1. prosinca 2020.).

¹⁶⁵ O razlikama na razini regija koje postoje unutar Bugarske, ali i drugih EU zemalja, vidjeti više u: Totev, S. (2017). Regional Disparities in Bulgaria and EU Countries. *Trakia Journal of Sciences*. Vol. 15. Suppl. 1. 1-5. str. 10.15547/tjs.2017.s.01.001 (pristupljeno 4. siječnja 2020.); Yarkova, Y.; Toneva, K.; Markov, N. (2017). *Regional Disproportions – Business Demography and Economic Growth (Example of Bulgaria)*. No. 6. 153-171. str. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=645676> (pristupljeno 4. siječnja 2020.).

zemlje (Palne Kovacs, 2018). Trenutno na NUTS 2 razini prostorne klasifikacije za statistiku, koja je na snazi od 1. siječnja 2021. godine (Eurostat, NUTS 2021), Bugarska ima šest NUTS 2 regija.

U **Hrvatskoj** je sustav regionalnog upravljanja postavljen Ustavom 1990. godine, ali je implementacija zaustavljena tijekom ratnih godina. Zakonodavni okvir reguliranja lokalne samouprave predstavljen je 2002. godine, a koraci do tada izrazito centraliziranog sustava, podvrgnuti su decentralizaciji (1999. - 2001.). Promjene su dovele do administrativno peterostrukog povećanja općina, dok je broj gradova (tijekom 1994. godine zakonom), udvostručen. Županijama (20 županija + Grad Zagreb), najprije nije dana sloboda, a zatim su dodijeljene ovlasti jednom dijelu javne uprave. Decentralizacija je provedena u nekoliko faza, a reforme su pokrenute nakon nadopune Ustava (2001.). Decentralizacijskim promjenama (2004. - 2007.) značajno je unaprjeđena uloga županija i lokalne samouprave. Ipak, izraženo je politikanstvo sustava. Institucionalni zakonodavni okvir revidiran je nekoliko puta. Početno su oformljene tri NUTS 2 regije (2007.), kasnije je umanjeno na dvije NUTS 2 regije što je rezultiralo daljnjim produbljenjem jaza (Palne Kovacs, 2018). Prema Eurostatu (NUTS 2021), sve do kraja 2020. godine vrijedio je ovaj okvir, da bi se 1. siječnja 2021. godine oformile četiri NUTS 2 regije, u nadi smanjenja postojećih razlika.

Nakon tranzicije male su općine u **Češkoj**, koje su nastupale jedinstveno pod nekadašnjim režimom, ostvarile autonomiju. Fragmentirani sustav lokalne razine brojao je 6.250 samoupravnih općina (do kraja 2012. godine), u odnosu na oko 4.000 ranijih lokalnih vijeća. Ustav je (1992.), slijedio političku tranziciju i prije proglašenja Češke neovisnosti (1993.), osiguravao je lokalnu samoupravu na obje razine. Zakonodavni okvir regulacije lokalne i regionalne razine vlasti trajao je sve do 2011. godine. Regionalizacija je ispunila očekivanja EU od kohezijske politike prije pridruživanja, te je oformljeno 14 samoupravnih regija (1999.), no ipak premalih u odnosu na NUTS klasifikaciju. Državna i regionalna struktura dio su istog organizacijskog okvira te uloga regionalne Češke vlasti nije snažno izražena, uz posebno ograničenje financijskih kapaciteta (Palne Kovacs, 2018). Na NUTS 2 razini, prema Eurostatu (NUTS 2021), Češka ima definiranih osam NUTS 2 regija.

U **Mađarskoj** je centralizacija nasljeđe staro više od tisuću godina, a početak decentralizacije prekinut je zakonskim reguliranjem lokalne samouprave (90-ih). Statusi sela u grad, mijenjani su eksponencijalno (danas više od 300, a tek 200 ima funkcije grada). Županijska uprava izgubila je dio autoriteta (uslijed zakona), a politički i pravni status županija paraliziran je zajedno s legitimitetom. Novi model 'gradovi s županijskom ulogom', dodijeljenim autoritetom obavljanju županijske funkcije unutar svojih gradova - slabljenje sustava regionalne samouprave.

Ideja *političke regionalizacije*¹⁶⁶ (sredina 90-ih) temeljena na potrebi korištenja strukturnih fondova EU. Stvoreno je sedam NUTS 2 regija, a zakonodavni okvir o regionalnom razvoju reguliran 1996., no bez značajnijih promjena u regionalnom upravljanju sve do 2010. Novi ustav i zakon samouprave usvojeni su 2011. godine. Institucije regionalnog razvoja maknute su s obje razine i županijske i NUTS 2 regije, a apsorpcija kohezijskih resursa odvija se putem snažno centraliziranog upravljanja – potvrda daljnjeg postojanja izražene centralizacije (Palne Kovac, 2018). Danas je u Mađarskoj definirano osam NUTS 2 regija (Eurostat, NUTS 2021).

U **Poljskoj** korijeni troslojne uprave sežu još u srednji vijek. Tijekom tranzicije postignute su promjene u području lokalne samouprave. Uvedeno je nekoliko decentraliziranih tijela (1994. - 1997.), ali ne i stvarna decentralizacija, a nova teritorijalna reforma provedena je tijekom 1999. godine. Regionalizacija je inicirana od gore prema dolje, okarakterizirana modernizacijom i razvojem ciljeva politike. Produblivanje regionalnih razlika zahtijevalo je implementaciju i realizaciju regionalizacije, kojoj je cilj bio osnažiti gradove što se provodi zakonodavnim okvirom (1998.). Reforme su zabilježile značajnu lokalnu podršku u odnosu na druge zemlje srednje i istočne Europe. Ipak, upravljanje fondom bilo je centralizirano. No, sustav ugovora regionalnog planiranja pomogao je decentralizaciji glede načina raspodjele fondova i kompetencija između središnje vlade i regija. EU kohezijska politika imala je iznimno važnu ulogu stvaranja regija za samoupravne jedinice, a regije imaju odlučujuću ulogu u programskom razdoblju kohezijske politike 2014. - 2020. Regionalizacija u Poljskoj dogodila se kao relativno dosljedan proces političke decentralizacije (Palne Kovac, 2018). Trenutno je oformljeno 17 NUTS 2 regija (Eurostat, NUTS 2021).

Etnička i geografska raznolikost i fragmentacija **Rumunjske**, dovela je do ogromnih raznolikosti u teritorijalnoj podjeli tijekom povijesti. Nakon tranzicije, predstavljen je novi upravni zakon, no općine su ostale snažno integrirane, a upravna podjela izvršena na 42 županije. Novi ustav (2003.) proglasio je autonomiju regionalnih samouprava, a proces regionalizacije započeo procesom priprema za pristupanje EU: zakonodavna reforma (1998. - 1999.), stvoreno osam NUTS 2; novi zakon regionalne politike (2004.). Ovih osam NUTS 2 regija, nisu postale geografski niti institucionalni okvir regionalne kohezije, a regije nisu imale mogućnost koristiti vlastite operativne programe. Ministarstvo regionalnoga razvoja oformljeno je 2007., a regionalne razlike su dodatno produbljene – samo 10 od ukupno 41 županije imale su BDP koji prelazi 100 % nacionalnog prosjeka. Pokreti

¹⁶⁶ Politička regionalizacija temeljila se na ideji zamjene županija regijama. Isto naime, nije u skladu s prepoznavanjem potreba države, nego u želji praćenja drugih država.

političke regionalizacije (2011.) nisu ostvarile uspjeh, niti u regionalizaciji (osam NUTS 2 regija), niti u decentralizaciji (kulturne i etničke napetosti unutar zemlje i između političkih stranaka nisu je omogućavale) (Palne Kovac, 2018). Stoga je trenutno također osam NUTS 2 regija (Eurostat, NUTS 2021).

Administrativne reforme sporo su se provodile u novoosnovanoj **Slovačkoj**¹⁶⁷, pri čemu se težilo osnivanju institucionalnog sustava, ali i identiteta nacionalne države. Samoupravna autonomija (1990.), ali i teritorijalna administrativna razina podvrgnute su značajnijim strukturnim reorganizacijama 1996. godine. Slovačka je podijeljena na općine, osam velikih administrativnih regija i 79 distrikta/okruga kojima je dan samoupravni status; 1998. provedena je reforma javne uprave; 2004. izvršena je teritorijalna reforma, čime je ukinuto 79 distrikta/okruga, a ovlasti su dodijeljene osam administrativnih regija *kraje*, zajedno s financijskom decentralizacijom razine *kraj* – koja je postupno jačala što se očitovalo boljom suradnjom pojedinih razina i pozitivnim utjecajem u suradnji i pregovorima sa središnjom vlasti. *Kraje* su bila osnova za formiranje četiri NUTS 2 regije, dok se NUTS 3 razina sastojala od osam NUTS 3 regija. Pristupom u EU, znatna težina odlučivanja podrazumijevala je donošenje odluka na NUTS 3 razini, iako je NUTS 2 razina ona koja bi trebala biti osnova prilikom pregovaranja u EU. Prilikom priključenja EU apsorpcijski kapacitet kohezijskih fondova djelovao je snažno centraliziranim upravljačkim modelom, a u razdoblju 2007. - 2013., *kraje* nisu zabilježile jednako vrijednu razinu suradnje unutar NUTS 2 regionalnog okvira (Palne Kovac, 2018). Trenutno su u Slovačkoj četiri NUTS 2 regije (Eurostat, NUTS 2021).

Slovenija¹⁶⁸ se i dalje smatra centraliziranim nacionalnim gospodarstvom. Teritorijalna veličina pruža mogućnost povezanosti, ali i poteškoće provođenja srednje razine upravljanja. Slovenski Ustav osigurao je autonomiju samouprave općinama, no povećan je njihov broj. Lokalna razina dodatno je podijeljena te naglašena centralizacijom. Sličnost s drugim zemljama očituje se u nedovoljnoj razvijenosti fiskalne decentralizacije. Kako bi se osiguralo upravljanje srednje razine osnovano je 58 administrativnih jedinica u sastavu ministarskih odjela - pokazali su se kao nedovoljno stabilni da bi osigurali koordinirani model središnje kontrole. U želji

¹⁶⁷ Detaljno o implementaciji i provedbi regionalne politike u Sloveniji i Slovačkoj, vidjeti više u: Maleković, S.; Puljiz, J.; Keser, I. (2018). *Utjecaj kohezijske politike na regionalnu politiku i razvoj Hrvatske*. Institut za razvoj i međunarodne odnose. Zagreb. <http://polocro28.irmo.hr/wp-content/uploads/2018/07/PP-Utjecaj-Kohezijske-politike-na-regionalnu-politiku-i-razvoj-Hrvatske.pdf> (pristupljeno 7. lipnja 2020.).

¹⁶⁸ Pogledati izvor: Maleković, S.; Puljiz, J.; Keser, I. (2018). *Utjecaj kohezijske politike na regionalnu politiku i razvoj Hrvatske*. Institut za razvoj i međunarodne odnose. Zagreb. <http://polocro28.irmo.hr/wp-content/uploads/2018/07/PP-Utjecaj-Kohezijske-politike-na-regionalnu-politiku-i-razvoj-Hrvatske.pdf> (pristupljeno 7. lipnja 2020.).

prilagodbe EU-u želi se ojačati središnja razina, radi strukturnih fondova. Institucionalno reguliranje regionalne politike definirano zakonom (1999.), izmijenjeno (2005). uz modifikaciju NUTS klasifikacija, pri čemu su oformljene dvije NUTS 2 regije (Palne Kovac, 2018). Trenutno Slovenija ima dvije NUTS 2 regije (Eurostat, NUTS 2021).

4.3.6. Regionalna uspješnost i konkurentnost NUTS 2 regija u zemljama srednje i istočne Europe

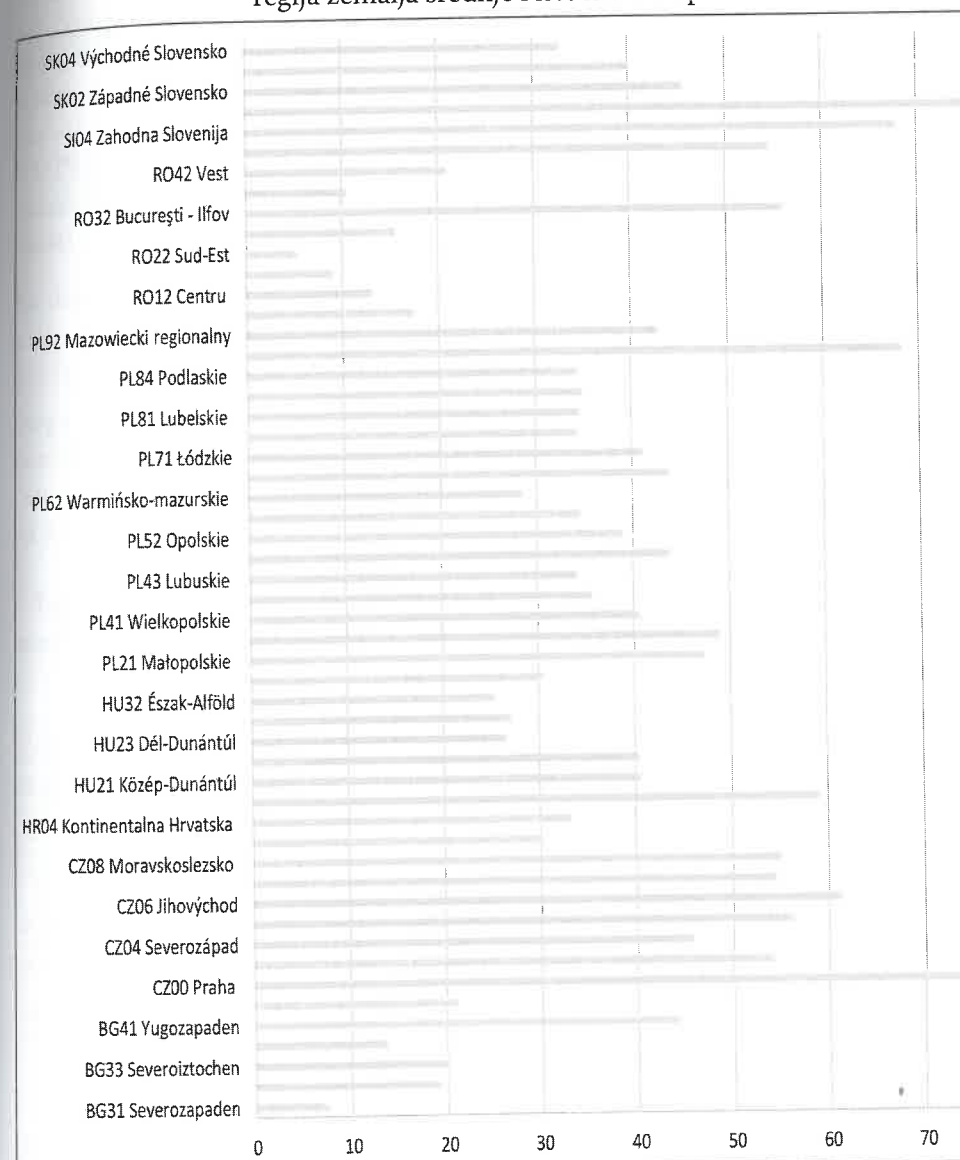
Problematika istakuta za pojedina nacionalna gospodarstva zemalja srednje i istočne Europe, a koje su ujedno i članice Europske unije, može se potkrijepiti i *Regionalnim indeksom konkurentnosti*¹⁶⁹. Mjerenjem se pruža uvid u pozicioniranje temeljeno na konkurentnosti regija – na razini NUTS 2 regija – a koja može pripomoći prilikom stvaranja privlačnog i održivog okruženja za poslovanje poduzeća, kao i rad i život stanovnika (Europska komisija. *Europski regionalni indeks konkurentnosti 2020*). Rezultati 2016. godine, slični su onima iz 2013. godine te je očit policentrični model u kojemu su jaka područja glavnih gradova i metropola glavni pokretači konkurentnosti te se u većini regija sjeverozapadne Europe primjećuju učinci prelijevanja koji su znatno manje izraženi u istočnim i južnim regijama Europske unije. Važan zaključak proizlazi i iz činjenice kako brojni slučajevi govore i o visokim razinama odstupanja unutar zemlje uslijed boljih rezultata regije glavnoga grada u usporedbi s ostalim regijama u zemlji (Europska komisija. *Europski regionalni indeks konkurentnosti 2019. 2020*)¹⁷⁰. Stoga se u nastavku donosi grafički prikaz NUTS 2 regija prema indeksu konkurentnosti 2019. godine (grafikon 2) u izabranim zemljama srednje i istočne Europe (Bugarska, Češka, Hrvatska, Mađarska, Poljska, Slovačka, Slovenija i Rumunjska). Dakle, veliki je nesklad primjetan u većini izabranih zemalja kada je pitanje postojećih razlika regije koja ujedno obuhvaća i glavni grad, dok su određene regije iznimno niskog stup-

¹⁶⁹ Pojedina istraživanja propituju sličnosti i različitosti u konkurentnosti među EU NUTS 2 regijama, o čemu vidjeti više u: Massimo, A.; Gaeta, G. L.; Marani, U. (2018). *Similarities and Differences in Competitiveness Among European NUTS2 Regions: An Empirical Analysis Based on 2010. - 2013. Dana*. Springer Science+Business Media B.V., part of Springer Nature 2018. *Aria2019_Article_Similarities AndDifferencesInCo.pdf* (pristupljeno 4. siječnja 2021.).

¹⁷⁰ Rezultati pojedinih NUTS2 regija određene zemlje dostupni su osim na Europska komisija, *Europski regionalni indeks konkurentnosti (2019)*. https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/work/rci_2019scorecards.pdf (pristupljeno 5. siječnja 2021.), također i na Europska komisija. *Europski regionalni indeks konkurentnosti 2019. (2020)*. <https://cohesion-data.ec.europa.eu/stories/s/Regional-Competitiveness-Index-2019/363v-4uq6/> (pristupljeno 24. svibnja 2020.). Za nacionalna gospodarstva i na *Competitiveness index of Central and Eastern European Countries in 2019*. <https://www.statista.com/statistics/1087335/cee-competitiveness-index/> (pristupljeno 4. siječnja 2021.).

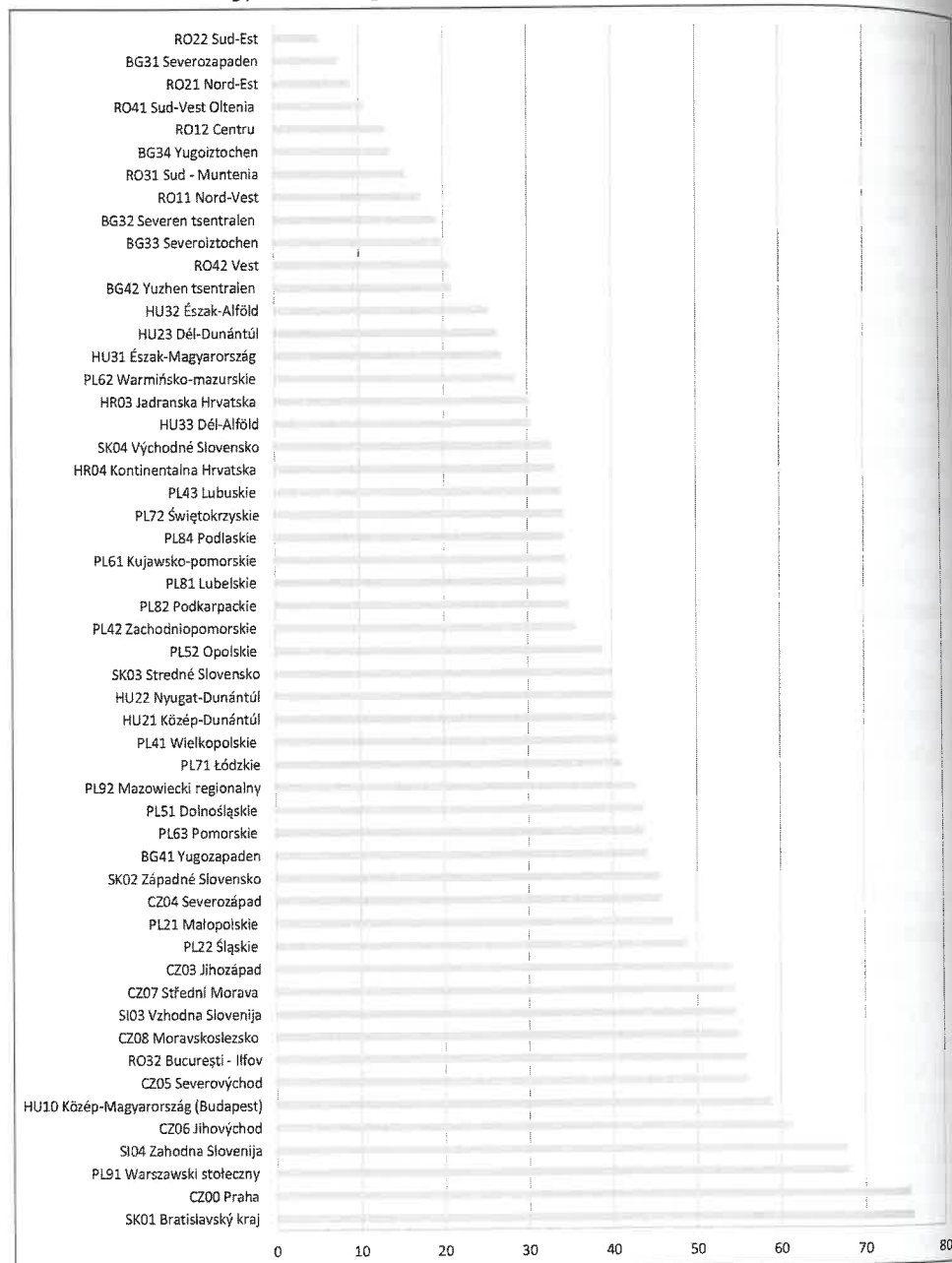
nja razvijenosti. Kako bi se prema navedenom kriteriju indeksa konkurentnosti izvršilo rangiranje NUTS 2 regija u izabranim zemljama srednje i istočne Europe prema uspješnosti, izrađen je i dodatan grafički prikaz (grafikon 3).

Grafikon 3. Regionalni indeks konkurentnosti NUTS 2 regija zemalja srednje i istočne Europe

Izvor: Autorova izrada prema Europska komisija, *Europski regionalni indeks konkurentnosti (2019)*. https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/work/rci2019_scorecards.pdf (pristupljeno 5. siječnja 2021.).

Grafikon 4. Rangiranje NUTS 2 regija zemalja srednje i istočne Europe prema uspješnosti regionalnog indeksa konkurentnosti

Izvor: Autorova izrada prema Europska komisija. Europski regionalni indeks konkurentnosti (2019). https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/work/rci2019_scorecards.pdf (pristupljeno 5. siječnja 2021.).

Uvidom u grafički prikaz rangiranja, najlošiji rezultat prema regionalnom indeksu konkurentnosti 2019. godine ostvarila je NUTS 2 regija Sud-Est smještena u Rumunjskoj. Bitno je naglasiti kako se među 25 % najneuspješnijih NUTS 2 regija prema regionalnom indeksu konkurentnosti 2019. godine, našlo čak sedam NUTS 2 regija iz Rumunjske (Sud-Est, Nord-Est, Sud-Vest Oltenia, Centru, Sud-Muntenia, Nord-Vest, Vest), te pet NUTS 2 regija z Bugarske (Severozapaden, Yugoiztochen, Severen tsentralen, Severoiztochen, Yuzhen tsentralen). U 25 % najrazvijenijih prema regionalnom indeksu konkurentnosti iz 2019. godine upisale su se slovačka i češka NUTS 2 regija, Bratislavsky kraj (75,96) te Praha (75,61). Među NUTS 2 regijama koje su ostvarile regionalni indeks konkurentnosti manji od 50 % nalazi se njih 41, dok je samo 12 NUTS 2 regija čiji je regionalni indeks konkurentnosti viši od 50 % (grafikon 4).

Za definiranja stanja regionalnog razvoja zemlja, a zatim i odgovarajuće regionalne politike određenoga nacionalnoga gospodarstva, iznimno važan pokazatelj predstavljaju prisutni rasponi razlika - u ovom slučaju na NUTS 2 i NUTS 3 razini.

Stoga se u nastavku (tablica 25), najprije donose rezultati razlika unutar zemalja srednje i istočne Europe u 2018. godini prema NUTS 2 regionalnom bruto domaćem proizvodu *per capita* prema standardu kupovne moći u postotku u odnosu na prosjek EU 27.

Tablica 25. Rasponi razlika prema BDP per capita prema standardu kupovne moći u odnosu na prosjek EU 27 (u %) NUTS 2 razine (2018.)¹⁷¹, zemlje srednje i istočne Europe

Zemlja	Minimalna vrijednost	Maksimalna vrijednost	Maks./min. vrijednost
Bugarska	34	83	2,44
Češka	64	192	3
Hrvatska	61	64	0,95
Mađarska	46	145	3,15
Poljska	48	156	3,25
Rumunjska	42	152	3,61

¹⁷¹ Za prikaz razlika NUTS 2 razine prema pokazatelju BDP *per capita* prema standardu kupovne moći u odnosu na prosjek EU 27 (u %) korištena je 2018. godina, obzirom kako je to posljednja dostupna godina za NUTS 2 razinu, u trenutku istraživanja. Za NUTS 3 razinu je posljednja dostupna godina za sve regije izabranih zemalja 2017. godina za isti pokazatelja - BDP *per capita* prema standardu kupovne moći u odnosu na prosjek EU 27 (u %) pri čemu je u obzir uzeta posljednja dostupna godina.

Zemlja	Minimalna vrijednost	Maksimalna vrijednost	Maks./min. vrijednost
Slovačka	53	173	3,26
Slovenija	72	105	1,45

Izvor: Autorova izrada prema Eurostat. Database, Regional Statistics by NUTS Classification. Gross domestic product indicators. Regional gross domestic product (PPS per inhabitant in % of the EU 27 (from 2020) by NUTS 2 regions <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tgs00006/default/table?lang=en> (pristupljeno 6. siječnja 2021.).

Uvidom u rezultate tablice 25 moguće je izvesti nekoliko zaključaka:

- uočljivo je kako većina zemalja srednje i istočne Europe na NUTS 2 razini bilježi razlike od oko tri puta (Češka, Mađarska, Poljska, Rumunjska, Slovačka);
- Republika Hrvatska u odnosu na preostale zemlje ima najmanji nesklad u razvijenosti - što ukazuje na potrebu propitivanja ustrojstva NUTS 2 regija¹⁷² za koje je evidentno kako nisu kreirane prema pravovaljanom principu uvažavanja mogućnosti povlačenja sredstava obzirom na stupanj razvijenosti. Shodno tomu je u određenim slučajevima, osim na NUTS 2 razini, potrebno propitati postojeće razlike i na razini administrativno ustrojjenih jedinica;
- U konkretnom primjeru Republike Hrvatske, a uvažavajući razlike koje Republika Hrvatska bilježi na županijskoj razini¹⁷³, potrebno je propitati sljedeće:
 - način oformljenih NUTS 2 regija, pri čemu se u slučaju Republike Hrvatske podjelom na dvije NUTS 2 regije, nerazvijenim dijelovima Republike Hrvatske nije omogućilo dovoljno povlačenje sredstava;
 - potrebno je propitati razlike između glavnih gradova oformljenih kao NUTS 3 regija/područja oko glavnih gradova koje uglavnom imaju najviše vrijednosti u odnosu na periferna područja, budući predstavljaju ona koja zauzimaju najmanju razinu razvijenosti;
 - radi usporedivosti, propitati razlike i na nižim razinama - NUTS 3 razinama - u izabranim zemljama srednje i istočne Europe (tablica 26).

¹⁷² Ova podjela bila je važeća sve do kraja 2020. godine, a od 1. siječnja 2021. godine na snazi je klasifikacija na četiri NUTS 2 regije: Panonska Hrvatska, Jadranska Hrvatska, Grad Zagreb i sjeverna Hrvatska. Vidjeti više na: Eurostat. NUTS 2021. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/nuts/background> (pristupljeno 4. veljače 2021.).

¹⁷³ Za više podataka i pokazatelja, kojima se utvrđuje razlike unutar Republike Hrvatske, vidjeti poglavlje 5.

Tablica 26. Rasponi razlika prema BDP-u po stanovniku prema standardu kupovne moći u odnosu na EU 28 na NUTS 3 razini u 2017. godini u izabranim zemljama srednje i istočne Europe

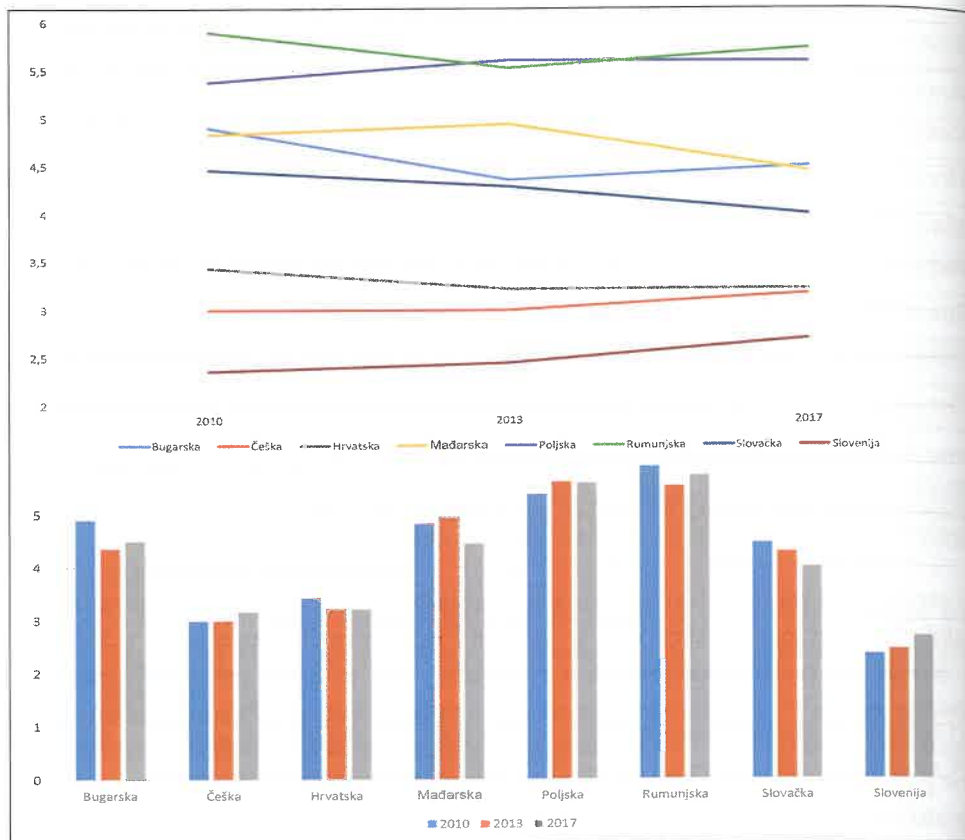
Zemlja	Minimalna vrijednost	Maksimalna vrijednost	Maks./min. vrijednost
Bugarska	12	54	4,50
Češka	41	130	3,17
Hrvatska	22	71	3,22
Mađarska	20	89	4,45
Poljska	22	123	5,59
Rumunjska	15	86	5,73
Slovačka	32	128	4,00
Slovenija	37	100	2,70

Izvor: Eurostat, Gross domestic product (GDP) at current market prices by NUTS 3 regions, Euro per inhabitant in percentage of the EU 27 (from 2020) average https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/NAMA10R3GDPcustom_426880/default/table?lang=en (pristupljeno 7. siječnja 2021.).

U usporedbi s izabranim zemljama srednje i istočne Europe najveći raspon razlika zabilježen je u Rumunjskoj, dok je najmanji raspon razlika zabilježen u Sloveniji. Što se tiče razlika zabilježenih u Hrvatskoj, one su ispod prosjeka¹⁷⁴ za 2017. godinu na NUTS 3 razini zemalja srednje i istočne Europe. Praćenje promjena u razlikama na razini NUTS 3 regija u nešto dužem periodu, uz osvrt na tri referentne godine 2010., 2013. i 2017. godine, moguće je vidjeti na sljedećem grafikonu (grafikon 5).

¹⁷⁴ Prosjek razlika navedenih zemalja srednje i istočne Europe za 2017. godinu iznosi 4,17.

Grafikon 5. Rasponi razlika prema BDP-u po stanovniku prema standardu kupovne moći u odnosu na EU 27 na NUTS 3 razini u 2010., 2013. i 2017. godini u izabranim zemljama srednje i istočne Europe

Izvor: Autorova izrada prema Eurostatu, Gross domestic product (GDP) at current market prices by NUTS 3 regions. Euro per inhabitant in percentage of the EU 27 (from 2020) https://ec.europa.eu/eurostat/databro_wser/view/NAMA_10R_3GDP__custom_426880/default/table?lang=en (pristupljeno 7. siječnja 2021.).

Promjene razlika u izabranim godinama nisu značajno promijenjene, uglavnom je riječ o manjem rastu ili padu. Ipak je pozitivne pomake potrebno posebno istaknuti te naglasiti kako je do pada razlika došlo u Hrvatskoj, Slovačkoj i Mađarskoj, dok je rast zabilježen u Sloveniji te Češkoj. Izdvojene preporuke koje bi zemlje srednje i istočne Europe trebale slijediti (Dyba, Loewen, Looga, Zdražil, 2018), a koje su sve obuhvaćene i sadržajem ove knjige, odnose se na sljedeće:

- ciljane i prilagođene politike određenom mjestu i problemu područja, regije ili lokalne zajednice

- višerazinsko djelovanje (engl. *multi-level*) te uključivanje različitih aktera (javnih, privatnih, nevaldinih organizacija)
- proaktivan pristup spram potencijala – usmjerenost na endogenu lokalnu imovinu i znanje, a ne reagiranje na probleme temeljeno na egzogenim ulaganjima i transferima
- u nadolazećem razdoblju prijeko je potrebno razvijati institucijske i političke stavove karakteristične za svaku regiju. Stajalište bi trebalo biti stabilno i učinkovito te bez vanjskih sredstava, obzirom na mogućnost prestanka ili nedodjeljivanje određenih sredstava. Institucije bi također morale biti učinkovite (organizacije i propisi) kao i alternativni izvori financiranja novih razvojnih projekata (javnoprivatna partnerstva, financijske institucije i dr.) te strategije za održavanje infrastrukture izgrađenih objekata i kapaciteta stečenih nakon integracije u EU (Dyba, Loewen, Looga, Zdražil, 2018).

Glavni je problem Europe, ali i Europske unije s naglaskom na zemlje srednje i istočne Europe, gubitak stanovništva uslijed mehaničkog kretanja, ali i posljedica prirodnog kretanja stanovništva, tj. posljedice demografskih faktora, promjenjivih tijekom vremena – živorođenih i umrlih, prirodnog prirasta i migracijskog salda. Osnovni rezultat ovako zabilježenih procesa progresivno je starenje stanovništva (Brandmüller i Önnersfors. *Eurostat regional yearbook 2016*: 250). I ostali autori naglašavaju problem dobi stanovnika prema medijanu, ističući kako se u 2019. godini starosna dob povećala u odnosu na 2010. godinu i to gotovo u svim trenutno promatranim zemljama srednje i istočne Europe (Obadić, Pavković i Marošević, 2020). Projekcija dobi prema medijanu za razdoblje do 2050. godine (*Eurostat. Ageing Europe 2019*), unutar EU 28 bilježi najveće povećanje u Slovačkoj i to za čak 12,6 godina. Među drugim zemljama EU 28, a prema projekciji Eurostata do 2050. godine, povećanja medijana prema dobi, i to u kategoriji medijana prema dobi iznad 50 godina očekuje se: u Italiji (52,2), Hrvatskoj (51,3), Litvi (50,9) i Bugarskoj (50,7). Dakle, u čak dvije zemlje srednje i istočne Europe se, sukladno projekciji do 2050. godine, očekuje kako će polovica ukupnog stanovništva biti starija od 50 godina. I unutar konteksta starenja stanovništva određene zemlje može se govoriti o regionalnim neravnotežama – uslijed povećanog udjela starijeg stanovništva i demografskih promjena.

Heffner, Klemens i Solga (2019), naglašavaju promptnu reakciju donositelja odluka za poduzimanjem konkretnih prijedloga i rješenja kojima bi se aktiviralo starije stanovništvo¹⁷⁵. Stoga je od iznimne važnosti, kreirati potencijale za aktivno sta-

¹⁷⁵ O aktivnom starenju stanovništva i pokazateljima aktivnog starenja stanovništva s konkretnim primjerima pojedinih zemalja, vidjeti u izvoru: Zaidi, A.; Harper, S.; Howsw, K; Lamura,

renje stanovništva. Prema European Commission i izvješću UNECE (2013), meritum aktivnog starenja podrazumijeva mogućnost uključivanja u gospodarstvo i društvo, kao i poticanje na brigu o samome sebi. U kvantitativnom izrazu aktivno se starenje izražava indeksom aktivnog starenja (engl. *Active Ageing Index, AAI*), a koji je prema Obadić, Pavković i Marošević, 2020: 168; prema UNECE, 2019: 10), sastavljen od 22 indikatora, grupiranih u četiri kategorije – zaposlenost, društvena uključenost (engl. *Participation in society*), neovisnost, zdravlje i sigurnost življenja, kapaciteta i omogućavajućeg okruženja za aktivno starenje.

Ostvareni indeksi aktivnog starenja u zemljama EU¹⁷⁶ (tablica 27), pripadaju jednoj od četiri moguće kategorizacije, tj. klastera (Obadić, Pavković, Marošević, 2020: 170; prema UNECE 2019: 22):

- prvi klaster – uključuje 10 istočnoeuropskih zemalja i mediteranske zemlje – Bugarsku, Hrvatsku, Grčku, Mađarsku, Italiju, Poljsku, Rumunjsku, Slovačku, Sloveniju i Španjolsku;
- drugi klaster – uključuje šest zemalja koje su geografski smještene na dvije strane – zapadna kontinentalna Europa (Austrija, Belgija, Francuska i Luksemburg) i dvije mediteranske zemlje Europske unije (Cipar i Malta);
- treći klaster - uključuje sedam zemalja - neke od baltičkih zemalja (Estonija, Latvija, Litva) i kontinentalne zemlje članice (Češka, Njemačka) te Irska i Portugal;
- četvrti klaster - uključuje pet zemalja – nordijski klaster, koji uključuje tri skandinavske zemlje (Danska, Finska i Švedska) te Nizozemska i Ujedinjeno Kraljevstvo.

G.; Perek-Bialas, J. (2018). *Building Evidence for Active Ageing Policies*. Active Ageing Index and Its Potential. Springer Nature.

¹⁷⁶ O razlikama Indeksa aktivnog starenja u istočnoeuropskim zemljama, na primjeru Poljske i Češke. Vidjeti u: Karpinska, K. (2018). U: Zaidi, A.; Harper, S.; Howse, K.; Lamura, G.; Perek-Bialas, J. (ur). *Building Evidence for Active Ageing Policies*. Active Ageing Index and Its Potential. Springer Nature. 193-210. str.

Tablica 27. Zemlje EU prema 2018 indeksu aktivnog starenja (engl. *2018 Active Ageing Index*), u ukupnoj vrijednosti i prema pojedinoj kategoriji

Zemlja	Zaposlenost	Društvena participacija	Neovisnost, zdravo i sigurno življenje	Kapacitet i omogućavajuće okruženje	Ukupni bodovi	Klasteri
Bugarska	30.5	9.7	67.6	55.9	32.0	1
Grčka	20.6	11.8	67.9	50.0	28.1	1
Španjolska	25.7	16.2	75.1	59.7	34.1	1
Hrvatska	21.2	15.8	69.0	49.4	29.7	1
Italija	28.0	17.3	69.9	55.9	34.0	1
Mađarska	27.5	11.6	67.9	51.0	30.7	1
Poljska	26.5	13.1	71.6	52.7	31.5	1
Rumunjska	28.9	13.6	65.9	44.6	30.4	1
Slovenija	21.3	15.7	70.2	55.5	31.0	1
Slovačka	26.3	16.1	74.3	52.9	32.8	1
Austrija	27.2	18.8	78.3	60.0	35.9	2
Belgija	23.8	27.0	74.1	62.8	37.7	2
Cipar	30.8	19.4	72.6	54.9	35.8	2
Francuska	26.9	26.2	73.8	62.2	38.4	2
Luksemburg	20.2	23.8	74.9	62.2	35.3	2
Malta	25.6	20.9	71.5	60.5	35.5	2
Češka	34.2	16.2	71.5	58.7	36.5	3
Estonija	44.5	14.3	69.0	53.2	38.1	3
Irska	35.4	18.8	73.6	63.2	39.0	3
Njemačka	39.4	15.9	74.1	63.6	39.5	3
Latvija	37.9	17.8	61.6	50.2	35.7	3
Litva	37.9	11.1	67.2	48.5	33.6	3
Portugal	33.4	11.9	71.7	54.2	33.9	3
Danska	40.6	21.7	75.5	66.6	42.7	4
Finska	35.7	22.6	75.7	63.1	40.6	4
Nizozemska	36.3	26.6	74.2	64.7	42.4	4
Švedska	45.4	26.0	76.9	71.2	46.9	4
Velika Britanija	39.3	20.7	75.5	63.9	41.3	4
EU prosjek	31.1	17.9	71.8	57.5	35.8	

Izvor: UNECE (2019). 2018 Active Ageing Indeks. https://www.unece.org/fileadmin/DAM/pau/age/Active_Ageing_Index/Stakeholder_Meeting/ACTIVE_AGEING_INDEX_TRENDS_2008-2016_web_cover_reduced.pdf (pristupljeno 20. veljače 2020.).

Evidentno je kako se zemlje srednje i istočne Europe nalaze u prvom klasteru, dok se samo Češka kao zemlja područja srednje i istočne Europe, nalazi u trećem klasteru, uzimajući u obzir ostvareni indeks aktivnog starenja. Zemlje prvog klastera, u kojemu se nalazi i Republika Hrvatska, suočavaju se s velikim izazovima društvenog sudjelovanja te imaju značajno izražene niske stope u vidu stope zaposlenosti te visoke, ali i dalje ispod prosjeka stope u kategorijama neovisnosti, zdravlja i sigurnosti življenja te kapacitetu i omogućavajućem okruženju za aktivno starenje. Prema izvoru UNECE, zemlje koje su dijelom četvrtog klastera ostvaruju visoki BDP po stanovniku te visoku razinu ostvarenog indeksa aktivnog starenja, dok zemlje koje su dijelom prvog klastera imaju nisku razinu društvene participacije i nisku stopu zaposlenosti, ostvaruju nisku razinu BDP po stanovniku i indeksa aktivnog starenja (Obadić, Pavković, Marošević, 2020: 171; prema UNECE 2019: 55). Stoga je nužno promicati politike kojima bi se stanovnicima omogućila aktivna participacija i angažman u njihovoj lokalnoj sredini i zajednici.

4.4. Zaključak

Regionalne razlike ili neravnoteže moguće je definirati kao razlike u ekonomskoj uspješnosti i ostvarenja blagostanja, ali i u nešto širem smislu, kao razlike u kvaliteti života, blagostanja i životnom standardu osoba koje žive i rade na različitim mjestima. Naglasak bi trebao biti usmjeren na postojanje razlike u dobrobiti ili blagostanju kao i drugim aspektima života regionalne razine. Regionalne neravnoteže moguće je promatrati kao stanje ili kao proces, ali uz pozitivne i negativne učinke, tj. snage i slabosti stvorene kao dijelovi regionalnih razlika. Postojanje neravnoteže navodi se kada se bilježe odstupanja u određenim pokazateljima – ekonomskim, društvenim i drugim kategorijama važnim u svakodnevnom životu i radu pojedinca/stanovništva – nezaposlenost, BDP *per capita*, dohodak, demografski potencijal i trendovi, obrazovanost populacije i drugih. Neposredno prije davanja preporuka smanjenju regionalnih razlika, najprije je potrebno definirati uzroke njihove pojave, a moguće ih je klasificirati prema sljedećim kategorijama:

- Društvene – populacija i kvaliteta života
- Ekonomske – ekonomski te stupanj razvojnog potencijala
- Prostorne – geografski, prirodni i tehnički uvjeti, tržišne i obrazovne usluge te kvaliteta života i prirodni okoliš.

Među brojnim dodatnim uzrocima javljaju se primjerice, lokacijski faktori, količina i kvaliteta ljudskog i društvenog kapitala, veličina gospodarstva, infrastruktura, nedovoljna iskorištenost potencijala, u nedovoljnoj mjeri i primjereno korištenje i obuhvaćanje prirodnog i geografskog okruženja, ekonomske osnove i kompa-

rativne prednosti. Među brojnim pozitivnim učincima generiranim ostvarenim ujednačenim razvojem, dvije perspektive su ključne:

- Pravo ljudi na kvalitetu života u svim dijelovima zemlje – obrazovanje, zdravstveni sustav, poslovne prilike, i dr.
- Ostvarenje gospodarstva i razvoja gospodarstva može počivati na zdravim temeljima samo u slučaju ujednačenog razvoja. Naime, ekonomski rast kod razvijenih zemalja vodi smanjenju regionalnih razlika te boljoj mreži prilikom provedbe regionalne politike – bolja decentralizacija i regionalizacija, dok se kod zemalja u razvoju generira povećanje regionalnih razlika jer centralne regije osjete pozitivne učinke ekonomskog rasta, koje izostaju u perifernim regijama što dovodi do povećanja razlika. Ipak, potrebno je naglasiti kako razvijenost određene zemlje nikako ne prejudicira postojanje potpune ravnoteže.

Među mogućim instrumentima smanjenja regionalne neravnoteže nalazi se politika, državne intervencije, decentralizacija, regionalizacija, ulaganje u obrazovanje te na taj način i promicanje ljudskog kapitala, aktivna participacija i generiranje civilnog društva, inovativnost i institucije te drugi endogeni elementi. Učestalo se za redefiniranje neravnoteža koristi regionalna politika. Regionalna (kohezijska) politika EU predstavlja glavnu investicijsku politiku Europske unije, za koju se izdvaja oko trećine ukupnog proračuna Europske unije. Usmjeren je potporama otvaranja radnih mjesta, poslovne konkurentnosti, gospodarskom rastu, održivom razvoju i podizanju kvalitete života u regijama i gradovima Europske unije. Naziv kohezijska proizlazi iz općeg cilja usmjerenog osnaživanju dijelova ekonomske, socijalne i teritorijalne kohezije u regijama koje su prihvatljive za potporu, pri čemu su usmjerene sljedećim područjima:

- *Ekonomska i socijalna kohezija* očituje se u poticanju konkurentnosti, održivog razvoja i generiranje bolje kvalitete života, dok se *teritorijalna kohezija* odnosi na povezivanje regija radi korištenja dostupnih snaga i kapaciteta u želji izgradnje inovativnih rješenja u cilju promicanja zajedničkih interesa i ciljeva.

Regionalna politika EU utemeljena je na šest principa - koncentracija, koordinacija, partnerstvo, supsidijarnost, programiranje i dopunjavanje. Regionalna politika EU se primjenjuje u regijama državama članica koje bilježe zaostalost u razvoju, regijama država članica izraženih ekonomskih i socijalnih posljedica strukturnog prilagođavanja stare industrije, regijama država članica posebne problematike geografskog, ekonomskog i socijalnog područja, regijama država kandidata za članstvo te onih koje su podnijele kandidaturu za članstvo. Ovdje se ubrajaju i

pogranične ili slične regije koje su na granici s EU obzirom da se vodi računa o potencijalnom prelijevajućem učinku iz jedne regije/nacionalnog gospodarstva u drugo.

Obzirom na različitost prirodnih, povijesnih, ljudskih i drugih (infrastrukturnih) komponenata određenog područja, nemoguće je koristiti jedinstvene politike (engl. *one-fits-all*) za reduciranje postojeće neravnoteže, ali i ostvarenja konkurentnosti. Stoga je nužno koristiti prilagođene regionalne politike, a prema zahtjevima specifičnih područja te postojećim resursima i politikama koje na raspolaganju stoje nositeljima ekonomske politike. Obično su regije koje ostvaruju niže razine razvoja određene kao regije koje zaostaju u razvoju (engl. *regions lagging behind*). Nadasve su primjetne i regije koje zaostaju u razvoju, a koje se karakteriziraju kao regija sporog rasta (engl. *low-growth region*) ili regija niskog dohotka (engl. *low-income region*). Stoga je i u slučaju detektiranja o kojoj je regiji riječ, bitno naglasiti kako u *low-growth* regijama iznimna važnost leži u kvaliteti vlade te su glavni izazovi politike i strategije, dok je kod *low-income* regija potrebna dugoročna održivost puta rasta kako bi se spriječio ponovni ulazak u razvojnu putanju niskog rasta.

Provedba suvremene regionalne politike vezana je uz izazove stvaranja regionalne ekonomske politike usmjerene globalnom razvoju, ali na regionalnoj razini. Kako je nacionalni i međunarodni razvoj u novije vrijeme uvjetovan brzinom razvoja pojedinih regija, strategije regionalnog ekonomskog razvoja imaju ključnu ulogu. Važnost strategija regionalnog ekonomskog razvoja počivaju na preusmjeravanju s komparativnih na konkurentne prednosti te važnosti nematerijalne imovine. Kako se regionalna politika primjenjuje u dinamičnoj okolini, učestale pozitivne promjene nužne su kako bi se održavao potreban kontinuitet razvoja. Stoga se vrlo često govori i o potrebi promjenjenih koncepata primjene regionalne politike, s naglaskom na ulaganja u obrazovanje, informacijsko-komunikacijsku tehnologiju, transfer znanja, uključivanje inovacija za temelje poslovanja i druge.

Regionalna politika primjenjuje se na regionalnom području EU određenom NUTS klasifikacijom, pri čemu je regionalna razina definirana NUTS 2 klasifikacijom. Dakle, na razini EU primjenjuje se (zajednička) regionalna politika Europske unije. No, osim navedene politike, postoje i pojedinačne regionalne politike, tj. regionalne politike specifične za svaku pojedinu zemlju u kojoj se primjenjuju, a koje su iznimno važne budući svaka država najbolje prepoznaje i zna vlastite regionalne probleme, potrebne intervencije i subvencije, kao i njihov potencijalni mogući pozitivni utjecaj koji mogu generirati. Stvaranje politika obično je utemeljeno na strategijama regionalnog razvoja, pri čemu se komparativne prednosti premještaju na konkurentne prednosti, uključujući i učinkovitost i nematerijalnu

imovinu - kvalitetu života te ljudski i socijalni kapital. Nedvojbeno je i povezanost intenzivnog endogenog razvoja s endogenim politikama. Naime, regionalna politika na značenju dobiva 80-ih godina 20. stoljeća koje je ujedno prekretnica u kreiranju regionalnih politika sa središnjom idejom potrebe ostvarenja konkurentnosti na regionalnoj razini.

Rješavanje određenih unutarnjih problema u državama srednje i istočne Europe intenzivirane su njihovim tranzicijskim putem – u skladu s tim i potrebe za decentralizacijom i regionalizacijom. Zemlje srednje i istočne Europe 90-ih godina imale su dodatan uteg na putu razvoja svojih demokracija, koje su zahtijevale političku, društvenu, institucionalnu i ekonomsku transformaciju. Naime, u cilju jačanja regionalne razine vlasti, stvoreni su i brojni dodatni nusproizvodi. Posebna uloga posvećena je lokalnoj samoupravi, ali i fragmentiranju općina i decentralizaciji ka lokalnoj razini. S druge strane, izniman problem u zemljama srednje i istočne Europe pojavio se obzirom na potrebe oformljavanja regija u kontekstu europskih regija. Način primjene regionalne politike uvelike je ovisan o stupnju decentralizacije. Obično su razvijena nacionalna gospodarstva ujedno i višeg stupnja decentraliziranosti. Slabije razvijena nacionalna gospodarstva te gotovo sve zemlje srednje i istočne Europe obično pate od, klasičnih centraliziranih sustava, kojih je primjer i Republika Hrvatska. Izražena centralizacija promatranih zemalja srednje i istočne Europe, bez obzira na učinjene korake u promijenjenim režimima, pa i u različitom vremenskom periodu, nisu u potpunosti zabilježile željene rezultate. Decentralizirani sustavi ostvaruju i više stope životnog standarda u odnosu na centralizirane sustave. Obično se pri specifikaciji vrsta decentralizacija govori o izostanku provedbe fiskalne, funkcionalne i administrativne (upravne) decentralizacije te nemogućnosti usvajanja srednje razine upravljanja u velikom broju zemalja. Nekada su ti razlozi povijesni i tradicijski, nekada teritorijalni, nekada jednostavno u nemogućnosti implementacije novih režima.

U svakom slučaju, iako su zemlje učinile izniman progres na putu prijelaza iz jednog u drugi sustav, utezi nasljeđa i dalje jesu u različitim mjerama, prisutni u raznim drugim nacionalnim gospodarstvima, a navedeno se očituje i u njihovoj ostvarenoj konkurentnosti u pojedinim NUTS 2 regijama. Dodatno ograničenje čija je predikcija dodatno pogoršanje u budućnosti je i očekivani smanjeni demografski potencijal, a s kojim se Europa, EU kao i sve zemlje srednje i istočne Europe, već dugi niz godina suočavaju. Stoga su nužni modeli, klasičnog aktivnog starenja, u kojima dob ne postaje prepreka za samostalno obavljanje uobičajenih životnih aktivnosti i aktivnoj participaciji.

Dosadašnja djelovanja regionalne politike bila su usmjerena nadomještanju preduvjeta za osiguravanje rasta u regijama u razvoju – infrastruktura, pristupačnost,

obrazovanje, zdravstvena skrb. Nadolazeće razdoblje u svojoj je razvojnoj logici usmjereno općim uvjetima smanjenja javnih resursa te ostvarenja prostorne učinkovitosti i konkurentnosti - usmjerenost endogenom razvoju, kontinuiranim inovacijama i perspektivi rasta. Upravo se inovacijski kapacitet i sposobnosti pripisuju za osnovne razlike zemalja srednje i istočne Europe u odnosu na razvijena europska gospodarstva. Stoga je potrebna usmjerena regionalna politika, uz naglasak na sljedećim pretpostavkama:

- Stvoriti ciljne i prilagođene politike - usmjerene rješavanju određenog problema te prilagođene određenom mjestu, regiji ili lokalnoj zajednici.
- Implementirati višerazinsko djelovanje te uključivanje različitih aktera - javnih, privatnih, (ne)vladinih organizacija.
- Proaktivan pristup - usmjerenost endogenim lokalnim perspektivama i činiteljima i znanju.
- Razvijanje i jačanje (formalnih) institucija.
- Razvijati i implementirati politike aktivnog starenja stanovništva.

Težnja osiguranju ravnomjernog razvoja te cilj smanjenja regionalnog prijepora leži i u činjenici kako je nužno osigurati jednaka prava svih - obrazovanja, zdravstva, poslovne prilike - neovisno o mjestu boravka unutar nacionalnog gospodarstva. Stoga je regionalnom razvoju nužno osigurati središnje mjesto na političkoj sceni.

U nastavku se predstavlja regionalni razvoj Republike Hrvatske te ciljevi i prioriteti regionalnog razvoja Republike Hrvatske. Koja su to prioritetna djelovanja, kako bi se jačao razvojni potencijal svih hrvatskih regija, ali i kako bi se pokušalo doći do smanjenja regionalnih razlika, navodi se u dijelu gdje je pozornost posvećena regionalnom razvoju u Republici Hrvatskoj te regionalnoj politici koja se provodi u Republici Hrvatskoj.

5. REGIONALNI RAZVOJ REPUBLIKE HRVATSKE

Uspjeh na regionalnim razinama može biti jedan od pokazatelja uspješnosti nacionalnog gospodarstva. Ranije detaljno predstavljena problematika regionalne neravnoteže referira se i na nacionalnu uspješnost. U Republici Hrvatskoj regionalne su razlike, nažalost, zabilježene kao dio nepovoljnoga dugoročnog trenda. Provedba uspješne regionalizacije može smanjiti dugoročna nepovoljna kretanja, a svrha joj može biti višestruka - npr. funkcionalna regionalizacija¹⁷⁷ koju izdvojaju određeni autori, npr. Šimunović (2007). Stoga Maldini (2014) ističe dvojaku svrhu regionalizacije:

- s aspekta regija - afirmacija i očuvanje regionalnih specifičnosti (poglavito kulturnih), i regionalnih interesa (najprije socioekonomskih, ali i političkih u vidu veće autonomije u odnosu na državnu vlast);
- s aspekta države - smisao regionalizacije je u postizanju međusobne ravnoteže i ravnomjernosti u razvoju svih državnih područja, kao i što bolja povezanost središnje državne vlasti s lokalnom razinom vlasti.

Način administrativnog upravljanja Republike Hrvatske predstavljen je kako slijedi (Nikolić i Burnać, 2020: 24):

- središnja - ministarstva i autonomna tijela središnjih državnih agencija
- regionalna - druga/posrednička razina lokalne samouprave, županije (21 županija)¹⁷⁸
- lokalna vlast - prva/osnovna razina lokalne samouprave, 128 gradova i 428 općina¹⁷⁹.

¹⁷⁷ Funkcionalna regionalizacija se odnosi na područja nastala kao posljedica posebnih društvenih i ekonomskih odnosa te stoga granice nisu određene zemljopisnim ili povijesnim specifičnostima i događajima (Đulabić, 2007:66; prema OECD, 2002:3). Rezultat je potrebe da javna politika bude specifično teritorijalno usmjerena, a obično grupirana uzimajući u obzir različite karakteristike. Koriste se za analize društvenih i ekonomskih kretanja, kao i za analizu, provedbu i procjenu učinaka neke javne politike, i djelovanje na smanjenju neujednačenosti razvoja različitih dijelova unutar jedne zemlje (Đulabić, 2007, 66-67).

¹⁷⁸ Riječ je o 20 županija tj. 20 jedinica područne (regionalne) samouprave te Grad Zagreb, koji kao glavni grad Republike Hrvatske ima poseban status grada i županije (Ministarstvo pravosuđa i uprave, 2021).

¹⁷⁹ Ministarstvo pravosuđa i uprave (2021) navodi ukupno 555 jedinica lokalne samouprave, 428 općina i 127 gradova, pri čemu je Grad Zagreb u svom posebnom statusu grada i županije, što ponekada dovodi do razlike u navođenju u broju gradova. Uzimajući u obzir uz općine

no provedenu decentralizaciju, a uslijed nedostatka kapaciteta. Administrativni kapacitet lokalnih jedinica nije defekt samo zemalja u tranziciji, te u Republici Hrvatskoj, nego i brojnim drugim europskim razvijenijim zemljama gdje također nisu provedene značajnije reforme, poput Norveške ili su samo odgođene kao u Finskoj ili se od njih u cijelosti odustalo kao što je to slučaj u Italiji i Španjolskoj (Jambrač, 2017: 190-191).

Kada je u pitanju regionalna samouprava, velika većina tranzicijskih zemalja, kako ističe Đulabić, pripada kategoriji između centraliziranih i decentraliziranih. Regionalna razina vlasti ojačana je tek pristupanjem u EU, korištenjem sredstava iz fondova te potreba za izgradnjom pravnog i institucionalnog okvira za vođenje regionalne politike i želje za osnaživanjem regionalne razine vlasti. Upravne regije se krajem 1990-ih transformiraju u političke jedinice, kojima se predstavlja srednja razina vlasti – samoupravne jedinice drugog stupnja. Tranzicijske zemlje su 1990-ih imale mali broj političkih regija, da bi sredinom 2000-ih samo mali broj tranzicijskih zemalja bio bez nekog oblika samoupravnih jedinica srednje razine teritorijalne organizacije (Đulabić, 2014: 403)¹⁸⁷.

Rezultati decentralizacije i provođenja decentralizacije¹⁸⁸, ističe Đulabić, vezani su uz pretpostavku pozitivnog utjecaja i to na razvoj lokalnih jedinica angažmanom građana u lokalnoj politici i jačanjem lokalnih medija i civilnog društva¹⁸⁹ i na sam razvoj, a uslijed pretpostavki za bolju aktivaciju endogenih faktora razvoja. Lokalni akteri uslijed raspolaganja svojim raznovrsnim alatima - vlastiti proračun, strateško planiranje razvoja, samostalno djelovanje i umrežavanje, i slične faktore koje imaju na raspolaganju mogu staviti u funkciju unaprjeđenja svoje lokalne sredine (Đulabić, 2018: 4). Upravo u prilog toga govori i Hrženjak (2009: 1009), ističući kako cjelovito regulirana lokalna samouprava bolje i efikasnije rješava različita pitanja negoli što to može državna uprava.

Pitanje decentralizacije, kako navode Babić *et al.* (2010), u Hrvatskoj je utvrđen prema različitim kriterijima – ekonomskim poslovima, zaštitom okoliša, komunalnim gospodarstvom, zdravstvenim uslugama, rekreaciji i kulturi, obrazovanju

¹⁸⁷ Vidjeti više u: Đulabić, V. (2014). *Trendovi u razvoju regionalne samouprave u Europi i pouke za Hrvatsku*. U: Koprić, I. (ur). *Europeizacija Hrvatske javne uprave*. Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Studijski centar za javnu upravu i javne financije. Zagreb. 391-419. str.

¹⁸⁸ Kregar (2011) navodi za temelje reforme društva, ekonomije i politike pitanje lokalne samouprave, a za decentralizaciju nužnost sagledavanja brojnih okolišnih okolnosti. U: Kregar, J. (2011). *Decentralizacija*, Kregar, J. *et al.* (Eds). Decentralizacija. Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo. Zagreb. 1-33. str.

¹⁸⁹ Prilikom provedenog istraživanja, a evidentnih u radu Jurlina Alibegović i Marošević (2020), upravo se potreba za aktivnijim pristupom samih građana, kao i djelovanje institucija nevladnog sektora te *akademizirano* novinarstvo i mediji, smatraju važnim pokazateljima stupnja razijenog gospodarstva.

te socijalnoj skrbi. Isti autori navode kako potvrda statusa centralizirane zemlje, proizlazi i primjerice iz činjenice da donošenje javnih odluka ovisi o vlastima iz središta državnog vrha što u Republici Hrvatskoj predstavlja gotovo 90 posto prikupljenih prihoda iz državnog vrha. Stoga državna razina predstavlja kritičnog donositelja odluka, pri raspodjeli dostupnih financijskih sredstava. U skladu s iznesenim, jasan je stav koji navodi Koprić, o tomu kako je krajnje vrijeme okrenuti se modelu policentrične decentralizirane zemlje pri čemu su regije ključne – obzirom na potrebu decentralizacije nekih od sadašnjih zadataka središnje razine (Koprić, 2014). Đulabić (2018: 1) ističe kako je proces sustavne decentralizacije u Hrvatskoj započeo izmjenama Ustava i zakona 2000. godine, odnosno 2001. godine, kada je započela i decentralizacija u upravnim područjima obrazovanja, zdravstva, socijalne skrbi i vatrogastva¹⁹⁰. Decentralizaciju ističe kao proces koji središnja država ne vodi na smislen način, već se on odvija stihijski, bez smislenog plana i strategije. Jambrač (2017) govori o povećanoj neravnoteži i nejednakosti u financiranju decentraliziranih funkcija te kako je decentralizacija zahvatila, nešto manje od deset posto jedinica. S druge strane promatrajući, nedostatnim su kapacitetima lokalnih jedinica, decentralizirane funkcije preuzele županije te decentralizacijom nije podignuta razina učinkovitosti niti su znatnije povećani udjeli lokalnih funkcija. Đulabić (2018: 16), osim toga, govori i o ključnoj pretpostavci razloga decentralizacije: *Teritorijalna podjela neke države jedna je od bitnih odrednica njezina regionalnog razvoja i može predstavljati značajnu prepreku razvoja neke države*. Babić *et al.* (2010: 134) potvrđuje kako u razdoblju od devet godina s početkom od 2000.-ih tranzicijske države u prosjeku imaju niži stupanj decentralizacije nego razvijene članice EU.

Referirajući se na regije koje zaostaju u razvoju, a komparirajući se sa zemljom koja je također prošla tranzicijski put, u ovom slučaju Češkom, Marošević i Sekur (2018), rezultatima istraživanja navode kako se regije koje zaostaju u razvoju obično nalaze u snažno centraliziranim zemljama, što su autori i komparativno prikazali upravo na primjeru Hrvatske i Češke. Obično zemlje koje iza sebe imaju tranzicijski put, nose teret sličnih problema kao i izraženu centralizaciju zemlje, dominirajuće izraženu iz glavnoga grada koji najčešće ujedno nosi i obilježje regije. Koprić navodi potrebu novog pristupa u decentralizaciji, koji bi trebao biti

¹⁹⁰ Detaljno o prijenosu pojedinih ovlasti vidjeti u: Jambrač, J. (2017). *Funkcionalna decentralizacija u Hrvatskoj: petnaest godina poslije*. Hrvatska komparativna javna uprava: časopis za teoriju i praksu javne uprave. Vol. 17. No. 2. 189-216. str. <https://hrcak.srce.hr/183527> (pristupljeno 25. travnja 2020.). Usporedbu Hrvatske i EU, navodi se kao najčešće funkcije koje obavlja lokalna razina vlasti u državama EU u sferi školstva, zdravstva, socijalne zaštite, unaprjeđenja stanovanja, rekreacije, kulture i religije te transporta i komunikacije (Babić *et al.*, 2010; prema OECD 2002: 4).

utemeljen, između ostaloga, na profesionalnosti i upravljanju procesom, a decentralizacija treba obuhvatiti promjene u teritorijalnoj strukturi, ovlastima i poslovima, ostvarenju financijske autonomije, upravnog kapaciteta i političkog legitimiteta te centralno lokalne odnose (Koprić 2017: 347). Kako Koprić (2017) navodi, trenutna decentralizacija tradicionalna je i na promjenama propisa zasnovana u svom pristupu, dok je vođenje decentralizacije političko uz ograničeno sudjelovanje stručnjaka i civilnog društva, a pristup isključivo top-down uz iznimno visoke troškove te je uvođenje mjera izimno inertno i reaktivno uz sporo provođenje cjelokupnog procesa. Aktualno i važno pitanje policentričnog razvoja, istražuju Šišinački i Bačić (2014), analizirajući hrvatski potencijal integracije koncepta policentričnog razvoja, kako bi se razvijao ujednačeni razvoj te smanjivale regionalne razlike.

Prilikom analiziranja podataka NUTS 2 razine, regionalne razlike Hrvatske su na razini Europske unije, no prilikom apliciranja na županijsku razinu, uočeno je kako je razina razlika povećana što ukazuje na činjenicu kako policentričnost nije u potpunosti iskorištena u smislu povezanosti i utemeljenosti na suradnji gradova. Nadalje, važan rezultat je i kako županije s uspješnijim rezultatima imaju veći udio stanovništva u svojim urbanim središtima te su otvorenije za međunarodnu suradnju (Šišinački i Bačić, 2014). Obzirom na postojanje izražene centralizacije u Republici Hrvatskoj, iznimno je važno promotriti način izvršene regionalizacije kao i važnost moguće implementacije regionalne politike u Republici Hrvatskoj. Analiza regionalnih razlika u Republici Hrvatskoj unutar ove knjige, izvršena je na NUTS 3 razini, tj. na razini županija¹⁹¹. Do 2001. godine županije su imale dvojnju ulogu i služile u provedbi delegiranih zadataka s nacionalne razine zanemarujući u istom trenutku vlastitu samoupravnu ulogu. No, danas kao jedinice područne (regionalne) samouprave, njihova je uloga iznimno važna (Grčić, 2007). Dakle, u

¹⁹¹ O povijenom pregledu promjena županijskog i regionalnog ustrojstva Republike Hrvatske, pogledati u: Blažević, R. (2010). *Hrvatske regije i županije u povijesnom ključu*. U: Barbić, J. (ur). *Nova Hrvatska lokalna i regionalna samouprava*. HAZU. Znanstveno vijeće za državnu upravu, pravosuđe i vladavinu prava. Okrugli stol održan 23. i 24. ožujka 2010. u palači HAZU u Zagrebu. Zagreb. 175-199. str. Koprić (2010) navodi kako se neovisno o nepromijenjenom broju županija i njihova gotovo identičnog teritorijalnog okvira, od njihova uvođenja 1993. godine, u reformi izvršenoj 2001. godine, znatno promijenila koncepcija njihova djelovanja. U svojoj prvoj fazi (1993. - 2001.) županije su bile jedinice lokalne uprave i samouprave, da bi reformom iz 2001. godine postale jedinicama područne (regionalne) samouprave. Pogledati u: Koprić, I. (2010). *Teritorijalna organizacija Hrvatske: stanje, kriteriji za prosudbu racionalnosti i prijedlog novog sustava*. U: Barbić, J. (ur). *Nova hrvatska lokalna i regionalna samouprava*. Okrugli stol održan 23. i 24. ožujka 2010. godine u palači HAZU-a. Zagreb. U: Koprić, I. (2001). *Uloga županije u hrvatskom sustavu lokalne samouprave i uprave 1990-ih i perspektive regionalizacije nakon promjena Ustava iz 2000. godine*. Hrvatska i komparativna javna uprava: časopis za teoriju i praksu javne uprave Vol. 3 No. 1. 63-87. str.

hrvatskom se zakonodavstvu županije nazivaju i regionalnom razinom vlasti, iako su u odnosu na europski kontekst premale¹⁹² da bi se smatrale regijama.

Prema članku 10. Zakona o regionalnom razvoju Republike Hrvatske (Narodne novine 147/2014, 123/2017, 118/2018) politika regionalnog razvoja provodi se u skladu s autonomijom jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave, a koja je zajamčena Ustavom Republike Hrvatske. Brojni su i različiti prijedlozi potrebne regionalizacije postojali neposredno pred uvođenje nove regionalizacije koja je u primjeni od 1. siječnja 2021. godine na četiri NUTS 2 regije. Neki od prijedloga, primjerice Koprić (2017) predlagali su formiranje pet samoupravnih regija te sve stručno tehničke kriterije, kao i dodatne uloge koje bi one trebale imati u izbornom sustavu te u sustavu planiranja regionalnog razvoja. No, razlog isticanja upravo navedne podjele je apel da se prilikom formiranja političkih regija u obzir svakako uzmu geografske, povijesne i ekonomske cjeline, a ne *formalne granice nedosljedno formiranih županija* (Koprić 2017: 349; prema Koprić 2014). Nadalje, za sjedište regije ističe mogućnost imenovanja i drugih mjesta osim uobičajeno najvećih središta, a koje bi se na taj način revitaliziralo, kao i onemogućio prijelaz između većih gradova koji bi se spajanjem našli u istoj regiji. Novostvorene političke regije imale bi funkciju planskih i razvojnih regija te međužupanijsko usklađivanje javnih politika, kao što plansku i razvojnu svrhu nose i druge regije suvremene Europe. Trenutno su u Republici Hrvatskoj ustrojene četiri NUTS 2 regije, a od 1. siječnja 2021. godine.

5.2. Pregled dosadašnjih rezultata istraživanja

Dosadašnji rezultati empirijskih istraživanja govore u prilog postojanja značajnih nejednakosti na županijskim razinama Republike Hrvatske (tablica 28). Tek se uklanjanjem razlika u stupnju razvoja pojedinih regija može utjecati na stvaranje regionalne ravnoteže, a Šimunović (1996) ravnomjeran regionalni razvoj, navodi

¹⁹² O važnosti veličine, doduše, lokalnih jedinica, govori se u radu: Pavić, Ž. (2010). *Koliko je važna veličina lokalnih jedinica-europski primjeri i hrvatski uvjeti*. U: Barbić, J. (ur). *Nova Hrvatska lokalna i regionalna samouprava*. HAZU. Znanstveno vijeće za državnu upravu, pravosuđe i vladavinu prava. Okrugli stol održan 23. i 24. ožujka 2010. HAZU Zagreb. Određeni zaključci mogu se prenijeti i na županijsku razinu (npr. nužnost provođenja političke i financijske decentralizacije, primjena načela supsidijarnosti i drugi). Vidjeti u Koprić, I. (2017). *Daljnji koraci u reformi hrvatske lokalne i regionalne samouprave*. U: Arbutina, H.; Rogić Lugarić, T. (ur). Spomenica prof. dr. sc. Juri Šimoviću. Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb. 341.-372. str. Koprić (2017) naglašava pažljivo programiranje i provedbu modernizacije hrvatske lokalne i regionalne samouprave uz utemeljenost na kreiranim većim monotipskim jedinicama lokalne samouprave i uvođenja samoupravnih regija. Mjesnoj samoupravi dodjeliti veće ovlasti u odnosu na sadašnje, a male općine trebaju nastaviti djelovati kao jedinice mjesne samouprave.

pretpostavkom regionalne ravnoteže. Regionalna ravnoteža ustvari je pretpostavka svakog budućeg regionalnog razvoja, a ujedno i najbolji mehanizam izbjegavanja potencijalne pojave brojnih negativnih učinaka manifestiranih nižim stupnjevima razvoja, primjerice odljeva stanovnika iz nerazvijenog u razvijene dijelove, prenapučenosti, nedovoljno razvijene infrastrukture koja bi mogla podnijeti ubrzano rastući broj stanovnika, problematika zagađenja i brojne druge.

Brojna i različita istraživanja provode se u akademskim krugovima po pitanju regionalne neravnoteže (tablica 28), ali je problematika istaknuta i u zakonodavnom smislu, državnim strategijama i dokumentima¹⁹³.

¹⁹³ U poglavlju 5.3. *Rezultati institucionalnih regionalnih kronoloških mjerenja regionalnih razlika*, prikazuje se zakonodavni okvir i slijed kreiranih dokumenata regionalne razine Republike Hrvatske.

Tablica 28. Kronološki selektivan pregled postojećih istraživanja o regionalnim nejednakostima na županijskoj razini¹⁹⁴ Republike Hrvatske

Autori (godina)	Vremensko razdoblje obuhvaćen istraživanjem	Metodologija/Indikatori	Rezultati
Čavlek, V. (2002).	Pokazatelji korišteni u izabranim godinama za razdoblje 1990. - 2001. godine	Korištenje pojedinačnih indikatora - površina županije, broj stanovnika, broj ukupno zaposlenih, zaposleni u pravnim osobama itd. - kako bi se prikazao raspon između najmanje i najveće vrijednosti indikatora koji bilježe razinu razvijenosti županija Hrvatske u različitim godinama.	Postojanje izrazitih regionalnih razlika prema korištenim indikatorima - prema gustoći naseljenosti, broju zaposlenih osoba kod poduzetnika, broju srednjih škola na 100 km ² , gustoća naseljenosti, itd.
Pejnović, D. (2003).	1990. - 2001. godine	Kvantitativno vrednovanje temeljeno na redoslijedu zastupljenosti županija u vrijednosti pojedinog indikatora na razini Hrvatske (viši redoslijed - veći broj bodova i obrnuto). Relativne razlike u regionalnom razvoju županija mjerene su pomoću sedam varijabli demografskoga i socijalno-ekonomskog razvoja - udio županija u broju stanovnika, investicije u dugotrajnu imovinu, aktivno stanovništvo i ukupan broj zaposlenih Hrvatske te struktura zaposlenih u županijama po sektorima djelatnosti (primarnom, sekundarnom i tercijarnom). Izvršeno je agregiranje bodova od svih indikatora te je dobiven bodovni pokazatelj razvijenosti za pojedine županije, tj. rang-lista njihove regionalne razvijenosti.	Izvršena je tipologija regionalnog razvoja Hrvatske, a temeljem kvantitativnog vrednovanja izabranih parametara. Na taj način je dobiven bodovni pokazatelj razvijenosti županija.

¹⁹⁴ Pejnović (2004; prema Rogić 1996), potvrđuje županije za najpovoljnije prostorne cjeline za istraživanje regionalnog razvoja navodeći sljedeće: razmjerno su stabilne prostorne cjeline za statistička istraživanja kao jedinice srednjega ranga upravno-teritorijalne hijerarhije, a ujedno su i prostorno-planske cjeline.

<p>Sić, M. (2003). Kraj 20. stoljeća i početak 21. stoljeća 196</p>	<p>Istraživanje razlika u prostornim strukturama Hrvatske temeljem triju pokazatelja: demografskog razvoja - raspodjela stanovništva, ukupan razvoj stanovnika 1991. - 2001. godine prirodni priraštaj; ekonomske razvijenosti - gustoća poslovnih subjekata, ukupni prihodi tvrtki, ulaganja u dugotrajnu imovinu, inozemnih izravnih investicija, broj nezaposlenih; te stupnja opskrbljenosti stanovništva - stupanj automobilizacije, gustoća telefonskih pretplatnika i maloprodaje, ponuda bankarskih usluga.</p>	<p>Velike regionalne razlike karakteristika su modernog razvoja u Hrvatskoj. Izražena područja nepovoljnih razvojnih trendova koji su posljedica prirodnih i povijesnih razloga, ekonomskih i političkih faktora iz vremena Jugoslavije, Domovinskog rata 1991. - 1995. godine centralizirane države te nedavnih tranzicijskih procesa. Grad Zagreb nositelj je razvoja, dok su Split, Rijeka i Osijek prepoznati kao nositelji razvoja u svojoj prostornoj strukturi, uz izraženu problematiku sporog ekonomskog razvoja tijekom tranzicijskog perioda.</p>
<p>Pejnović, D. (2004). 1961. - 2001. godine</p>	<p>Izbor navedenog razdoblja istraživanja je nepostojanje homogenog niza indikatora regionalnog razvoja, promjene popisne metodologije te razvojni diskontinuitet u regionalnom razvoju. Kako ne postoji homogener niz pokazatelja o regionalnom razvoju suvremenih županija, za posredni pokazatelj razlika u razvijenosti uzet je narodni dohodak županija od 1962. do 1990/1997. Ovim se putem prati dinamika gospodarskog razvika prostornih jedinica do početka 1990-ih. Za indikator suvremenijeg regionalnog razvoja Hrvatske uzimaju se pokazatelji polariziranog razvoja Hrvatske, izloženih u prethodnim istraživanjima (Pejnović 2003). Rat je intenzivirao takva kretanja i razlike, a razlike u razvoju županija promotrene su putem modela kumulativne uzročnosti u kojoj je prostorni razmještaj stanovništva uvjetovan odnosom i razmještajem slabije razvijenih županija i centra.</p>	<p>Kako je predmetom istraživanja bila depopulacija suvremenih županija u uvjetima neravnoteže regionalnog razvoja Hrvatske, 1961. - 2001. godine, evidentno je da su regionalne razlike znatno utjecale na smjer i intenzitet prostornog rasporeda populacije u Hrvatskoj. Visoka je povezanost demografskog i regionalnog razvoja. Depopulacija je izražena kao uzrok i posljedica neravnoteže u regionalnom razvoju. Stoga je intenzitet depopulacije posredan pokazatelj postojećih razlika regionalne razvijenosti.</p>

195

U radu se navodi samo okvirni vremenski okvir, a ne konkretno vremensko razdoblje.

196

O prikazu razvoja županija u razdoblju od 1960-ih do 1990-ih godina 20. stoljeća pogledati u: Turčić, I. (1997). Makroekonomski razvoj županija u Republici Hrvatskoj kroz tri desetljeća (1961/1962. do 1990/1991.). Ekonomski institut - Zagreb. Državni zavod za statistiku. Zagreb.

<p>Karaman Akseutijević, N.; Demona Bogović, N.; Ježić, Z. (2006). 1996. - 2002. godine</p>	<p>1. Izračun odstupanja od prosjeka za razdoblje 1996.-2002. godine prosječne mjesečne plaće u kunama po zaposleniku u Republici Hrvatskoj u izabranim godinama (1996.; 1999.; 2001.; 2002.). 2. Analiza potražnje za radnom snagom s obzirom na stručnost u razdoblju 2001. - 2003. godine (broj nezaposlenih na jednog zaposlenog). 3. Izračun indeksa - struktura nezaposlenih prema dužini nezaposlenosti u razdoblju 2001. - 2003. godine u Republici Hrvatskoj.</p>	<p>Povećanje stope i kvalitete obrazovanja ističe se kao najutjecajnije područje ekonomske i socijalne politike u cilju dugoročnog snižavanja siromaštva i ekonomske nejednakosti u Republici Hrvatskoj. Kvaliteta obrazovanja niža je u Hrvatskoj u odnosu na razvijeno europsko okruženje stvarajući dugoročna zaostajanja u ekonomskom razvoju. Ruralne regije imaju najniži životni standard i najmanje razvijene ljudske resurse u 2001. godini.</p>
<p>Czirák, D.; Sambt, J.; Puliz, J. (2006) 198. 2001. godina</p>	<p>Multivarijantna statistika u procjeni regionalnog razvoja koji je temeljen na strukturalnoj jednadžbi modeliranja sa skrivenim varijablama. Prikazuje se na koji način takve metode mogu biti u kombinaciji s neparametrijskim metodama klasifikacije, kao primjerice klaster analiza prilikom grupiranja teritorijalnih jedinica. Korišteni podatci odnose se na - prihod po stanovniku, udio populacije koja ostvaruje prihode, prihodi općina <i>per capita</i>, udio zaposlenih u populaciji, socijalna pomoć po stanovniku, udio populacije u poljoprivredi, obrazovanje (udio srednjoškola u ukupnoj populaciji), indeks dobi, populacijski trend, gustoća stanovnika, indeks vitalnosti.</p>	<p>Primijenjena je klasifikacija regionalnog razvoja Slovenije i Republike Hrvatske na razini općina. Stvorena je klasterizacija općina temeljena na tri klastera temeljenih na njihovim latentnim razvojnim karakteristikama.</p>

197

Iako rad prikazuje klasifikaciju regionalnog razvoja Slovenije i Republike Hrvatske na razini općina, može poslužiti kao predožak u klasifikacije i županijske razine.

Nuić, A. i Anđrković, V. (2006).	2003. godina	Na osnovi osam pokazatelja razvoja multivarijante i primjene faktorske analize utvrđen je stupanj opće razvijenosti i poredak županija Republike Hrvatske u 2003. godini.	Analizom je utvrđena i globalna razvijenost pojedinih dijelova Republike Hrvatske, odnosno ustanovljeno je da regionalna razvijenost dobrim dijelom slijedi geografsku orijentaciju - najrazvijeniji je Grad Zagreb sa svojom bližom okolicom, zatim južni dio Hrvatske, središnja Hrvatska i na kraju najslabije razvijeni istočni dio Hrvatske.
Grcić, B. (2007).	1991. - 2001.199. godine	Korišten je odnos max/min vrijednosti, pri čemu se za kretanje stanovništva računa max rast i max pad stanovništva te bilježe konačni rezultati ovih vrijednosti po županijama, dok se min i max vrijednosti računaju za udio visokoobrazovanih u 2001. godini i stopu nezaposlenosti u 2003. godini.	Ustanovljeno je postojanje izraženih razlika razvoja među županijama. Najveći broj županija ima ispodprosječnu razvijenost prema BDP <i>per capita</i> , dok su razlike još izraženije za određene druge pokazatelje (npr. novostvorenu vrijednost <i>per capita</i>). Stoga postoji nedovoljna usmjerenost razvojnih aspekata ili u nedovoljnoj mjeri učinkovitost postojeće regionalne politike u Hrvatskoj.
Puljić, J. (2007).	2005. godina	Analiza pojedinačnih indikatora (npr. prosječna stopa nezaposlenosti u 2005. godini). Grafički se prikazuje ekonomski i demografski indeks ostvaren u županijama RH u 2004. godini, čiji je izračun detaljno predstavljen u studiji IMO (2005)200.	Istaknuto postojanje iznimnih razlika, npr. prosječna stopa nezaposlenosti u Istarskoj županiji 6,6 %, a u Vukovarsko-srijemskoj županiji 27,5 %, što je 4,2 puta više nego u Istarskoj županiji. Prema indeksima identificirane su značajne regionalne razlike. Iako se vrijednosti demografskog indeksa kreću u nešto manjem rasponu, i dalje su značajne. Regionalne su razlike alarmantne te je potrebno formuliranje snažne regionalne politike.

186 Prilikom prikazivanja razdoblja praćenja promjena uvijek se uzima najdulji period varijable, bez obzira na duljinu mjerenja drugih varijabli.
199 Puljić, J. (2007). *Kako potaknuti ravnomjerniji regionalni razvoj u Hrvatskoj?* U: Horvat, V. (ur). Forumi o regionalizaciji i održivom življenju, zbornik radova i izbor iz diskusije. Fondacija Heinrich Böll. 63-77. str. prema *Novi pristupi ocjenjivanju i kategorizaciji teritorijalnih jedinica prema razvijenosti*. IMO. 2005.

Puljić, J. i Maleković, S. (2007).	2000. - 2005. godine	Opseg i dinamika regionalnih razlika mjerena je pokazateljima osobnog dohotka te zaposlenosti i nezaposlenosti. U analizi su korištene sljedeće mjere: max/min omjeri, koeficijent varijacije, Gimijev indeks i Theilov indeks.	Hrvatska je u usporedbi s drugim zemljama EU-a, suočena s umjerenom regionalnom raspodjelom dohotka i značajnim razlikama u nezaposlenosti. Tijekom vremena zabilježena je dinamika povećavanja razlika u dohodcima i nezaposlenosti. Porezi imaju značajnu ulogu u smanjenju regionalnih razlika u dohodcima, ali ipak nisu spriječili rast nejednakosti. Formira se nekoliko grupa županijske pripadnosti. Grad Zagreb predstavlja izdvojenu jedinicu. Drugoj grupi pripadaju Istarska, Primorsko-goranska i Zagrebačka županija. Trećoj grupi pripadaju sve druge županije.
Raćić, D. i Aralić, Z. (2007).	2003. - 2007. godine	Analiza pojedinačnih indikatora kao apsolutni i relativizirani indikatori - BDP (BDP/stanovniku, udio u nacionalnom BDP-u), stopa nezaposlenosti, bruto plaće, udio zaposlenih u radnom kontingentu, udio zaposlenih u primarnom, sekundarnom i tercijarnom sektoru te nezaposlene prema razini obrazovanja koji definiraju ekonomski okvir pri identifikaciji razlika ekonomske razvijenosti. Ustrojstvo praćenja pokazatelja izvršeno je u konkretnim godinama na sljedeći način: a) 2003. BDP; b) 2005. udio zaposlenih u ukupnom radnom kontingentu; c) 2004. stopa nezaposlenosti i bruto plaće; d) 1997. i 2005. struktura zaposlenih po sektorima i županijama; e) 2007. nezaposlene osobe prema razini obrazovanja krajem siječnja 2007.	Najbolji su rezultati zabilježeni u Gradu Zagrebu, Primorsko-goranskoj i Istarskoj županiji te se one smatraju gotovo najrazvijenijim teritorijalnim jedinicama u Hrvatskoj. Prilikom grupiranja županija uz Grad Zagreb, bolje rezultate pokazuju županije koje gravitiraju velikim regionalnim centrima - Primorsko-goranska, Splitsko-dalmatinska, Zagrebačka, a Osječko-baranjska nešto manje; kao i primorske i industrijalizirane županije sjeverne Hrvatske - Varaždinska, Međimurska i Koprivničko-križevačka županija. Izrazita je varijabilnost indikatora, čime se potvrđuju razlike u stupnju razvoja i neučinkovitost mjera i instrumenata regionalne razvojne politike.

Kutnoga Živadinović, N. (2007).	2004. godina	Metode multivarijantne analize: klaster analiza, faktorska analiza (hijerarhijska i nehijerarhijska) i diskriminacijska analiza. Klasifikacija županija Hrvatske provedena je primjenom metoda multivarijantne analize korištenjem deset odabranih socioekonomskih pokazatelja u veće i homogene prostorne jedinice sličnih socioekonomskih obilježja.	Izdvojila su se četiri klastera - sjeverozapadna Hrvatska, Jadranska Hrvatska, središnja i istočna Hrvatska te Grad Zagreb. Provedena je i diskriminacijska analiza, čiji rezultati potvrđuju rezultate klaster analize.
Botić, V. (2008)	2000. - 2005. godine	Primjenjuje se metoda združenih podataka vremenskih presjeka i vremenskih nizova te analiziraju razlike u stopama nezaposlenosti u pojedinim županijama, a kao objašnjavajuće varijable koriste se regionalne karakteristike radne snage - obrazovanje, nezaposlenost, plaće.	Zamjetne su razlike u regionalnim pokazateljima tržišta rada. Tijekom duljega vremenskog razdoblja neke regije bilježe visoke stope nezaposlenosti, što upućuje na zaključak o nedjelotvornosti mehanizama za uspostavljanje ravnoteže. Empirijski rezultati pokazuju kako su razlike u stopi nezaposlenosti povezane s očekivanjima nezaposlenih, njihove spremnosti za traženje posla izvan mjesta prebivališta, udio žena u aktivnoj populaciji županije i spremnost nezaposlene osobe za prihvaćanjem posla koji je ispod njihovih kvalifikacija.
Dragičević, M., Letunic, P. (2008).	2001. - 2005. godine ne BDP 2001. - 2003. godine Stopa nezaposlenosti	Identificiranje regionalnih razlika analizom pojedinačnih indikatora - BDP, stope nezaposlenosti, udio profita u ukupnim prihodima tvrtke, obrazovna razina zaposlenih. Uzimajući u obzir dvije županije najvećih razlika, promatra se institucionalni utjecaj i mogućnosti napretka.	Kontinuiran je jaz postojećih institucionalnih okvira te postojećih uloga institucija. Budući da bi regionalne strategije, politike i planovi trebali biti dinamični i inovativni s obzirom na iznimne ekonomske i socijalne regionalne razlike, najprikladnije je djelovanje strategija i politika prilagoditi trenutnom stanju i kretanju, a ne njihovu pukom preuzimanju od stranih država.

Puliz, J. (2009).	2000. - 2005. godine	Koristi se deskriptivna statistika, ekonometrijski model vremenskog presjeka, korelacijska analiza te ekonometrijski model višestruke linearne regresijske jednadžbe u formuliranju modela regionalnog rasta, tj. regionalne razvijenosti. Statistički kriteriji za značajnost pojedinih čimbenika na regionalni rast, tj. stupanj regionalnih razlika prema razini razvijenosti. Doprinos temeljnih makro i sektorskih čimbenika regionalnom rastu i dinamici regionalnih razlika. Važnost sektorske specijalizacije na rast agregatne produktivnosti na rezultatima analize promjene udjela (eng. <i>shift-share</i> analiza), te Krugmanov indeks specijalizacije za mjerenje agregatne specijalizacije.	Hrvatska se nalazi u fazi rastućih regionalnih nejednakosti, slično zemljama istočne Europe. Porastom stupnja razvijenosti očekivati je usporavanje rasta regionalnih nejednakosti. Potvrđeni su izraženi problemi u županijama istočne Hrvatske. Može se očekivati stagnacija ili umjereni porast regionalnih razlika, uz nepromijenjenu državnu politiku ili nekih drugih vanjskih čimbenika, npr. značajnih stranih ulaganja u područja koja zaostaju u razvoju. Zaključci iz hipoteza odnose se na povećanje regionalnih razlika tijekom vremena, sličnost čimbenika regionalnog rasta čimbenicima u ostalim zemljama srednje i istočne Europe, mala važnost sektorskih čimbenika u rastu agregatne produktivnosti na županjskoj razini, postojanje mogućnosti grupacije županija prema sličnosti razvojnih obilježja u manji broj klastera.
Bićanić, I., Pribičević, V. (2009)	1971. - 2003. godine	Metodološki predstavljeno pomoću dvije varijable: regionalni domaći proizvod i bruto nacionalni prihod te regionalni domaći proizvod <i>per capita</i> i bruto nacionalni proizvod <i>per capita</i> . Kreiranje složenijih indeksa dalo bi bolje rezultate.	Aspekti problema nejednakosti povezane uz - distribuciju prihoda (ekonomske nejednakosti), siromaštva, distribucije blagostanja, problema jednakosti.
Tropina Godić, Z. (2009).	2004. godina BDP <i>per capita</i> 1991. - 2001. godine Kretanje stanovništva	Deskriptivan uvid postojećih razlika u pojedinačnim indikatorima - BDP <i>per capita</i> , kretanje stanovništva, gustoća naseljenosti.	Zbog produbljivanja društveno-gospodarskih razlika i razvojnih mogućnosti u različitim dijelovima zemlje nužno je formiranje regionalne razvojne politike i donošenje strategije regionalnog razvoja.

<p>Rasić Bakarić, I. (2010).</p>	<p>2007. godina</p>	<p>Prilikom utvrđivanja razlika primjenjene su metode analize i sinteze, metoda deskriptivne statistike, metoda glavnih komponenta, komparativna metoda te metoda deskripcije. Nadalje koristi se analiza (ne) jednakosti u vrijednostima pojedinačnih indikatora korištenjem metode deskriptivne statistike te se izrađuje kompozitni indeks opće razine društveno-gospodarskog razvoja. Koristi se i multivarijantna statistika (faktorska analiza i analiza klastera).</p>	<p>U dva koraka utvrđene su (ne)jednakosti prostornih jedinica u Hrvatskoj. Tijekom 2007. godine zabilježena je demografska neravnoteža - znatno veća koncentracija stanovništva u Gradu Zagrebu, te razlike u obrazovnoj strukturi stanovništva, visini opće stope aktivnosti koja je bila viša od nacionalnog prosjeka (52,9 %) u Gradu Zagrebu, Istarskoj, Primorsko-goranskoj i Varaždinskoj županiji, dok je u preostalim županijama bila ispod nacionalnog prosjeka. Vršiti se uvid u strukturu zaposlenih po sektorima, čime se određuje dosegnuti stupanj društveno-gospodarskog razvoja nekog područja jer je proizvodna struktura s višim stupnjem sektora gospodarske djelatnosti ujedno pokazatelj višeg stupnja razvoja. Osim prema navedenim indikatorima, neravnoteža se utvrđuje i prema zaposlenim osobama, strukturi zaposlenih s obzirom na pravno ustrojstvo poslodavca, strukturu zaposlenih po djelatnostima, nezaposlenim osobama, starosnoj i obrazovnoj strukturi nezaposlenih, stopi nezaposlenosti, BDP-u, strukturi gospodarstva, analizi specijalizacije po sektorima, analizi koncentracije djelatnosti, međunarodnoj razmjeni, turizmu i neto dohocima.</p>
--------------------------------------	---------------------	---	--

<p>Juruin, E.; Pivac, S.; (2010).</p>	<p>2005. godina</p>	<p>Korišten je regionalni multimetodološki pristup te rezultati komparativne analize. Županije se klasificiraju korištenjem hijerarhijske klaster analize, multikriterijskim komparativnim pristupom. Proces rangiranja izvršen statističkim povezivanjem skupa regionalnih varijabli - regionalni BDP <i>per capita</i>, zaposlenost, bruto investicije, proizvodnja važnijih poljoprivrednih proizvoda, BDP po zaposlenom, vrijednost građevinskih radova, izvoz, uvoz, dolazak i noćenja stranih turista, ekologija. Koristi se multikriterijska PROMETHEE metoda rangiranja. Komparativna analiza rangiranja načinjena je rangom korelacijskoga koeficijenta testiranja hipoteza i Friedmanovog testa. Svi rezultati multimetodoloških pristupa uspoređuju se s postojećom regionalnom administrativnom podjelom hrvatskog teritorija.</p>	<p>NUTS 2 klasifikacija u Hrvatskoj je učinjena prema administrativnom geografskom i demografskom kriteriju potpuno zanemarujući socioekonomski skup kriterija te je administrativna podjela na 21 županiju trenutno najprikladnija refleksija hrvatskoga teritorijalnog socioekonomskog i geografskog statusa prema relevantnim razvojnim i ekonomskim indikatorima. BDP <i>per capita</i> najrelevantniji je regionalni indikator, budući da je dijelom brojnih službenih nacionalnih i regionalnih administrativnih indikatora.</p>
<p>Blazević, S., Grgorić, S., Tijanić, L. (2011).</p>	<p>2004. - 2009. Godine</p>	<p>Metodološki analiza provedena u dva koraka: 1. Deskriptivna statistika provedene divergencije/konvergenције u hrvatskim županijama; 2. Fokus na tri osnovna indikatora: BDP <i>per capita</i>, radna proizvodnost aktivnih industrijskih lokalnih jedinica (engl. <i>apparent labor productivity among industrial local kind-of-activity units</i>) i administrativna stopa nezaposlenosti.</p>	<p>U razdoblju 2004. - 2009. zabilježene su značajne regionalne razlike koje su se povećale prema sljedećim pokazateljima: stanovništvo, gustoća stanovništva, broj rođenih, broj umrlih, institucije visokog obrazovanja, djeca u predškolskom obrazovanju, vrtići, BDP, zaposlene osobe, stopa nezaposlenosti.</p>

Karaman Aksemt-jević, N., Ježić, Z. (2011).	1991. - 2009. godine	Zbog različitih podataka primjenjena je metoda metaanalize, a korišten multikriterijski pristup. Najprije se analizira dosadašnji razvoj hrvatskih županija rasponom najmanje i najveće vrijednosti određeni pokazatelja razvijenosti hrvatskih županija te utvrđuju relativne razlike u njihovoj razvijenosti. Primjenjuje se potom kompleksna višekriterijalna analiza regionalnog razvoja.	Daje se ocjena kretanja i razine razvijenosti pojedine županije te ključnim uzrocima koji su na to utjecali. Ujedno se predlažu mjere smanjenja razlika u razvijenosti. Rezultati ukazuju kako se 11 županija razvija, 3 se razvijaju sporijim intenzitetom, 1 stagnira, a 6 županija zaostaje u razvoju.
Čavrak, V. (2012).	1997. - 2008. godine	Metodologija korištena u radu odnosi se na metodu lokacijskih kvocijenata, koeficijent specijalizacije i analize udjela (engl. <i>shift-share analysis</i>).	Iznimne su razlike ukupne lokalne konkurentnosti županija i sektorske konkurentnosti unutar županija. Postoji pasivan odnos županija u odnosu na rast i strukturne promjene lokalnih županijskih gospodarstava. Bilježi se trend postupne sektorske redistribucije županijskih lokalnih gospodarstava u korist sekundarnih i tercijarnih djelatnosti. 11 županija ima djelatnosti s visokim lokacijskim kvocijentom ($LQ_i > 2$), što je uska gospodarska struktura lokalnih županijskih gospodarstava neotporne na različite šokove, a izražena je u županijama u kojima prevladava poljoprivreda, prerađivačka industrija i turizam. Analizom udjela odjeljuju se tri različite komponente rasta: nacionalna, mix-komponenta i lokalna komponenta. Relativno široku gospodarsku strukturu bilježe Grad Zagreb, Zadarska i Splitsko-dalmatinska županija. Najveću vrijednost koeficijenta specijalizacije bilježe županije obilježjima uske gospodarske strukture, unutar kojih predvodi Ličko-senjska županija.

Rašić Bakarić, I. (2012).	2007. - 2008. (ovisno o godini za koju se donose vrijednosti indikatora)	Kako bi se kreirale nove administrativno-teritorijalne klasifikacije, koriste se metode multivarijantne statistike (faktorska analiza i analiza klastera) temeljene na velikom broju demografskih i ekonomskih indikatora te indikatora javnih funkcija (16 indikatora) mjenjenih u 20 hrvatskih županija.	Stvaranje (prijedlog) nove administrativno-teritorijalne klasifikacije na regionalnoj samoupravnoj razini Republike Hrvatske kako bi se pružila optimalna razina javnih zaduženja i odgovornosti regionalne razine. Korištenjem dvaju matematičko-statističkih metoda u stvaranju teritorijalnih jedinica sličnih karakteristikama. Pritom se stvara nova klasifikacija u kojoj je kreirano 7 novih regija koje bi trebale zamijeniti postojećih 20 županija. Županije sličnih karakteristika i kapaciteta pridružene su konkretnoj regiji. Grupiranjem županija stvaraju se veći entiteti sposobni za provedbu svih potrebnih javnih zadataka.
Perišić, A. (2014).	2006. - 2008. godine	Koristi se multivarijantna analiza socioekonomskih obilježja jedinica lokalne i područne samouprave te analizira klasifikacija temeljena na indeksu razvijenosti. Multivarijantna analiza provedena je na socioekonomskim pokazateljima za jedinice lokalne i regionalne samouprave koje su svrstane u homogene skupine korištenjem više metoda klasterne hijerarhijske i nehijerarhijske analize s visokim stupnjem heterogenosti između grupa. Hijerarhijskom klasterkom analizom utvrđen je optimalan broj klastera te je na rezultatima provedena nehijerarhijska klasterna analiza.	Prikazano je korištenje multivarijantne metode u svrhu klasifikacije jedinica prema razvijenosti te potvrđeno postojanje velikih razlika u razvijenosti županija. U skladu s rezultatima klasterne analize jedinice lokalne samouprave, jedinice regionalne samouprave koje su klasificirane u klaster najnerazvijenijih jedinica većinom se nalaze na prostoru središnje i istočne Hrvatske, dok su tri najrazvijenije jedinice regionalne samouprave: Grad Zagreb, Istarska i Primorsko-goranska županija.

Marcelić, S. (2015).	2013. godina	Rad se temelji na analizi hrvatskog Indeksa razvijenosti objavljenog 2013. godine i njegovih pokazatelja na razini lokalne samouprave. U prvome dijelu rada opisuje se konstrukcija indeksa i teorijski i praktični problemi konstrukcije kompozitnih indeksa te njihova uloga u razvojnoj teoriji. U drugome dijelu provedena je analiza komponenata i klasterska analiza indeksa za 556 jedinica lokalne uprave u Republici Hrvatskoj.	Rezultati analize rada identificirali su šest klastera i tri tipa razvijenosti koje indeks iskazuje: nerazvijena, razvoj jedinice i ljudski razvoj. Pokazalo se da indeks favorizira razvoj jedinice, karakterističan za primorske jedinice, temeljen na visokim prihodima građana i općina te kretanju stanovništva, naspram ljudskog razvoja, koji se iskazuje zaposlenošću, osobnim prihodom i obrazovanjem, iako je intencija indeksa obratna. Zaključuje se da bi indeks trebalo modificirati kako bi se bolje naglasila komponenta ljudskog razvoja.
Marošević, K. (2015).	2000. - 2011. godine	Izrada kompozitnog indikatora regionalne razvijenosti na razini hrvatskih županija te izrada kompozitnog indikatora ljudskog kapitala na razini hrvatskih županija, oba pokazatelja za navedeno razdoblje. Izračunate su i pojedine komponente izabrane za izračun kompozitnih indikatora razvijenosti kao i ljudskog kapitala, a za navedeno razdoblje.	Utvrđuje se izniman jaz koji postoji među hrvatskim županijama prema kompozitnom indeksu razvijenosti i prema kompozitnom indeksu ljudskog kapitala. Razmotrena je i veza koja postoji između kompozitnog indeksa ljudskog kapitala i ekonomske razvijenosti te se donose rezultati utjecaja indeksa obrazovanja kao dijela kompozitnog indeksa ljudskog kapitala na ekonomsku razvijenost hrvatskih županija.
Kordej De-Villa (2015). Pejnović, D. i	2001. godina i 2011. godina	Povezanost između ekonomskog i demografskog razvoja neupitna je te se demografski resursi izučavaju kao činitelj koji utječe na regionalni razvoj zemlje. Istražuju se demografski resursi tijekom 2001. i 2011. godine. Proces istraživanja uključuje izračun sintetičkih pokazatelja demografskog potencijala – indeksa demografskih resursa i njegovu procjenu unutar tipološke skale od šest pragova.	Rezultati istraživanja ukazuju kako Hrvatska ima iznimno nejednako izraženu prostornu distribuciju demografskih resursa te kako više od pola u odnosu na ukupni broj županija pripada prvoj razvojnoj kategoriji te samo tri županije četvrtoj razvojnoj kategoriji. Regije u četvrtoj razvojnoj kategoriji karakteriziraju povoljni demografski resursi, dok područja prve kategorije jesu okarakterizirana slabijim demografskim resursima te strukturne i dinamične karakteristike indeksa demografskih resursa jasno ukazuje na specifične razvojne probleme u određenim dijelovima zemlje.

Kordej-De Villa, Pejnović (2015).	2011. godina i 2013. godina	Radom se razmatraju značajke i uloga predložene planskih područja, navedene u prijedlogu Zakona o regionalnom razvoju, u formuliranju i vođenju razvojne politike. U skladu s tim, analizirani su demografski i ekonomski profil NUTS 2 regija, planskih područja i pripadajućih županija korištenjem razvojnih indikatora za 2011. odnosno 2013. godinu. Demografske su značajke istražene komparativnom analizom prostornog razmjesta stanovništva i indeksom demografskih resursa, a gospodarske standardnim ekonomskim pokazateljima (BDP, BDP <i>per capita</i> , stopom nezaposlenosti, kompozitnim indeksom razvijenosti i indeksom specijalizacije).	Regionalna politika jedna je od najslabijih javnih politika, a koja za cilj ima uravnoteženiji razvoj nacionalnog prostora. Kao jedna od preduvjeta za uspješno provođenje regionalne politike gospodarski su homogene regije, a kako bi provođenje, praćenje i ocjena razvojnih mjera bila što jednostavnija i logičnija.
Dokić, Fröhlich i Rašić (2016).	2008. - 2012. godine	U usporedbi s razdobljem prije recesije povećan je jaz u produktivnosti. Ekonomski slabije županije bile su ujedno i neuspješnije u razmještanju nezaposlenih osoba ili u pružanju alternativnih prilika. Provedena ekonometrijska analiza potvrdila je proces regionalne divergencije u Hrvatskoj u razdoblju 2008.-2012. Prosječne regionalne razlike povećavale su se tijekom posljednje recesije, a određena istraživanja potvrđuju kako razdoblja ekonomskih padova mogu potaknuti regionalnu divergenciju.	Cilj rada je analizirati razlike u ekonomskom razvoju hrvatskih županija u razdoblju recesije (2008. - 2012.) te otkriti osnovne odrednice regionalne otpornosti na recesijske utjecaje te stvoriti preporuke za poboljšanja hrvatske regionalne ekonomske politike.
Maleković, Puljiz i Keser (2018).		Rad daje pregled uloge kohezijske politike u procesu oblikovanja regionalne politike Hrvatske. Svrha mu je pridonijeti širem razumijevanju međusobnog odnosa kohezijske politike i hrvatske regionalne politike, napose s obzirom na glavne kanale utjecaja i proistekle promjene politike.	U radu se komparativno analiziraju učinci kohezijske politike na dvije nove države članice EU-a, Sloveniju i Slovačku. Istaknuta je važnost apsorpcijskog kapaciteta, a navode se i neki od iznimnih problema Hrvatske. Stavljene su na programsko razdoblje 2014.-2020 u vidu pregleda osnovnih promjena navedenog razdoblja. Razmatra se i uloga kohezijske politike pri utjecaju na regionalne politike u odabranim državama članicama srednje i istočne Europe.

<p>2015. godina</p> <p>Marošević, K. i Sekur, T. (2018).</p>	<p>Cilj rada je analizirati razinu razvijenosti regija u republici Hrvatskoj te komparativnom analizom s češkim regijama, obzirom na tranzicijski put navedenih dvaju zemalja. U radu su korištene metode deskripcije i komparative analize te kritičkog pristupa tumačenju danih podataka uvidom u dostupne informacije relevantnih institucija.</p>	<p>Iziman problem je jaz u razvijenosti NUTS 3 regija mjereno prema BDP po stanovniku, koji je čak i tri puta između onih najrazvijenijih i najnerazvijenijih regija. Ipak, zabrinjavajuće je da se razina razvijenosti najnerazvijenije češke NUTS 3 regije (<i>Karlovarsky kraj</i>) nalazi na sličnoj razini BDP po stanovniku kao i neke od najrazvijenijih hrvatskih NUTS 3 regija, npr. (<i>Dubrovnik-Neretva County</i>). Također, u razvojnog smislu NUTS 3 regija, češke NUTS 3 regije su znatno sličnije u odnosu na hrvatske regije u kojima je prisutna viša razina neujednačenog razvoja.</p>
<p>2002. - 2015. godine</p> <p>Rabar, D. i Grbin, A. (2019).</p>	<p>Analize prozora kao proširenja osnovnog modela metode analize omeđivanja podataka. Analiza je obuhvatila četrnaestogodišnje razdoblje (2002. - 2015.), omogućujući tako praćenje dinamike relativne učinkovitosti županija. Uporabom dvaju modela, usmjerenih na <i>inputs</i> uz pretpostavku varijabilnog prinosa, koji se međusobno razlikuju u duljinama prozora, pozicije ostvarenih rezultata županija uspoređene su unutar pojedinih godina i između njih, s težištem na skalnu učinkovitost.</p>	<p>Empirijski rezultati donose nekoliko zaključaka: postoje značajne regionalne nejednakosti u Hrvatskoj, pri čemu Grad Zagreb značajno pozitivno odstupa od ostalih županija; na temelju veličine nedjelotvornosti svake županije izvedena je veličina nedjelotvornosti za hrvatske županije u cjelini, sugerirajući mogućnost povećanja razine djelotvornosti. Prosječna bi se ukupna nedjelotvornost tako mogla smanjiti za 4.1 % odnosno 14.4 %, ovisno o izboru modela te zaključak kako daleko najveći glavni izvor nedjelotvornosti jest broj zaposlenih u jedinicama lokalne i područne samouprave.</p>

Sva izabrana navedena empirijska istraživanja upućuju na postojanje iznimnih regionalnih nejednakosti, i to prema različitim pojedinačnim indikatorima ili odabranim i kreiranim kompozitnim indikatorima. Iako je BDP po stanovniku najčešće korišten indikator izražavanja razlika, mnoštvo je i drugih korištenih socioekonomskih indikatora (demografska kretanja, stupanj obrazovanja, zaposlenost, nezaposlenost). Najčešće je nedostatak u navedenim empirijskim radovima izbor indikatora u kojemu nije pokriveno identično razdoblje promatranja za sve izabrane indikatore tj. najčešće je riječ o različitim godinama promatranja određene varijable, kao i uzimanje u obzir različitih varijabli. Ograničenje izbora varijabli krije se u njihovoj nedostupnosti, a ne isključivo u nedovoljno dobrom izboru indikatora. Deskriptivna statistika korištena je u gotovo svim izabranim radovima kao dio primarnog ili sekundarnog istraživanja. Također, u nekoliko se radova županije, kao heterogene jedinice, pokušavaju grupirati prema određenim homogenim, zajedničkim obilježjima.

Ograničenje promatranja županijske razine u empirijskim istraživanjima naglašava Čvrak (2012), ističući različite mogućnosti shvaćanja županija pri čemu navodi mogućnost promatranja županija kao jedinstvenih gospodarskih prostora na temelju regionalne gospodarske analize ili kao administrativno-političkih jedinica koje u obzir uzimaju podjelu temeljenu na političkim i/ili povijesnim kriterijima. Stoga je analiza potrebno pristupiti s osobitom pozornosti.

5.3. Rezultati institucionalnih regionalnih kronoloških mjerenja regionalnih razlika

Problematikom nejednakog regionalnoga razvoja nije zaokupljena samo akademska zajednica, nego i sam zakonodavac kao i nositelji ekonomske politike. Stoga je ujednačen regionalni razvoj postavljen u vrhu ciljeva zakonodavca, a način praćenja je i putem mjerenja ostvarenih rezultata indeksa razvijenosti. Današnje Ministarstvo regionalnoga razvoja i fondova Europske unije²⁰⁰, a nekadašnje Ministarstvo regionalnoga razvoja, šumarstva i vodnog gospodarstva Republike Hrvatske²⁰¹, državno

²⁰⁰ Više o navedenom ministarstvu na službenoj stranici: Ministarstvo regionalnoga razvoja i fondova Europske unije. <http://www.mrrfeu.hr/default.aspx?id=405> (pristupljeno 24. listopada 2020.). Promjena ustrojstva i djelokruga rada ministarstva izvršena je stupanjem na snagu Zakona o ustrojstvu i djelokrugu ministarstava i drugih središnjih tijela državne uprave (Narodne novine 150/2011) te je Ministarstvo regionalnoga razvoja, šumarstva i vodnoga gospodarstva prestalo s radom, a njegove poslove preuzimaju Ministarstvo regionalnoga razvoja i fondova Europske unije i Ministarstvo poljoprivrede.

²⁰¹ Temeljem: Odluka o razvrstavanju jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave prema stupnju razvijenosti http://www.zadra.hr/wp-content/uploads/2013/01/odluka_o_razvrstavanju_jedinica_lokalne_i_podr_une_regionalne_samouprave_prema_stupnju_razvijenosti.pdf u kojoj je istaknuto kako je potrebno provesti postupak ocjenjivanja jedinica lokalne i

je tijelo kojim se pokušava ostvariti provedba razvoja svih dijelova zemlje kako bi se iskoristili svi potencijali određenih dijelova Republike Hrvatske i jačale konkurentnost i realizacija vlastitih razvojnih potencijala, definiranih u članku 2. Zakona o regionalnom razvoju Republike Hrvatske (Narodne novine 147/2014, 123/2017, 118/2018). Planski dokumenti politike regionalnog razvoja, kako to definira članak 11. Zakona o regionalnom razvoju Republike Hrvatske (Narodne novine 147/2014, 123/2017, 118/2018), obuhvaćaju Strategiju regionalnog razvoja Republike Hrvatske²⁰², županijsku razvojnu strategiju, odnosno strategiju razvoja Grada Zagreba te strategiju razvoja urbanog područja. Strateški ciljevi navedeni u Strategiji regionalnog razvoja Republike Hrvatske (2017: 1) obuhvaćaju:

- povećanje kvalitete života poticanjem održivog teritorijalnog razvoja
- povećanje konkurentnosti regionalnoga gospodarstva i zaposlenosti
- sustavno upravljanje regionalnim razvojem.

Svi navedeni strateški ciljevi podrazumijevaju stav i interes i lokalnih, i regionalnih, i nacionalnih dostupnih snaga, kako bi se došlo do najboljih mogućih potencijala i konkurentnosti određenog područja, a u želji ostvarenja ujednačenog razvoja temeljenog na dostupnim komparativnim i konkurentskim prednostima. U Strategiji regionalnog razvoja (2017), navedeni su ciljevi koji su višedimenzionalni i integrativni uz uvažavanje načela održivog razvoja te su temeljem strateških ciljeva određeni prioriteta, razrađeni u niz odgovarajućih regionalnih razvojnih mjera.

regionalne samouprave prema stupnju razvijenosti, a u skladu s Uredbom o indeksu razvijenosti i Zakonu o regionalnom razvoju. O utvrđivanju stupnja razvijenosti moguće pročitati i u Tolušić, E. (2011). *Regionalni razvoj Republike Hrvatske s posebnim osvrtom na Virovitičko-podravsku županiju*. Praktični menadžment. Vol. 2. No. 2. 92-97. str.

²⁰² Dostupna na: *Strategija regionalnog razvoja Republike Hrvatske za razdoblje do kraja 2020. godine* (2017). Vlada Republike Hrvatske. Zagreb. <https://razvoj.gov.hr/UserDocsImages//O%20ministarstvu/Regionalni%20razvoj/razvojne%20strategije//Strategija%20regionalnog%20razvoja%20Republike%20Hrvatske%20za%20razdoblje%20do%20kraja%202020.HS.pdf> (pristupljeno 30. svibnja 2020.). Navedena Strategija regionalnog razvoja Republike Hrvatske vrijedila je do konca 2020. godine, a na upit putem e-pošte upućen Ministarstvu regionalnog razvoja i fondova Europske unije (upućenog i zaprimljenog 5. veljače 2021.) oko izrade nove strategije regionalnog razvoja potvrđeno je sljedeće: [...] *obzirom da je u Planu zakonodavnih aktivnosti za 2021. godinu donošenje novoga Zakona o regionalnom razvoju Republike Hrvatske koji predstavlja zakonodavni okvir politike regionalnog razvoja i kojim definirana izrada novog akta strateškog planiranja politike regionalnog razvoja, tek po donošenju ovoga Zakona može se pristupiti njegovoj izradi*. U nacrtu prijedloga Nacionalne razvojne strategije Republike Hrvatske do 2030. godine se među definiranim strateškim ciljevima Hrvatske do 2030. godine nalazi i razvojni smjer *Ravnomjeran regionalni razvoj*, koji obuhvaća dva strateška cilja: *Razvoj potpomognutih područja i područja s razvojnim posebnostima te Jačanje regionalne konkurentnosti*. Time se jasno daje do znanja koliko je za cjelokupni razvoj važan regionalni razvoj. Vidi više u: *Nacrt prijedloga Nacionalne razvojne strategije Republike Hrvatske* (2019). <https://hrvatska2030.hr/dokumenti/> (pristupljeno 27. siječnja 2021.).

Na službenoj stranici Ministarstva regionalnoga razvoja i fondova Europske unije, istaknuta je vizija²⁰³ kao poticaj ostvarenja jednakosti u razvoju pojedinih dijelova - *ravnomjerni razvoj svih krajeva Hrvatske*. Kako bi se mjerio ostvareni stupanj razvijenosti pojedine županije, Ministarstvo regionalnoga razvoja i fondova Europske unije, izrađuje kompozitni indeks razvijenosti županija (do sada za 2010.; 2013. i 2018. godinu)²⁰⁴, kao osnovni kriterij utvrđivanja stupnja ostvarenog razvoja jedinica županijske (regionalne) i jedinica lokalne razine, a za mjerenje indeksa razvijenosti 2018. godine, korištena je modificirana metodologija u odnosu na ranija mjerenja pa je potrebna i opreznost u eventualnom komparativnom pristupu postojećim podacima i rezultatima mjerenja. U nastavku se prednost daje kronološkom prikazu promjena indeksa razvijenosti.

5.3.1. Kronološki prikaz institucionalnih promjena u regionalnom razvoju

U kronološkom smislu po pitanju regionalnog razvoja, prirodno je započeti od Zakona o regionalnom razvoju (Narodne novine 153/2009). Navedenim Zakonom o regionalnom razvoju (Narodne novine 153/2019) unesena su i ključna načela kohezivne politike u hrvatsku regionalnu politiku – partnerstvo i suradnja, strateško planiranje, praćenje i vrednovanje, jednake mogućnosti i održivost – a koja su

²⁰³ Na službenoj stranici Ministarstva regionalnog razvoja i fondova Europske unije, u izborniku O ministarstvu, navodi se i vizija ministarstva. <https://razvoj.gov.hr/o-ministarstvu/9> (pristupljeno 30. svibnja 2020.).

²⁰⁴ Izračun Indeksa razvijenosti 2021. bi trebao biti dostupan tijekom godine, uz obrazloženje dobiveno temeljem komunikacije putem e-pošte, Ministarstvu regionalnog razvoja i fondova Europske unije (poslan i zaprimljen 5. veljače 2021.): *Vezano uz izračun novoga indeksa razvijenosti odnosno donošenja Odluke o razvrstavanju jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave [...] Ministarstvo krajem prošle godine, u Zakonom propisanom roku od tri godine, a na osnovi stečenih iskustava i informacija tijekom trogodišnje primjene, pokrenulo analizu primjene postojećeg modela izračuna indeksa razvijenosti te izrade prijedloga novoga modela. Predmetna analiza je u tijeku, a prilazi joj se izrazito sustavno kako bi se unaprijeđenjem postojeće metodologije te uvođenjem novih, dodatnih pokazatelja osiguralo pravedno ocjenjivanje i razvrstavanje lokalnih i županijskih jedinica prema stupnju razvijenosti*. O dosadašnjim indeksima razvijenosti vidjeti na Ministarstvo regionalnog razvoja i fondova Europske unije. Dosadašnji izračuni indeksa razvijenosti (2020). <https://razvoj.gov.hr/o-ministarstvu/djelokrug-1939/regionalni-razvoj/indeks-razvijenosti/dosadasnji-izracuni-indeksa-razvijenosti/3741> (pristupljeno 23. svibnja 2020.). O vrijednosti indeksa razvijenosti: Ministarstvo regionalnoga razvoja i fondova Europske unije. Vrijednosti indeksa razvijenosti, i pokazatelja za izračun indeksa razvijenosti 2018. (2020). <https://razvoj.gov.hr/o-ministarstvu/djelokrug-1939/regionalni-razvoj/indeks-razvijenosti/vrijednosti-indeksa-razvijenosti-i-pokazatelja-za-izracun-indeksa-razvijenosti-2018/3740> (pristupljeno 23. svibnja 2020.) i o indeksu razvijenosti: Ministarstvo regionalnoga razvoja i fondova Europske unije. Indeks razvijenosti <https://razvoj.gov.hr/o-ministarstvu/djelokrug-1939/regionalni-razvoj/indeks-razvijenosti/112> (pristupljeno 23. svibnja 2020.).

jednakovažna i za suvremenu politiku regionalnog razvoja i kohezijsku politiku (Maleković, Puljiz i Keser 2018). Vlada Republike Hrvatske tijekom 2010. godine prvi je put donijela Odluku o razvrstavanju jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave, prema stupnju razvijenosti (Narodne novine 89/2010)²⁰⁵. U skladu s tadašnjom Odlukom o razvrstavanju jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave prema stupnju razvijenosti (Narodne novine 89/2010), jedinice područne (regionalne) samouprave razvrstane su prema četiri skupine stupnja razvijenosti, dok su jedinice lokalne samouprave razvrstane u pet skupina, a temeljem odluke Vlade na prijedlog nadležnog ministarstva koje prati stupanj razvijenosti. Stupanj razvijenosti u Republici Hrvatskoj raspodijeljen je u četiri kategorizacijske cjeline čija su osnova rangiranje svih županija s utvrđenim pripadajućim indeksom razvijenosti svake pojedine županije (tablica 29). Razvrstavanje u navedenoj odluci Vlade Republike Hrvatske, bilo je definirano na sljedeći način:

- najniža I. skupina jedinica područne (regionalne) samouprave nositeljica je vrijednosti indeksa razvijenosti manjeg od 75 % prosjeka Republike Hrvatske
- vrijednost indeksa razvijenosti II. skupine u rangu je od 75 % do 100 % prosjeka Republike Hrvatske
- III. skupina indeksa razvijenosti u rangu je razvijenosti između 100 % i 125 % prosjeka Republike Hrvatske
- IV. skupina jedinica područne (regionalne) samouprave podrazumijeva vrijednost indeksa razvijenosti veće od 125 % prosjeka Republike Hrvatske.

Jedinice lokalne samouprave razvrstane su tada u pet skupina:

- I. skupinu čine jedinice lokalne samouprave čija je vrijednost indeksa razvijenosti manja od 50 % prosjeka Republike Hrvatske.
- II. skupinu tvore jedinice lokalne samouprave čija je vrijednost indeksa razvijenosti između 50 % i 75 % prosjeka Republike Hrvatske.
- III. skupinu sačinjavaju jedinice lokalne samouprave čija je vrijednost indeksa razvijenosti između 75 % i 100 % prosjeka Republike Hrvatske.
- IV. skupinu nose jedinice lokalne samouprave čija je vrijednost indeksa razvijenosti između 100 % i 125 % prosjeka Republike Hrvatske.
- V. skupinu oblikuju jedinice lokalne samouprave čija je vrijednost indeksa razvijenosti veća od 125 % prosjeka Republike Hrvatske.

²⁰⁵ Odluka o razvrstavanju jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave prema stupnju razvijenosti. Narodne novine 89/2010. http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2010_07_89_2508.html (pristupljeno 25. studenoga 2013.).

Izračun indeksa razvijenosti sukladno Zakonu o regionalnom razvoju (Narodne novine 153/2009), vršio se svake tri godine te je tijekom 2013. godine izvršen novi izračun indeksa razvijenosti, a na zahtjev Ministarstva²⁰⁶.

Tablica 29. Komparacija indeksa razvijenosti 2010. i indeksa razvijenosti 2013. te skupina razvijenosti i rang mjerenja u navedenim skupinama

Županija	Indeks razvijenosti* (2013)	Skupine razvijenosti* (2013)	Rang skupina (2013)	Županija	Indeks razvijenosti* (2010)	Skupine razvijenosti* (2010)	Rang skupina (2010)
Virovitičko-podravska	5,56	<75	I.	Virovitičko-podravska	20,51	<75	I.
Brodsko-posavska	18,43	<75	I.	Vukovarsko-srijemska	20,57	<75	I.
Vukovarsko-srijemska	18,73	<75	I.	Brodsko-posavska	33,36	<75	I.
Bjelovarsko-bilogorska	23,29	<75	I.	Bjelovarsko-bilogorska	35,17	<75	I.
Požeško-slavonska	33,81	<75	I.	Požeško-slavonska	43,95	<75	I.
Sisačko-moslavačka	38,70	<75	I.	Sisačko-moslavačka	48,50	<75	I.
Osječko-baranjska	46,07	<75	I.	Osječko-baranjska	52,88	<75	I.
Karlovačka	56,34	<75	I.	Karlovačka	54,52	<75	I.
Koprivničko-križevačka	59,19	<75	I.	Ličko-senjska	55,48	<75	I.
Ličko-senjska	64,82	<75	I.	Šibensko-kninska	63,30	<75	I.
Međimurska	69,65	<75	I.	Koprivničko-križevačka	64,32	<75	I.
Krapinsko-zagorska	73,24	<75	I.	Međimurska	75,11	75-100	II.
Šibensko-kninska	80,93	75-100	II.	Zadarska	75,59	75-100	II.
Varaždinska	86,34	75-100	II.	Krapinsko-zagorska	87,72	75-100	II.

²⁰⁶ 1. siječnja 2015. godine na snagu je stupio novi Zakon o regionalnom razvoju (Narodne novine 147/2014), kojim se postupak ocjenjivanja stupnja razvijenosti jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave, uređuje svakih pet godina, umjesto dosadašnje tri godine.

Županija	Indeks razvijenosti* (2013)	Skupine razvijenosti* (2013)	Rang skupina (2013)	Županija	Indeks razvijenosti* (2010)	Skupine razvijenosti* (2010)	Rang skupina (2010)
Splitsko-dalmatinska	93,75	75-100	II.	Splitsko-dalmatinska	89,09	75-100	II.
Zadarska	106,39	100-125	III.	Varaždinska	96,30	75-100	II.
Dubrovačko-neretvanska	120,84	100-125	III.	Dubrovačko-neretvanska	107,93	100-125	III.
Zagrebačka	124,23	100-125	III.	Zagrebačka	123,22	100-125	III.
Primorsko-goranska	139,21	>125	IV.	Primorsko-goranska	142,32	>125	IV.
Istarska	156,80	>125	IV.	Istarska	156,13	>125	IV.
Grad Zagreb	186,44	>125	IV.	Grad Zagreb	187,54	>125	IV.

Izvor: Ministarstvo regionalnoga razvoja i fondova Europske unije – indeks razvijenosti (2010) <https://razvoj.gov.hr/UserDocsImages//O%20ministarstvu/Regionalni%20razvoj/indeks%20razvijenosti/Dosada%C5%A1nji/2010//Vrijednosti%20indeksa%20razvijenosti%20i%20pokazatelja%20za%20izra%C4%8Dun%20na%20C5%BEupanijskoj%20razini%202010..pdf> (pristupljeno 25. listopada 2020.); indeks razvijenosti (2013) <https://razvoj.gov.hr/UserDocsImages//O%20ministarstvu/Regionalni%20razvoj/indeks%20razvijenosti/Dosada%C5%A1nji/2013//Vrijednosti%20indeksa%20razvijenosti%20na%20C5%BEupanijskoj%20razini%202013..pdf> (pristupljeno 25. listopada 2020.).

*Indeks razvijenosti i skupine razvijenosti izražene su u postotku (%)

Prilikom rangiranja županija, prema Ministarstvu regionalnog razvoja, šumarstva i vodnog gospodarstva (2010)²⁰⁷, Uredbi o indeksu razvijenosti (Narodne novine 63/2010) i prema Ministarstvu regionalnog razvoja i fondova Europske unije (2013)²⁰⁸, Uredbi o izmjenama i dopunama Uredbe o indeksu razvijenosti (Narodne novine 158/2013), primjetne su određene razlike. Indeks razvijenosti²⁰⁹ izračunava se korištenjem sljedećih pokazatelja - stope nezaposlenosti, dohotka po stanovniku, proračunskih prihoda jedinica lokalne, odnosno područne (regionalne) samouprave po stanovniku, općeg kretanja stanovništva te stope obrazovanosti i

²⁰⁷ Prvi službeni postupak ocjenjivanja i razvrstavanja jedinica lokalne i područne samouprave prema stupnju razvijenosti iz 2010. godine je u Odluci o razvrstavanju jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave prema stupnju razvijenosti (Narodne novine 89/2010), s početkom primjene od 1. siječnja 2011. godine.

²⁰⁸ Ministarstvo regionalnoga razvoja i fondova Europske unije. <http://www.mrrfeu.hr/default.aspx?id=405> (pristupljeno 25. listopada 2020.).

²⁰⁹ Indeks razvijenosti prema Zakonu o regionalnom razvoju (Narodne novine 153/2009) definiran je kao kompozitni pokazatelj koji se računa kao ponderirani prosjek više osnovnih društveno-gospodarskih pokazatelja radi mjerenja stupnja razvijenosti jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave i novim ZRR-om (2014).

to kao ponderirani prosjek odstupanja standardiziranih vrijednosti izabranih pokazatelja prosjeka Republike Hrvatske. Izmjena se u 2013. godini pri računanju indeksa razvijenosti u odnosu na raniji izračun iz 2010. godine, odnosi na način uključivanja u računanje pokazatelja proračunskih prihoda jedinica lokalne, odnosno (područne) regionalne samouprave po stanovniku (uzimanjem u obzir prihoda od nefinancijske imovine), što je istaknuto i u samoj Uredbi o indeksu razvijenosti iz 2013. godine²¹⁰. Izračun preostalih pokazatelja ostao je neizmjenjen.

Prema Ministarstvu regionalnog razvoja i fondova Europske unije, jedna se županija više nalazi u kategorizaciji I. skupine razvijenosti, a to je Krapinsko-zagorska županija. Sve ostale županije pripadnice su iste kategorizacije I. skupine, čije je razlikovanje određeno obzirom na redosljed kategoriziranja. Najlošiji položaj i prema Ministarstvu regionalnog razvoja, šumarstva i vodnog gospodarstva i prema Ministarstvu regionalnog razvoja i fondova Europske unije, koje je preuzelo dio njegovih nadležnosti, zabilježen je za Virovitičko-podravsku županiju. Ipak, znatno se razlikuje stupanj razvijenosti najlošije razvijene Virovitičko-podravske županije u 2010. u odnosu na 2013. godinu, pri čemu je u 2013. godini zabilježen znatno niži indeks razvijenosti²¹¹.

Osim Varaždinske i Splitsko-dalmatinske županije koje se u oba istraživanja nalaze u II. skupini (2013.), u istoj se skupini nalazi i Šibensko-kninska županija, dok se Međimurska županija sada nalazi u I. skupini, a Zadarska županija prešla je u III. skupinu unutar ranga iz 2013. godine. U III. skupini nalaze se Dubrovačko-neretvanska, Zagrebačka i Zadarska županija, dok je u IV. skupini situacija u potpunosti nepromijenjena, s Gradom Zagrebom na vrhu ranga, tj. najvišim zabilježenim indeksom. Visoko ostvarene rezultate uz Grad Zagreb zabilježile su još i Primorsko-goranska i Istarska županija. Zabilježeni indeks najrazvijenijega Grada Zagreba u 2013. u odnosu na 2010. godinu nije značajnije promijenjen. Tablica 29. evidentira kako se oko polovice ukupnog broja hrvatskih županija nalazilo u I. skupini indeksa razvijenosti, tj. na razini manjoj od 75 % razvijenosti u odnosu na prosjek Republike Hrvatske. Kako su u prethodnoj regionalnoj podjeli Republike Hrvatske postojale tri regije, potrebno je istaknuti kako se unutar II., III. i

²¹⁰ Na temelju članka 22. stavka 2. Zakona o regionalnom razvoju (NN 153/09) Republike Hrvatske, Vlada RH donijela je 27. prosinca 2013. godine Uredbu o izmjeni i dopunama Uredbe o indeksu razvijenosti (Narodne novine 158/2013). Drugi službeni postupak ocjenjivanja i razvrstavanja jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave prema stupnju razvijenosti iz 2013. godine je u Odluci o razvrstavanju jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave prema stupnju razvijenosti (Narodne novine 158/2013), s početkom primjene 1. siječnja 2014. godine. Vrijednost indeksa razvijenosti izračunava se kao ponderirani prosjek odstupanja standardiziranih vrijednosti pokazatelja od prosjeka Republike Hrvatske.

²¹¹ Pri konačnim zaključcima potrebno je uzeti promjene u metodologiji.

IV. skupine za razdoblje 2010. godine, za koje je izračunat indeks, a na snazi je bila navedena regionalizacija, ne pronalazi niti jedna županija središnje i istočne (Panonske) Hrvatske. Time se potkrjepljuje stajalište o najslabije razvijenoj *neadministrativnoj jedinici*²¹² unutar navedene kategorizacije.

I putem regionalnog indeksa konkurentnosti mogu se pratiti razlike na regionalnoj razini. *Regionalni indeksi konkurentnosti* izračunati su za 2007. godinu, a zatim i 2010. godinu i 2013. godinu. Moguće je pratiti dinamiku promjena u 2013. godini u odnosu na ranije mjerenje iz 2010. godine te potvrditi zadržavanje prevlasti određenih županija kao što su - Grad Zagreb, Varaždinska županija, Istarska županija i Međimurska županija. Nažalost, pojedine županije nisu napredovale, odnosno zadržale su loše ostvarene rangove, primjerice Požeško-slavonska županija i Vukovarsko-srijemska županija. Sve promjene u rangiranju tijekom promatranog razdoblja prikazane su u tablici 30.

Tablica 30. Promjene u rangiranju županija Republike Hrvatske 2007. - 2013. godine

Županija	2007. godina	2010. godina	2013. godina
Grad Zagreb	1	2	1
Varaždinska	4	1	2
Istarska	3	3	3
Međimurska	2	4	4
Primorsko-goranska	6	7	5
Zadarska	9	6	6
Zagrebačka	5	5	7
Koprivničko-križevačka	7	12	8
Splitsko-dalmatinska	8	8	9
Dubrovačko-neretvanska	10	9	10
Osječko-baranjska	14	13	11
Krapinsko-zagorska	15	11	12
Karlovačka	12	14	13
Šibensko-kninska	13	10	14
Bjelovarsko-bilogorska	11	15	15
Brodsko-posavska	18	16	16
Ličko-senjska	19	18	17
Virovitičko-podravsk	17	17	18

²¹² Prostorne jedinice za statistiku na NUTS 2 razini nastale su grupacijom županija kao administrativnih jedinica niže razine.

Županija	2007. godina	2010. godina	2013. godina
Sisačko-moslavačka	16	19	19
Vukovarsko-srijemska	21	20	20
Požeško-slavonska	20	21	21

Izvor: Regionalni indeks konkurentnosti 2013 (2014). Singer, S., Gable, J. (ur). Nacionalno vijeće za konkurentnost i Program Ujedinjenih naroda za razvoj (UNDP) Hrvatska. http://konkurentnost.hr/wp-content/uploads/2018/01/RIK2013_finalno_07072014.pdf (pristupljeno 25. listopada 2020.).

*Kako se navodi u Regionalnom indeksu konkurentnosti (2010: 16) *budući da su u 2010. godini unesene u metodologiju izračuna RIK-a određene dopune, usporedbe s rangovima iz istraživanja regionalne konkurentnosti 2007. godine samo su indikativne.*

Prema *Regionalnom indeksu konkurentnosti 2013* (2014: 21-22), županije koje su ostvarile pozitivan pomak za tri ili više mjesta, ojačale su svoju konkurentnost (Osječko-baranjska županija, Krapinsko-zagorska županija i Zadarska županija), dok su slabljenje konkurentnosti za tri ili više mjesta ostvarile Bjelovarsko-bilogorska županija te Sisačko-moslavačka županija.

Veza regionalne konkurentnosti i razvijenosti regija temelji se na odnosu u kojemu su konkurentnije regije i županije, u pravilu i razvijenije - *vice versa*. Županije najnižeg ranga konkurentnosti ujedno imaju i najniži indeks razvijenosti, koji je ispod 75 % prosjeka Republike Hrvatske. Dakle, (ne)konkurentnost se obično pojavljuje u uzročno-posljedičnoj vezi sa stupnjem (ne)razvijenosti županija. Iznimke navedenog pravila naravno postoje, npr. Ličko-senjska županija koja je zabilježila najveći raskorak u konkurentnosti i razvijenosti, pri čemu je prema konkurentnosti na samom dnu ljestvice, dok je prema BDP-u po stanovniku zauzela sedmo mjesto u 2010. godini. Nedovoljan je broj istraživanja proveden na županijskoj razini koja su do vremena stupanja na snagu Zakona o regionalnom razvoju (153/09) govorila o razini regionalne razvijenosti. U novije vrijeme, tj. u zadnjem desetljeću su istraživanja koja za cilj imaju izučavanje regionalnog razvoja Republike Hrvatske u akademskim i znanstvenim krugovima, ali i političkim i društvenim krugovima znatno intenzivirane. Na snagu je početkom 2015. godine (1. siječnja 2015.) stupio Zakon o regionalnom razvoju (Narodne novine 147/2014). Prvu izmjenu i dopunu zabilježio je u verziji Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o regionalnom razvoju Republike Hrvatske (Narodne novine 147/2014, 123/2017), a zatim i dodatne, druge izmjene u verziji Zakona o izmjenama Zakona o regionalnom razvoju Republike Hrvatske (Narodne novine 147/2014, 123/2017, 118/2018). Stoga se u nastavku više pozornosti posvećuje nešto novijim rezultatima regionalnog razvoja i regionalnim razlikama u skladu s dostupnim institucionalnim mjerenjima.

5.3.2. Osvrt na rezultate indeksa razvijenosti 2018. godine

Tijekom prosinca 2014. objavljen je novi Zakon o regionalnom razvoju Republike Hrvatske (Narodne novine 147/2014), koji je na snagu stupio 1. siječnja 2015. godine. Stupanjem na snagu Zakona o regionalnom razvoju Republike Hrvatske (Narodne novine 147/14)²¹³ provođenje ocjenjivanja i razvrstavanja jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave prema indeksu razvijenosti, produženo je na pet godina. Zakon o regionalnom razvoju Republike Hrvatske (Narodne novine 147/2014), svoje je prve izmjene i dopune registrirao putem Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o regionalnom razvoju Republike Hrvatske (Narodne novine 123/2017), koji je proglašen tijekom prosinca 2017. godine, kao i nova Uredba o indeksu razvijenosti (Narodne novine 131/2017). Uredbom o indeksu razvijenosti (Narodne novine 131/2017; u nastavku Uredba), propisani su pokazatelji za izračun indeksa razvijenosti, izračun vrijednosti indeksa razvijenosti i druga pitanja. Nadalje, članak 2. Uredbe propisuje način izračuna indeksa razvijenosti na temelju sljedećih pokazatelja - stopa nezaposlenosti, dohodak po stanovniku, proračunski prihod jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave po stanovniku, opće kretanje stanovništva, stopa obrazovanosti i indeks starenja.

Članak 10. Uredbe definira izračun vrijednosti indeksa razvijenosti, koji se izračunava kao prilagođeni prosjek standardiziranih vrijednosti pokazatelja navedenih u članku 2. Uredbe, izračunava se na tri decimale, a tumači na način da jedinice lokalne i područne (regionalne) samouprave koje imaju vrijednost veću od 100 pripadaju području iznadprosječne razvijenosti, dok jedinice lokalne i područne (regionalne) samouprave, koje imaju vrijednost indeksa manju od 100, pripadaju području ispodprosječne razvijenosti. Kako se ističe u izvoru Ministarstva regionalnog razvoja i fondova Europske unije, Indeks razvijenosti (2020), izmjenama i dopunama Zakona unaprjeđen je pravni okvir koji regulira ocjenjivanje i razvrstavanje jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave prema stupnju razvijenosti, ali i iznimno važan okvir utvrđivanja potpomognutih područja utvrđen Zakonom o regionalnom razvoju Republike Hrvatske (Narodne novine 153/2009).

Zakon o regionalnom razvoju Republike Hrvatske (Narodne novine, 147/2014), zadržao je dosadašnji pristup uređenja pravnog okvira ocjenjivanja i razvrstavanja jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave te utvrđivanja potpomognutih područja. Istim se zakonom utvrđuje obveza ocjenjivanja temeljem indeksa

²¹³ Ministarstvo regionalnoga razvoja i fondova Europske unije. *Dosadašnji izračuni indeksa razvijenosti* (2020). <https://razvoj.gov.hr/o-ministarstvu/djelokrug-1939/regionalni-razvoj-indeks-razvijenosti/dosadasnji-izracuni-indeksa-razvijenosti/3741> (pristupljeno 23. svibnja 2020.).

razvijenosti, nadležnost za provedbu ocjenjivanja i njenu dinamiku te način razvrstavanja jedinica u skupine i utvrđivanje potpomognutih područja. Vladi Republike Hrvatske ostavlja se u nadležnost da se uredbom određuju pokazatelji za izračun indeksa razvijenosti, vrijednosti ovoga indeksa te odluka o donošenju administrativnog rješenja o razvrstavanju prema stupnju razvijenosti. Na službenoj stranici Ministarstva regionalnoga razvoja i fondova Europske unije naveden je Indeks razvijenosti (2020), koji povezivanjem razine regionalnih razvojnih poticaja s razinom razvijenosti, omogućava kvalitetan okvir poticanja razvoja svih lokalnih i županijskih jedinica usklađenih sa stupnjem razvijenosti pojedine jedinice te se omogućuje uključivanje i isključivanje jedinica iz sustava potpomognutih područja u skladu s njihovim promjenama u stupnju razvijenosti. Kako je za obje razine predviđen izračun indeksa razvijenosti svake tri godine, razvrstavaju se u skupine razvijenosti pomoću distribucije ranga, pri čemu je početak prosječni prag razvijenosti – indeks 100, a skupine razvijenosti predstavljaju jednake dijelove u razdiobi po veličini uređenih nizova iznadprosječnih i ispodprosječnih vrijednosti indeksa razvijenosti za jedinice lokalne i područne (regionalne) samouprave.

Prema Zakonu o izmjenama i dopunama Zakona o regionalnom razvoju Republike Hrvatske (Narodne novine 123/2017), razvrstavanje prema indeksu razvijenosti za jedinice područne (regionalne) samouprave uobličeno je i podijeljeno u četiri skupine:

- I. skupina jedinica područne (regionalne) samouprave - prema vrijednosti indeksa nalaze se u drugoj polovini ispodprosječno rangiranih jedinica područne (regionalne) samouprave.
- II. skupina jedinica područne (regionalne) samouprave - prema vrijednosti indeksa nalaze se u prvoj polovini ispodprosječno rangiranih jedinica područne samouprave.
- III. skupina jedinica područne (regionalne) samouprave - prema vrijednosti indeksa nalaze se u drugoj polovini iznadprosječno rangiranih jedinica područne samouprave.
- IV. skupina jedinica područne (regionalne) samouprave - prema vrijednosti indeksa nalaze se u prvoj polovini iznadprosječno rangiranih jedinica područne samouprave.

Prema istom izvoru, Zakona o izmjenama i dopunama; Zakona o regionalnom razvoju Republike Hrvatske (Narodne novine 123/2017), jedinice lokalne samouprave razvrstane su u osam skupina:

- I. skupina jedinica lokalne samouprave - prema vrijednosti indeksa nalaze se u zadnjoj četvrtini ispodprosječno rangiranih jedinica lokalne samouprave.
- II. skupina jedinica lokalne samouprave - prema vrijednostima indeksa nalaze se u trećoj četvrtini ispodprosječno rangiranih jedinica lokalne samouprave.
- III. skupina jedinica lokalne samouprave - prema vrijednosti indeksa nalaze se u drugoj četvrtini ispodprosječno rangiranih jedinica lokalne samouprave.
- IV. skupina jedinica lokalne samouprave - prema vrijednosti indeksa nalaze se u prvoj četvrtini ispodprosječno rangiranih jedinica lokalne samouprave.
- V. skupina jedinica lokalne samouprave - prema vrijednosti indeksa nalaze se u zadnjoj četvrtini iznadprosječno rangiranih jedinica lokalne samouprave.
- VI. skupina jedinica lokalne samouprave - prema vrijednosti indeksa nalaze se u trećoj četvrtini iznadprosječno rangiranih jedinica lokalne samouprave.
- VII. skupina jedinica lokalne samouprave - prema vrijednosti indeksa nalaze se u drugoj četvrtini iznadprosječno rangiranih jedinica lokalne samouprave.
- VIII. skupina jedinica lokalne samouprave - prema vrijednosti indeksa nalaze se u prvoj četvrtini iznadprosječno rangiranih jedinica lokalne samouprave.

Status potpomognutih područja u jedinicama područne (regionalne) samouprave imaju jedinice koje pripadaju I. i II. skupini, dok iz skupina jedinica lokalne samouprave potpomognutim područjima pripadaju I. - IV. skupine. Postupak ocjenjivanja i razvrstavanja svih jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave u Republici Hrvatskoj, prema indeksu razvijenosti proveden je krajem 2017. godine, a predstavlja osnovu za novu Odluku o razvrstavanju jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave u Republici Hrvatskoj prema stupnju razvijenosti (Narodne novine 132/17), s primjenom od 1. siječnja 2018. godine. Postupak ocjenjivanja ponavlja se se opetovano svake tri godine (Ministarstvo regionalnoga razvoja i fondova europske unije. Indeks razvijenosti 2020). Povratak na raniji važeći prijedlog ocjenjivanja razvijenosti svake tri godine, podrazumijeva bolju alternativu obzirom kako će se evaluacija vršiti u kraćem vremenskom razdoblju. Time će se omogućiti brži i fleksibilniji prijelazi iz jedne u drugu skupinu, a u skla-

du s najnovijim rezultatima mjerenja. Zadnje ocjenjivanje i dostupno mjerenje je indeks razvijenosti 2018. (tablica 31), a novo mjerenje očekuje se tijekom tekuće 2021. godine.

Tablica 31. Vrijednosti indeksa razvijenosti 2018. godine²¹⁴

Županija	Razvojna skupina županije	Indeks razvijenosti županije
Virovitičko-podravska	I	90,666
Sisačko-moslavačka	I	91,701
Vukovarsko-srijemska	I	91,992
Ličko-senjska	I	92,387
Bjelovarsko-bilogorska	I	92,576
Brodsko-posavska	I	93,449
Požeško-slavonska	II	93,947
Karlovačka	II	95,191
Osječko-baranjska	II	96,009
Šibensko-kninska	II	97,041
Koprivničko-križevačka	II	98,493
Krapinsko-zagorska	II	98,976
Međimurska	III	100,502
Varaždinska	III	101,713
Splitsko-dalmatinska	III	103,930
Zadarska	III	104,654
Primorsko-goranska	IV	105,278
Zagrebačka	IV	105,890
Dubrovačko-neretvanska	IV	108,580
Istarska	IV	108,970
Grad Zagreb	IV	117,758

Izvor: Ministarstvo regionalnoga razvoja i fondova Europske unije. *Vrijednosti indeksa razvijenosti i pokazatelja za izračun indeksa razvijenosti 2018.* (2020). <https://razvoj.gov.hr/o-ministarstvu/djelokrug-1939/regionalni-razvoj/indeks-razvijenosti/vrijednosti-indeksa-razvijenosti-i-pokazatelja-za-izracun-indeksa-razvijenosti-2018/3740> (pristupljeno 23. svibnja 2020.).

Uočljivo je kako su značajno više stope indeksa razvijenosti 2018. godine, no zbog promjena u metodologiji nije uputno raditi usporedbe. Nadalje, promijenjen je i

²¹⁴ Razvojni indeks Ministarstva regionalnoga razvoja i fondova Europske unije prikazuje vrijednosti razvojnog indeksa i indikatora za izračun razvojnog indeksa u 2018. godini, uz napomenu kako u vrijednost izračuna razvojnog indeksa i indikatora za izračun razvojnog indeksa, u obzir ulaze podatci za razdoblje 2014. do 2016. godine.

obuhvat potpomognutog područja pa u potpomognuto područje ulaze sve županije koje imaju zabilježeni indeks razvijenosti ispod 100, a što je definirano kao prosjek. I promjena u metodologiji nije utjecala na značajnije promjene u županijama koje su dijelom potpomognutog područja - svih pet županija istočne Hrvatske te većina županija središnje Hrvatske. Ipak, uzimajući u obzir ograničenja, nesklad krajnjih vrijednosti – najnerazvijenijih i najrazvijenijih – smanjen je. Potrebno je istaknuti pozitivnu stranu povećanog broja kategorija za jedinice lokalne samouprave s ranijih pet skupina na sadašnjih osam skupina, što zbog povećanog stupnja upućuje na bolju mogućnost strukturiranja i praćenja stupnja razvoja određenih jedinica koje pripadaju jedinicama lokalne samouprave, ali nadalje i bolju mogućnost ažuriranja svih promjena nastalih u stupnju razvoja jedinica lokalne samouprave. Na taj način ažuriranja u slučajevima prelaska iz nižeg u viši stupanj skupina, a eventualno i skupine potpomognutih područja i obrnuto, jednostavnije je pratiti.

Tijekom prosinca 2018. godine izvršene su izmjene definirane u Zakonu o izmjenama Zakona o regionalnom razvoju Republike Hrvatske (Narodne novine 118/2018), koji je na snagu stupio 1. siječnja 2019. godine te su ovo ujedno i posljednje važeće izmjene zakonskog okvira o regionalnom razvoju. Rangiranjem županija stvorene su nove činjenice pa su ocjenjivanjem i razvrstavanjem, a na temelju izračuna Hrvatske gospodarske komore putem indeksa gospodarske snage²¹⁵ (Hrvatska gospodarska komora, 2018), iznesena osnovna pitanja i odgovori veličine, populacije, razine razvijenosti ili gospodarskih trendova. Indeks gospodarske snage Hrvatske gospodarske komore, pruža mogućnost međusobnog pozicioniranja županija Republike Hrvatske, a u odnosu na prosjek Republike Hrvatske (tablica 32). Kao i ranijim indeksom razvijenosti i ovaj indeks potvrđuje izniman nerazmjer među županijama Republike Hrvatske te se, nadalje pruža mogućnost uvidom u rezultate, smjer potrebnih budućih potencijala za razvoj i dostupnosti komparativnih prednosti županija.

²¹⁵ Indeks gospodarske snage Hrvatske gospodarske komore kompozitni je pokazatelj, koji se računa kao zbroj ponderiranih osnovnih gospodarskih pokazatelja u trogodišnjim prosjecima i demografskih projekcija radi mjerenja stupnja gospodarske snage i gospodarskog potencijala županija u odstupanju od prosjeka Republike Hrvatske, i to: BDP po stanovniku, ukupni prihod poduzetnika po zaposlenom, prosječne neto plaće, neto dobit poduzetnika po zaposlenom, prosječne neto plaće, prihod na inozemnom tržištu poduzetnika po zaposlenom, stopa nezaposlenosti i projekcija rasta stanovništva 2021. u odnosu na 2011. godinu. Indeks gospodarske snage koji je iznad 100 pokazuje da je pojedina županija iznad prosjeka, a za vrijednost nižu od 100 znači da je pojedina županija ispod prosjeka Republike Hrvatske.

Tablica 32. Indeks gospodarske snage županija Hrvatske gospodarske komore

Županije	HGK indeks gospodarske snage ²¹⁷ RH=100
Grad Zagreb	147,8
Istarska	129,3
Primorsko-goranska	106,1
Varaždinska	102,9
Zagrebačka	97,2
Međimurska	92,7
Zadarska	92,2
Dubrovačko-neretvanska	92,2
Korpiivničko-križevačka	90,6
Krapinsko-zagorska	88,1
Vukovarsko-srijemska	85,4
Karlovačka	85,2
Splitsko-dalmatinska	80,4
Osječko-baranjska	80,3
Šibensko-kninska	77,0
Sisačko-moslavačka	76,9
Ličko-senjska	76,2
Brodsko-posavska	73,0
Bjelovarsko-bilogorska	68,5
Požeško-slavonska	67,5
Virovitičko-podravaska	66,5

Izvor: Hrvatska gospodarska komora (2018). *Županije – razvojna raznolikost i gospodarski potencijali*. Intergrafika TTŽ. Zagreb. 85. str. <https://www.hgk.hr/documents/analiza-zupanija-2018-web5bd31ccf68e7f.pdf> (pristupljeno 24. svibnja 2020.).

Usporedbom indeksa razvijenosti 2018. godine sa zadnjim dostupnim mjerenjem indeksa gospodarske snage HGK, očito je kako se u zadnjih pet najnerazvijenijih,

²¹⁶ HGK indeks gospodarske snage kompozitni je pokazatelj koji se računa kao zbroj ponderiranih osnovnih gospodarskih pokazatelja u trogodišnjim prosjecima te demografske projekcije radi mjerenja stupnja gospodarske snage i gospodarskog potencijala županija u odstupanju od prosjeka Republike Hrvatske (Hrvatska gospodarska komora, 2018: 85). Navedeni indeks gospodarske snage iz 2018. godine uglavnom mjeri trogodišnje razdoblje (2015. - 2017.) kretanja određenih pokazatelja (Ukupni prihodi poduzetnika po zaposlenom, Neto dobit poduzetnika po zaposlenom, Prihod na inozemnom tržištu po zaposlenom, Stopa nezaposlenosti), ali za određene pokazatelje i ranije trogodišnje razdoblje (Prosječne neto plaće po zaposlenom, prosjek 2014. - 2016. te BDP po stanovniku, prosjek 2013. - 2015.) te za demografski pokazatelj, indeks promjene broja stanovnika 2021./2011.

prema indeksu razvijenosti 2018. godine, nalaze čak tri županije koje su ujedno i na začelju prema indeksu gospodarske snage županija HGK, to su: Virovitičko-podravska županija, Ličko-senjska županija i Bjelovarsko-bilogorska županija. Rang najuspješnijih pet županija prema indeksu razvijenosti 2018. godine obuhvatio je čak četiri županije – doduše u različitom redoslijedu – koje se nalaze i u rangiranju indeksa gospodarske snage HGK, a odnose se na Grad Zagreb, Istarsku županiju, Zagrebačku županiju i Primorsko-goransku županiju. Prema indeksu gospodarske snage HGK, iznad prosjeka Republike Hrvatske nalaze se samo Grad Zagreb, Istarska županija, Primorsko-goranska županija i Varaždinska županija, dok su sve ostale županije ispod prosjeka, a do navedenoga dovode rezultati utjecaja Grada Zagreba, koji povećava razinu prosjeka Republike Hrvatske (Hrvatska gospodarska komora 2018).

Najniže pozicionirane su Virovitičko-podravska županija, Požeško-slavonska županija i Bjelovarsko-bilogorska županija, koje se nalaze na stupnju od okvirno 2/3 prosjeka Republike Hrvatske te je u ovim županijama posebice, a i svim drugim koje imaju nizak ostvaren indeks gospodarskog razvoja HGK, potrebno ostvariti znatne investicije kako bi se smanjile razlike u gospodarskoj razvijenosti spram razvijenijih županija Republike Hrvatske, koje bi se nadalje posljedično pozitivno odražavale i na cjelokupni gospodarski razvoj Republike Hrvatske (Hrvatska gospodarska komora 2018).

5.4. Jaz u razvijenosti među županijama Republike Hrvatske

5.4.1. Izabrana istraživanja: polazne osnove

Teorijska i empirijska istraživanja regionalne razine hrvatskih županija obično govore o uspješnijim ostvarenim ekonomskim rezultatima za područje Grada Zagreba, Istarske i Primorsko-goranske županije i u ovisnosti o pokazateljima koji se uzimaju u obzir, eventualno nekoj drugoj županiji, dok se u većini istraživanja istočne županije Republike Hrvatske navode među najslabije razvijenijima temeljenim na uobičajeno odabranim indikatorima. Određeni autori, primjerice Pejnović (2004), navode izdvajanje određenih regija uvjetovanih polarizacijom razvoja - npr. zagrebačka socijalno-ekonomska regija koja uključuje Grad Zagreb i Zagrebačku županiju kao primarnu hrvatsku regiju razvoja, dok se sekundarnom jezgrom regionalnog razvoja navodi Splitsko-dalmatinska županija te sjeverno Hrvatsko primorje (Primorsko-goranska županija i Istra). Aktualna demografska i regionalna problematika nalažu potrebu postupnog usporavanja polariziranog razvoja Zagreba i poticanje usklađenijeg regionalnog razvoja Hrvatske. Među prijedlozima se navodi stvaranje razvojnih poticaja ka gradu Osijeku kao potenci-

jalnom nositelju razvoja istočne Hrvatske. Daljnje strategije ravnomjernijeg prostornog razvoja zemlje, trebaju uključivati i obnovu zapuštene ruralne periferije te poticanje razvoja županijskih središta sve do ranga slabije razvijenih regionalnih centara. Sić (2003) potvrđuje karakterističan utjecaj i odnos temeljen na utjecaju regionalnih razlika stvorenih odnosom centar - periferija. Postojanje dispariteta potvrđuje se temeljem karakterističnih pokazatelja ekonomske razvijenosti županija. Istraživanje postojećih razlika provode i Puljiz i Maleković (2007) i to na dvjema razinama, unutarregionalnoj i međuregionalnoj. Prema pokazateljima dohotka i nezaposlenosti iznimno neuobičajenim pokazao se podatak o udjelu i utjecaju unutarregionalnih razlika. Unutarregionalne razlike imaju značajan doprinos u ukupno stvorenim regionalnim razlikama. Pri kretanju unutarregionalnih nejednakosti, u ukupnoj nejednakosti, zabilježen je trend smanjenja. Analiza autora prilikom utvrđivanja regionalnih razlika temeljena je na pokazateljima kao što su odnos udjela max/min vrijednosti, koeficijent varijacije, Ginijev indeks i Theilov indeks. Prema kriteriju najnižeg dohotka, geografski orijentiranih istočnih pet slavonskih županija pripadale su grupaciji najnižeg dohotka. Stoga se potvrđuje da su županije smještene u istočnom dijelu Hrvatske, upravo županije koje najviše zaostaju u razvoju te je zabilježen trend povećavanja razlika u promatranom razdoblju. Šimunović (2007: 26) ističe kako su županije u Hrvatskoj ostale bez ekonomske snage i utjecaja na razvoj regionalnog prostora. Unutar županija vlada drastičan nesrazmjer prema različitim kriterijima, pravi je primjer disproporcija u demografiji i veličini teritorija, dok je nadležnost u županijama svedena na manji broj sporadičnih funkcija. Nepodužimanje bilo kakvih mjera na inicijalne razlike, tijekom godina doveo je do produbljivanja jaza koji nastaje među hrvatskim županijama, čije su posljedice vidljive i prikazane u nekoliko različitih učinaka:

- seljenje kapitala iz slabijih u jače regije
- demografska odlijevanja, posebno stručne radne snage
- prestanak mnogih gospodarskih aktivnosti
- prodaja imovine
- devastacije prostora i nasljeđenog bogatstva, i drugo.

Stoga je zbog svega navedenog došlo do odlijevanja intelektualne snage na kojoj se mogao temeljiti budući razvoj pojedinih županija. Već su ranije regionalne razlike utvrđene analizom pojedinačnih indikatora razvijenosti županija (npr. Račić i Aralica, 2007). S druge strane (Tropina Godec 2009), regionalne nejednakosti u Republici Hrvatskoj prikazuju temeljem socioekonomskih odstupanja uz naglasak na proces nepovoljnog demografskog kretanja kao glavnog uzroka različitih stupnjeva razvoja među županijama. Nadalje, iako ne izdvaja kretanja pojedinih indikatora, Tropina Godec (2009: 58) taksativno navodi indikatore temeljem kojih

razlike postoje - BDP po stanovniku, zaostajanje mnogih dijelova zemlje²¹⁷, mogućnosti zapošljavanja, radnoj snazi izraženoj u jazu obrazovne strukture stanovništva i dostupnosti školovanja, dinamici prosječne neto plaće, komunalnoj infrastrukturi, konkurentnosti, demografskoj strukturi, uvozu i izvozu, lošoj prometnoj i tehnološkoj infrastrukturi, gustoći cestovne i željezničke mreže, nedostatku kapitala za restrukturiranje, investicijama za zaštitu okoliša, korištenju interneta, broju liječnika po određenom broju stanovnika – a koje sve predstavljaju odrednice razvijenosti ili zaostajanja u razvoju pojedinih područja, odnosno regija.

Detaljan prikaz postojećih regionalnih razlika pruža i Rašić Bakarić (2010). Uzročima regionalnih razlika smatra primjerice demografske procese, tj. demografsku neravnotežu s visoko zabilježenim postotkom stanovništva u Zagrebu u odnosu na manje koncentracije stanovništva Hrvatske. Nadalje nejednakost među hrvatskim županijama utvrđuje i prema obrazovnoj strukturi stanovništva. Uz važnost navedenog, izdvojen je i potencijal određenog prostora i postojeći ljudski kapital. Rašić Bakarić (2010), prema Wertheimer-Baletić (1999), ističe kako je struktura zaposlenih po sektorima određena dosegnutim stupnjem društveno-gospodarskog razvoja nekog područja, budući da je proizvodna struktura sa zastupljenijim višim stupnjem sektora gospodarske djelatnosti, ujedno pokazatelj višeg stupnja razvoja. Sve u svemu, prevladavanje nepoljoprivrednih djelatnosti s tendencijom povećanog poslovanja u tercijarnom sektoru indikator je razvijenijeg oblika ekonomske strukture stanovništva. Autorica navodi još nekolicinu indikatora prema kojima utvrđuje (ne)jednakosti u Republici Hrvatskoj, kao što su - zaposlene osobe, struktura zaposlenih s obzirom na pravno ustrojstvo poslodavca, struktura zaposlenih po djelatnostima, nezaposlene osobe, starosna i obrazovna struktura nezaposlenih osoba, stopa nezaposlenosti, BDP, struktura gospodarstva, analiza specijalizacije po sektorima, analiza koncentracije djelatnosti, međunarodna razmjena, turizam, neto dohotci i još mnogi drugi pokazatelji.

Moguće je temeljem ranijeg iznesenog zaključiti, kako se ista probematika područja županija istočne Hrvatske i danas može naći kao osnova uzroka zaostajanja ovoga područja Republike Hrvatske. Nepostojanje jednakovrijednih i primjenjivih strateških dokumenata i smjernica, prilagođenih trenutnoj situaciji, također su jedan od razloga za nepromijenjeno stanje u odnosu na rezultate istraživanja od prije gotovo dva desetljeća. Postojanje nižih razina razvijenosti mjerenih osnovnim ekonomskim pokazateljima BDP-a, bilježenje velikih odljeva demografskog kapitala kao i posljedično promijenjena demografska struktura – izraženo

²¹⁷ Posebno se ne navodi kojim su indikatorima izražena zaostajanja u pojedinim dijelovima zemlje nego zaostajanja u pojedinim dijelovima zemlje uzima za jedan od indikatora postojećeg jaza (Vidi više: Tropina Godec 2009: 58).

starenje stanovništva, samo su neki od brojnih problema s kojima se područje županija istočne Hrvatske bori²¹⁸. Razlozi zaostajanja su dakle raznoliki, te su utemeljeni u promijenjenim gospodarskim sustavima, dodatno otežanih ratnim nasljeđem. Marošević (2020: 259; prema Klarin, 2018) navodi kako je nužno osigurati institucionalno poticajno okruženje, proaktivnu lokalnu politiku uz mogućnost angažmana lokalnog stanovništva kao i obrazovanja onih kojima je to potrebno. Uz navedene i izdvojene preporuke za poboljšanja, pretvaranje trenutne zatečene situacije u potencijal moguće je kako navodi Marošević (2020: 259; prema Šulihoj, 2017) uz preporuku da se ratom devastirana i pogođena područja – u smislu razvoja najnerazvijenija, preoblikuju u krajeve od iznimne turističke vrijednosti, kao nove turističke potencijale ili potencijale korištenja ruralnih sredina za iznimno traženu ekoproizvodnju u skladu s principima održivosti.

5.4.2. Kompozitni indeks ekonomske razvijenosti u hrvatskim županijama

Dosadašnjim poglavljima utvrđeno je postojanje značajnih razlika na regionalnoj razini Republike Hrvatske. Za empirijsku potvrdu razlika na regionalnoj razini, u poglavlju se prikazuje empirijsko istraživanje i rezultati razvijenosti hrvatskih županija za razdoblje 2000. - 2011. godine (Marošević, 2015). Regionalna ekonomska razvijenost promatrana je temeljem sljedećih pokazatelja: BDP po stanovniku, BDV po zaposlenoj osobi, udio aktivnih pravnih osoba u ukupnim registriranim pravnim osobama, stopi zaposlenosti te udjelu ostvarenih investicija u dugotrajnu imovinu u ukupnim investicijama (tablica 33). Mjerenje ekonomske razvijenosti županija temeljeno je na izračunu kompozitnog indeksa ekonomske razvijenosti. Metodologija koja je korištena prilikom njegova izračuna slijedila je OECD metodologiju (OECD, 2008).

Prilikom procesa izračuna indeksa, a za potrebe normalizacije podataka korištena je metoda standardizacije, odnosno izračunavane su standardizirane, z-vrijednosti²¹⁹. Z-vrijednosti su omogućile i određivanje relativnog položaja pojedinačne vrijednosti svake županije u odnosu na prosjek te rangiranje pojedinačnih županija. Z-vrijednosti i indeksi regionalne ekonomske razvijenosti izračunati su za

²¹⁸ Detaljno o županijama istočne Hrvatske, iz konteksta regija koje zaostaju u razvoju, vidjeti u: Marošević, K. (2020). *Lagging regions: The case of Eastern Croatia*. Ekonomski vjesnik. Vol. 33. No. 1. 255-271. str.

²¹⁹ $z_{it} = \frac{x_{it} - \bar{x}}{\delta}$ pri čemu je x_{it} vrijednost varijable u i-toj županiji u vremenu t, \bar{x} je prosječna vrijednost za 21 županiju x 12 godišnjih opažanja = 252 opažanja, a δ je standardna devijacija varijable za 21 županiju x 12 godišnjih opažanja = ukupno 252 opažanja.

vremensko razdoblje od 2000. do 2011. godine. Svi podatci prikupljeni su na županijskoj razini, a njihov je izvor Državni zavod za statistiku. Standardizirana varijabla poprima vrijednost odstupanja pojedinačnih opažanja originalnih varijabli od aritmetičkih sredina varijabli izraženo u broju standardnih devijacija.

Tablica 33. Odabir varijabli za izradu indeksa ekonomske razvijenosti hrvatskih županija

Naziv varijable	Očekivani smjer utjecaja
BDP po stanovniku	+
BDV po zaposlenoj osobi	+
Udio aktivnih pravnih osoba u ukupnim registriranim pravnim osobama	+
Stopa zaposlenosti	+
Udio ostvarenih investicija prema tehničkoj strukturi i sjedištu investitora u BDP-u (u %)	+

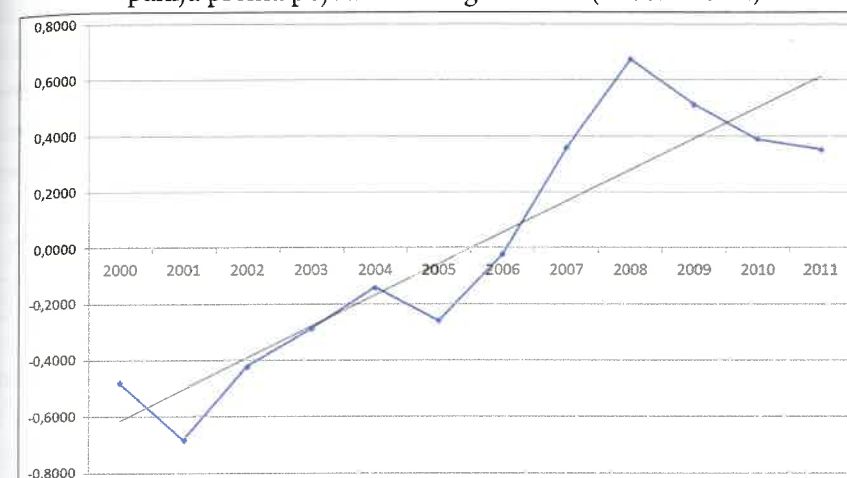
Izvor: Marošević, K. (2015). *Ljudski kapital i regionalni razvoj Republike Hrvatske*, Ekonomski fakultet u Osijeku, Osijek: doktorska disertacija. *Sve navedene varijable relativizirane²²⁰ su kako bi postale usporedive za sve županije Republike Hrvatske.

Korištenjem izabranih relativiziranih varijabli deskriptivnom statistikom prikazuje se prosječno stanje i tendencije u županijama Republike Hrvatske za razdoblje 2000. do 2011. godine. Time se stvara slika ekonomske razvijenosti i izdvajaju specifične performanse ostvarene u pojedinim županijama, značajne u njihovom tumačenju i pozicioniranju.

Prema izračunatom prosječnom indeksu ekonomske razvijenosti u promatranom razdoblju 2000. - 2011. godine moguće je utvrditi postojanje razlika, i to prateći trend za navedeno razdoblje bilježi se uzlazni linerani trend. Najniži indeks ekonomske razvijenosti hrvatskih županija zabilježen je u 2001. godini, dok je najviša vrijednost indeksa ekonomske razvijenosti zabilježena u 2008. godini (grafikon 6).

²²⁰ Relativiziranje u nastavku teksta podrazumijeva izražavanje varijabli u obliku relativnih brojeva koordinacije (npr. BDV po zaposlenoj osobi, udio aktivnih pravnih osoba u ukupnim registriranim pravnim osobama, stopa zaposlenosti, udio ostvarenih investicija prema tehničkoj strukturi i sjedištu investitora u BDP-u (%) itd.).

Grafikon 6. Kretanje prosječnog indeksa ekonomske razvijenosti hrvatskih županija prema pojedinačnim godinama (2000. - 2011.)

Izvor: Marošević, K. (2015). *Ljudski kapital i regionalni razvoj Republike Hrvatske*. Ekonomski fakultet u Osijeku. Osijek. Doktorski rad.

Izvršen je i izračun prosječnog godišnjeg aritmetičkog indeksa ekonomske razvijenosti u razdoblju 2000. - 2011. godine prema ostvarenoj vrijednosti u pojedinim županijama, te izvršeno rangiranje županija (tablica 34). Time se potvrđuje postojanje značajnog jaza u ostvarenom stupnju ekonomske razvijenosti.

Tablica 34. Rangiranje hrvatskih županija prema prosječnom indeksu ekonomske razvijenosti (2000. - 2011.)

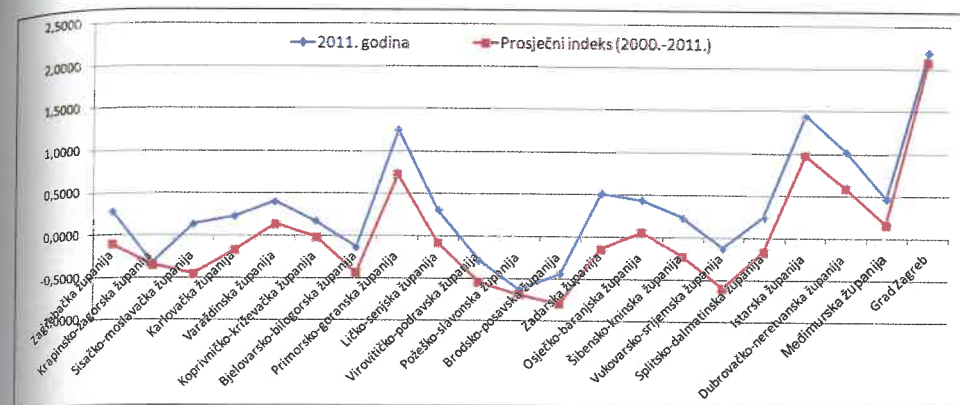
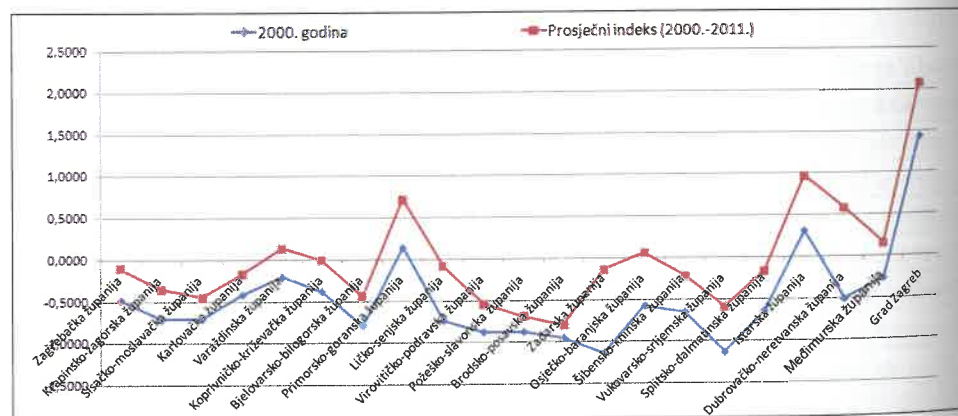
Županije	Ostvareni prosječni indeks ekonomske razvijenosti
Grad Zagreb	2,0783
Istarska županija	0,9696
Primorsko-goranska županija	0,7220
Dubrovačko-neretvanska županija	0,5877
Međimurska županija	0,1579
Varaždinska županija	0,1362
Osječko-baranjska županija	0,0584
Koprivničko-križevačka županija	-0,0108
Ličko-senjska županija	-0,0768
Zagrebačka županija	-0,1056
Zadarska županija	-0,1407
Splitsko-dalmatinska županija	-0,1624

Županije	Ostvareni prosječni indeks ekonomske razvijenosti
Karlovačka županija	-0,1689
Šibensko-kninska županija	-0,2148
Krapinsko-zagorska županija	-0,3451
Bjelovarsko-bilogorska županija	-0,4356
Sisačko-moslavačka županija	-0,4426
Virovitičko-podravsko županija	-0,5392
Vukovarsko-srijemska županija	-0,5903
Požeško-slavonska županija	-0,6847
Brodsko-posavska županija	-0,7925

Izvor: Marošević, K. (2015). *Ljudski kapital i regionalni razvoj Republike Hrvatske*. Ekonomski fakultet u Osijeku. Osijek. Doktorski rad.

Najniži prosječni godišnji aritmetički indeks ekonomske razvijenosti u razdoblju 2000. - 2011. godine praćeno na razini prosjeka pojedinih županija zabilježila je Brodsko-posavska županija (-0,7925), dok je najviši prosječni godišnji aritmetički indeks ekonomske razvijenosti u razdoblju 2000. - 2011. godine zabilježen u Gradu Zagrebu (2,0783). Evidentne su razlike u ostvarenom prosječnom godišnjem aritmetičkom indeksu ekonomske razvijenosti u razdoblju 2000. - 2011. godine. Stoga se prikazuje kretanje indeksa ekonomske razvijenosti u 2000. i 2011. godini u hrvatskim županijama u odnosu na prosječni indeks hrvatskih županija (2000. - 2011.) (grafikon 7).

Grafikon 7. Kretanje indeksa ekonomske razvijenosti u 2000. i 2011. godini u hrvatskim županijama vs. prosječni indeks hrvatskih županija (2000. - 2011.)

Izvor: Marošević, K. (2015). *Ljudski kapital i regionalni razvoj Republike Hrvatske*. Ekonomski fakultet u Osijeku. Osijek. Doktorski rad.

Sve do 2008. godine bilježi se porast indeksa ekonomske razvijenosti pojedinačne godine u odnosu na prosječnu vrijednost indeksa ekonomske razvijenosti navedenog razdoblja (2000. - 2011.). Sveobuhvatnije, indeks ekonomske razvijenosti konkretne godine bio je niži od prosječnog indeksa ekonomske razvijenosti (2000. - 2011.) sve do 2005. godine. U 2006. godini dolazi do ujednačavanja indeksa ekonomske razvijenosti konkretne godine i prosječnog indeksa ekonomske razvijenosti navedenog razdoblja, da bi se od 2007. godine indeks ekonomske razvijenosti pojedinačnih, tj. konkretnih godina kretao iznad prosječnog indeksa ekonomske razvijenosti navedenog razdoblja. Osim kretanja ostvarenog indeksa ekonomske razvijenosti u odnosu na prosječan indeks ekonomske razvijenosti za 2000. i 2011. godinu (grafikon 7), izvršeno je i rangiranje hrvatskih županija prema ostvarenom indeksu ekonomske razvijenosti u svakoj pojedinačnoj godini promatranog razdoblja, tj. od 2000. do 2011. godine (tablica 35).

Tablica 35. Rangiranje hrvatskih županija prema ostvarenom indeksu ekonomske razvijenosti u pojedinim godinama (2000. - 2011.)

Rang	Rang 2000.	Indeks 2000.	Rang 2001.	Indeks 2001.	Rang 2002.	Indeks 2002.	Rang 2003.	Indeks 2003.	Rang 2004.	Indeks 2004.	Rang 2005.	Indeks 2005.
1.	21	1,4435	21	1,0996	21	1,5197	21	1,9607	21	2,1107	21	2,0222
2.	18	0,3111	18	0,0427	18	0,4038	18	0,4489	18	0,6930	18	0,7795
3.	8	0,1451	8	-0,1271	8	0,1149	8	0,2955	8	0,3825	8	0,4340
4.	5	-0,2060	5	-0,4120	5	-0,1446	19	-0,0319	19	0,3017	19	0,4235
5.	20	-0,2650	20	-0,4544	20	-0,1471	5	-0,0474	20	0,0707	5	-0,1398

Rang	Rang 2000.	Indeks 2000.	Rang 2001.	Indeks 2001.	Rang 2002.	Indeks 2002.	Rang 2003.	Indeks 2003.	Rang 2004.	Indeks 2004.	Rang 2005.	Indeks 2005.
6.	6	-0,3830	14	-0,4812	19	-0,1848	20	-0,0659	9	0,0647	20	-0,1584
7.	4	-0,4135	19	-0,5613	14	-0,2893	6	-0,2246	5	-0,0124	14	-0,1986
8.	1	-0,4769	6	-0,5639	6	-0,3024	14	-0,2415	14	-0,1250	2	-0,1995
9.	19	-0,5032	4	-0,6195	4	-0,4992	9	-0,3583	6	-0,1440	6	-0,2923
10.	14	-0,5734	1	-0,8438	1	-0,5237	1	-0,3978	2	-0,1841	1	-0,3578
11.	17	-0,6391	2	-0,9349	9	-0,6406	4	-0,4660	1	-0,2844	9	-0,3786
12.	15	-0,6481	17	-0,9475	17	-0,6721	13	-0,5020	17	-0,3747	13	-0,4002
13.	3	-0,7028	7	-0,9515	2	-0,7027	17	-0,5063	13	-0,3750	17	-0,4699
14.	2	-0,7115	10	-0,9750	7	-0,7153	15	-0,5187	4	-0,4372	15	-0,5519
15.	9	-0,7344	15	-0,9816	15	-0,7367	2	-0,5337	15	-0,4697	4	-0,5606
16.	7	-0,7880	13	-0,9865	13	-0,7507	7	-0,6787	3	-0,5486	7	-0,7569
17.	11	-0,8741	9	-1,0114	11	-0,8197	10	-0,7252	7	-0,5847	3	-0,8362
18.	10	-0,8763	11	-1,0830	10	-0,8468	11	-0,7793	10	-0,6039	10	-0,8366
19.	12	-0,9507	3	-1,1432	3	-0,8650	3	-0,7850	11	-0,6963	16	-0,8886
20.	16	-1,1267	16	-1,1860	16	-0,9536	16	-0,8310	16	-0,8131	11	-0,9252
21.	13	-1,1298	12	-1,2296	12	-1,0911	12	-1,0348	12	-0,9094	12	-1,1360

Rang	Rang 2006.	Indeks 2006.	Rang 2007.	Indeks 2007.	Rang 2008.	Indeks 2008.	Rang 2009.	Indeks 2009.	Rang 2010.	Indeks 2010.	Rang 2011.	Indeks 2011.
1.	21	2,4716	21	2,9335	21	2,5514	21	2,3400	21	2,2931	21	2,1938
2.	18	1,1022	18	1,5191	18	1,7608	18	1,5663	18	1,5688	18	1,4389
3.	19	0,7208	19	1,3589	19	1,6637	19	1,5389	19	1,3068	8	1,2428
4.	8	0,6816	8	1,1058	8	1,6373	8	1,4721	8	1,2796	19	1,0191
5.	20	0,1042	20	0,4792	14	0,8476	1	0,7041	9	0,6514	13	0,5078
6.	5	0,0436	5	0,4467	20	0,7947	9	0,5939	13	0,5167	20	0,4663
7.	14	0,0303	6	0,4356	5	0,7579	13	0,5811	20	0,4927	14	0,4353
8.	6	-0,0175	13	0,3988	9	0,6653	20	0,5780	17	0,4024	5	0,4048
9.	9	-0,1659	14	0,3916	13	0,6266	5	0,5468	5	0,3965	9	0,3039
10.	13	-0,1747	17	0,2619	1	0,5944	14	0,5366	14	0,3683	1	0,2805
11.	17	-0,1750	1	0,2378	17	0,5663	6	0,4476	15	0,3641	17	0,2467
12.	2	-0,2233	15	0,1502	15	0,5518	15	0,3862	4	0,3029	15	0,2363
13.	1	-0,2887	9	0,0886	6	0,5465	17	0,3589	6	0,1926	4	0,2273
14.	15	-0,3599	4	0,0431	4	0,4821	4	0,2856	1	0,0888	6	0,1756
15.	4	-0,3722	2	-0,0237	3	0,1819	3	0,1643	3	-0,0153	3	0,1358
16.	10	-0,4504	7	-0,2496	7	0,1785	7	0,0589	7	-0,0990	16	-0,1209
17.	7	-0,5126	10	-0,2749	2	0,1665	2	-0,0467	16	-0,1524	7	-0,1284

Rang	Rang 2006.	Indeks 2006.	Rang 2007.	Indeks 2007.	Rang 2008.	Indeks 2008.	Rang 2009.	Indeks 2009.	Rang 2010.	Indeks 2010.	Rang 2011.	Indeks 2011.
18.	3	-0,5442	16	-0,3016	16	0,0623	16	-0,1500	10	-0,3050	10	-0,2827
19.	16	-0,6219	3	-0,3527	10	-0,0207	10	-0,2725	2	-0,4246	2	-0,3229
20.	11	-0,7611	11	-0,4648	11	-0,1922	12	-0,4312	11	-0,5186	12	-0,4354
21.	12	-0,9258	12	-0,6310	12	-0,2154	11	-0,4762	12	-0,5200	11	-0,6262

Izvor: Marošević, K. (2015). *Ljudski kapital i regionalni razvoj Republike Hrvatske*. Ekonomski fakultet u Osijeku. Osijek. Doktorski rad.

Legenda: 1. Zagrebačka županija; 2. Krapinsko-zagorska županija; 3. Sisačko-moslavačka županija; 4. Karlovačka županija; 5. Varaždinska županija; 6. Koprivničko-križevačka županija; 7. Bjelovarsko-bilogorska županija; 8. Primorsko-goranska županija; 9. Ličko-senjska županija; 10. Virovitičko-podravska županija; 11. Požeško-slavonska županija; 12. Brodsko-posavska županija; 13. Zadarska županija; 14. Osječko-baranjska županija; 15. Šibensko-kninska županija; 16. Vukovarsko-srijemska županija; 17. Splitsko-dalmatinska županija; 18. Istarska županija; 19. Dubrovačko-neretvanska županija; 20. Međimurska županija; 21. Grad Zagreb

Grad Zagreb najrazvijeniji je prema indeksu ekonomske razvijenosti u cijelom promatranom razdoblju (2000. - 2011.). Istarska županija bilježi niže indekse u odnosu na vodeći grad Zagreb, ali se u cijelom promatranom razdoblju (2000. - 2011.) nalazi na visokom, drugom mjestu. Primorsko-goranska županija prema rangu hrvatskih županija također se nalazi na visokoj poziciji, iako u određenim godinama i negativnih indeksa ekonomske razvijenosti (npr. 2001. godina). Položaj Dubrovačko-neretvanske županije već se od 2003. godine nalazi pri vrhu ranga hrvatskih županija, a od 2004. godine pa sve do kraja promatranog razdoblja bilježi pozitivan indeks ekonomske razvijenosti.

Među najnerazvijenijima temeljem rangiranja kreiranom na izračunu indeksa ekonomske razvijenosti tijekom promatranog razdoblja najučestalije je Brodsko-posavska županija. Od 2001. sve do 2009. godine nalazi se na začelju izvršenog ranga, dok je u drugim godinama promatranja pri samom dnu izvršenog rangiranja hrvatskih županija, uz Požeško-slavonsku županiju. U 2000. godini na začelju ranga temeljem indeksa ekonomske razvijenosti nalazila se Zadarska županija (-1,1298). Ona je u promatranom razdoblju (2000. - 2011.) zabilježila iznimno poboljšanje u kretanju indeksa ekonomske razvijenosti te se u posljednjoj godini praćenja promjena, 2011. godini, nalazila na petom mjestu hrvatskih županija s pozitivnim indeksom ekonomske razvijenosti (0,5078). Pretpostavka razloga iznimno loše pozicije ostvarenog ranga Zadarske županije u početnom razdoblju promatranja, tj. u 2000. godini, može biti povezana s ratnim posljedicama. Zadarska županija zabilježila je dinamiku iznimnog poboljšanja ranga u promatranom razdoblju prema indeksu ekonomske razvijenosti.

Kako je mjerenje indeksa razvijenosti izvršeno i od strane Ministarstva regionalnoga razvoja i fondova Europske unije, u nastavku je izvršena usporedba ostvarenog ranga navedenog indeksa razvijenosti i izračunatog kompozitnog indeksa ekonomske razvijenosti (tablica 36). Kako Ministarstvo regionalnoga razvoja i fondova Europske unije indeks razvijenosti donosi za 2010. i 2013. godinu, a izračun kompozitnog indeksa ekonomske razvijenosti izvršen je u razdoblju 2000. do 2011. godine, 2010. godina izabrana je kao usporedna godina.

Tablica 36. Usporedba rezultata kompozitnog indeksa ekonomske razvijenosti za 2010. godinu i indeksa razvijenosti Ministarstva regionalnoga razvoja i fondova Europske unije

	Rangiranje županija prema indeksu ekonomske razvijenosti (2010).		Rangiranje županija prema indeksu razvijenosti Ministarstva regionalnoga razvoja i fondova Europske unije (2010).
1.	Grad Zagreb	1.	Grad Zagreb
2.	Istarska županija	2.	Istarska županija
3.	Dubrovačko-neretvanska županija	3.	Primorsko-goranska županija
4.	Primorsko-goranska županija	4.	Zagrebačka županija
5.	Ličko-senjska županija	5.	Dubrovačko-neretvanska županija
6.	Zadarska županija	6.	Varaždinska
7.	Međimurska županija	7.	Splitsko-dalmatinska županija
8.	Splitsko-dalmatinska županija	8.	Krapinsko-zagorska županija
9.	Varaždinska županija	9.	Zadarska županija
10.	Osječko-baranjska županija	10.	Međimurska županija
11.	Šibensko-kninska županija	11.	Koprivničko-križevačka županija
12.	Karlovačka županija	12.	Šibensko-kninska županija
13.	Koprivničko-križevačka županija	13.	Ličko-senjska županija
14.	Zagrebačka županija	14.	Karlovačka županija
15.	Sisačko-moslavačka županija	15.	Osječko-baranjska županija
16.	Bjelovarsko-bilogorska županija	16.	Sisačko-moslavačka županija
17.	Vukovarsko-srijemska županija	17.	Požeško-slavonska županija
18.	Virovitičko-podravska županija	18.	Bjelovarsko-bilogorska županija
19.	Krapinsko-zagorska županija	19.	Brodsko-posavska županija
20.	Požeško-slavonska županija	20.	Vukovarsko-srijemska županija
21.	Brodsko-posavska županija	21.	Virovitičko-podravska županija

Izvor: Marošević, K. (2015). *Ljudski kapital i regionalni razvoj Republike Hrvatske*. Ekonomski fakultet u Osijeku. Osijek. Doktorski rad.

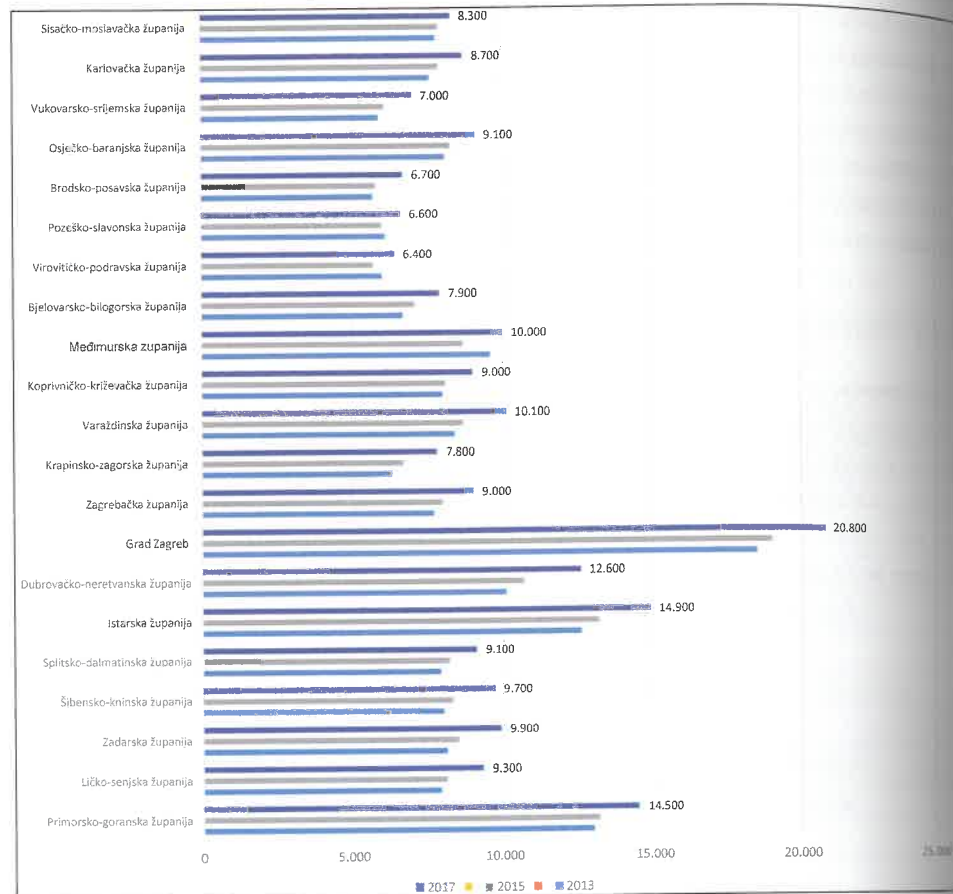
Usporedbom ostvarenih rangova hrvatskih županija prema kompozitnom indeksu ekonomske razvijenosti 2010. godine i indeksu razvijenosti Ministarstva regionalnoga razvoja i fondova Europske unije 2010., vidljivo je kako su dvije najuspješnije županije zadržale vodeće pozicije neovisno o kojem je rangu riječ, dok su lošije pozicionirane županije uglavnom vezane uz istočne županije Republike Hrvatske, u nešto izmijenjenom, ali vrlo sličnom rasporedu rangiranja (npr. sljedeće županije: Vukovarsko-srijemska, Virovitičko-podravska, Požeško-slavonska, Brodsko-posavska).

5.4.3. Regionalne nejednakosti u hrvatskim županijama

U odnosu na zemlje srednje i istočne Europe Republika Hrvatska se za 2018. godinu prema pokazatelju BDP *per capita* s 12.600 eura *per capita* nalazila oko sredine razine razvijenosti²²¹. Kada je riječ o županijama²²² Republike Hrvatske (NUTS 3 razina), zamjetne su poprilične razlike u ekonomskoj razvijenosti mjerenih BDP-om *per capita* kao najčešće korištenom pokazatelju ekonomskog rasta (grafikon 8), koje se na prikazu mogu vidjeti za 2013., 2015. i 2017. godinu.

²²¹ Za detaljne podatke drugih zemalja vidjeti tablicu naziva BDP *per capita* u izabranim zemljama srednje i istočne Europe (euro) u 2018. godini u poglavlju *Prilagodavanje europskom modelu u zemljama srednje i istočne Europe*.

²²² Sustav lokalne samouprave ostvaren je zakonodavnim okvirom postavljenim 1992. godine, a uspostavljenim 1993. godine pri čemu je definiran teritorijalni ustroj, samoupravni djelokrug, izborni sustav te način financiranja lokalne samouprave, a koji je primjenjen već na prvim lokalnim izborima (Hrvatska gospodarska komora, 2016).

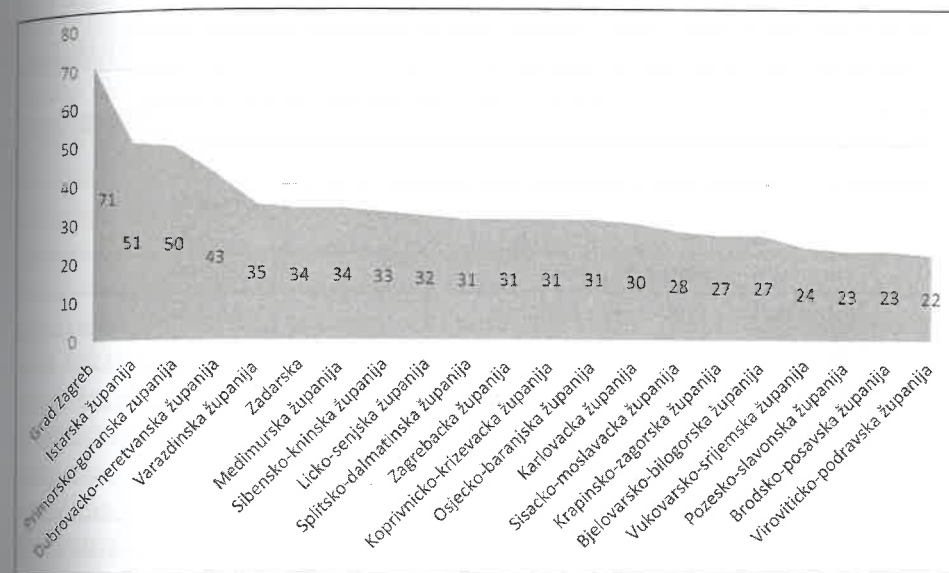
Grafikon 8. BDP po stanovniku (EUR) u 2013., 2015. i 2017. godini

Izvor: Eurostat. Gross domestic product (GDP) at current market prices by NUTS 3 regions. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/NAMA_10R_3GDPcustom_431883/default/table?lang=en (pristupljeno 9. siječnja 2021.)

Evidentno je kako Virovitičko-podravska, Požeško-slavonska, Brodsko-posavska županija te Vukovarsko-srijemska bilježe (navedenim redoslijedom), najniže ostvareni BDP *per capita* za posljednji dostupni podatak iz 2017. godine. Stoga je moguće zaključiti kako područje istočne Hrvatske, koje osim navedenih županija obuhvaća još i Osječko-baranjsku županiju je ono koje bi zahtjevalo poseban pristup u kreiranju politika, kojima bi se potencirao rast i razvoj navedenog područja. Gledajući razvijenost županija Republika Hrvatske iz europske perspektive, točnije usporedbom s prosjekom EU 27²²³, potrebno je naglasiti kako su hrvatske

²²³ U obzir se uzimaju euri po stanovniku izraženih postotcima od EU 27 prosjeka iz 2020. godine (engl. Euro per inhabitant in percentage of the EU 27 (from 2020) average). Eurostat. Gross

županije prema podacima BDP *per capita* prema paritetu kupovne moći za 2016. godinu na razini 22% do 71% EU 27 prosjeka razvijenosti EU 27, evidentno i na grafikonu ranga razvijenosti (grafikon 9).

Grafikon 9. Rangiranje županija Republike Hrvatske prema ostvarenom BDP po stanovniku (prema paritetu kupovne moći) u odnosu na prosjek EU 27

Izvor: Eurostat. Gross domestic product (GDP) at current market prices by NUTS 3 regions. Euro per inhabitant in percentage of the EU 27 (from 2020) average https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/NAMA_10R_3GDPcustom_431969/default/table?lang=en (pristupljeno 9. siječnja 2021.).

Promatrajući stupanj ostvarenog BDP *per capita* prema paritetu kupovne moći hrvatskih županija, tj. NUTS 3 regija u odnosu na EU 27 moguće je uočiti kako u europskoj perspektivi hrvatske županije prema rangu NUTS 3 regija za 2016. godinu prema BDP-u po stanovniku pariteta kupovne moći (engl. Purchasing power standard, PPS) na razini EU 27 uglavnom zauzimaju mjesta iznad 1000., osim Grada Zagreba (314. mjesto), Istarske (751. mjesto), Primorsko-goranske (791. mjesto) te Dubrovačko-neretvanske županije (927. mjesto) (tablica 37)²²⁴. Nadalje, četiri županije istočne Hrvatske ujedno su županije koje se u ovom rangiranju u odnosu na

domestic product (GDP) at current market prices by NUTS 3 regions https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/NAMA10R_3GDPcustom_431969/default/table?lang=en (pristupljeno 9. siječnja 2021.).

²²⁴ Posljednji potpuni dostupni podatak BDP po stanovniku prema PPS za gotovo sve NUTS 3 regije zemalja EU 27 za 2016. godinu, ista je uzeta za kreiranje ranga NUTS 3 razine EU 27. Za dvije NUTS 3 regije, Mid West i South-East u Irskoj, podatci nisu bili dostupni. Za 2017.

preostale NUTS 3 jedinice nacionalnog gospodarstva, nalaze na četiri posljednja mjesta promatrajući NUTS 3 razinu Republike Hrvatske²²⁵: Vukovarsko-srijemska (1153. mjesto), Požeško-slavonska (1155. mjesto), Brodsko-posavska (1156. mjesto) i Virovitičko-podravska županija (1159. mjesto). Navedeno potvrđuju i drugi autori, npr. Puljiz (2020: 440): *Najslabiju dinamiku razvoja bilježe manje županije u kontinentalnom dijelu Hrvatske, uglavnom na području Slavonije i Baranje.*

Tablica 37. Rangiranje hrvatskih NUTS 3, BDP per capita prema paritetu kupovne moći na razini EU 27

Rang	Županija	BDP per capita prema PPS-u, 2016.
314.	Grad Zagreb	31.400
751.	Istarska županija	22.500
791.	Primorsko-goranska županija	21.800
927.	Dubrovačko-neretvanska županija	18.300
1036.	Varaždinska županija	14.900
1038.	Međimurska županija	14.800
1056.	Zadarska županija	14.300
1061.	Šibensko-kninska županija	14.000
1062.	Osječko-baranjska županija	14.000
1072.	Splitsko-dalmatinska županija	13.800
1073.	Koprivničko-križevačka županija	13.800
1078.	Ličko-senjska županija	13.600
1085.	Zagrebačka županija	13.400
1088.	Karlovačka županija	13.300
1108.	Sisačko-moslavačka županija	12.600
1120.	Bjelovarsko-bilogorska županija	12.200

godinu u trenutku kreiranja ovoga ranga, podatci NUTS 3 razine za Francusku nisu bili dostupni razlog je da 2017. godina nije uzeta u obzir.

²²⁵ Prema izvoru Hrvatske gospodarske komore (2018). *Županije – razvojna raznolikost i gospodarski potencijali*. Intergrafika TTŽ. Zagreb. <https://www.hgk.hr/documents/analiza-zupanija-2018-web5bd31ccf68e7f.pdf> (pristupljeno 24. listopada 2020.) predstavljeni su izračuni rangova BDP-a po stanovniku prema paritetu kupovne moći NUTS 3 za 2008. i 2015. godinu na razini EU 28. Prema navedenom izvoru su se rangovi županija promijenili u 2015. godinu u usporedbi s 2008. godinom, prema sljedećemu: Grad Zagreb (2008. -336.; 2015. -362.), Osječko-baranjska županija (2008. -1174.; 2015. -1236.), Vukovarsko-srijemska županija (2008. -1257.; 2015. -1309.), Požeško-slavonska županija (2008. -1256.; 2015. -1313.), Virovitičko-podravska županija (2008. -1242.; 2015. -1317.), Brodsko-posavska (2008. -1279.; 2015. -1318) uz napomenu kako je bitno voditi računa o promjenama u broju članica, a time i broja NUTS 3 regija.

Rang	Županija	BDP per capita prema PPS-u, 2016.
1137.	Krapinsko-zagorska županija	11.600
1153.	Vukovarsko-srijemska županija	10.300
1155.	Požesko-slavonska županija	10.000
1156.	Brodsko-posavska županija	9.900
1159.	Virovitičko-podravska županija	9.800

Izvor: Eurostat. Gross domestic product (GDP) at current market prices by NUTS 3 regions. Purchasing power standard (PPS) per inhabitant <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/nama10r3gdp/default/table?lang=en> (pristupljeno 10. siječnja 2021.).

Analiza sektorske strukture gospodarstva za pet županija istočne Hrvatske, u razdoblju od 2009. do 2017. godine, ukazuje na relativno manju lokalnu konkurentnost u odnosu na nacionalni prosjek (Trinajstić, Krstinić i Rudan 2019). Osim navedenog istraživanja i ostali autori – Čučković, Jurlin i Vučković (2013), analiziraju regionalnu konkurentnost hrvatskih regija, grupirajući ih prema glavnim konkurentskim snagama i slabostima pri čemu rezultati ukazuju kako su u prosjeku, središnja i istočna Hrvatska najmanje konkurentne regije te zahtijevaju dugoročne napore, kako bi sustigle rezultate koje ostvaruje ostatak nacionalnog gospodarstva. Dakle, Republika Hrvatska okarakterizirana je disparitetima na različitim stupnjevima razvijenosti, uključujući gospodarske, demografske, infrastrukturne i druge razine, a za uzroke i posljedice zaostajanja istočne Hrvatske, navode se međuovisnost nekih od čimbenika, ali uz prevlast negativnih učinaka stvorenih utjecajima Domovinskog rata te tranzicijskim procesima (Matišić i Pejnović, 2015). Iznimno je nepovoljan položaj hrvatskih županija u odnosu na rezultate NUTS 3 drugih zemalja Europske unije, ali su veliki dispariteti zabilježeni i unutar Republike Hrvatske. Posebno niske razine razvijenosti, evidentirane su u gotovo svim županijama istočne Hrvatske. Osim ekonomskog pokazatelja i demografski činitelj je primjerice jedan od onih za koji se već dugi niz godina ne bilježe pozitivna kretanja.

Navedeno se posebice odnosi na županije istočne Hrvatske, pri čemu se misli na zatečeno stanje kao i na očekivane trendove, koji nisu nimalo optimistični, čak štoviše, zabrinjavajući su. Matišić i Pejnović (2015: 101), o navedenim problemima progovaraju vrlo slikovito, navodeći kako je istočna Hrvatska najveće problemsko područje Hrvatske novijeg vremena. I drugi autori, primjerice Lončar i Marinković (2015), za potencijalna rješenja problema regija koje zaostaju u razvoju, navode upravo stanovništvo.

Stanovništvo koje je obrazovano preduvjet je buduće konkurentnosti regije, a nositelji odluka trebali bi kreirati politike prilagođene zahtjevima područja (regije ili

lokalne zajednice) te u obzir uzeti investicije potrebne za poticanje poduzetničkih i inovacijskih aktivnosti. Temeljeno na teorijskim spoznajama o potrebi kreiranja pravovaljane prilagođene politike, a u skladu sa zahtjevima regije te iznesenim stavovima autora Farole, Goga i Ionescu-Heroiu (2018), Marošević (2020) ističe različite pristupe u odnosu na gustoću stanovništva i lokaciju regije, uzimajući u obzir pet istočnih županija Republike Hrvatske:

- Četiri županije istočne Hrvatske mogu se promatrati kao dijelovi rijetko naseljenog, a periferno lociranog područja u koje bi se mogle uključiti Brodsko-posavska županija, Požeško-slavonska županija, Virovitičko-podravska županija i Vukovarsko srijemska županija. Istaknutim nedostatkom u navedenim županijama smatra se u skladu s ranije iznesenim teorijskim stavovima sljedeće (slika 12) – ovoj grupaciji županija nedostaje aglomeracijski potencijal kojega je potrebno ojačati stvaranjem određenih mogućnosti za pojedince u regiji te razviti institucije kojima bi se podržala kvaliteta socijalnih usluga s velikim interesom u čijem bi središtu bio ljudski kapital.
- Jedna se županija istočne Hrvatske (eventualno), može promatrati kao dio rijetko naseljenog područja, ali središnje locirane regije, što bi prema karakteristikama odgovaralo za Osječko-baranjsku županiju. Dijelovima navedene županije prema izloženom kvadrantu (slika 12), nedostaje aglomeracijska povezanost te sektorski usmjerene investicije, kao i potreba nadoknade ograničenog potencijala putem specijalizacije. Ujedno je nužno kontinuirano stimulirati razvoj na individualnim i institucionalnim razinama.

Jasno se može uočiti kako je kreiranje jednakovrijednih politika za određeno područje, nužnost u cilju promicanja regionalnog rasta i razvoja. Nadalje, ljudski kapital i institucije i u ovom segmentu iznjedrili su se kao iznimno važni pokretači regionalnog razvoja²²⁶. Marošević (2020), nadalje navodi kako nisu samo nužne adekvatne politike usmjerene razvoju ljudskog kapitala, nego i stvaranje poticaja za stanovništvo kako bi ostali u županijama Republike Hrvatske. Navedeno posebno vrijedi za ona područja i županije koje najviše gube svoje stanovništvo – županije istočne Hrvatske. Obzirom na istaknutu važnost ljudskog kapitala i institucija u promicanju razvoja regija koje zaostaju u razvoju, u nastavku je izdvojena usmjerenost navedenim potencijalnim pokretačima regionalnog razvoja za područje županija istočne Hrvatske.

²²⁶ O teorijskoj važnosti ljudskog kapitala i institucija moguće vidjeti u endogenim teorijama.

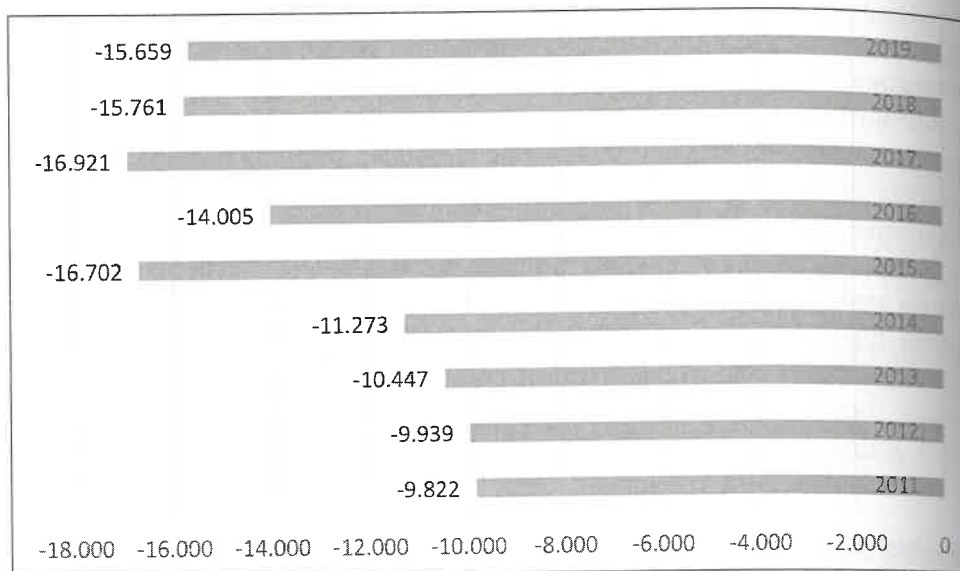
5.4.3.1 Prirodno i mehaničko kretanje stanovnika u županijama Republike Hrvatske

Migracijski trendovi u tržišnim gospodarstvima nisu iznimka, kao i karakter njihove dimaničnosti. Zabilježeni demografski trendovi u Republici Hrvatskoj, zabrinjavajući su obzirom na dugoročnost negativnih kretanja i to i prema prirodnom i mehaničkom kretanju stanovnika. Negativan trend na nacionalnoj razini, izraženiji je kod mehaničkog kretanja stanovnika, iako su i kod prirodnog kretanja stanovnika disproporcije snažno zabilježene. Republika Hrvatska, prema kriteriju prirodnog kretanja stanovnika, u skladu je s trendovima zabilježenim u većini drugih srednjo- i istočnoeuropskim nacionalnim gospodarstvima, a koji također bilježe dugoročne negativne trendove prirodnog prirasta. Kada je posrijedi mehaničko kretanje stanovnika, trendovi gubitka stanovništva cjelokupnog nacionalnog gospodarstva, posebno su naglašeni po pristupanju u EU, dakle, nakon 2013. godine, kao rezultat mogućnosti i slobodne volje stanovnika o korištenju potencijala slobodnog kretanja.

Prirodno kretanje stanovnika Republike Hrvatske, 2011. - 2019.

Na nacionalnoj razini bilježi se negativan prirodni prirast. Razmatranje u knjizi prati početno razdoblje promatranja od 1998. godine, kada se bilježi dodatno povećanje negativnih vrijednosti prirodnog prirasta, s najvećim zabilježenim negativnim vrijednostima u 2017. godini (ukoliko se prati razdoblje više od desetljeća 2008. – 2017. godine), od čak -16.921 tisuća više umrlih od živorođenih (Hrvatska gospodarska komora, 2019), dok je prema podacima Državnog zavoda za statistiku – *Priopćenje* (2019), prirodni prirast na razini Republike Hrvatskoj u 2018. godini iznosio -15.761 tisuća više umrlih od živorođenih. Dakle, nešto manje, ali i dalje na alarmantnoj razini (grafikon 10).

Grafikon 10. Prirodno kretanje stanovništva Republike Hrvatske 2011. - 2019. godine

Izvor: Izrada autora, prema: Državni zavod za statistiku. Priopćenje (2019). Prirodno kretanje stanovništva Republike Hrvatske u 2018. godini. Broj 7.1.1. Zagreb, 19. srpnja 2019. godine. https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2019/07-01-01_01_2019.htm (pristupljeno 6. svibnja 2020.). Priopćenje (2020). Prirodno kretanje stanovništva Republike Hrvatske u 2019. godini. Broj 7.1.1. Zagreb, 19. srpnja 2020. godine. (pristupljeno 17. siječnja 2020.).

Više je nego očigledan i zabilježen negativni porast prirodnog prirasta i to sve od izabranog vremena praćenja 2011. godine pa do 2019. godine²²⁷. Najveće negativno kretanje zabilježeno je za 2017. godinu. Podatci za 2018. godinu, evidentirali su određeno smanjenje u odnosu na 2017. godinu, ali je razina i dalje iznimno visoka i to čak -15.761 tisuća više umrlih u odnosu na živorođene. Gotovo ista razina zadržala se i za 2019. godinu, u negativnoj vrijednosti prirodnog prirasta od čak -15.659. Gubitak stanovništva posebice je evidentan u regijama, tj. županijama Republike Hrvatske u kojima je stupanj razvijenosti na niskoj razini.

Brojni su i recentni radovi koji ukazuju na problematiku gubitka stanovništva županija istočne Hrvatske (Akrap 2015; Pejnović i Kordej De-Villa 2015; Matišić i Pejnović 2015; Živić 2017; Ivanda 2018; Marošević 2018; Živić 2018; Hrvatska gospodarska komora 2019). Stoga se može reći kako zabilježeni negativni demografski trendovi postaju ograničavajući faktor gospodarskog rasta Republike Hrvatske. Prisutni su, nažalost, u svim županijama, ali različitog intenziteta. Kretanje

²²⁷ Za 2019. godinu su posljednji dostupni podatci prema izvoru Državnog zavoda za statistiku.

prirodnog prirasta u županijama Republike Hrvatske za razdoblje 2014. - 2018. godine, predstavljeno je u grafikonu 11.

Grafikon 11. Prirodni prirast županija Republike Hrvatske, 2014. - 2018., rangiranje prema rezultatima 2018. godine

Izvor: Izrada autora, prema: Državni zavod za statistiku. Priopćenje (2019). Prirodno kretanje stanovništva Republike Hrvatske u 2018. godini. Broj 7.1.1. Zagreb, 19. srpnja 2019. godine. https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2019/07-01-01_01_2019.htm (pristupljeno 6. svibnja 2020.).

U svim županijama Republike Hrvatske za gotovo sve godine promatranja zabilježen je negativan prirodni prirast. U većini županija zabilježen je veći negativni

prirast u 2018. godini, negoli što je to bio slučaj u 2014. godini, a što je u ovom slučaju uzeto za početnu godinu promatranja (grafikon 11). U ukupno tri županije riječ je o nešto manjim promjenama, odnosno manjem prirodnom prirastu u 2018. godini u odnosu na 2014. godinu – Virovitičko-podravskoj županiji (-408 u 2014. godini; -389 u 2018. godini); Ličko-senjskoj (-485 u 2014. godini; -522 u 2018. godini) i Karlovačkoj (-990 u 2014. godini; -971 u 2018. godini). No, s tumačenjem smanjenja treba biti oprezan, obzirom da je riječ o usporedbi dvije godine, ali ne i kretanje međurazdoblja. Pitanje negativnog prirodnog prirasta za sobom povlači i starenje stanovništva²²⁸, kako je to istaknuto i u Demografskim podacima po županijama Hrvatske gospodarske komore (2019: 3), gdje se ističe povećanje prosječne starosti u deset godina za 2,1 godinu – s 41 godine 2008. na 43,1 godinu 2017. godine²²⁹; kao i smanjeni broj stanovnika - naime u deset je godina zabilježeno smanjenje od 185,2 tisuće stanovnika. Projekcije o očekivanom broju stanovnika (Eurostat. Population on 1st January by age, sex, type of projection and NUTS 3 region. 2020) navode se u tablici 38.

Tablica 38. Projekcije stanovnika županija Republike Hrvatske za 2030., 2050. i 2100. godinu, prema izvršenom rangiranju 2100. godine

	2030.	2050.	2100.
Grad Zagreb	829.006	825.001	774.124
Splitsko-dalmatinska	441.792	414.455	374.220
Istarska	216.175	213.127	214.588
Zagrebačka	293.070	257.300	186.009
Primorsko goranska	265.753	230.152	179.324
Zadarska	163.852	151.248	131.512
Osječko-baranjska	235.271	182.165	116.505
Dubrovačko-neretvanska	121.288	114.919	105.447
Varaždinska	154.013	132.462	97.454
Međimurska	103.260	92.284	79.454
Krapinsko-zagorska	114.182	96.541	66.827
Karlovačka	102.433	83.342	59.784
Šibensko-kninska	90.786	76.195	59.063

²²⁸ O demografskim trendovima starenja stanovništva te regionalnoj perspektivi, vidjeti detaljnije u: Obadić, A., Pavković, A.; Marošević, K. (2020). *Workforce and Financial Challenges of Population Ageing – A Regional Perspective*. U: Barković Bojanić, I.; Erceg, A. (ur). *Ageing Society – Rethinking and Redesigning Retirement*. Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku. Ekonomski fakultet u Osijeku. Osijek. 159-183. str.

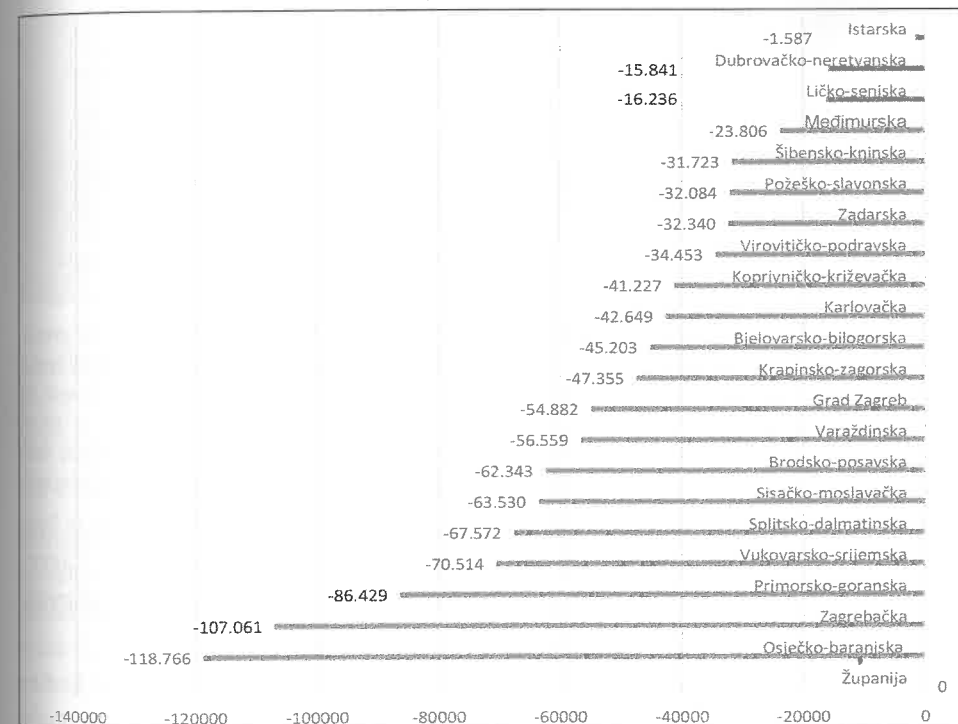
²²⁹ Hrvatska će prema projekciji Eurostata 2050. godine, imati polovicu stanovništva do 51,3 godine, a polovicu stanovništva preko 51,3 godine (Obadić, Pavković i Marošević, 2020:167).

	2030.	2050.	2100.
Sisačko-moslavačka	119.956	88.175	56.426
Koprivničko-križevačka	95.057	77.446	53.830
Brodsko-posavska	114.248	84.433	51.905
Vukovarsko-srijemska	120.221	84.305	49.707
Bjelovarsko-bilogorska	92.517	72.251	47.314
Virovitičko-podravsko	62.045	45.918	27.592
Ličko-senjska	39.047	31.660	22.811
Požeško-slavonska	54.117	36.180	22.033

Izvor: Izrada autora prema Eurostat. Population on 1st January by age, indeksx, type of projection and NUTS 3 region. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/proj_19rp3/default/table?lang=en, (pristupljeno 17. siječnja 2021.).

U nastavku je vidljiv podatak o rangiranju županija Republike Hrvatske prema kriteriju veličine smanjenja broja stanovnika od 2030. do 2100. godine (grafikon 12).

Grafikon 12. Projekcija kretanja stanovništva na razini županija Republike Hrvatske za razdoblje od 2030. do 2100. godine

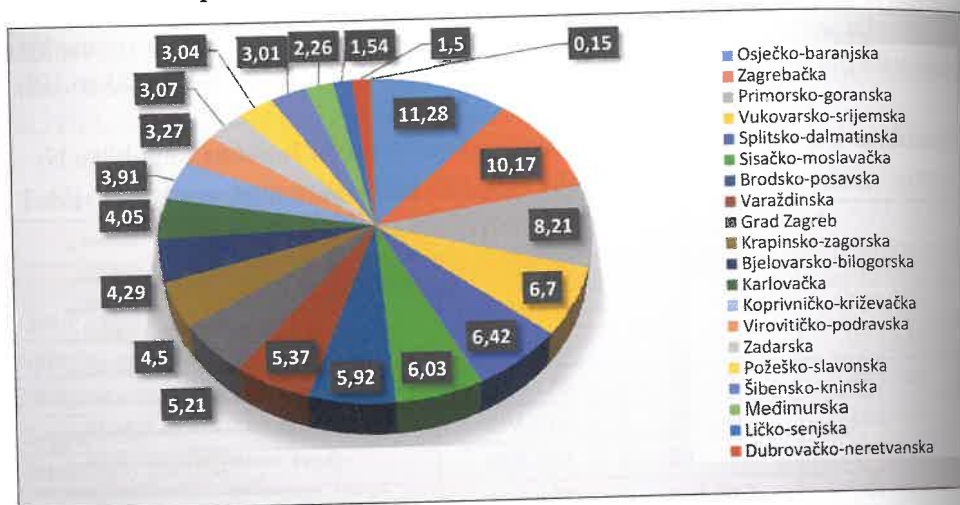

Izvor: Izrada autora prema Eurostat. Population on 1st January by age, indeksx, type of projection and NUTS 3 region. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/proj_19rp3/default/table?lang=en (pristupljeno 17. siječnja 2021.).

Ukupan gubitak stanovnika na razini Republike Hrvatske, usporedbom projekcije 2030. i 2100. godine je 1.052.160 stanovnika. U Istarskoj županiji u usporedbi 2030. i 2100. godine zabilježen je najmanji gubitak stanovnika, tj. najmanje smanjenje broja stanovnika (-1.587), dok je u Osječko-baranjskoj županiji u usporedbi navedene dvije godine zabilježen najveći gubitak stanovnika, odnosno najveće smanjenje broja stanovnika (-118.766).

Grafičkim prikazom 13 prikazuju se rangirani postotni udjeli smanjenja stanovnika u pojedinim županijama Republike Hrvatske u 2100. u odnosu na 2030. godinu.

Grafikon 13. Rangirani udjeli smanjenja broja stanovnika u županijama Republike Hrvatske u 2100. u odnosu na 2030. godinu

Izvor: Izrada autora prema Eurostat. Population on 1st January by age, indeksx, type of projection and NUTS 3 region. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/proj_19rp3/default:table?lang=en (pristupljeno 17. siječnja 2021.).

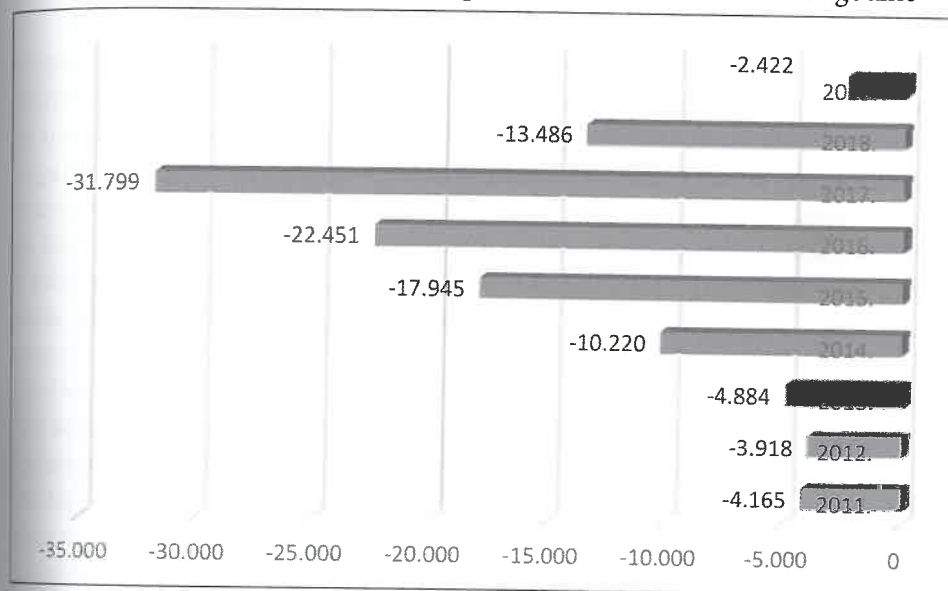
Smanjenje udjela stanovnika u 2100. u odnosu na 2030. godinu je u Istarskoj županiji najmanje (0,15 %), dok je najveće u Osječko-baranjskoj županiji (11,28 %). Osim iznimno visokog postotnog udjela kojega prema projekciji Eurostata je 'najavljeno' za Osječko-baranjsku županiju, visok postotni udio očekuje se i u Zagrebačkoj županiji (10,17 %), Primorsko-goranskoj županiji (8,21 %), ali i u Vukovarsko-srijemskoj županiji (6,7 %).

O promjenama po pitanju mehaničkog kretanja stanovnika na razini županija Republike Hrvatske za razdoblje 2011. - 2019. godine (nedavno i aktualno) moguće je pogledati detaljnije u nastavku.

Mehaničko kretanje stanovnika Republike Hrvatske, 2011. - 2019.

Osim negativnih kretanja prirodnog prirasta u Republici Hrvatskoj zabilježen je i negativan migracijski saldo. Naime, u obzir je uzeto razdoblje od 2011. godine, za koje je moguće utvrditi pojačanu ekonomsku emigraciju (grafikon 14), zabilježene u znatno većoj mjeri u odnosu na imigracijska kretanja te emigracijski trendovi koji su još naglašeniji nakon pristupanja Republike Hrvatske EU²³⁰ (Hrvatska gospodarska komora, 2019).

Grafikon 14. Migracijski saldo Republike Hrvatske 2011. - 2019. godine

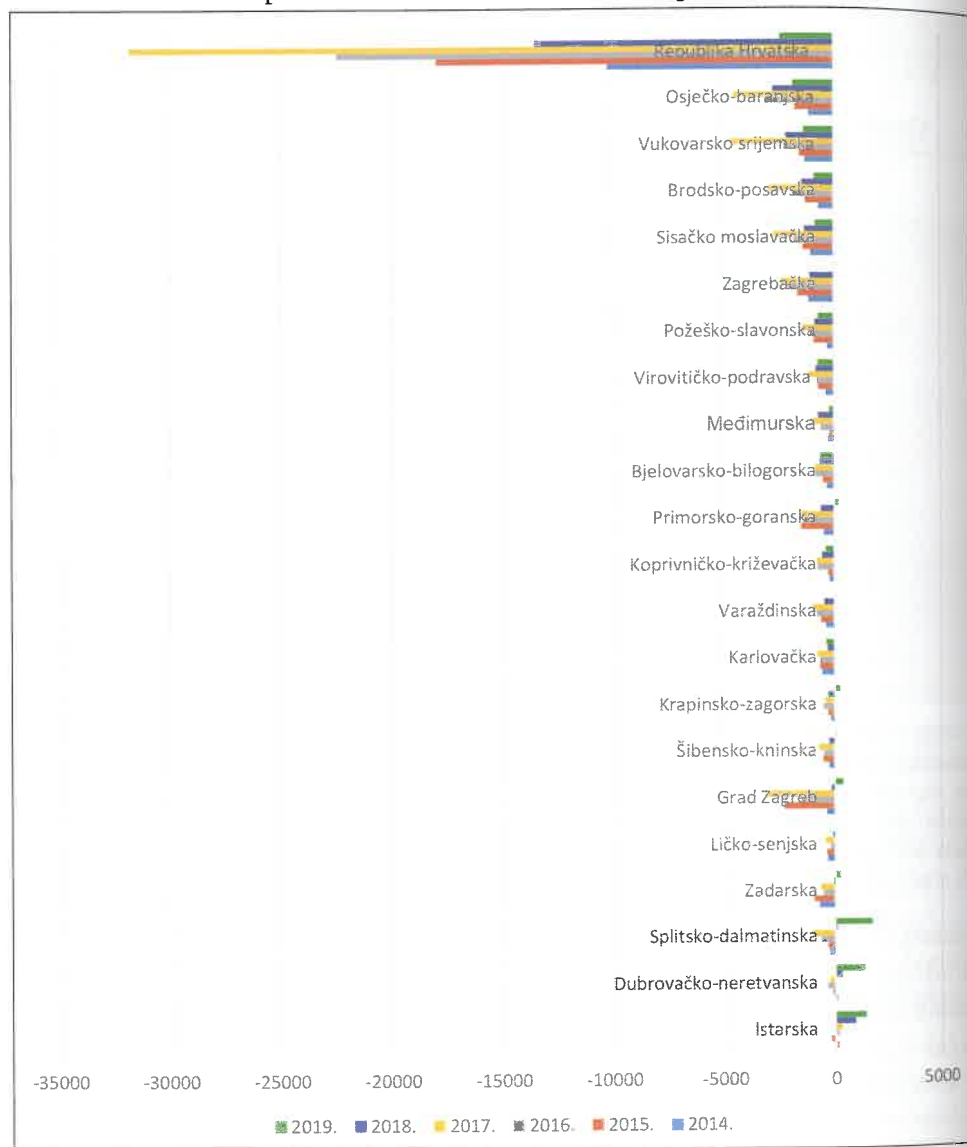
Izvor: Izrada autora, prema: Državni zavod za statistiku. Priopćenje (2019). *Migracija stanovništva Republike Hrvatske u 2018. godini*. Broj 7.1.2. Zagreb, 24. srpnja 2019. godine. <https://www.dzs.hr/> (pristupljeno 6. svibnja 2020.). Priopćenje (2020). *Migracija stanovništva Republike Hrvatske u 2019. godini*. Broj 7.1.2. Zagreb, 24. srpnja 2020. godine. <https://www.dzs.hr/> (pristupljeno 16. siječnja 2021.).

Nemoguće je ne primijetiti zabrinjavajuće stanje migracijskog salda na razini nacionalnog gospodarstva (grafikon 14), posebice u županijama koje bilježe nisku razinu ekonomske razvijenosti (grafikon 15). Broj emigranata u 2017. godini bio je čak 6,3 puta viši u odnosu na deset godina prije, dok je prevlast broja odseljenih u zemlje EU (30 puta) – i to najviše u Njemačku, kao tradicionalnog odredišta

²³⁰ Uz napomenu kako je potrebno biti iznimno oprezan i voditi računa o metodologiji bilježenja odseljenih - pri čemu se broj temelji na objavama boravišta, a poznato je kako dio emigranata ne odjavljuje boravište odmah što dovodi do još poraznijih rezultata.

hrvatskih migranata, zatim u Irsku, koja ranije nije bila prepoznata kao odredište hrvatskih emigranata, ali je u 2017. godini bila odredište za čak 2,7 tisuća osoba (Hrvatska gospodarska komora, 2019).

Grafikon 15. Vanjski migracijski saldo županija Republike Hrvatske od 2014. - 2019. godine

Izvor: Izračun i izrada autora, prema: Državni zavod za statistiku. Priopćenje (2019). *Migracija stanovništva Republike Hrvatske u 2018. godini*. Broj 7.1.2. Zagreb, 24. srpnja 2019. godine.

<https://www.dzs.hr/> (pristupljeno 6. svibnja 2020.). i Priopćenje (2020). *Migracija stanovništva Republike Hrvatske u 2019. godini*. Broj 7.1.2. Zagreb, 24. srpnja 2020. godine. <https://www.dzs.hr/> (pristupljeno 16. siječnja 2021.).

Iako je i za zadnji dostupni podatak migracijskog salda, za 2019. godinu, evidentirana negativna vrijednost, primjetna je iznimna razlika u odnosu na 2018. godinu, a posebice u odnosu na 2017. godinu. Pretpostavka ovakvoga kretanja je pandemija virusa COVID-19, koja je onemogućila uobičajena kretanja stanovništva. Osim toga i veliki broj odseljenih koji su osjetili ili značajnije bili pogođeni posljedicama virusa COVID-19, u zdravstvenom ili ekonomskom segmentu (npr. gubitak posla), mogući su odgovor na promijenjene rezultate migracijskog salda.

Migracijski saldo za većinu županiju bilježi se već niz godina kao negativna vrijednost. Ono što je ključno istaknuti odnosi se na iznimna povećanja neposredno nakon priključenja Republike Hrvatske EU. U grafikonu 15 vidljivo je rangiranje županija prema kriteriju migracijskog salda uvažavajući skalu od viših na niže vrijednosti temeljenih na 2018. godini, iako nije i zadnja dostupna. Naime, rezultati za 2019. godinu prikazani su i moguće je vidjeti značajna odstupanja zabilježena u odnosu na godinu ranije, 2018. godinu u kumulativu vrijednosti migracijskog salda, ali i na županijskoj razini. Pretpostavka ovakvih rezultata temeljena je na znatno promjenjenim okolnostima uvjetovanih epidemijom virusa COVID-19. Ujedno je evidentno kako su najveći pozitivan migracijski saldo zabilježile županije u kojima je tradicionalno prisutan visoki udio zastupljene turističke aktivnosti i djelatnosti što je i pretpostavka uslijed već spomenutih ekonomskih ili drugih posljedica uzrokovanih virusom COVID-19 te pretpostavkom kako se stanovništvo zbog epidemije vratilo u ranije mjesto prebivališta. Stanje migracijskog salda za županije istočne Hrvatske moguće je dovesti u vezu s razinama razvoja županija nacionalnog gospodarstva, pri čemu je niža razina razvoja uglavnom vezana uz viši migracijski saldo što je moguće potkrijepiti i kretanjem razine migracijskog salda za županije istočne Hrvatske (grafikon 15).

Godina najvećeg odseljavanja stanovništva na razini Republike Hrvatske u izabranom razdoblju 2014. - 2019. godine je 2017. Stoga je navedena 2017. godina odabrana za detaljniji uvid u relativno izražene vrijednosti, tj. udjele migracijskog salda određene županije u ukupnom migracijskom saldu Republike Hrvatske (tablica 39). Najveći udio u ukupnom migracijskom saldu zauzima migracijski saldo Vukovarsko-srijemske županije (14,6 %), a zatim Osječko-baranjske županije (14,1 %). Iznimno visok udio zauzima i migracijski saldo Grada Zagreba (9,7 %), iza kojega slijedi Brodsko-posavska županija (9,1 %), a zatim Sisačko-moslavačka (8,5 %) i Zagrebačka županija (7,45 %).

Tablica 39. Udjeli županijskog migracijskog salda u ukupnom migracijskom saldu Republike Hrvatske za 2017. godinu

Županija	Udjeli migracijskog salda županije, 2017.
Zagrebačka	7,45
Krapinsko-zagorska	1,26
Sisačko moslavačka	8,51
Karlovačka	2,43
Varaždinska	3,15
Koprivničko-križevačka	2,52
Bjelovarsko-bilogorska	2,68
Primorsko-goranska	4,66
Ličko-senjska	1,35
Virovitičko-podravska	3,63
Požeško-slavonska	4,39
Brodsko-posavska	9,19
Zadarska	1,99
Osječko-baranjska	14,13
Šibensko-kninska	2,23
Vukovarsko srijemska	14,60
Splitsko-dalmatinska	3,16
Istarska	0,99
Dubrovačko-neretvanska	0,73
Međimurska	3,09
Grad Zagreb	9,74

Izvor: Izračun i izrada autora, prema: Državni zavod za statistiku. Priopćenje (2019). *Migracija stanovništva Republike Hrvatske u 2018. godini*. Broj 7.1.2. Zagreb. 24. srpnja 2019. godine. <https://www.dzs.hr/> (pristupljeno 6. svibnja 2020.). i Priopćenje (2020). *Migracija stanovništva Republike Hrvatske u 2019. godini*. Broj 7.1.2. Zagreb. 24. srpnja 2020. godine. <https://www.dzs.hr/> (pristupljeno 16. siječnja 2021.).

Uvidom u podatke zaključno proizlazi kako su zabrinjavajući udjeli migracijskog salda, posebice u onim dijelovima koji bilježe niže razine razvijenosti, a koji zauzimaju prva dva mjesta prema rangiranju udjela migracijskog salda županije u ukupnoj vrijednosti migracijskog salda za 2017. godinu.

Na tragu razlika u razvijenosti prizmom kretanja stanovnika, Pejnović i Kordej De-Villa (2015), istražuju regionalnu neravnotežu u kontekstu razlika u socioekonomskom razvoju kao generatoru prostorne pokretljivosti stanovništva unutar Republike Hrvatske. Upravo zabrinjavajući rezultat istraživanja je atrofija demografskih resursa slabije razvijenih regija, a posljedično i destabilizacija njihove

populacije. Stoga je u ovom slučaju demografski resurs indikator i činitelj razlika stvorenih na regionalnoj razini zemlje, koji je rezultirao kreiranim sintetičkim pokazateljem demografskih potencijala – indeksom demografskih resursa. Osim po pitanju vanjske migracije, potrebno je voditi računa i o unutarnjoj migraciji. Marošević (2018), stoga prilikom analiziranja migracijskih trendova, uz osvrt na vanjsku migraciju, navodi potrebu osvrta na prijetnje uzrokovane i unutarnjom migracijom - kako bi se izbjeglo produbljivanje neravnoteža uzrokovanih migracijama razvijenijim dijelovima nacionalnog gospodarstva. Produbljivanje neravnoteže ukazuje i na potencijalno produbljivanje centralizacije nacionalnog gospodarstva. Stoga se naglašava potencijal i prijetnja migracijskih trendova pa je kreiranje adekvatnih politika nužno uskladiti prostorno i vremenski.

Povezujući razvijenost određene županije s demografskim trendovima, Pejnović i Kordej De-Villa (2015), rezultatima provedenog istraživanja ukazuju kako veliki broj županija Republike Hrvatske (više od polovice), pripada prvoj razvojnoj kategoriji, a to su one koje imaju slabe demografske resurse. Samo su četiri županije koje pripadaju četvrtoj razvojnoj kategoriji, odnosno županije su to koje imaju povoljne demografske resurse te uvid kako strukturne i dinamične karakteristike indeksa demografskih resursa jasno ukazuju na specifične razvojne probleme u određenim dijelovima zemlje (Pejnović i Kordej De-Villa 2015). Matišić i Pejnović (2015) ističu istočnu Hrvatsku kao dio najvećeg problemskog područja Republike Hrvatske. Nadalje, u recentnom vremenu pokrenutog iseljavanja, stvoreni su duboki i dalekosežni tragovi u demografskom razvoju, primjerice pogoršani dobni sastav, ubrzani proces starenja, negativno prirodno kretanje stanovništva, tj. ukupna depopulacija, kao i trend demografskog izumiranja. Stoga su navedeni negativni gospodarski i demografski procesi promijenili regionalni identitet što se potvrđuje stavovima mladih (studenta) iz istočne Hrvatske, a čija je namjera sve češće iskazana u želji da žive i rade izvan tog područja (Matišić i Pejnović 2015). Prirodno i mehaničko kretanje stanovnika nisu jedini, ali su važni preduvjeti ljudskog kapitala, kao potvrđenog važnog pokretača (regionalnoga) ekonomskog rasta i razvoja. Stoga se u nastavku posebno poglavlje posvećuje upravo važnosti ljudskog kapitala.

5.4.3.2. Ljudski kapital Republike Hrvatske

Ljudski kapital dio je endogenih teorija razvoja, koje se posebice razvijaju od osamdesetih godina 20. stoljeća. Brojna su istraživanja ljudskoga kapitala²³¹, te su evidentni različiti pristupi izučavanju, a obzirom na njegovu složenost. Naime, najčešća aproksimacija ljudskog kapitala veže se uz visokoobrazovanu radnu sna-

²³¹ Vidi više u poglavlju 2.6.

gu, iako je jasno kako nije jedini kriterij. Bejaković (2006: 420) primjerice navodi kako razvoj ljudskog kapitala nije dovoljno definirati okvirima obrazovanja i usavršavanja ukoliko se želi stvoriti konkurentna radna snaga. Ipak, neosporno je da je komponenta visokoobrazovanih od iznimnog utjecaja na ljudski kapital. Kada je riječ o određenim problemima koje potencijalno izazivaju razlike u ljudskom kapitalu – koji čine obrazovanje, zdravlje i obučavanje, Šučur (2008) ističe kako veće razlike u ljudskom kapitalu dovode do većih ekonomskih nejednakosti. Na regionalnoj razini, regionalni dispariteti u obrazovanju dovode do razlika razvijenosti regija. Brojne su druge pozitivne implikacije razvoja povezane s obrazovanjem, primjerice poboljšanja u području demokracije, građanskih prava, raspodjeli dohotka, zdravlju, ishranu te smanjenju siromaštva.

Nerijetko je i visina ostvarenog dohotka uvjetovana stupnjem obrazovanja pa se analiziraju kretanja nadnice visokoobrazovanih u odnosu na niskoobrazovane djelatnike u Republici Hrvatskoj (Jošić, 2011)²³². Uopćeno govoreći, zaključak je kako je *siromaštvo obrazovanja* (engl. *education poverty*) uzrok *dohodovnog siromaštva* (engl. *income poverty*) (Šučur, 2008: 185). Važnost ljudskog kapitala već ranije²³³ naglašena je u teorijskom prikazu svjetske i hrvatske literature, te se stoga ovdje donose rezultati empirijskog istraživanja provedenog za razdoblje 2000. - 2011. te na taj način utvrđuje visina ostvarenog ljudskog kapitala u hrvatskim županijama, a izraženog indeksom ljudskog kapitala. Kompozitni indeks ljudskog kapitala sastavljen je u ovom izračunu od četiriju indeksa, i to - obrazovanja, zdravlja i zdravstva, radne snage i zaposlenosti. Od važnosti je i podupiruće okruženje i infrastruktura, pri čemu je svaki indeks sastavljen od triju indikatora. Važnost obrazovanja pri generiranju ljudskog kapitala neupitna je, a i potvrđena u teoriji i empiriji (Marošević, 2015)²³⁴.

5.4.3.2.1. Analiza razvijenosti ljudskog kapitala u hrvatskim županijama

Za razdoblje 2000. - 2011. godine izvršeno je empirijsko istraživanje izračuna kompozitnog indeksa ljudskog kapitala u hrvatskim županijama. Kompozitni in-

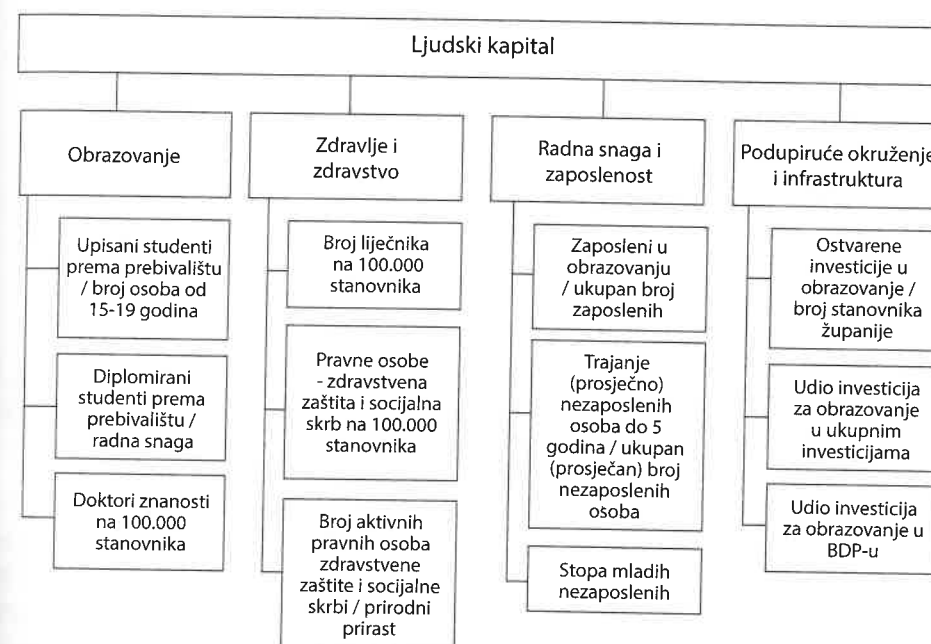
²³² Detaljnije o provođenju dokaza vidjeti u: Jošić, M. (2011). *Testiranje Stolper-Samuelsonovog teorema u Hrvatskoj*. Doktorski rad. Sveučilište u Zagrebu. Ekonomski fakultet u Zagrebu. Zagreb.

²³³ O osvrtnu na ljudski kapital, odnosu ljudskog kapitala i regionalnog razvoja te mjerenju ljudskog kapitala vidjeti više u poglavlju 2.6. *Ljudski kapital i regionalni razvoj*.

²³⁴ Doktorski rad autorice Marošević propituje vezu između kompozitnog indeksa ljudskog kapitala i ekonomske razvijenosti te utjecaj indeksa obrazovanja kao dijela kompozitnog indeksa ljudskog kapitala na ekonomsku razvijenost hrvatskih županija pri čemu se potvrđuje veza između ljudskog kapitala i regionalne razvijenosti, kao i izniman utjecaj koji indeks obrazovanja ostvaruje na ljudski kapital. Vidjeti više u: Marošević, K. (2015). *Ljudski kapital i regionalni razvoj Republike Hrvatske*. Ekonomski fakultet u Osijeku. Osijek. Doktorski rad.

deks ljudskog kapitala sastavljen je od četiriju pojedinačnih indeksa ljudskog kapitala, tj. četiri podindeksa - indeks obrazovanja, indeks zdravlja i zdravstva, indeks radne snage i zapošljavanja te indeks podupirućeg okruženja i infrastrukture. Prilikom kreiranja pojedinačnih podindeksa korištene su standardizirane vrijednosti pripadajućih indikatora, a vrijednosti pojedinačnih indeksa izražene su aritmetičkom sredinom standardiziranih varijabli te se u obzir uzima očekivani smjer utjecaja²³⁵ (Marošević, 2015). Agregiranjem ovih četiriju indeksa ljudskog kapitala konstruira se kompozitni indeks ljudskog kapitala (slika 13). Slikom 13 prikazane su dimenzije ljudskog kapitala i indikatori svake pojedine dimenzije.

Slika 13. Dimenzije ljudskog kapitala i indikatori svake pojedine dimenzije

Izvor: Marošević, K. (2015). *Ljudski kapital i regionalni razvoj Republike Hrvatske*. Ekonomski fakultet u Osijeku. Osijek. Doktorski rad. Autorova prilagodba prema WEF-ovom indeksu ljudskog kapitala i OECD-ovom konceptu ljudskog kapitala.

U obzir se osim navedenih varijabli, dakle, uzima i očekivani smjer utjecaja svakoga pojedinog indikatora te prikazuje struktura dimenzija ljudskog kapitala na kojoj su temeljeni izračuni kompozitnih indeksa (tablica 40).

²³⁵ Kod sva tri podindeksa su u formulu za aritmetičku sredinu varijable ušle su s pozitivnim predznakom, osim kod podindeksa radne snage i zapošljavanja kod kojega su u formulu za aritmetičku sredinu varijable ušle su s negativnim predznakom.

Tablica 40. Odabir varijabli za izradu kompozitnog indeksa ljudskog kapitala

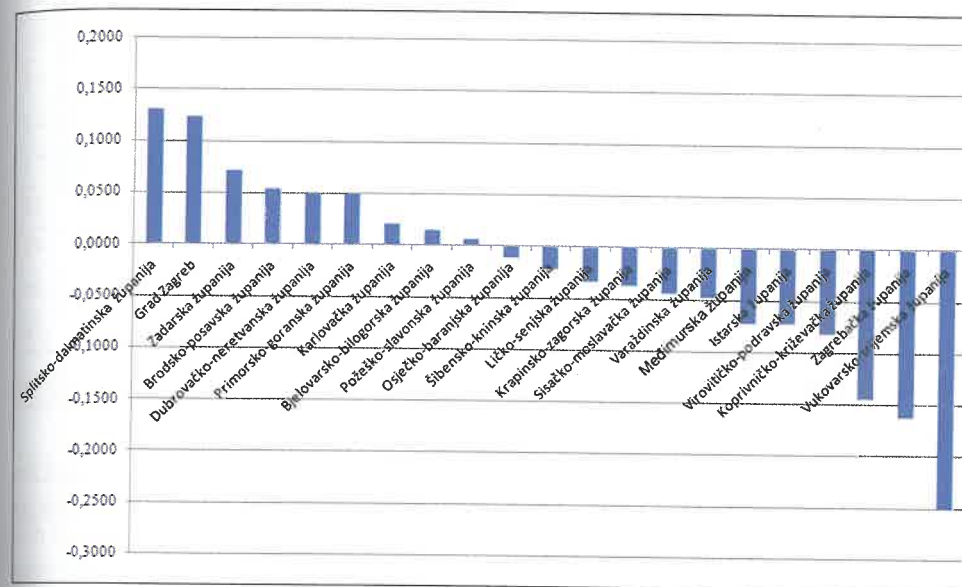
Podindeks ljudskog kapitala	Varijabla	Očekivani smjer utjecaja
Obrazovanje (Indeks obrazovanja)	Upisani studenti prema prebivalištu/broj osoba 15 - 19 godina (u %).	+
	Diplomirani studenti prema prebivalištu/radna snaga (u %).	+
	Doktori znanosti na 100.000 stanovnika.	+
Zdravlje i zdravstvo (Indeks zdravlja i zdravstva)	Broj liječnika na 100.000 stanovnika.	+
	Pravne osobe - zdravstvena zaštita i socijalna skrb na 100.000 stanovnika.	+
	Broj aktivnih pravnih osoba zdravstvene zaštite i socijalne skrbi/prirodni prirast.	+
Radna snaga i zaposlenost (Indeks radne snage i zapošljavanja)	Zaposleni u obrazovanju/ukupan broj zaposlenih (u%).	+
	Trajanje (prosječno) nezaposlenih osoba do 5 godina/ukupan (prosječan) broj nezaposlenih osoba (u%).	-
	Stopa mladih nezaposlenih (u %).	-
Podupiruće okruženje i infrastruktura (Indeks podupirućeg okruženja i infrastrukture)	Ostvarene investicije u obrazovanje/broj stanovnika županije (u %).	+
	Udio investicija za obrazovanje u ukupnim investicijama (u %).	+
	Investicije u obrazovanje/BDP (u %).	+

Izvor: Marošević, K. (2015). *Ljudski kapital i regionalni razvoj Republike Hrvatske*. Ekonomski fakultet u Osijeku. Osijek. Doktorski rad. Autorova izrada prema slici 13.

Kako bi se jednostavnije pratile razlike u ljudskom kapitalu za promatrano razdoblje, 2000. - 2011. godine, izračunate su za sve hrvatske županije prosječne vrijednosti²³⁶ kompozitnog indeksa ljudskog kapitala. Najviše prosječne vrijednosti kompozitnog indeksa ljudskog kapitala u razdoblju 2000. - 2011. godine među pojedinim hrvatskim županijama ostvarene su u Splitsko-dalmatinskoj županiji (0,1315), iza koje slijedi prosječni kompozitni indeks ljudskog kapitala Grada Zagreba (0,1241), dok su najniže prosječne vrijednosti kompozitnog indeksa ljudskog kapitala za navedeno razdoblje među hrvatskim županijama zabilježene u Vukovarsko-srijemskoj županiji (-0,2512). Dakle, kada se izvrši rangiranje županija s obzirom na ostvarene indekse ljudskog kapitala, dobije se krivulja negativnog nagiba kojem je na vrhu Splitsko-dalmatinska županija, kao područje koje prema

²³⁶ Viši kompozitni indeks ljudskog kapitala upućuje na veći ostvareni stupanj razvijenosti ljudskog kapitala, *vice versa*.

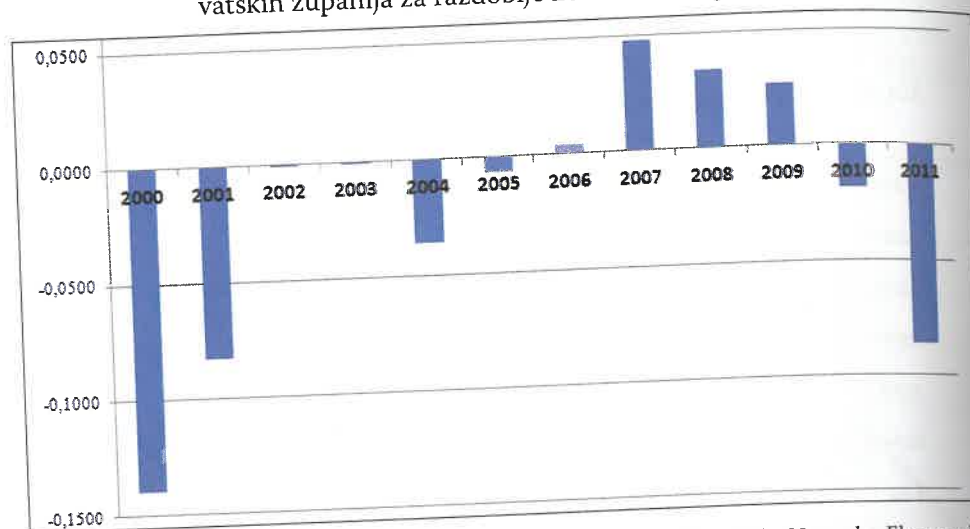
izračunu prosjeka ostvaruje najviše indekse ljudskog kapitala u promatranom razdoblju (grafikon 16).

Grafikon 16. Prosječni indeksi ljudskog kapitala u hrvatskim županijama rangirani prema ostvarenoj visini indeksa ljudskog kapitala za razdoblje 2000. - 2011. godine

Izvor: Marošević, K. (2015). *Ljudski kapital i regionalni razvoj Republike Hrvatske*. Ekonomski fakultet u Osijeku. Osijek. Doktorski rad.

Prosječno kretanje kompozitnog indeksa ljudskog kapitala ostvarenog tijekom razdoblja 2000. - 2011. godine dobiven je agregiranjem ostvarenih indeksa u županijama pojedine godine promatranog razdoblja te podijeljenih s brojem županija. Pritom su evidentne značajne promjene u promatranom razdoblju. Zabilježen je izniman porast prosječnog indeksa ljudskog kapitala u odnosu na početnu 2000. godinu. Rast prosječnog indeksa ljudskog kapitala zabilježen je sve do 2007. godine. Od 2008. godine prosječni se kompozitni indeks ljudskog kapitala počeo smanjivati, a 2011. godine prosječni se kompozitni indeks nalazio na razini ostvarenog prosječnog kompozitnog indeksa ljudskog kapitala iz 2001. godine. Najniži prosječni kompozitni indeks ljudskog kapitala zabilježen je u 2000. godini, dok je najviši prosječni kompozitni indeks ljudskog kapitala zabilježen u 2007. godini (grafikon 17).

Grafikon 17. Kretanje prosječnoga kompozitnog indeksa ljudskog kapitala hrvatskih županija za razdoblje 2000. - 2011. godine

Izvor: Marošević, K. (2015). *Ljudski kapital i regionalni razvoj Republike Hrvatske*. Ekonomski fakultet u Osijeku. Osijek. Doktorski rad.

Temeljem ranijeg izračuna prosječnoga kompozitnog indeksa ljudskog kapitala u razdoblju 2000. - 2011. godine u hrvatskim županijama moguće je konstruirati rang hrvatskih županija (tablica 41).

Tablica 41. Rangiranje županija Republike Hrvatske prema prosječnim vrijednostima kompozitnog indeksa ljudskog kapitala (2000. - 2011.) u hrvatskim županijama

Rang Županije	Županija	Prosječni kompozitni indeks ljudskog kapitala (2000.-2011.)
1.	Splitsko-dalmatinska županija	0,1315
2.	Grad Zagreb	0,1241
3.	Zadarska županija	0,0723
4.	Brodsko-posavska županija	0,0543
5.	Dubrovačko-neretvanska županija	0,0498
6.	Primorsko-goranska županija	0,0497
7.	Karlovačka županija	0,0208
8.	Bjelovarsko-bilogorska županija	0,0150
9.	Požeško-slavonska županija	0,0072

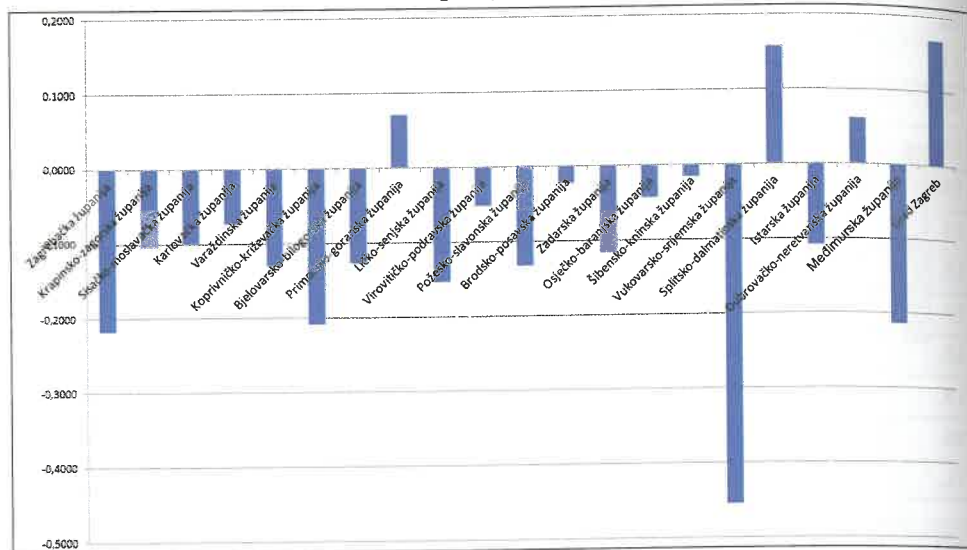
Rang Županije	Županija	Prosječni kompozitni indeks ljudskog kapitala (2000.-2011.)
10.	Osječko-baranjska županija	-0,0116
11.	Šibensko-kninska županija	-0,0216
12.	Ličko-senjska županija	-0,0335
13.	Krapinsko-zagorska županija	-0,0368
14.	Sisačko-moslavačka županija	-0,0442
15.	Varaždinska županija	-0,0475
16.	Međimurska županija	-0,0721
17.	Istarska županija	-0,0722
18.	Virovitičko-podravska županija	-0,0820
19.	Koprivničko-križevačka županija	-0,1450
20.	Zagrebačka županija	-0,1628
21.	Vukovarsko-srijemska županija	-0,2512

Izvor: Marošević, K. (2015). *Ljudski kapital i regionalni razvoj Republike Hrvatske*. Ekonomski fakultet u Osijeku. Osijek. Doktorski rad.

Temeljem prikazanog ranga primjetno je postojanje nerazmjera, tj. značajno je postojanje raspona varijacije²³⁷ evidentno kao rezultat razlika ostvarenih prosječnih kompozitnih indeksa ljudskog kapitala (0,3827). Dakle, rasponom varijacije se potvrđuje postojanje iznimnih razlika u hrvatskim županijama prema ostvarenim indeksima ljudskog kapitala za razdoblje promatranja (2000. - 2011.). Stanje kompozitnog indeksa ljudskog kapitala u 2011. godini moguće je vidjeti u grafikonu 18.

²³⁷ Veličina disperzivnosti ukazuje na veličinu razlika u razvijenosti ljudskog kapitala, izraženog indeksom ljudskog kapitala u razdoblju 2000. - 2011. godine, tj. veličinom disperzije između najvećeg i najmanjeg numeričkog obilježja. Najmanja disperzivnost evidentirana je u 2000. godini, a najveća disperzivnost zabilježena u 2008. godini. Izračunavanjem disperzivnosti izražava se postojanje neskalda između rubnih vrijednosti indeksa ljudskog kapitala u pojedinim godinama promatranja pojave, tj. izražava se postojanje razlika u razvijenosti ljudskog kapitala među županijama Republike Hrvatske. Postojanje iznimnih razlika izraženih rasponom varijacije u hrvatskim županijama prema ostvarenim indeksima ljudskog kapitala evidentno je u čitavom razdoblju promatranja (2000. - 2011.).

Grafikon 18. Kompozitni indeks ljudskog kapitala u hrvatskim županijama u 2011. godini

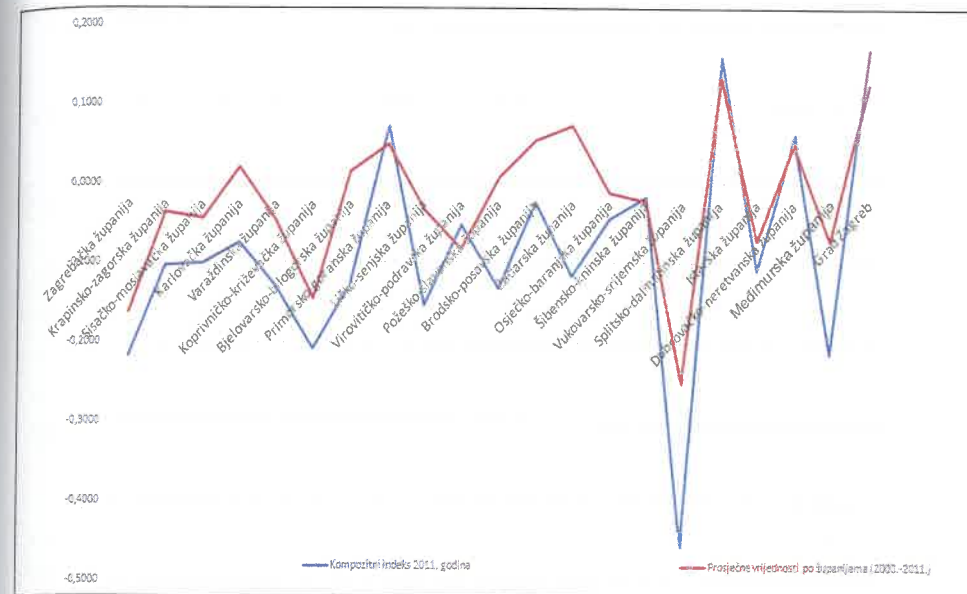

Izvor: Marošević, K. (2015). *Ljudski kapital i regionalni razvoj Republike Hrvatske*. Ekonomski fakultet u Osijeku. Osijek. Doktorski rad.

U 2011. godini postoje izražene razlike prema ostvarenom kompozitnom indeksu ljudskog kapitala hrvatskih županija²³⁸. Najviši indeks ljudskog kapitala zabilježen je u Gradu Zagrebu (0,1683), iza kojeg je pozicionirana Splitsko-dalmatinska županija (0,1576), dok je najniži indeks ljudskog kapitala zabilježen u Vukovarsko-srijemskoj županiji (-0,4552). Izvršena je i usporedba s prosječnim kompozitnim indeksom ljudskog kapitala za razdoblje 2000. - 2011. godine u hrvatskim županijama s kompozitnim indeksom ljudskog kapitala ostvarenog u 2011. godini u hrvatskim županijama (grafikon 19).

²³⁸ Ostvarene indekse ljudskog kapitala u hrvatskim županijama prema pojedinačnim godinama razdoblja promatranja (2000. - 2011.), moguće pogledati u doktorskom radu: Marošević, K. (2015). *Ljudski kapital i regionalni razvoj Republike Hrvatske*. Ekonomski fakultet u Osijeku. Osijek.

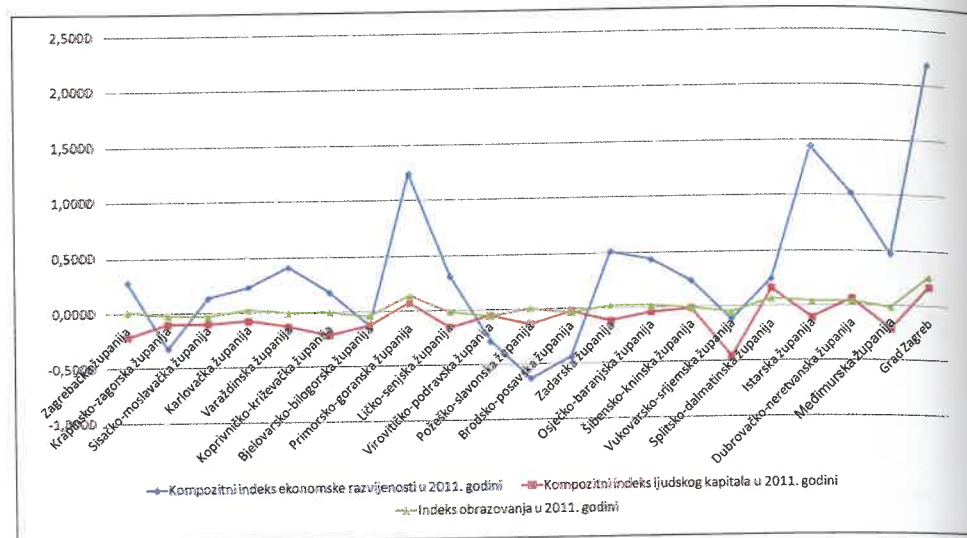
Grafikon 19. Indeks ljudskog kapitala u 2011. godini i prosječni kompozitni indeks ljudskog kapitala (2000. - 2011.) u hrvatskim županijama

Izvor: Marošević, K. (2015). *Ljudski kapital i regionalni razvoj Republike Hrvatske*. Ekonomski fakultet u Osijeku. Osijek. Doktorski rad.

Prosječni kompozitni indeks ljudskog kapitala (2000. - 2011.) nalazio se većinom iznad kompozitnog indeksa ljudskog kapitala ostvarenog za 2011. godinu. Kako se indeks obrazovanja kao podindeks ljudskog kapitala smatra podindeksom naj-snažnijeg utjecaja na ekonomsku razvijenost, u promatranom razdoblju (2000. - 2011.) prikazuje se i kretanje indeksa obrazovanja u odnosu na kompozitni indeks ljudskog kapitala i kompozitni indeks ekonomske razvijenosti u 2011. godini kao završnoj godini promatranja (grafikon 20).

Grafikon 20. Indeks obrazovanja, kompozitni indeks ljudskog kapitala i kompozitni indeks ekonomske razvijenosti u 2011. godini

Izvor: Marošević, K. (2015). *Ljudski kapital i regionalni razvoj Republike Hrvatske*. Ekonomski fakultet u Osijeku. Osijek. Doktorski rad.

Indeks obrazovanja u 2011. godini prati kretanje kompozitnog indeksa ljudskog kapitala potvrđujući pozitivnu vezu koja postoji između dvaju pokazatelja. U nastavku je pozornost usmjerena k novijim podacima visokoobrazovanih u županijama Republike Hrvatske.

Aktualna kretanja obrazovanih u županijama Republike Hrvatske

Kako bi se dobio uvid i u aktualna kretanja po pitanju jednog od najutjecajnijih segmenata ljudskog kapitala²³⁹, obrazovanih u ukupnom stanovništvu određene županije, u nastavku se prikazuju i podatci o udjelu visokoobrazovanih²⁴⁰ u određenoj godini u ukupno visokoobrazovanim u županijama Republike Hrvatske

²³⁹ Kako je i evidentirano grafičkim prikazom, tj. slikom 13 (jedan od mogućih prijedloga mjerenja) ljudski kapital ima nekoliko komponenata. Ipak, prilikom njegova prikazivanja ili izračuna komponenata obrazovanja ima izraženu ulogu. Stoga se učestalo prilikom aproksimacije ljudskog kapitala u obzir uzimaju upravo podatci vezani uz obrazovanje. U ovom slučaju se u obzir uzima udio visokoobrazovanih, koji je ujedno i temelj za tumačenje razlika u ljudskom kapitalu na razini županija Republike Hrvatske.

O recentnijim istraživanjima ljudskog kapitala na razini Republike Hrvatske vidjeti više u: Justić Jožić, K. Škare, M. (2016). *A Review of Theoretical and Empirical Research on Human Capital Quality in Croatia. Review of Innovation and Competitiveness* Vol. 2 No. 2. 67-96. str.

²⁴⁰ Prilikom prikazivanja pokazatelja visokoobrazovanih u obzir se uzimaju podatci o studentima koji su diplomirali/završili sveučilišni/stručni studij.

za danu godinu, a za razdoblje od 2014. do 2019. godine (tablica 42). Naime, iako visokoobrazovani, nisu jedini pokazatelj ljudskog kapitala, iznimno su utjecajan indikator u ukupnoj vrijednosti indeksa ljudskog kapitala.

Tablica 42. Udio visokoobrazovanih pojedine godine u ukupno visokoobrazovanim stanovnicima županija Republike Hrvatske dane godine, 2014. - 2019. godine (u %)

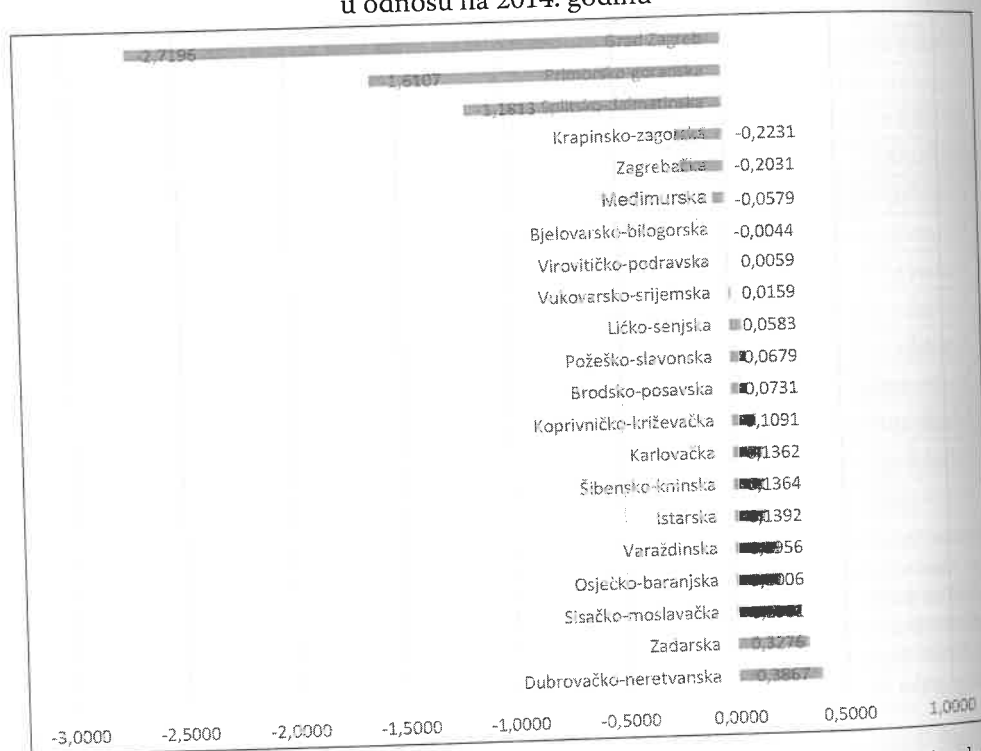
Županija	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Zagrebačka	6,67	7,06	7,33	7,17	6,33	6,47
Krapinsko-zagorska	2,93	2,74	2,88	2,85	2,89	2,71
Sisačko-moslavačka	2,78	3,06	2,88	2,97	3,09	3,07
Karlovačka	2,26	2,39	2,33	2,28	2,47	2,39
Varaždinska	3,53	3,66	3,49	3,56	3,78	3,72
Koprivničko-križevačka	2,35	2,40	2,57	2,32	2,36	2,46
Bjelovarsko-bilogorska	2,08	2,18	2,09	2,23	2,24	2,07
Primorsko-goranska	7,48	7,43	7,11	6,83	6,35	5,87
Ličko-senjska	0,96	0,87	0,93	1,04	0,96	1,02
Virovitičko-podravska	1,58	1,50	1,44	1,53	1,61	1,59
Požeško-slavonska	1,88	1,77	1,65	1,78	1,91	1,95
Brodsko-posavska	3,29	3,18	3,16	3,06	3,46	3,37
Zadarska	3,87	3,88	4,15	4,06	4,19	4,20
Osječko-baranjska	6,47	6,26	6,22	6,58	6,56	6,67
Šibensko-kninska	2,32	2,89	2,71	2,43	2,60	2,45
Vukovarsko-srijemska	3,44	3,30	3,14	3,19	3,47	3,46
Splitsko-dalmatinska	12,55	11,76	12,25	11,77	11,36	11,37
Istarska	3,90	4,00	3,66	4,17	3,85	4,04
Dubrovačko-neretvanska	2,60	2,79	2,87	2,77	3,23	2,98
Međimurska	2,40	2,40	2,20	2,43	2,37	2,34
Grad Zagreb	23,97	24,36	24,80	24,87	20,58	21,25
Nepoznato	0,59	-	0,02	-	4,22	4,45

Izvor: Izračun autora, prema podacima Državnog Zavoda za statistiku. Obrazovanje – Pregled po županijama. Statistika u nizu. Tablica 8.1.5. Studenti koji su diplomirali/završili sveučilišni ili stručni studij. Napomena: Kategorija *Nepoznato* navedeno u tablici se odnosi na jedan dio studenata koji su završili, a nisu naveli mjesto prebivanja. Stoga isti nisu niti evidentirani prema pojedinim županijama; te podataka o ukupnom broju diplomiranih studenata prema županijama Republike Hrvatske.

Grad Zagreb ostvaruje najviše stope visokoobrazovanih u ukupno visokoobrazovanim, neovisno o godini promatranja, a u razdoblju 2014. - 2019. (23,97; 24,36; 24,80; 24,87; 20,58; 21,25 respektivno). Preko 10% visokoobrazovanih zabilježeno

je i u Splitsko-dalmatinskoj županiji (12,55; 11,76; 12,25; 11,77; 11,36; 11,37 respektivno), dok je više od 5% visokoobrazovanih za razdoblje 2014. - 2019. ostvareno u sljedećim županijama: Osječko-baranjskoj 6,47; 6,26; 6,22; 6,58; 6,56; 6,67 respektivno), u Zagrebačkoj županiji (6,67; 7,06; 7,33; 7,17; 6,33; 6,47 respektivno) te Primorsko-goranskoj županiji (7,48; 7,43; 7,11; 6,83; 6,35; 5,87 respektivno). Očito je da su više stope zabilježene u županijama koje su ujedno i regionalna središta – Zagreb, Split, Osijek, Rijeka – te Zagrebačka županija, koja je u neposrednoj blizini Grada Zagreba pa je pretpostavka kako je građanima navedene županije iznimna blizina obrazovnih ustanova ujedno i prednost. Od navedenih pet županija u kojima su zabilježeni najveći udjeli visokoobrazovanih u odnosu na ukupan broj visokoobrazovanih u određenoj godini promatranja, samo je u Osječko-baranjskoj županiji zabilježeno povećanje udjela visokoobrazovanih u ukupno visokoobrazovanim, dok je u preostale četiri županije u 2019. godini u odnosu na 2014. godinu taj udio visokoobrazovanih u ukupno visokoobrazovanim smanjen (grafikon 21).

Grafikon 21. Rang promjene u udjelu visokoobrazovanih u 2019. godini u odnosu na 2014. godinu

Izvor: Izračuna autora, prema podacima Državnog Zavoda za statistiku. Obrazovanje – Pregled po županijama. Statistika u nizu. Tablica 8.1.5. Studenti koji su diplomirali/završili sveučilišni ili stručni studij. Napomena: jedan dio studenata koji su završili, nisu naveli mjesto prebivanja te isti

nisu niti evidentirani prema pojedinim županijama; te podataka o ukupnom broju diplomiranih studenata prema županijama Republike Hrvatske.

Osim važnosti obrazovanosti stanovnika kao najutjecajnijeg faktora ljudskog kapitala, u nastavku se predstavlja i važnost institucija prilikom poticanja regionalnog razvoja.

5.4.3.3. Institucije i važnost povjerenja u institucije – osvrt na županije istočne Hrvatske

Institucije predstavljaju važnu odrednicu regionalnog rasta i razvoja u suvremenim istraživanjima i literaturi. Nisu isključivo vezana uz ekonomska istraživanja, nego zahtijevaju interdisciplinarnost u svom pristupu. Bejaković (2004) ističe važnost ostvarenog stupnja međusobnog povjerenja stanovnika, potvrđujući kako je povjerenje u institucije pokazatelj institucionalnog razvoja. I Aralica i Budak (2004), navode važnost institucionalnog povjerenja, dok Matić (2000) ističe kako se demokracija posljedično razvija u društvu u kojemu postoji visok stupanj povjerenja te u kojemu je stanovništvo okrenuto djelovanju za opće dobro – ali i kako je u modernim društvima povjerenje nusproizvod aktivnih političkih nastojanja, a ne automatski proizvod kulture.

Zanimljivo je kako je u skladu s političkim, društvenim i ekonomskim promjenama u nacionalnom gospodarstvu Republike Hrvatske, od osamostaljenja pa do suvremenih vremena, mijenjan stav o povjerenju u određene institucije, a vidljivo u analizama preispitanih znanstvenih radova. Osamostaljenjem Republike Hrvatske, povjerenje u institucije zabilježeno je kao iznimno afirmativno za institucije koje su svojevrsni nositelji tradicijskih vrijednosti, a koje su uz vremenski odmak, tj. suvremeniji aspekt zabilježile i novije drugačije vrijednosti. Stupanj povjerenja opće populacije, kako to analiziraju Baloban i Rimac, neposredno nakon rata pogođenog društva – zabilježili su za najviše povjerenje u institucije Crkve, vojske, škole te policije kao institucije vezane uz stabilnost, dok je povjerenje u institucije na najnižim razinama u medije i nove privatne tvrtke (Baloban i Rimac 1998). Navedeno je i jednostavno za shvatiti, obzirom kako se naposredno nakon ratnih okolnosti, može pojaviti sumnjičavost spram novih poduzetničkih pothvata, a uslijed nedovoljnog poticajnog okruženja, kao i nedovoljno usklađenih zakonskih okvira, kojima bi se eventualno moglo poticati nove idejne projekte i poslove. Prema ovom iznesenom stavu očigledna je prevlast tradicionalnih vrijednosti pri stavu o povjerenju u institucije. Istraživanje autora Trzun (2012), potvrđuje visok stupanj povjerenja u vojsku te naglašava kako uslijed brzog pada povjerenja u institucije države jeste potrebno osvijestiti i postojeće povjerenje u institucije stvoriti osnovom na kojemu će se graditi daljnje povjerenje u institucije, kao i

usmjeriti svijest ka novim vrijednostima – moguće oblikovanim boljom komunikacijom s javnošću, a posebice usmjerenu mladim generacijama, obzirom na manju impresioniranost tradicionalnim vrijednostima te ranijim uspjesima. Ipak, kako to ističu Franc i Međugorac (2015), iznimno je mali broj istraživanja usmjerenih na percepciju mladih po pitanju povjerenja u institucije. Kako je bolje djelovanje institucija jedno od osnova navedenih i nužnih za napredovanje, osiguranje povjerenja u institucije prvi je korak ka preliminarnom uvidu u čemu je stvarni problem pri njihovu djelovanju te koji su to izvori institucionalnih zapreka. Iz podataka Europske komisije, Europski regionalni indeks konkurentnosti (2019) za NUTS 2 regije Republike Hrvatske, Jadransku i Kontinentalnu Hrvatsku, moguće je uočiti kako djelovanje institucija jeste jedno od najlošije pozicioniranih područja tj. stupova unutar mjerenja danih prema europskom regionalnom indeksu konkurentnosti (tablica 43).

Tablica 43. Ostvareni europski regionalni indeks konkurentnosti 2019 u NUTS 2²⁴¹ regijama Republike Hrvatske

	Jadranska Hrvatska	Kontinentalna Hrvatska
Institucije	-1,18	-1,22
Makroekonomska stabilnost	-0,27	-0,27
Infrastruktura	-1,11	-0,85
Zdravlje	-1,03	-1,36
Osnovno obrazovanje	-0,23	-0,23
Visoko obrazovanje i cjeloživotno učenje	0,20	-0,07
Učinkovitost tržišta rada	-0,68	-0,72
Veličina tržišta	-1,86	-1,21
Tehnološka spremnost	-0,96	-1,14
Poslovna spremnost	-0,64	-0,49
Inovacije	-0,98	-0,52

Izvor: Europska komisija. Europski regionalni indeks konkurentnosti (2019). https://ec.europa.eu/regionalpolicy/sources/docgener/work/rci2019_scorecards.pdf (pristupljeno 5. siječnja 2021.).

Iako je većina rezultata negativnog predznaka, evidentno je kako je stup institucija za obje NUTS 2 regije ostvario gotovo najgore rezultate u svojim stupovima (Jadranska Hrvatska -1,18 te Kontinentalna Hrvatska -1,22). Lošije pozicioniranje ostvareno je za obje NUTS 2 regije samo u stupu veličine tržišta (Jadranska Hr-

²⁴¹ Iako je u Republici Hrvatskoj sustav NUTS 2 razine izmjenjen na četiri NUTS 2 regije od 1. siječnja 2021., podatci su za 2019. godinu, kada je vrijedila podjela na dvije NUTS 2 regije te je ista i jedina dostupna na službenim stranicama.

vatska -1,86 te Kontinentalna Hrvatska -1,21). Time se dodatno potvrđuje potreba poboljšavanja i djelovanja u stupu institucija. Obje NUTS 2 regije su ostvarile rang 2 u odnosu na mogući potencijalni rang od 5.

Rezultati istraživanja dubinskog intervjua provedenog u veljači 2020. godine o povjerenju u institucije na razini Osječko-baranjske županije, kao županije istočne Hrvatske te Gradu Zagrebu, najrazvijenijem području Republike Hrvatske, ukazali su na određene potrebne promjene i djelovanje. Naime, dubinski intervju proveden je u Osječko-baranjskoj županiji i Gradu Zagrebu, s čelnicima izabranih institucija privatnog sektora (velike tvrtke), javnog sektora (županija, grad), akademske zajednice (fakultet i institut) te institucija s javnim ovlastima (institucije koje je osnovala država, financirane dijelom od članarina). Neovisno o županiji u kojoj se istraživanje provodilo, kao niti institucije u kojoj je provedeno, ispitanici potvrđuju važnost povjerenja u institucije u razvoju nacionalnog gospodarstva, a time posljedično i na regionalni razvoj, smanjujući i regulirajući neizvjesnosti u gospodarstvu kao i stvaranje ključne osnove u kreiranju novih vrijednosti. Nužnost transparentnosti rada institucija istaknuta je kod najvećeg broja ispitanika, kao i slaganje u promišljanju kako povjerenje u institucije olakšava poslovne procese, dok su za najveće prepreke povjerenja u institucije navedeni neki od sljedećih čimbenika – korupcija, nedosljednost u odlučivanju i provođenju zakona, neusklađenost, spori i komplicirani postupci, sustav vrijednosti društvenog okvira, apatija, povijest, netransparentnost, bahatost političara i državnih službenika, neučinkovito i nedovoljno rješavanje problema, nepotizam, zapošljavanje osoba koje su neadekvatne za poziciju koju obnašaju, sustav kontrole donošenja odluka, politizacija, neznanje, neprofesionalizam, mediokratizam, upitna stručnost. Osim toga, dane su i preporuke što bi moglo utjecati na poboljšanje povjerenja u institucije pri čemu se izdvajaju sljedeće – stvaranje djelotvornosti i (pravosudne) neovisnosti, transparentno trošenje javnih sredstava i praćenje rada javnih službenika, kao i njihovo zapošljavanje, uvažavanje struke, istraživačko novinarstvo, smanjenje administrativnih pitanja i prepreka, zapošljavanje stručnjaka, otvorena komunikacija (Jurlina Alibegović i Marošević, 2020: 38).

Uobičajeno su najviše razine povjerenja povezane uz tradicionalne vrijednosti povjerenja u određene institucije (obitelj). Veliki jaz zabilježen je i kada se radi o povjerenju u određene institucije pri kojima su ispitanici povjerenje temeljili na vlastitom iskustvu – Crkva, vojska, obrazovni sustav, samouprava – te tradicionalne vrijednosti u odnosu na suvremeni aspekt i prihvaćanje pojedinih institucija i vrijednosti vezanih uz njih. Rezultati istog istraživanja potvrđuju iznimno nisku razinu povjerenja u političke stranke i Vladu kao institucije, a pri čemu nisu postojale značajnije razlike u stavovima. Još se jedno važno stajalište uobličilo oko povjerenja i to u neke nevladine organizacije, pri čemu je uvidom u rezultate iznesen stav

kako je stupanj povjerenja u nevladin sektor pokazatelj demokratičnosti društva. Istaknuta je potreba izgradnje nevladinog sektora koji bi bio znatno bliži onomu u zemljama zapadne Europe, kako bi onda mogao i ispuniti svoju zadaću i cilj postojanja (Jurlina Alibegović i Marošević, 2020). Matić (2000), navodeći nužne pretpostavke ostvarenju visokih razina povjerenja, tj. što je potrebno za stvaranje povjerenja i stabilnosti demokratskog poretka, ističe pravednu i odgovornu Vladu i institucije koje se ravnaju normama govorenja istine, ispunjavaju obećanja, poštivanja ugovora te utemeljenosti na poštenju i solidarnosti. Istraživanje Jurline Alibegović i Marošević (2020), potvrđuje iznesena stajališta o važnosti povjerenja u institucije, a koje uvelike može utjecati na smanjenje i regulaciju nesigurnosti u gospodarstvu te bi bilo dobro da ih nositelji ekonomske politike koriste kao svojevrsan vodič pri donošenju odluka u budućnosti, osobito kada uz nizak stupanj povjerenja ispitanci navode upravo neke od nužnih pretpostavki za ostvarenje povjerenja – odgovornost nositelja političke vlasti, državnog sustava i institucija, vlade i parlamenta, pravosudnog sustava, ali i samih građana, a uslijed nedovoljne participacije u demokratskim procesima (Jurlina Alibegović i Marošević 2020).

5.5. Regionalna politika u Republici Hrvatskoj – uloga, značaj i kronologija razvoja

5.5.1. Uloga i značaj regionalne politike u Republici Hrvatskoj

Regionalni razvoj u manje od stoljeća istraživanja postao je gotovo ključni segment za osiguranje razvoja nacionalnih gospodarstava. No, obzirom na dinamičnost nacionalnih gospodarstava i njihovih regionalnih cjelina, kako bi se ispravile narasle razlike, nužno je neprestano ažurirati dostupne instrumente regionalne politike.

Također je iznimno važno voditi računa o adekvatno kreiranoj prilagođenoj regionalnoj politici, budući da su regije unutar nacionalnog gospodarstva iznimno specifične u potrebnim zahtjevima (Marošević 2020). Politika regionalnog razvoja određuje se u krovnom dokumentu regionalnog razvoja Republike Hrvatske, Zakonu o regionalnom razvoju Republike Hrvatske. Prema članku 2. stavka 1. Zakona o regionalnom razvoju Republike Hrvatske (Narodne novine 147/2014, 123/2017, 118/2018), cilj politike regionalnog razvoja je: [...] *pridonijeti društveno-gopodarskom razvoju Republike Hrvatske, u skladu s načelima održivog razvoja, stvaranjem uvjeta koji će svim dijelovima zemlje omogućavati jačanje konkurentnosti i realizaciju vlastitih razvojnih potencijala.*

Članak 9. Zakona o regionalnom razvoju Republike Hrvatske (Narodne novine 147/2014, 123/2017, 118/2018) upućuje na ostvarenje ujednačenog razvoja pri

tome navodeći: *Politika regionalnog razvoja pridonosi skladnom i uravnoteženom razvoju Republike Hrvatske koji osigurava zaštitu i očuvanje prirodnog okoliša i raznolikosti kulturnog bogatstva.*

Provedba politike regionalnog razvoja Republike Hrvatske definirana je u Strategiji²⁴² regionalnog razvoja Republike Hrvatske za razdoblje do kraja 2020. godine (2017), u nadležnosti provedbe zaduženo je Ministarstvo regionalnoga razvoja i fondova Europske unije, a potrebno ju je provoditi planskim dokumentom politike regionalnog razvoja. Strategija regionalnog razvoja Republike Hrvatske za razdoblje do kraja 2020. godine (2017: 11), definirana je na sljedeći način: *Ona predstavlja temeljni planski dokument politike regionalnoga razvoja kojim se utvrđuju ciljevi i prioriteti regionalnog razvoja Republike Hrvatske te način njihova postizanja, područja s razvojnim posebnostima i međusobni odnos te aktivnosti tijela državne uprave i drugih sudionika regionalnog razvoja uključenih u provedbu Strategije.*

Strategija regionalnog razvoja Republike Hrvatske za razdoblje do kraja 2020. godine nadalje navodi kako je opći cilj politike regionalnog razvoja i Strategije, definiran Zakonom o regionalnom razvoju Republike Hrvatske, a strateškim ciljevima navedeno je željeno buduće stanje na višoj razini razvoja, ostvarenje kojih će se mjeriti razvojnim pokazateljima. Ostvarenje ciljeva postiže se i realizacijom mjera u okviru definiranih prioriteta, a mjere se ostvaruju nizom konkretnih aktivnosti, programa i projekata, uz napomenu kako prioriteti i mjere imaju zadaću i svrhu tematskog objedinjavanja niza mogućih aktivnosti, programa i projekata koji predstavljaju vrstu niže rangiranih ciljeva. Osim nadležnog Ministarstva regionalnog razvoja i fondova Europske unije, u pripremi i provedbi politike regionalnog razvoja sudjeluju i druga javna tijela koja također u svom djelovanju pridonose ostvarivanju ciljeva politike regionalnog razvoja. Jedna od javnih ustanova koju

²⁴² Maleković, Puljiz i Keser (2018:12) navode kako je potrebno istaknuti važnost strateškog planiranja među načelima partnerstva i suradnje, praćenja i vrednovanja, jednakih mogućnosti i održivosti – kao i da navedena načela budu važan dio politike regionalnog razvoja Hrvatske – obzirom na obveznu pripremu višegodišnjih strateških dokumenata na nacionalnoj i regionalnoj razini. Stoga su brojni projekti u vidu tehničke pomoći kao financijska pomoć sredstava Europske unije, pomogli središnjoj i regionalnoj razini prilikom stjecanja potrebnih nužnih alata kako bi se omogućilo uvođenje strateškog planiranja. *Do danas su strateški planski dokumenti kao osnova za provođenje dugoročnih razvojnih politika razvijeni u gotovo svim sektorskim politikama. Jednako je važno i to što su razvijeni u svim hrvatskim županijama i većim gradovima kao i u mnogim lokalnim jedinicama. Nadalje, zahvaljujući pridržavanju strateškog planiranja kao jednog od glavnih načela kohezijske politike, Republika Hrvatska je u svibnju 2018. ušla u pripremu Nacionalne razvojne strategije do 2030. Očekuje se da će hrvatski udio u financijskoj perspektivi EU-a biti na vrijeme programiran i da će Strategija biti ugrađena u novi operativni program u predstojećem programskom razdoblju.*

uredbom osniva Vlada jest i Agencija za regionalni razvoj²⁴³. Maleković, Puljiz i Keser navode kako se važan utjecaj kreiranja politika, tj. *policy* koncepata proizašli iz kohezijske politike na regionalnoj razini u Hrvatskoj, očituje uspostavom razvojnih agencija na županijskoj i lokalnoj razini (Maleković, Puljiz, Keser 2018). Sve navedene institucije, a izraženo u cilju politike regionalnog razvoja, nastoje osigurati povezanost lokalnih i regionalnih potreba s razvojem središnje razine, kao i ciljevima regionalne politike EU, ostvarenje potpore područjima koja su slabije razvijena uz otklanjanje razvojnih poteškoća, odgovarajuće mjere u osiguranju ravnomjernog i održivog razvoja pograničnog područja, ostvarenjem teritorijalne suradnje i učinkovitog korištenja sredstava strukturnih i investicijskih fondova Europske unije namijenjenih regionalnom i urbanom razvoju (čl. 2. Zakona o regionalnom razvoju Republike Hrvatske).

5.5.2. Kronologija razvoja regionalne politike u Republici Hrvatskoj

Kronološki uvid u razvoj regionalne politike i svojevrsnih regionalnih početaka, može se staviti pod zajednički nazivnik – osiguranje smanjenja regionalnih nejednakosti kao konačnog cilja pri generiranju održivog razvoja. Provođenje regionalne politike Republike Hrvatske moguće je klasificirati u tri faze (Đulabić, 2010):

- prva je faza marginalizacije 1990. - 2003. godine
- druga je faza politizacije regionalne politike 2003. - 2009. godine
- treća faza, započela je 2009. godine, a odnosi se na razdoblje postupne racionalizacije regionalne politike.

Osim navedenih nužno je svakako implementirati dodatne faze, koje se odnosi na razdoblje do pristupanja EU tijekom 2013. godine te od 2013. godine do danas, dakle, nakon pristupanja EU – koja se ujedno može smatrati i trenutno aktualnom fazom. Slična stajališta u nešto širem obliku, očita su u definiranju provođenja regionalne politike koju Bogunović (2011) klasificira na dva razdoblja, uzimajući u obzir i razdoblje prije osamostaljenja Republike Hrvatske:

1. Razdoblje 1945. do 1991. godine, pri čemu su poštovane osnove regionalizacije temeljene na gravitacijskim principima. Osnovne postavke toga vremena temeljena su na četiri glavna grada kao četiri stupa urbanog rasta, obuhvaća-

²⁴³ Agencija za regionalni razvoj Republike Hrvatske osnovana je 24. prosinca 2014. godine. Uredbom Vlade Republike Hrvatske (Narodne novine 155/2008), a kao jedan od važnih čimbenika u provedbi dijela regionalne razvojne politike Republike Hrvatske iz nadležnosti Ministarstva regionalnog razvoja i fondova Europske unije. Službena stranica Agencije za regionalni razvoj Republike Hrvatske. <http://arr.hdit.hr/o-agenciji/> (pristupljeno 25. listopada 2020.).

jući Zagreb, Rijeku, Split i Osijek. Stoga su definirane makroregije osnova za sve daljnje regionalne podjele Hrvatske do 1990-ih.

2. Razdoblje 1991. do 2011²⁴⁴. u kojemu je došlo do peterostrukog povećanja državnog aparata s vrlo niskim stupnjem decentralizacije²⁴⁵. Osim toga, doneseno je i nekoliko pravnih akata i strategija u cilju promicanja regionalnog razvoja, pri čemu je došlo do preklapanja sadržaja, a ujedno i do nedovoljne političke implementacije potrebnih reformâ na različitim razinama, od nacionalne do regionalne i lokalne. Eventualna proširenja navedene klasifikacije ponovno bi obuhvatila dva već navedena razdoblja:
3. Razdoblje 2011. do 2013. godine, u kojemu je došlo do revidiranja prvog krovnog zakonskog akta, neposredno nakon pristupanja Europskoj uniji. Dodatne promjene zakona o regionalnom razvoju uslijedile su radi dodatnog ažuriranja i usklađivanja s nacionalnim gospodarstvom i potrebama razvoja.
4. Razdoblje od 2013. do danas, u kojemu se regionalna politika Republike Hrvatske 'približava' tijeku procesa koji se provode u Europskoj uniji.

U nastavku su pobliže prikazane navedene faze, prateći pri tome podjelu razdoblja prema Đulabiću te njihovu nadopunu. Regionalna politika, generalno promatrajući, predstavlja ključni instrument uravnoteženja regionalnih nejednakosti, ali se način primjene razlikuje s obzirom na nacionalno gospodarstvo u kojemu se primjenjuje. Iznimna je važnost primjene regionalne politike u tranzicijskim zemljama, ali i način provedenog tranzicijskog puta iz jednog sustava u drugi, zaobilježenog 90-ih godina. Proces ustrojavanja *regionalne politike Republike Hrvatske*²⁴⁶ može se usporediti s procesom provedbe u drugim tranzicijskim zemljama.

Bitan čimbenik stvorenih regionalnih razlika u Republici Hrvatskoj rezultat je i ratnih posljedica i razaranja. U skladu s tim prva suvremena regionalna politika u Hrvatskoj usmjerena je uspostavljanju ravnoteže u ratom zahvaćenim područji-

²⁴⁴ Obzirom da je za drugo razdoblje bilo naznačeno kako vrijedi do *danas*, gledano je iz perspektive objave knjige te je stoga stavljena godina 2011. Bitno je napomenuti kako su male razlike (dvije godine) u tumačenju početka/prestanka razdoblja između dva navedena autora – Bogunovića i Đulabića.

²⁴⁵ Vidjeti u potpoglavlju 5.1. *O regionalnom razvoju uz osvrt na decentralizaciju*: važnost decentralizacije, pojašnjenje o slijedu etapa decentralizacije prilikom prelaska iz jednog gospodarskog sustava u drugi gospodarski sustav.

²⁴⁶ Detaljno o tijeku ustrojavanja regionalne politike kroz tri faze u Republici Hrvatskoj, pogledati u: Đulabić, V. (2010). *Novine u regionalnom razvoju i regionalnoj politici*. 6-25. str. Rad predstavljen na savjetovanju Instituta za javnu upravu. Zagreb, 22. travnja 2010. *Kakva reforma lokalne samouprave?* Rad je objavljen u: Đulabić, V. (2013). *Novine u regionalnom razvoju i regionalnoj politici*. U: Koprić, I (ur). *Reforma lokalne i regionalne samouprave u Republici Hrvatskoj*. Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Studijski centar za javnu upravu i javne financije. Suvremena javna uprava. 99-122. str.

ma. No u istom se trenutku zapostavljaju druga nerazvijena područja. Dotadašnja usmjerenost značajnije je bila vezana uz lokalnu razinu, pri čemu su u potpunosti bile zapostavljene socioekonomske razlike županijske razine (Puljiz 2007). Stoga je, tada s pravom, isticala Rašić (2005) kako je potrebno formuliranje regionalne politike čije je polazište na dubokoj ekonomskoj analizi manjih geografskih jedinica određenog prostora. Poštivanje različitosti prostora je nužnost, vidljiva u prilagođavanju mjera regionalne politike različitim geografskim jedinicama te utemeljenosti na prikupljenim pokazateljima društvenog, gospodarskog i inog razvoja²⁴⁷. Kordej De-Villa i Pejnović (2015), naglašavaju kako je sustav homogenih regija definitivno preduvjet uspješnog provođenja regionalne politike.

Osim dvaju razdoblja koje navodi Bogunović, nastavno o regionalnoj politici razrađeno je u trima fazama, tj. razdobljima koje ističe Đulabić (2010), pri čemu je jasno kako osim navedenih razdoblja koja se preklapaju, Bogunović (2011) navodi i jedno razdoblje neposredno prije (1945. - 1990.), dok Đulabić navodi dvije dodatne etape u razdoblju 1990. - 2009. godine. U nastavku se detaljnije predstavljaju razmišljanja pojedinih autora, a koja s obzirom na razdoblje donošenja mogu biti dijelom jedne od gore istaknutih triju razvojnih klasifikacijskih faza politike regionalnog razvoja.

Prva, tzv. faza marginalizacije 1990. – 2003. godine, isprekidana je donošenjem nekoliko zakona (1996. godina; 1999. godina i 2002. godina), uz izostanak modernog pristupa regionalnoj politici (Đulabić 2010). Grčić (2007) ističe kako se centralizirani sustavi iznimno teško nose s potrebnim provođenjem regionalne politike, a upravo je navedeni sustav upravljanja regionalne razine karakterističan u razdoblju prije osamostaljenja Republike Hrvatske. Autor navodi da je proces tranzicije uslijedio kao nastavak navedenom razdoblju. Pritom dolazi do korjenitih promjena cjelokupnog sustava i načina upravljanja, uz uvjerenje kako je tržište sposobno u potpunosti utjecati na uspostavljanje ravnoteže i izražene disproporcije. Korjenite promjene ipak nisu obuhvatile sustav centraliziranosti, pri čemu je stupanj centralizacije zbog oformljavanja novih institucija i uspostavljanja kontrole ratnog područja i područja posebne državne skrbi dodatno pojačan. Posljedice procesa dugotrajne centralizacije očituju se u izrazitoj koncentraciji djelatnosti i financijskih sredstava u državnom centru, a oformljavanjem regija kao jedinica upravljanja pojavljuju se značajne razlike između periferije i centra. Isti autor nadalje navodi, kako je osamostaljenjem Hrvatske, tj. od 1990. godine predstavljena institucionalna infrastruktura sustava lokalne i regionalne samouprave. Hrvatska

²⁴⁷ Rašić (2005) navodi mogućnosti prilagodljivijih klasifikacija prostora korištenjem statističkih metoda, pri čemu bi tako prilagođena klasifikacija bila pogodnija u primjeni regionalne politike.

je kao i druge zemlje koje su trebale proći tranzicijski proces, za zadatak imala provesti snažnu kratkotrajnu centralizaciju. Time bi se izvršila implementacija novih institucija, a zatim na takvim temeljima trebala provesti potrebna daljnja decentralizacija i regionalizacija vlasti. Zakonski okvir se, nakon osamostaljenja odnosio na usvajanje Ustava Republike Hrvatske i niza zakona (Grčić, 2007: 38):

- Zakon o lokalnoj i područnoj (regionalnoj) samoupravi (Narodne novine 90/1992, 33/2001, 60/2001).
- Zakon o područjima županija, gradova i općina u Republici Hrvatskoj (Narodne novine 10/1997, 124/1997, 68/1998, 22/1999, 128/1999, 44/2000, 129/2000, 92/2001, 79/2002, 83/2002, 25/2003, 107/2003, 175/2003).
- Zakon o izboru članova predstavničkih tijela jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave (Narodne novine 33/2001, 10/2002 i 155/2002, 45/2003).

Ovi su zakoni, prema Grčiću (2007) u Republici Hrvatskoj predstavljali provedbu nacionalne razine vlasti te dvorazinski sustav lokalne vlasti:

- općine, gradovi koji predstavljaju jedinice lokalne samouprave i regionalne razine,
- županije kao jedinice područne samouprave i uprave.

U Hrvatskoj su županije do 2001. godine bile nositelji dvostruke uloge, a zatim se novija uloga županija odnosi na razinu nositelja regionalne vlasti. U svakom slučaju, županije su u odnosu na europske regionalne jedinice, premale da bi se komparirale s jedinicama europskog konteksta i da bi se smatrale regijama u europskom kontekstu²⁴⁸.

Različiti su propusti prilikom uvođenja regionalne politike. Rašić i Starc (2003), propustima pribrajaju i sam način provođenja ustroja regionalne politike. Primje-

²⁴⁸ Stoga su i u suvremenom, tj. aktualnom pogledu na regionalizaciju dugorajni i brojni prijedori oko odgovarajućeg pripajanja županija, tj. njihova klasificiranja u novoformirane regije. Najprije uvedena NUTS klasifikacija podrazumijevala je tri NUTS 2 regije, zatim je uveden sustav dvije NUTS 2 regije, a trenutne rasprave su oko ponovnog preustrojanja za potrebe nove regionalizacije, koje su rezultirale brojnim istraživanjima, a na zahtjev Ministarstva regionalnog razvoja i fondova Europske unije izrađena je i nova studija: Puljiz, J.; Biondić, I. (2019). Prijedlog nove NUTS 2 klasifikacije u Republici Hrvatskoj. Institut za razvoj i međunarodne odnose. https://razvoj.gov.hr/UserDocImages//Vijesti%20-%20dokumenti//NUTS2_final.pdf (pristupljeno 31. svibnja 2020.).

O važnosti veličine lokalnih jedinica na primjeru Republike Hrvatske, kao i europskih primjera, vidjeti više u: Pavić, Ž. (2014). *Koliko je važna veličina lokalnih jedinica – Europski primjeri i hrvatski uvjeti*. U: Koprić, I. (ur). *Europeizacija hrvatske javne uprave*. Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Studijski centar za javnu upravu i javne financije. Zagreb. 365-383. str.

rice, člankom 1. Zakona o Fondu za regionalni razvoj (Narodne novine 107/2001), navodi se kako djelatnost Fonda prilikom poticanja ujednačenoga regionalnog razvoja treba biti u skladu s Programom regionalnog razvoja Republike Hrvatske, dok u istom trenutku Program uopće nije ni postojao. Nadalje, autorice ističu kako regionalna politika Republike Hrvatske ni u razdoblju predlaganja regionalizacija temeljem Europske nomenklature teritorijalnih jedinica za statistiku (NUTS), nije bila u skladu niti je ispunila preduvjete predviđenih definicijom uspješne regionalne politike. Pretpostavke uspješne regionalne politike podrazumijevaju dobro definiran predmet, strateške ciljeve, razvojne programe, mjere i nositelje koji će biti koordinirani. Otežavajuća okolnost odnosila se i na područja pogođena ratom, otoci kao područja u kojima je potrebno ustrojiti i prilagoditi posebnu politiku razvoja te problematiku brdsko planinskih područja. Jednom od vodećih briga smatra se i nedostatna razina zanimanja o poticajima koji bi provodili adekvatne regionalne politike. Stoga se na razdoblje pristupanja gledalo kao na neizbježno razdoblje promjena koje će uslijediti za područje regionalne politike, a kako bi se uskladili s potrebama i ciljevima koje EU ima u području regionalne politike. Kada je Republika Hrvatska 2001. godine potpisala sporazum o stabilizaciji i pridruživanju Europskoj uniji²⁴⁹, time je predstavljen akcesijski uvjet kojim se zahtijeva promatranje cjelokupne zemlje, a ne samo njezinih dijelova kao što se činilo do tog trenutka. Dakle, potreba je regionalnom politikom obuhvatiti cjelokupno gospodarstvo, a ne samo njegove pojedine dijelove pri čemu se na najbolji mogući način pokušala utvrditi NUTS klasifikacija pojedinih područja Republike Hrvatske.

Druga se faza, prema Đulabiću (2010), odnosi na politizaciju regionalne politike (2003. – 2009. godine). U ovom se razdoblju najvećim zamjerkama djelovanja regionalne politike smatra nedostatak aktivnog pristupa regionalnom razvoju, saniranje šteta ratnih posljedica te nedostatak strateškog planiranja u implementaciji aktivne razvojne politike. Isti autor navodi kako je drugačiji pristup regionalnoj politici bio očigledan već i u Nacrtu Zakona o regionalnom razvoju Republike Hrvatske i planskim dokumentima razvoja nacionalne i nižih razina vlasti, Strategije regionalnog razvoja – Strategija regionalnog razvoja Republike Hrvatske te županijske razvojne strategije. Osnovna načela suvremene regionalne politike izostavljena su ili nedovoljno primjenjena, a što podrazumijeva – programiranje, partnerstvo, koncentraciju, dodanost, učinkovitost. Procesi koji se mogu kategorizirati u navedene faze obuhvaćene su sve do razdoblja usvajanja Zakona o regionalnom razvoju (Narodne novine 153/2009). U ovom razdoblju određene propuste u provedbi regionalne politike uočava i Grčić (2007: 41), pri čemu ističe neko-

²⁴⁹ 29. listopada 2001. Hrvatska je potpisala sporazum o stabilizaciji i pridruživanju, koji je na snagu stupio 1. veljače 2005. godine.

liko osnovnih zamjerki: *postojeće mjere regionalne politike daju pretežito prednost potporama i subvencijama bez adekvatnog sustava kontrole i praćenja učinaka takvih mjera; previše dominantna ulaganja u fizičku infrastrukturu podržana transferima s nacionalne prema regionalnoj i lokalnoj razini; multipliciranje institucija i subjekata koji sudjeluju izravno i neizravno u provedbi politike regionalnog razvitka te usitnjenost financijskih resursa; postojeći pravni i institucionalni okvir nedostatan je za učinkovito vođenje regionalne politike; pravni okvir fragmentiran i bez koherentne osnove u vidu definiranja javne politike regionalnog razvoja; institucionalni okvir – nedostatni kapaciteti za učinkovito upravljanje regionalnom politikom; nedostatna koordinacija i suradnja (vertikalna i horizontalna).*

Rašić i Starc (2003: 50) navode jedan od potencijalnih načina usmjeravanja regionalne politike. Pritom ističu mogućnost utjecaja na stupanj korištenja resursa u nerazvijenim regijama te pokušaj alociranja resursa iz razvijenih u nerazvijene regije kako bi se rasteretila razvijena područja. Uobičajen stav oko potrebe upravljanja razvojem, nužno upućuje na potrebu promišljanja o ostvarenom regionalnom razvoju Republike Hrvatske – *što je s hrvatskim regionalnim razvojem i kako se njime upravlja?* Središnje mjesto rasprave otvara pitanja, koje su:

...razvojne razlike između pojedinih krajeva Hrvatske, sve praznija ruralna područja, a sve napučeniji gradovi, zakoni koji se bave razvojem pojedinih područja, usitnjavanje administrativno-teritorijalnih jedinica (...)

...mnogo prikupljenih, a malo obrađenih statističkih podataka o županijama i općinama, mnogo nacionalnih razvojnih dokumenata od kojih se nijedan ne tiče regionalnog razvoja.

Prema Puljizu (2007: 63), način provođenja regionalne politike izrazito je vezan uz promjene tradicionalne usmjerenosti na smanjenje regionalnih razlika prema aktivnijoj promociji uključivanja regionalnih i lokalnih razina i nositelja ekonomske vlasti te promicanja konkurentnosti i održivog rasta svih regija. Posebice je promjena u stajalištu implementacije novih pogleda regionalne politike bitna kada se zna kako je *proces pridruživanja Europskoj uniji i sustizanja razvijenih zemalja članica u stupnju razvijenosti usko povezan s rastućim regionalnim nejednakostima*. Način provedbe sustava (de)centralizacije, iznimno je bitan uvjet prilikom utjecaja na politiku regionalnog razvoja. Prilikom provedbe hrvatske kandidature za članstvo²⁵⁰ Grčić (2007: 43), ističe nekoliko zahtjeva koje je *Europska komisija*

²⁵⁰ Zahtjev za punopravno članstvo Hrvatska je podnijela 21. veljače 2003. godine, a pregovori su službeno otvoreni 3. listopada 2005. godine.

postavila pred Hrvatsku, a iz kojih je vidljiva briga europskih institucija i za načinom provedbe sustava (de)centralizacije²⁵¹:

- ustrojiti administrativne kapacitete kako bi se što uspješnije provela i implementirala strukturna politika EU-a;
- uspješno provesti regionalizaciju i ustrojiti jedinice u skladu s jedinicama NUTS 2 i NUTS 3 razine;
- unaprijediti regionalnu statistiku pripremom adekvatnih statističkih podataka kojom se omogućava lakše praćenje i uključivanje u programe (npr. BDP po stanovniku, standard kupovne moći, stupanj nezaposlenosti);
- neovisno o nepostojanju potrebe za posebnim zakonom o sudjelovanju u strukturnoj politici, postojeći zakoni bi se trebali uskladiti s obvezama usuglašenim s obvezama koje se nalaze u propisima o strukturnim fondovima;
- uskladiti propise s EU-om u području javne nabave, državne pomoći i okoliša;
- osnovati koordinacijski mehanizam u ministarstvima te izgraditi potreban institucionalni okvir;
- primijeniti načelo partnerstva prema principima koji obuhvaćaju pripremanje, financiranje, nadzor i vrednovanje pomoći;
- provesti standardiziranu metodologiju i zajedničke međusektorske procedure kako bi se osigurao nadzor i utvrdila kvaliteta i ostvareni učinci razvojnih programa;
- provedba procesa decentralizacije u cilju ispunjenja zahtjeva EU-a i strukturnih fondova, posebno u području upravljanja financijama, usavršavanjem strukture i postupaka odgovornih uprava Ministarstva financija.

U veljači 2003. podnesen je službeni zahtjev za članstvo u EU, koji je dobio pozitivno mišljenje 20. travnja 2004. godine, a ocijenila ga je Europska komisija. Tijekom lipnja 2004. potvrđen je status kandidatkinje za ulazak u EU, te su stečeni uvjeti za početak pregovora – kada se pokrenulo i pitanje NUTS klasifikacije hrvatskog teritorija – poglavlje 22, koje obuhvaća regionalnu politiku i koordinaciju strukturnih instrumenata (Puljiz i Biondić 2019: 13). Nacionalna klasifikacija pro-

²⁵¹ Jedinice lokalne samouprave također trebaju imati uvjete da u granicama zakona same reguliraju i upravljaju dijelom javnih poslova u interesu lokalnog stanovništva kako se i navodi u Europskoj povelji o lokalnoj samoupravi, a koja predstavlja europski standard lokalne samouprave (Hrženjak, 2005: 107). Potrebno je navesti, a kako to ističe isti autor, kako je u definiranju identiteta u ostvarivanju Europske povelje o lokalnoj samoupravi u trenutku donošenja zahtjeva za punopravno članstvo, Hrvatska formalno-pravno potvrdila svoj identitet s članicama Europske unije.

stornih jedinica načinjene 2007. godine²⁵² obuhvaćala je tri razine (Ministarstvo regionalnoga razvoja i fondova Europske unije 2012):

1. razina prostornih jedinica u kojoj je bilo obuhvaćeno cijelo područje Hrvatske;
2. razina prostornih jedinica koja je obuhvaćala tri statističke regije;
3. razina prostornih jedinica koja je obuhvaćala 20 županija i Grad Zagreb.

Državni je zavod za statistiku, kao odgovorno tijelo za pitanje NUTS klasifikacije, u svom prijedlogu Eurostatu predložio podjelu NUTS 1 razine gdje pripada Hrvatska u cjelini, a za NUTS 3 razinu prihvaćanje postojeće administrativne razine županija, što je Eurostat i prihvatio, ali se zbog nepostojanja adekvatne razine NUTS 2 pristupilo izradi prijedloga neadministrativnih regija na NUTS 2 razini. Prvi prijedlog iz 2003. godine odnosio se na pet neadministrativnih NUTS 2 regija (Puljiz i Biondić, 2019): sjevernu Hrvatsku, zapadnu Hrvatsku, središnju Hrvatsku, istočnu Hrvatsku, južnu Hrvatsku, koju je Eurostat odbio, obzirom kako su dvije od pet predloženih NUTS 2 regija imale manje od 800.000 stanovnika, što je tada, prema Uredbi o NUTS-ovima bila minimalna granica za osnivanje NUTS 2 regije bez mogućnosti odstupanja u broju stanovnika prilikom predlaganja neadministrativnih regija razine NUTS 2. Drugim prijedlogom iz 2005. godine Državni zavod za statistiku predložio je četiri NUTS 2 regije: središnju Hrvatsku, Zagrebačku regiju, Jadransku Hrvatsku, istočnu Hrvatsku. Navedni prijedlog bio je odobren, no nije ga potvrdila Vlada RH te je donesena odluka o izradi nove studije i novoj podjeli temeljem koje su predložene tri NUTS 2 regije. No, Eurostat je odbio navedeni prijedlog budući je Grad Zagreb tada imao manje od 800.000 stanovnika. Podjele na tri NUTS 2 regije Eurostat je prihvatio tek prilikom podjele na sljedeće regije: sjeverozapadna Hrvatska, središnja i Panonska Hrvatska, Jadranska Hrvatska, a navedena je klasifikacija vrijedila od 2007. godine do 2012. godine. Prihvaćajući navedeni način podjele, BDP po stanovniku sjeverozapadne Hrvatske bio je 78,3 % prosjeka EU, što je značilo i znatno lošije uvjete korištenja sredstava iz fondova (Puljiz i Biondić 2019: 13). Važnost donošenja prve NUTS klasifikacije ipak ostavlja trag nedovoljnog uključivanja stručne i javne rasprave, a kako navodi Đulabić (2013: 115): *Podjela zemlje na statističke regije provedena je 2007. godine bez ikakve značajnije stručne i javne rasprave pa se stječe dojam da se toj odluci pristupilo s tehničkog, umjesto sa strateškog stajališta koji počiva na*

²⁵² NUTS 2 klasifikacija predstavlja temelj za privlačenje i primanje sredstava iz stratejskih fondova i Kohezijskog fonda EU-a, predstavljajući tri neadministrativne prostorne jedinice za statistiku (Regionalni indeks konkurentnosti Hrvatske 2010). Regionalizacija NUTS 2 razine, uspostavljena 2007. godine izmijenjena je tijekom 2012. godine te je umjesto 3 NUTS 2 jedinice sastavljena od 2 NUTS 2 jedinice.

uzimanju u obzir potrebe dugogodišnjeg vođenja regionalne politike. Ta je podjela donekle i posljedica izrazite politizacije pristupa regionalnoj politici, kao i potrebe da se kreiraju razvojne regije koje neće otvoriti pitanje regionalizacije zemlje što se još uvijek povezuje s regionalizmom s negativnim predznakom.

Promjene pri provedbi regionalne politike u Republici Hrvatskoj odnose se i na razinu primjene. Sve do početka pregovora o pristupanju Republike Hrvatske u EU, regionalna politika uglavnom je bila usmjerena na jedinice lokalne samouprave, a početak pregovora premjestio je fokus na županijsku razinu. No, i dalje se provedba regionalne politike na županijskoj razini razlikovala u odnosu na način primjene u EU te se tri statističke NUTS 2 regije uvode i zbog činjenice kako županijska razina nije dovoljno jak nositelj regionalne politike (Usklađenost politike regionalnog razvoja RH s Kohezijskom politikom EU-a 2010). Šimunović (2007) referirajući se na administrativni oblik županije, a u kontekstu regionalizacije nudi nekoliko prijedloga promišljajući kako je utemeljena na znanstvenim načelima EU idealnih rješenja. Neka od potencijalnih rješenja pronalazi u sljedećem:

- manji broj regija koje bi svojom veličinom mogle biti osnovica razvitka i uspješan partner međuregionalnih i prekograničnih odnosa,
- uvođenje subregionalnih sustava, uvođenje podijeljenih funkcija na regionalnoj i subregionalnoj razini,
- dugoročni uvjeti i tradicija te temelj konkurentnih odnosa i inovacija.

Treću fazu Đulabić (2010) naziva razdobljem postupne racionalizacije regionalne politike koja je započela uvođenjem Zakona o regionalnom razvoju (Narodne novine 153/2009), kojim se potvrđuje uključivanje novog modela regionalne politike utemeljenog na aktivnom pristupu vođenja politike regionalnog razvoja. Razdoblje implementacije²⁵³ novih odrednica, poprilično je dugotrajan proces. Primjetna su i odstupanja od početnog Nacrta Zakona o regionalnom razvoju (2009), uz isticanje određenih prednosti i propusta konačne verzije Zakona o regionalnom razvoju (2009)²⁵⁴. Nakon donošenja Zakona o regionalnom razvoju Republike Hrvatske 2009. godine, dodijeljena je snažnija uloga županijama i županijskim razvojnim agencijama u nacionalnom kontekstu – tada su službeno ovlaštene županijske razvojne agencije za regionalne koordinate koje koordiniraju procesima strateš-

²⁵³ Iako su trenutne prilike znatno promijenjene u odnosu na navedeno razdoblje, rad daje presjek osnovnih događanja tijekom pretpripravnog razdoblja Republike Hrvatske. Pogledati detaljnije u: Tropina Godec, Ž. (2009) *Približavanje Europskoj uniji i regionalna politika u Hrvatskoj*. Hrvatska Javna uprava. Vol. 9. No. 1: 51–67. file:///D:/Downloads/2009_1_04_Tropina_Godec%20(1).pdf (pristupljeno 25. listopada 2020.).

²⁵⁴ *Detaljno o prednostima i nedostacima i propustima Zakona o regionalnom razvoju (2009) pogledati u: Đulabić (2010). Novine u regionalnom zakonu i regionalnoj politici. 23–25. str.*

kog planiranja i pripremanja razvojnih projekata (Maleković, Puljiz i Keser 2018: 12). Tijekom 2010. godine donesen je i iznimno važan planski dokument, konačna verzija Strategije regionalnog razvoja 2011. – 2013. godine (2010)²⁵⁵. U navedenom planskom dokumentu definira se i provođenje decentralizacije u Hrvatskoj putem politike regionalnog razvoja. Jasno je kako ispunjenje uvjeta regionalizacije *per se* nema svrhu ukoliko nije u skladu s cjelokupnim ciljevima regionalne politike. Provođenje decentralizacije i regionalizacije obično se vidi kao rješenje svih postojećih neravnoteža s kojima se gospodarstvo dugoročno bori. No, na promjenama je potrebno neprestano raditi kako bi se eliminirale posljedice ekonomske, socijalne i kulturne disproporcije na području Republike Hrvatske. Nadalje, regionalizacija bi trebala biti usmjerena funkcionalnim načelima kod kojih teritorijalna veličina nije ključan kriterij niti je obuhvaćena podjela temeljena na geografskom kriteriju. Osnova funkcionalne regionalizacije treba se temeljiti na mogućnostima uspostave jednakovrijednog vođenja ekonomske i socijalne politike zemlje. Uvidanjem potrebe provođenja decentralizacije, nalaže se i potreba njezine implementacije. Babić *et al.* (2010) dokumentom *Projektne studije* Ekonomskog instituta Zagreb napominju postojanje, tzv. *de iure* i *de facto* decentralizacije²⁵⁶. Prema Babiću *et al.* (2010) *de iure* decentralizacija je u Hrvatskoj započela 2001. godine uvođenjem Zakona o lokalnoj i područnoj (regionalnoj) samoupravi. No, *de facto* stanje po stvarnim ovlastima i odgovornostima lokalnih jedinica i načina njihova financiranja nije utvrđeno. Time je narušena pretpostavka kako lokalna i regionalna samouprava, bolje od središnje države poznaju javne potrebe i interese stanovnika kao i optimalno financiranje njihovih potreba. Određeni naponi uloženi su u decentralizaciju Hrvatske tijekom 2010. godine usvajanjem *Smjernica i načela za funkcionalnu decentralizaciju i teritorijalni ustroj*, na čiju su se primjenu čekali lokalni izbori provedeni tijekom 2013. godine, a kojom se obuhvaćala funkcionalna i fiskalna decentralizacija te teritorijalni preustroj. Usmjerenost racionalizaciji nužno podrazumijeva prelazak faze politizacije u vidu poboljšane pozicioniranosti spram drugih javnih politika u sustavu. Treća faza definira pozicioniranost regionalne politike tranzicijskih zemalja kao najviše faze pri provedbi regionalne politike u odnosu na druge postojeće javne politike. Đulabić (2008: 13) za učinke ove

²⁵⁵ Ministarstvo regionalnoga razvoja, šumarstva i vodnog gospodarstva. https://razvoj.gov.hr/User_Docs/Images/arhiva/strategija_regionalnog_razvoja.pdf (pristupljeno 25. listopada 2020.).

²⁵⁶ Ovo iznimno važno pitanje daljnjeg razvoja, te provedbe decentralizacije i regionalizacije evidentno je i u provedbi određenih projekata. Vidjeti više za primjerice projekt *Politika decentralizacije i regionalizacije u Jugoistočnoj Europi: socioekonomski utjecaj kojega je proveo Institut za međunarodne odnose*. Zagreb u trajanju od rujna 2010. godine do ožujka 2011. godine. <https://irno.hr/projects/politika-decentralizacije-regionalizacije-u-jugoistocnoj-europi-socioekonomski-utjecaj/> (pristupljeno 31. svibnja 2020.).

faze navodi sljedeće: *To je mjesto stimuliranja razvoja i osiguravanja kvalitetnijih uvjeta života građana na cjelokupnom području određene zemlje. Možda je najveća promjena u samom pristupu regionalnoj politici. Ta je politika od tradicionalnog instrumenta putem kojeg središnja razina nastoji riješiti probleme povezane s različitim stupnjem razvoja, transformirana u kompleksnu javnu politiku koja ima za cilj povezivanje različitih razina vlasti i subjekata na određenom području u prepoznavanju i poticanju endogenih faktora razvoja. Takav bi pristup trebao dovesti do eliminiranja stvarnih uzroka slabijeg razvoja određenog područja.*

Regionalna politika u Republici Hrvatskoj iznimno je dugo bila marginalizirana, čemu je potvrda i dug period početka u definiranju krovnog dokumenta, tj. definiranja Zakona o regionalnom razvoju Republike Hrvatske – sve do 2009. godine. Djelovanje je na regionalnoj razini Republike Hrvatske do trenutka donošenja Zakona o regionalnom razvoju Republike Hrvatske (Narodne novine 153/2009) bilo definirano s nekoliko zakona. Zakoni su bili usmjereni konkretnoj problematici rješavanja nejednakosti uzrokovanih ratnim posljedicama, što je više djelovalo u smjeru pasivnih korekcija postojećih nejednakosti. Nisu postojale aktivne mjere i pokretanja konkretnog razvoja. S obzirom na iznimne demografske i socioekonomske nejednakosti unutar Republike Hrvatske potreba usmjeravanja proaktivnoj regionalnoj politici te definiranja dokumenata kojima će se takav razvoj i voditi, neupitna je. Pasivan odnos vidljiv je i u tadašnjem nepostojanju važećih planskih dokumenata, npr. strategije regionalnog razvoja, budući da je Strategija regionalnog razvoja iz 2010. godine važeća bila u razdoblju 2011. – 2013. godine. U istom trenutku tadašnja nova verzija Zakona o regionalnom razvoju (Narodne novine 147/2014), navodi člankom 11. kako planski dokument politike regionalnog razvoja niže razine treba biti usklađen s planskim dokumentom politike regionalnog razvoja više razine, ali je nemoguće izvršiti usklađenje jer za aktualno razdoblje važeća strategija regionalnog razvoja još nije bila donesena²⁵⁷. Što se tiče sustava primjene strategije donesene 2010. godine, zagovara se sustav primjene *odozdo prema gore*²⁵⁸, kao potreba pri vođenju politike regionalnog razvoja i primjene na svim razinama vlasti.

²⁵⁷ Na upit o postojećoj Strategiji regionalnog razvoja, iz Ministarstva regionalnog razvoja i fondova Europske unije dobiven je odgovor (ožujak, 2015. godine), kako su u tijeku aktivnosti na izradi nove Strategije regionalnoga razvoja RH za razdoblje do 2020. godine. Tada se i završavala analitička podloga za izradu Strategije regionalnog razvoja. Izrađivač podloge je Ekonomski institut Zagreb, a zadnja postojeća je Strategija regionalnoga razvoja Republike Hrvatske iz 2010. godine za razdoblje 2011. – 2013.

²⁵⁸ Detaljnije o načinu provođenja i primjeni navedenog sustava pogledati u: Maleković, S.; Puljiz, J. (2010). *Izazovi novog pristupa upravljanju razvojem na lokalnoj i regionalnoj razini u Hrvatskoj*. U: Barbić, J. (ur). *Nova Hrvatska lokalna i regionalna samouprava*. HAZU. Znan-

Izračun stupnja razvijenosti županija od neprocjenjive je važnosti iskazanog definiranjem indeksa razvijenosti za svaku pojedinu županiju. Time je definirana ocjena stupnja razvijenosti jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave, uređenih Uredbom Vlade. Provođenje suvremene politike regionalnog razvoja Republike Hrvatske nužno je vršiti prema principima regionalne politike EU-a. Suvremena kohezijska regionalna politika EU-a naglašava participativni pristup provedbe politike regionalnog razvoja te se odnosi na politiku *kojom upravljaju regije* pri politici regionalnog razvoja (tablica 44).

Tablica 44. Usporedba politike regionalnog razvoja Republike Hrvatske i suvremene kohezijske politike EU-a

Politika regionalnog razvoja RH	Kohezijska politika EU-a
Temeljena na principima regionalne politike EU-a, a naglasak je na sudjelovanju regija u pokretanju i promicanju regionalnog razvoja.	Politika kojom <i>upravljaju regije</i> uz participativni pristup pri provedbi politike.
Regionalna komponenta proračuna RH oblikuje se u skladu s razvojnim prioritetima regija, a povezivanjem nacionalne s regionalnim razinama.	Regionalna politika označava <i>regionalni pristup</i> ukupnoj nacionalnoj razvojnoj politici, pri čemu država pomaže regijama.
Razvojni prioriteti regije usmjereni su na osnovnu i poslovnu infrastrukturu, istraživanje i razvoj, zaštitu okoliša i principe održivog razvoja.	Fokus pri razvoju regija je na segmentu obrazovanja, inovacijskog potencijala, osiguranju poduzetničke klime, upravljačkim kapacitetima i drugim <i>neopipljivim</i> područjima.

Izvor: Usklađenost politike regionalnog razvoja Republike Hrvatske s Kohezijskom politikom EU (2010). Ministarstvo regionalnoga razvoja, šumarstva i vodnoga gospodarstva. https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwi0rs7e1tDsAhW0I4sKHR6vBR8QFjAFegQIAhAC&url=http%3A%2F%2Fwww.istra-europa.eu%2Fdocs%2FUskla%25C4%2591enost_politike_reg.razvoja.Sf.ppt&usg=AOvVaw3aXyrZw96sVFperSSAz-tl&cshid=1603661040006437 (pristupljeno 25. listopada 2020.).

Nositelji ekonomske politike u Hrvatskoj gotovo uopće nisu prepoznali potrebne adekvatne trendove kojima se mogu ukloniti postojeće regionalne razlike (Puljiz i Maleković, 2013). Nužne preporuke za poboljšanje trenutnog pristupa regionalnoj politici donosi potpuno novi skup izazova okvirima nacionalne regionalne politike. Autori tada u nužne preporuke uvrštavaju definiranje učinkovitijih zakonskih okvira uz isticanje kako trenutnoj regionalnoj politici u potpunosti nedostaje strateška

stveno vijeće za državnu upravu, pravosuđe i vladavinu prava. Okrugli stol održan 23. i 24. ožujka 2010. u palači HAZU u Zagrebu. Zagreb. 199.-223. str.

dimenzija te kako postojeće mjere uopće nisu povezane s razvojnim programima. Također navode nužne promjene u teritorijalnom ustrojstvu, pri čemu se kao optimalno rješenje nalaže novi pristup koji uključuje potrebe i lokalne i županijske razine. Osim toga potrebno je definiranje najvažnijih društveno-ekonomskih pokazatelja, što bi s obzirom na dosadašnje različite kriterije dovelo do koherentnosti i pružilo nositeljima odlučivanja pouzdan alat prilikom uklanjanja postojećih regionalnih nejednakosti. Potencijali su lokalnog i regionalnog područja neiskorišteni stoga je potrebno naglasiti mogućnost njihova iskorištavanja i pokušati ukloniti postojeće smetnje. Ujedno je izražen i problem nedostatka konkurencije, a učestalo je i preusmjeravanje k nematerijalnim činiteljima. Navodi ih nekoliko – regionalni inovacijski potencijal, poslovno okruženje, lokalni i regionalni kapaciteti pri upravljanju razvojem, kvaliteta regionalnih obrazovnih kapaciteta, poslovno umrežavanje, suradnja poslovnog i obrazovnog sektora, razvoj ljudskih resursa i drugi. Uloga lokalnih i regionalnih aktera u procesima regionalne politike koja treba postati dijelom formalnog okvira, ali je nužno djelovati i na ostvarenje bliske suradnje županijskih i nacionalnih struktura te uspostavu učinkovite vertikalne koordinacije. Nužno je povećati institucionalni kapacitet svih razina, posebice u slučaju regija koje zaostaju u razvoju. Stanje regionalne politike u Hrvatskoj okrenuto je zastarjelim instrumentima regionalne politike, okruženo gotovo u potpunosti rigidnim mjerama provedenim još krajem 1990-ih godina. Regionalna politika obično je bila usmjerena djelovanju putem poreznih olakšica i međudržavnih transfera. Pri tomu je vidljiv nedostatak podrške regionalnom rastu i konkurentnosti. Regionalnu politiku potrebno je neprestano usuglašavati sa zahtjevima gospodarstva kako bi se kontinuirano donosili novi prijedlozi *idealne regionalizacije*²⁵⁹, a koje bi predlagali i provodili nositelji ekonomske politike u gospodarstvu. Nadalje upravljanje regionalnim razvojem iznimno je teško odvojiti te načiniti zaseban sustav upravljanja. Stoga je upravljanje regionalnim razvojem u direktnoj interakciji s drugim razinama i nositeljima vlasti (primjerice lokalna razina). Kako se u EU najviše pozornosti u provedbi poklanja regionalnom ustrojstvu NUTS 2 razine, a u Hrvatskoj ovakvo teritorijalno i administrativno ustrojstvo nije poznato od ranije, prijedlozi o novim

²⁵⁹ U javnost se prilikom poimanja provedbe decentralizacije izlazilo s različitim stajalištima. Od 1. siječnja 2021. godine na snazi su četiri NUTS 2 regije u mjesto dosadašnjih dviju NUTS 2 regije koje su stvorile brojne negativnosti. Obzirom da je uvođenje četiriju NUTS 2 regija izazivalo veliku medijsku pozornost tijekom dužeg perioda, u nastavku se donose neki od medijskih izvora, iako ne predstavljaju relevantan znanstveni izvor. Naime, dovoljan su pokazatelj medija kao nositelja utjecaja i dijelom pripadajućih posrednih nositelja: primjerice o potrebi ukidanja županija i podjele zemlje na sedam regija. Jutarnji list, objavljeno 7. kolovoza 2013., reforma državne uprave s pet centara: Zagreb, Varaždin, Osijek, Rijeka i Split – iPress.hr, objavljeno 30. rujna 2013., podjela zemlje na pet regija, što nužno ne znači ukidanje županija – Glas Istre, objavljeno 22. listopada 2013. godine, koji doduše kao prijedlog nije podržan od strane Hrvatske zajednice županija sastavljene od hrvatskih župana.

načinima ustrojstva neprestano se revidiraju. Ostvarenjem preduvjeta uspješne provedbe regionalizacije svakako je uspostavljanje adekvatnog stupnja decentralizacije, čiju provedbu u Republici Hrvatskoj preuzima i odbor za decentralizaciju. Stupanje na snagu novog Zakona o regionalnom razvoju Republike Hrvatske (Narodne novine 147/2014), označilo je detaljniji pristup vođenju politike regionalnog razvoja, s obzirom na znatno opsežnije zakonske odredbe. Tako je iz 2009. godine Zakon o regionalnom razvoju Republike Hrvatske bio definiran s ukupno 34 članka, dok je Zakon o regionalnom razvoju (Narodne novine 147/2014), koji ga je zamijenio, bio definiran s čak 53 članka.

Pristupanje Republike Hrvatske EU kao i usvajanje novog zakonskog okvira koji je uslijedio, mogao bi biti dijelom nove, tzv. četvrte faze procesa provođenja regionalne politike, u vremenskom okviru definirajući je od 2013. godine. Brojne su promjene na različitim razinama evidentirane po pristupanju Republike Hrvatske u EU, a jednu od njih iznimno važnu za regionalni razvoj ističu i Puljiz i Biondić, pri čemu se uslijed pristupanja EU mogla osigurati i izvanredna promjena NUTS klasifikacije. Dotadašnja NUTS 2 klasifikacija Republike Hrvatske na tri NUTS 2 regije onemogućila je korištenje određenih sredstava iz fondova, a omogućavanjem izvanredne promjene takve klasifikacije, novi prijedlog NUTS 2 klasifikacije, za cilj je imao osiguranje boljih uvjeta korištenja sredstava iz fondova EU za što veće područje Republike Hrvatske te su predložene i prihvaćene dvije NUTS 2 regije – dotadašnja sjeverozapadna Hrvatska i središnja i Panonska Hrvatska koje su spojene u jednu NUTS 2 regiju, kontinentalnu Hrvatsku, a jadranska regija ostala je nepromijenjena. Obzirom na razinu od cca nešto iznad 60 % prosjeka i za jednu i za drugu NUTS 2 regiju, pretpostavka je bila duže mogućnosti korištenja sredstvima dostupnih fondova. Ova nova klasifikacija na snagu je stupila u rujnu 2012. godine (Puljiz i Biondić 2019). No, takva je podjela pružala dijelovima kontinentalne Hrvatske slabije mogućnosti korištenja regionalnih sredstava. Kako su referentni pragovi za određivanje razina korištenja regionalnih potpora 45 %, 60 %, 75 % i 100 % prosjeka Europske unije prema BDP-u po stanovniku, jasno je kako primjerice županije kontinentalne Hrvatske ne mogu koristiti najpovoljnije razine regionalnih potpora jer uslijed utjecaja Grada Zagreba BDP po stanovniku prelazi referentni prag od 60 %. Stoga je mogućnost izdvajanja glavnoga grada, kao zasebne jedinice, koje je pokrenuo Državni zavod za statistiku, bila od iznimnog značaja za daljnji razvoj i korištenje fondova Europske unije kao i regionalnih potpora (Puljiz i Biondić, 2019: 17)²⁶⁰, a koja je i primijenjena od 1. siječnja 2021. godine, od kada su i službeno na snazi četiri NUTS 2 regije.

²⁶⁰ O ponuđenim rješenjima nove regionalizacije vidjeti više u poglavlju 5.5.3. *Suvremena problematika regionalne politike Republike Hrvatske.*

Što se tiče krovnog dokumenta regionalnog razvoja, proširenje zakonske regulative ne ukazuje nužno i na unaprjeđenje cjelokupne politike regionalnog razvoja, ali je ipak značajna promjena učinjena usvajanjem Zakona o regionalnom razvoju Republike Hrvatske (Narodne novine 147/2014) te postavljen temeljitiji zaknodavni okvir njenoj provedbi. Maleković, Puljiz i Keser ističu kako je navedenim zakonom uslijedilo daljnje osnaživanje regija, temeljenih na načelima kohezijske politike koji uključuju pitanja supsidijarnosti, sudionički pristup, suradnju i vertikalnu koordinaciju i strateško planiranje dajući regionalnim koordinatorima ovlasti koordinacije i izrade županijskih razvojnih strategija, drugih razvojnih strategija i akcijskih planova, koordinaciju izrade i provedbe gradskih razvojnih strategija, koordinaciju aktivnosti vezanih uz promicanje regionalne konkurentnosti i urbanog razvoja te pripremu i provedbu razvojnih projekata (Maleković, Puljiz i Keser 2018: 13).

Novim Zakonom o regionalnom razvoju Republike Hrvatske (Narodne novine 147/2014), propisuje se i način utvrđivanja urbanih i potpomognutih područja, poticanja razvoja potpomognutih područja, provedba i praćenje politike regionalnog razvoja u svrhu što učinkovitijeg korištenja fondova Europske unije, a ne samo izvještavanje o provedbi politike regionalnog razvoja. Propisano je i šire djelovanje potrebno za ostvarenje cilja politike regionalnog razvoja. Primjerice, osim potrebnog osiguranja stavaka prihvaćenih iz Zakona o regionalnom razvoju (2009) ili njihove proširene verzije – povezanost lokalnih i regionalnih razvojnih potreba s prioritetima razvoja središnje razine te ciljevima kohezijske politike Europske unije – uvedene su i dodatne – poticanje teritorijalne suradnje te učinkovito korištenje sredstava strukturnih i investicijskih fondova Europske unije namijenjenih regionalnom i urbanom razvoju. U planske je dokumente uz dosadašnje strategije (Strategija regionalnog razvoja Republike Hrvatske, županijska razvojna strategija i strategija razvoja Grada Zagreba), uvedena i strategija razvoja urbanog područja²⁶¹. Poseban se naglasak stavlja na ulogu velikih gradova i gradova sjedišta županija u poticanju razvoja te na razvoj slabije razvijenih područja. Novina je i kako dvije ili više jedinica područne (regionalne) samouprave mogu donijeti zajedničku razvojnu strategiju u skladu s načelom partnerstva i suradnje, a nakon prethodno pribavljenih mišljenja partnerskih vijeća za pod-

²⁶¹ Maleković, Puljiz i Keser navode kako su Zakonom o regionalnom razvoju iz 2014. godine urbana područja, odnosno urbane aglomeracije, kao i veća i manja gradska područja, uvedena s ciljem promicanja učinkovitijeg planiranja i provedbe regionalne politike, uz poseban osvrt na urbanu dimenziju, a navedenim Zakonom se određuje kako su gradovi koji su centri urbanih područja dužni izraditi strategije urbanog razvoja. Tom se novinom pokrenulo značajne promjene u uvođenju koncepta održivog i integriranog urbanog razvoja u Hrvatskoj (Maleković, Puljiz i Keser 2018:14).

ručje županija koje donose zajedničku razvojnu strategiju. Pritom županije koje donose zajedničku razvojnu strategiju ne donose pojedinačne županijske razvojne strategije. Nadalje ustrojavaju se i urbana područja, a radi učinkovitijeg planiranja, usklađivanja i provedbe politike regionalnog razvoja i to posebno njezine urbane dimenzije. Urbana se područja ustrojavaju kao urbane aglomeracije, veća urbana područja i manja urbana područja. Urbane aglomeracije odnose se na četiri urbane aglomeracije (Zagreb, Split, Rijeka, Osijek). Detaljno se određuju i područja koja čine veće i manje urbane aglomeracije. Strategija razvoja urbanog područja temeljni je strateški dokument, a nositelj izrade je grad kao središte urbanog područja. Osim što se u strategiji regionalnog razvoja detaljnije utvrđuju ciljevi i prioriteti regionalnog razvoja Republike Hrvatske te način njihova postizanja, uključuju se i područja s razvojnim posebnostima, kao i međusobni odnosi i aktivnosti tijela državne uprave i drugih dionika regionalnog razvoja uključenih u provedbu Strategije regionalnog razvoja Republike Hrvatske. Novina Zakona o regionalnom razvoju (147/14) obuhvaća i djelovanje, klasičnog vijeća za regionalni razvoj osnovanog za potrebe osiguranja aktivnog doprinosa jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave te znanstvene i stručne zajednice u unaprjeđenju politike regionalnog razvoja u skladu s načelima partnerstva. Prema Zakonu o regionalnom razvoju (Narodne novine 147/2014), neki od poslova koje obavlja Vijeće za regionalni razvoj iz djelokruga svog poslovanja su – praćenje stanja i trendova u regionalnom razvoju Republike Hrvatske, predlaganje smjernica politike regionalnog razvoja kako bi se osigurao ravnomjerniji razvoj svih dijelova Hrvatske, razmatranje nacionalnih razvojnih dokumenata, razmatranje ključnih programa i mjera za poticanje regionalnog razvoja koji se donose na temelju ovog Zakona, razmatranje učinaka programa i mjera iz područja koja su u nadležnosti drugih državnih tijela, a čije je djelovanje od posebne važnosti za ravnomjerni regionalni razvoj te obavljanje poslova koje mu povjeri ministar, a koji su u funkciji unaprjeđenja politike regionalnog razvoja. Prema Zakonu o regionalnom razvoju Republike Hrvatske (Narodne novine 147/2014), uvodi se i mogućnost sklapanja razvojnog sporazuma, a radi lakše provedbe Zakona o regionalnom razvoju i učinkovitije koordinacije politike regionalnog razvoja na razini statističke regije, za područje najmanje tri jedinice područne (regionalne) samouprave unutar statističke regije. U Zakonu o regionalnom razvoju Republike Hrvatske (Narodne novine 147/2014) detaljno se opisuju poslovi regionalnih koordinatora kao i postupak akreditacije regionalnih koordinatora. Odvojeno se predstavlja partnersko vijeće za područje županije i za urbano područje, dok je u Zakonu o regionalnom razvoju (Narodne novine 153/2009), znatno uže definirano područje djelovanja koordinacije i poticanja regionalnog razvoja na razini područne (regionalne) samouprave. Praćenje razvijenosti i u Zakonu o regional-

nom razvoju Republike Hrvatske (Narodne novine 147/2014), definirano je indeksom razvijenosti, no dosadašnje praćenje na trogodišnjoj razini zamijenjeno je petogodišnjim razdobljem, a navodi se i kako će izračun indeksa razvijenosti biti dostupan na mrežnoj stranici, što u dosadašnjem Zakonu o regionalnom razvoju Republike Hrvatske (Narodne novine 153/2009) nije bilo definirano. Osim mrežne dostupnosti zadnjeg izračuna indeksa razvijenosti, preporuka je mrežno osigurati i ranije izračune indeksa razvijenosti (npr. iz 2010. godine), a budući da je u određenom trenutku bio dostupan samo posljednji izvršeni izračun iz 2013. godine. Razvrstavanje jedinica i lokalne i područne (regionalne) samouprave, nije promijenjeno novim Zakonom o regionalnom razvoju (Narodne novine 147/2014), ali je produljeno prijelazno razdoblje isključivanja jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave koje prema odgovarajućim člancima ne ispunjavaju uvjete za zadržavanje statusa potpomognutog područja s jedne na najdulje tri godine. Zakon o regionalnom razvoju (Narodne novine 147/2014), definirano je kako Vlada Republike Hrvatske, a na prijedlog Ministarstva regionalnog razvoja i fondova Europske unije uz prethodno mišljenje određenih ministarstava (ministarstva nadležnog za gospodarstvo i ministarstva nadležnog za prostorno planiranje), donosi Program poticanja regionalne konkurentnosti i urbanog razvoja za razdoblje od četiri godine. U roku od mjesec dana od prihvaćanja državnog proračuna za određenu godinu, Ministarstvo regionalnoga razvoja i fondova Europske unije donosi Program poticanja regionalne konkurentnosti i urbanog razvoja. Osim navedenog Programa poticanja regionalne konkurentnosti i urbanog razvoja, prema Zakonu o regionalnom razvoju Republike Hrvatske (Narodne novine 147/2014), novina je i Program održivog društvenog i gospodarskog razvoja potpomognutih područja i drugih područja s razvojnim posebnostima također za razdoblje od četiri godine. I za navedeni se Program godišnji plan provedbe donosi najkasnije u roku od mjesec dana od prihvaćanja državnog proračuna za određenu kalendarsku godinu. Nakon izvršenog presjeka novina Zakona o regionalnom razvoju (Narodne novine 147/2014), na određene se novine navodi i sugestija, kao primjerice mogućnost sklapanja razvojnog sporazuma unutar statističke regije, koje može biti od iznimne koristi za pojedine županije, a temeljene na ranijoj dobroj suradnji, sličnim poteškoćama ili prednostima poslovanja, razvojnim potencijalima, geografskim sličnostima i drugima.

Aktualni Zakon doživio je svoje dvije izmjene i jednu dopunu, a u nastavku poglavlja 5.5.1. osvrtno je stavljen na suvremenu problematiku regionalne politike Republike Hrvatske.

5.5.3. Suvremena problematika regionalne politike Republike Hrvatske

Trenutna važeća regionalna podjela Republike Hrvatske u okviru nacionalne klasifikacije statističkih regija 2021.²⁶² je na četiri neadministrativne NUTS 2 regije, na snazi od 1. siječnja 2021. godine (Narodne novine 125/2019), budući je do kraja 2020. godine vrijedila podjela na dvije NUTS 2 regije. No, Vlada je već ranije prijedlogom istaknula potrebu osiguranja uravnoteženijeg budućeg razvoja osiguranjem većeg broja NUTS 2 regija, za što je na zahtjev Ministarstva regionalnog razvoja i fondova Europske unije tijekom 2019. godine izrađena studija, u kojoj se predlagalo nekoliko rješenja od kojih svi s većim brojem NUTS 2 regija od dvije. Neadministrativna podjela na NUTS 2 regije iz 2012. godine, itekako je dovela do povećane neravnoteže, kako u vidu povećanog ekonomskog jaza također i u društvenom segmentu, stavljajući potpunu prevlast – u svim segmentima – glavnoga grada u odnosu na preostale dijelove Republike Hrvatske. Već i korektivnom raspodjelom postojećih resursa na način koji bi bio znatno primjereniji, negoli da je sve usmjereno ka glavnom gradu, postigli bi se značajniji učinci. Kako su već i ranije neki autori isticali²⁶³, npr. Marošević i Bošnjak (2018), premještanje određenih ministarstava u nerazvijene dijelove Republike Hrvatske, ali i u one u kojima je to znatno smislenije²⁶⁴, rasteretio bi se glavni grad, ali i decentralizirala vlast što nije rijedak primjer u zemljama koje su decentralizaciju uspjele ostvariti.

Brojni propusti nastali su primjerice i kao rezultat nemogućnosti adekvatnog participiranja u povlačenju sredstava – uslijed pripadnosti višem rangu razvijenosti zbog NUTS 2 klasifikacije na dvije statističke regije. Brojni su akademski radovi, ali i političke polemike nastale uslijed potrebe ustrojavanja nove regionalizacije ili utjecaja koji se ostvaruje određenim kreiranjem NUTS 2 regija i regionalizacijom i teritorijalnim ustrojstvom (Klarić, 2016; Poljanec Borić, 2017; Lozina i Juras, 2019; Puljiz i Biondić 2019). Kako navode Lozina i Juras (2019), jedna od najvažnijih dvojbi javlja se oko koncepcije područne (regionalne) samouprave, u smislu organizacije navedenog područja, a posebice koji teritorij bi obuhvaćale jedinice područne (regionalne) samouprave te prema kojim kriterijima bi taj teritorij bio određen i s kojim ovlastima. Puljiz i Biondić (2019) su u studiji, izrađenoj na zahtjev Ministarstva regionalnog razvoja i fondova Europske unije, dali preporuke tijekom 2019. godine, kada se moglo uputiti prijedloge izmjene NUTS

²⁶² „Nacionalna klasifikacija statističkih regija 2021. čine statističku osnovu za učinkovito vođenje regionalne razvojne politike, za socioekonomske analize i za postizanje ciljeva socijalne i ekonomske kohezije“ (Narodne novine 125/2019, članak 2.).

²⁶³ Vidjeti više u radu: Marošević, K. i Bošnjak, D. (2018). *Regional Development and Glocalisation: Theoretical Framework*. Ekonomski vjesnik. Vol. 31. No. 1. 201-213. str.

²⁶⁴ Sve što je vezano uz poljoprivredni sektor, smjestiti u dijelove istočne Hrvatske.

klasifikacije u redovnu proceduru prema Eurostatu. Obzirom na određene promjene, moguće je primijeniti novoformiranu NUTS klasifikaciju jer je povećan broj stanovnika Grada Zagreba, koji je prešao granicu od 800.000 stanovnika, a time i ostvarena mogućnost izdvajanja u zasebnu NUTS 2 regiju. Na Eurostatovo prihvaćanje prijedloga promjene zemalja članica, u drugoj polovini godine donosi se izmjena aneksa Uredbe o NUTS-u, a nova klasifikacija se u tom slučaju primjenjuje od 1. siječnja druge godine od godine kada je uredba stupila na snagu, npr. kada dođe do promjene Uredbe o NUTS-ovima koja podrazumijeva promjene granica NUTS regija tijekom 2019. godine, nova klasifikacija stupa na snagu 1. siječnja 2021. godine (Puljiz i Biondić 2019).

U Republici Hrvatskoj se, kao što je to slučaj i s primjerice promjenama provedenim NUTS 2016²⁶⁵ klasifikacijama u Mađarskoj, Poljskoj i Litvi, područje glavnog grada odvojilo od ostalog područja dotadašnje pripadajuće regije te na taj način omogućilo bolje iskorištavanje sredstava Europske unije, ali i omogućilo značajno homogenija područja. Puljiz i Biondić, navode kako se pošlo od pretpostavki kako će predložene promjene NUTS 2 podjele iz 2019. godine stupiti na snagu do početka nove financijske perspektive EU-a, tj. do 2021. godine te da neće biti znatnijih promjena u uvjetima²⁶⁶ korištenja fondova kohezijske politike (Puljiz i Biondić 2019: 28). Novo programsko razdoblje donosi promjene u načinu na koji se regionalna politika implementira, naglašavajući regionalnu politiku usmjerenu regijama kako bi se maksimizirao regionalni potencijal. Iako cilj nije promijenjen, definira se potreba za formiranjem regionalno usmjerene kohezijske politike (Marošević 2020). Uvidom u konkurentnost donedavnih dviju NUTS 2 regija Republike Hrvatske, jasno je kako u odnosu na prosjek EU-a, obje NUTS 2 regije jesu značajno lošije, tj. značajnije nekonkurentne. Ipak, za očekivati je kako će podjela na četiri NUTS 2 regije, osigurati znatno uravnoteženiji razvoj. Potrebno je i dalje voditi računa o kreiranju specifičnih i usmjerenih regionalnih politika kojim će se poboljšati situacija u najnerazvijenijim dijelovima Republike Hrvatske te težiti korištenju dostupnih potencijala (Marošević 2020). Novom podjelom na NUTS 2 regije, tj. novom regionalizacijom, postavljena su tri osnovna cilja (Puljiz i Biondić 2019: 29):

- Omogućiti najveći mogući stupanj povoljnosti za što veći broj stanovnika RH u pogledu pravila dodjele regionalnih potpora. Ovim se ciljem želi ostvariti maksimalan doprinos buduće NUTS 2 podjele poticanju razvoja

²⁶⁵ NUTS 2016 klasifikacija, podrazumijeva promjenu provedenu tijekom 2016. godine te u skladu s tim i adekvatnoj prilagodbi.

²⁶⁶ U odnosu na one odredbe dostupne u prijedlogu Uredbe o fondovima 2021. - 2027. godine, a koji je Europska komisija objavila u svibnju 2018. godine.

slabije razvijenih područja u RH. Konkretno, želi se omogućiti da najslabije razvijene NUTS 3 jedinice odnosno županije imaju pravo na najveći mogući stupanj regionalnih potpora s obzirom na svoj stupanj razvijenosti u odnosu na prosjek EU.

- Osigurati što je moguće bolje uvjete za korištenje sredstava kohezijske politike za što je moguće veće područje RH. Pod tim se razumijeva ostvarivanje što povoljnijih uvjeta nacionalnog sufinanciranja projekata obzirom na pravila koje donosi prijedlog Uredbe o fondovima 2021. – 2027. godine.
- Formirati što homogenije regije u pogledu stupnja razvijenosti i drugih važnih obilježja.

Kada su posrijedi čimbenici kojima se treba voditi prilikom izbora nove podjele na NUTS 2 regije, potrebno je, kako navode (Puljiz i Biondić 2019: 45-46), voditi računa o – utjecaju rješenja na režim korištenja regionalnih potpora, utjecaju rješenja na razinu sufinanciranja iz fondova Europske unije, unutarnju i vanjsku homogenost NUTS 2 regija, riziku prelaska referentnih pragova za BDP po stanovniku u perspektivi 2028. – 2034. godine, riziku smanjenja mogućnosti promjene NUTS 2 regija u perspektivi 2028. – 2034. godine i kasnije. Dvije mogućnosti bile su u izračunu, a u oba slučaja izdvajale su se podjele na 4 NUTS 2 regije (Puljiz i Biondić):

- središnja i istočna Hrvatska: Bjelovarsko-bilogorska, Virovitičko-podravska, Požeško-slavonska, Brodsko-posavska, Osječko-baranjska, Vukovarsko-srijemska, Sisačko-moslavačka i Karlovačka;
- sjeverna Hrvatska: Zagrebačka, Krapinsko-zagorska, Varaždinska, Međimurska, Koprivničko-križevačka;
- Jadranska Hrvatska: Primorsko-goranska, Ličko-senjska, Zadarska, Šibensko-kninska, Splitsko-dalmatinska, Istarska i Dubrovačko-neretvanska županija;
- Grad Zagreb.

Druga je inačica vrlo slična navedenoj, ali s tom razlikom što se Bjelovarsko-bilogorska županija smješta u sjevernu Hrvatsku (Puljiz i Biondić 2019: 58). Kako navode isti autori, veliki dio područja Republike Hrvatske ostvario bi pravo na veći stupanj regionalnih potpora u slučaju prihvaćanja nove podjele NUTS 2 regija, negoli što je to trenutno slučaj, osim Grada Zagreba, kod kojega bi položaj korisnika regionalnih potpora bio blago lošiji, kao i znatno veće obveze nacionalnog sufinanciranja za projekte financirane putem ESI fondova na području Grada Zagreba. Nadalje, i statistika NUTS 2 razine bila bi znatno upotrebljivija za potrebe regionalne analize i regionalne politike, negoli što je to sada slučaj. Prihvaćena i

odabrana je klasifikacija (Eurostat, NUTS 2021) prve varijante na četiri NUTS 2 regije:

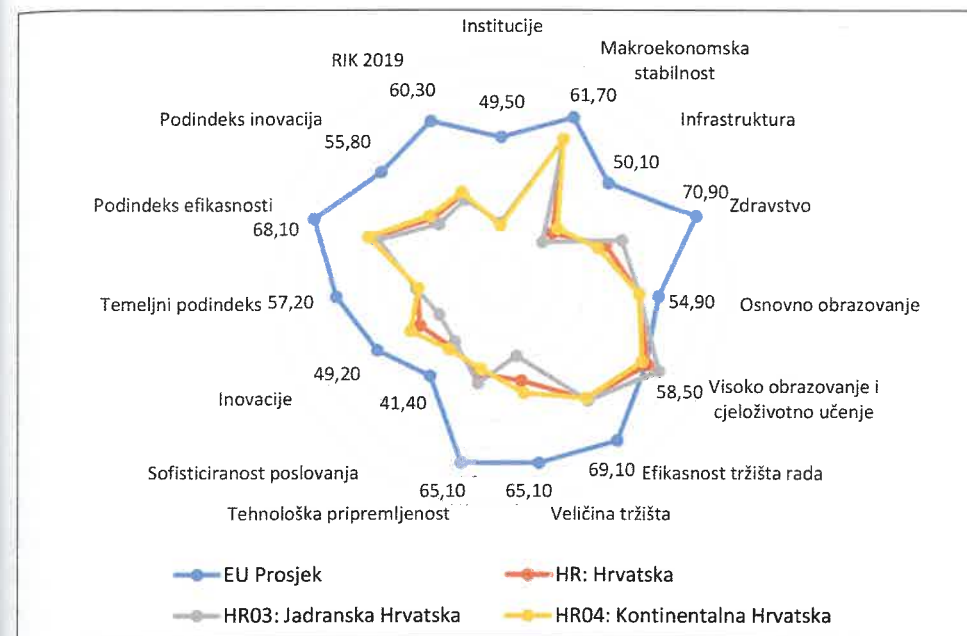
- Panonsku Hrvatsku: Bjelovarsko-bilogorska županija, Virovitičko-podravska županija, Požeško-slavonska županija, Brodsko-posavska županija, Osječko-baranjska županija, Vukovarsko-srijemska županija, Karlovačka županija, Sisačko-moslavačka županija;
- Jadransku Hrvatsku: Primorsko-goranska županija, Ličko-senjska županija, Zadarska županija, Šibensko-kninska županija, Splitsko-dalmatinska županija, Istarska županija, Dubrovačko-neretvanska županija;
- Grad Zagreb;
- Sjevernu Hrvatsku: Međimurska županija, Varaždinska županija, Koprivničko-križevačka županija, Krapinsko-zagorska županija, Zagrebačka županija.

Uvid u regionalnu konkurentnost hrvatskih regija, ali na razini ranije vrijedeće klasifikacije tj. do siječnja 2021. godine kada je prihvaćena NUTS 2021 klasifikacijom podjela na četiri gore istaknute NUTS 2 regije prema indeksu regionalne konkurentnosti (engl. *Regional Competitiveness Index 2019*, RCI 2019)²⁶⁷ prema pojedinim podindeksima (ulaganje u poslovnu infrastrukturu, poboljšanje poslovne klime, prijenos tehnologije), jasno je vidljiv na slici 14. Evidentno je kako je u gotovo svim podkategorijama ostvaren lošiji rezultat, osim u podkategoriji visoko obrazovanje i cjeloživotno učenje (engl. *Higher Education and Lifelong Learning*), i to iznad prosjeka EU u NUTS 2 regiji jadranske Hrvatske, dok je u NUTS 2 regiji kontinentalne Hrvatske na razini prosjeka EU. Kada se sagledaju i usporede svi podindeksi u kojima su rezultati poražavajuće loši, onda je riječ o potvrđi već ranije iznesenih stajališta o važnosti djelovanja institucija i povjerenja u institucije. Rezultat podindeksa institucija iznimno je nizak i to za obje NUTS 2 regije, dok je podindeks infrastrukture također iznimno niske razine, ali se ipak donekle razlikuje razina podindeksa u jadranskoj u odnosu na kontinentalnu NUTS 2 regiju – u kojoj je pretpostavka kako je viša zbog glavnoga grada, Grada Zagreba.

²⁶⁷ O indikatorima indeksa regionalne konkurentnosti vidjeti više u sklopu poglavlja 2.5. Regionalni razvoj i konkurentnost.

O temeljnim aspektima regionalne konkurentnosti, kao i pojmu i metodama te analize istraživačkih studija, vidjeti više u: Staničkova, M. (2019). *Regional Competitiveness Index as a Suitable Tool for Evaluating Socio-Economic Situation of the EU NUTS 2 Regions*. U: Viktorie Klimova, V., Žitek, V. (ur). *22nd International Colloquium on Regional Sciences Conference Proceedings*, Masarykova univerzita (Masaryk University Press), Brno, Velké Bílovice (Czech Republic) June 12-16, 2019. <https://pdfs.semanticscholar.org/d23c/0f4681c85479976442fee2838056eab4713d.pdf> (pristupljeno 7. lipnja 2020.).

Slika 14. Regionalni indeks konkurentnosti 2019 (RIK 2019), ukupni indeks i podindeksi RIK 2019.

Izvor: Izrada autora, prema Europska komisija, *Europski regionalni indeks konkurentnosti 2019* (2020). https://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/maps/regional_competitiveness/ (pristupljeno 22. siječnja 2021.).

Obzirom na već izraženo težak ekonomski i društveni položaj županija istočne Hrvatske, a vodeći računa o određenim, iako ranije provedenim istraživanjima o utjecajima koji se javljaju poslije krize, kao i regionalne razlike koje iz njih proizlaze te potvrđenu prijetnju regionalne ekonomske divergencije, a koje su primjerice analizirali Đokić, Fröhlich i Rašić Bakarić (2016), o promjenama koje tek dodatno slijede potrebno je voditi brigu. U skladu s njihovim zaključkom, a primijenjeno na razinu županija istočne Hrvatske, potrebno je voditi računa kako županije istočne Hrvatske ne bi dodatno (p)ostale opustošene, i to i u ekonomskom i u društvenom smislu – te stvorile još veću divergenciju. Navedeno je vrlo sažeto, ali je vrlo snažno izraženo u stajalištu kako je poljoprivredni sektor zastupljeniji u kontinentalnoj Hrvatskoj te kako se većina županija istočne Hrvatske i dalje susreće s ratnim posljedicama, zbog čega su ove županije manje otporne, tj. ranjivije na krizu iz kojeg razloga im je od iznimne važnosti, posvetiti veću pozornost prilikom donošenja odluka.

Imajući na umu trenutno stanje i moguće posljedice pandemije, uz zaključak manje elastičnosti na razdoblje poslije krize u dijelovima koji su već nerazvijeni,

usmjerene, tj. ciljane politike već bi trebale biti uobličene. Promptna je reakcija nužna u segmentu regionalne politike, a kako bi se postojeće razlike smanjile te županije istočne Hrvatske, čim prije približile barem III. grupaciji u ukupnoj klasifikaciji praćenja indeksom razvijenosti.

Ukoliko bi se navedena situacija županija istočne Hrvatske, definirala u skladu s teorijom izloženom u stajalištima Farole, Goga, Ionescu-Heroiu (2018), moguće je pronaći jednakovrijedan potreban pristup²⁶⁸, kao i adekvatnu regionalnu politiku. U skladu s predloškom za korištenje politika u regijama koje zaostaju u razvoju, četiri županije istočne Hrvatske pripale bi rijetko naseljenom području (Brodsko-posavska, Požeško-slavonska, Vukovarsko-srijemska, Virovitičko-podravska), još uz to i periferne lokacije, dok bi jedna županija (Osječko-baranjska županija), mogla biti dijelom središnje locirane županije. Rijetko naseljenim, perifernim županijama, nedostaje aglomeracijski potencijal pa je stoga potrebno ojačati prilike koje su na raspolaganju u regiji i razviti institucije kako bi se ojačalo dostupne društvene usluge (engl. *social services*), uz snažan naglasak na akumulaciju ljudskog kapitala²⁶⁹. Rijetko naseljene županije središnjeg položaja trebale bi biti usmjerene k osiguranju povezanosti s aglomeracijama i investicijama koje bi mogle biti pokrenute u pojedinim sektorima, kao i zamijenjene ograničenim potencijalom aglomeracije osigurane specijalizacijom. Potrebno je neprekidno raditi na osiguranju razvoja na individualnoj i institucionalnoj razini.

Pitanje regionalne politike u Republici Hrvatskoj, svakako bi moglo utjecati i na trenutno izražene negativne demografske trendove. Potrebno je stoga, osigurati politike razvoja ljudskog kapitala kao i kreirati adekvatne poticaje za stanovništvo kako bi stanovništvo ostalo u područjima Republike Hrvatske koji bilježe velike odljeve stanovnika. Nekoliko značajnih prijedloga, odnosno preporuka daljnjeg sudjelovanja Hrvatske u kohezijskoj politici navode i Maleković, Puljiz i Keser (2018: 22), od kojih je učinke određenih moguće osjetiti već promjenom u pristupu provođenja regionalne politike, primjerice: *Unatoč znatnim uspjesima s uvođenjem participativnog pristupa upravljanju od strane ključnih aktera na svim razinama, i dalje nema rasprava o pojedinim razvojnim politikama u kojima bi sudjelovali ključni dionici, znanstvena zajednica, svi relevantni javni akteri i civilno društvo i koje bi trebale biti redovito sredstvo za trajno poboljšavanje javnih politika Hrvatske i osobito njene regionalne politike*. Stoga je nužno primjenjujući načela *bottom up* pristupa, uključiti sve relevantne dionike koji mogu unaprijediti

²⁶⁸ Vidi detaljnije sliku 12. *Predlošci pristupa regionalnoj politici u regijama koje zaostaju u razvoju*, 110 str.

²⁶⁹ U skladu s navedenim potrebno je, iako je to jasno već godinama, kao što je jasno i iz projekcijskih trendova, kako je prioritet za područja istočne Hrvatske, kreirati posebne demografske mjere, kako bi se zaustavio ili barem usporio odljev stanovnika Republike Hrvatske.

razvoj konkretne regije ili druge jedinice, pokrivajući barem *triple helix* segment, a time i uobičajeno snažne pokretače (regionalnog) razvoja, uz dodatak stručnosti i pripomoć civilnog sektora – kako bi se približili civilnom sektoru zapadnih zemalja te i na taj način pokazali kako smo kao društvo spremni slijediti novi i stabilniji razvojni put, uvažavajući pri tome osnovne pretpostavke i načela koja se promiču i prilikom provođenja kohezijske politike.

5.6. Zaključak

U Republici Hrvatskoj administrativna razina upravljanja obuhvaća središnju, regionalnu i lokalnu vlast. Središnja se odnosi na ministarstva i autonomna tijela središnjih državnih agencija. Regionalna obuhvaća drugu/posredničku razinu lokalne samouprave, županije (21 županija) te lokalna vlast koja se odnosi na prvu/osnovnu razinu lokalne samouprave, gradove i općine (127 gradova i 428 općina).

Dakle, županije su u Republici Hrvatskoj nositelji regionalne politike. Ipak, u usporedbi s teritorijalnim jedinicama koje su nositelji regionalne politike europskih prostora, znatno su manje - po broju stanovnika, površini, fiskalnom kapacitetu i drugim pokazateljima. Praćenje se regionalnog razvoja, kao i nejednakosti u razvijenosti i postojeće neravnoteže u Republici Hrvatskoj, u knjizi bilježi na županijskoj razini. Štoviše, čak se i u hrvatskom zakonodavstvu županije nazivaju i regionalnom razinom vlasti. Prema neadministrativnoj klasifikaciji NUTS 2 razine u Republici Hrvatskoj, važnoj za provođenje regionalne politike EU, prema posljednjoj izmjeni 1. siječnja 2021. godine, postoje četiri NUTS 2 regije.

Do kraja 2020. godine na snazi je bila klasifikacija s dvije NUTS 2 regije, a koja je izazivala brojne polemike. Stoga se može reći kako je dosadašnja regionalizacija, kao i njeni učinci postojala na *de iure* razini, ali bez *de facto* učinaka. NUTS 2 klasifikacija zaživjela je samo prema formalnom konceptu prema kojemu se zagovara nužnost provedbe regionalne politike te radi potrebe i učinaka regionalne statistike EU. Novinom u regionalizaciji Republike Hrvatske na četiri NUTS 2 regije, obuhvaćena je sljedeća klasifikacija:

- Panonska Hrvatska (županije: Bjelovarsko-bilogorska, Virovitičko-podravska, Požeško-slavonska, Brodsko-posavska, Osječko-baranjska, Vukovarsko-srijemska, Karlovačka, Sisačko-moslavačka).
- Jadranska Hrvatska (županije: Primorsko-goranska, Ličko-senjska, Zadarska, Šibensko-kninska, Splitsko-dalmatinska, Istarska, Dubrovačko-neretvanska).
- Sjeverna Hrvatska (županije: Međimurska, Varaždinska, Koprivničko-križevačka, Krapinsko-zagorska, Zagrebačka).
- Grad Zagreb.

U Republici Hrvatskoj postoji dugoročan trend bilježenja regionalnih neravnoteža, a koje je moguće izučavati iz različitih perspektiva, kao i različitih znanosti. Jedan od načina smanjenja regionalne neravnoteže svakako je i putem regionalizacije, ali i nekih drugih mehanizama, npr. decentralizacije, decentraliziranom distribucijom infrastrukturnih investicija, regionalno usmjerenim ciljanim politikama i drugima. Kada je posrijedi teritorijalno ustrojstvo, tj. provedba regionalizacije, nužno ju je vezati uz ekonomske i društvene ciljeve, a manje uz politički orijentirane ciljeve. Dakle, potrebno je voditi računa o kreiranju regija temeljenih na povijesnim, ekonomskim i geografskim cjelinama te poštivanje važnog pravila u cilju smanjenja regionalnih razlika – korištenje potencijala određenog prostora, ali i potencijala ljudskog kapitala. Nadalje, treba naglasiti i paradoksalnu situaciju u kojoj ekonomski rast u razvijenom nacionalnom gospodarstvu vodi ka smanjenju regionalnih razlika, dok ekonomski rast u nerazvijenim zemljama, tj. zemljama u razvoju, može dovesti do produbljivanja postojećih razlika. Naime, mreža za provedbu regionalne politike kojom je nužno osigurati regionalizaciju i decentralizaciju u nerazvijenim zemljama najčešće nije na prikladnoj razini. Pored ostalog, pitanje decentralizacije nužno je osigurati kako bi se implementirale promjene u razvoju svih sustava lokalne samouprave i regionalne samouprave. U Republici Hrvatskoj razdoblje se početka provedbe decentralizacije obično veže uz tranzicijski period, pri čemu je stvoren veliki broj novoformiranih jedinica na različitim razinama.

Velik broj oformljenih jedinica uslijed fragmentacije nije ojačao u administrativnim kapacitetima kako bi se decentralizacija uistinu i mogla provesti. Vrlo slična problematika zabilježena je i u većini drugih zemalja srednje i istočne Europe. Provedba (fiskalne) decentralizacije iznimno je važna, obzirom kako cjelovito regulirana lokalna i regionalna samouprava učinkovitije i usmjerenije može riješiti određena lokalna i regionalna pitanja. Lokalne i regionalne razine vlasti u financijskom smislu, definirane su proračunom lokalne i regionalne razine vlasti, tj. proračunima općina, gradova i županija. Stoga sustav financiranja jedinica lokalne i regionalne samouprave prikazuje i stupanj fiskalne decentraliziranosti, a za koje mora postojati preduvjet samostalnosti nižih razina javne vlasti. Pristup decentralizacije potrebno je temeljiti na profesionalnosti i upravljanju procesom, promjenama u teritorijalnoj strukturi, ovlastima i poslovima, financijskoj autonomiji, upravnom kapacitetu, uz minimiziranje prisustva politike te pristupu odozdo prema gore (*bottom-up* pristupu).

Regionalna ravnoteža pretpostavka je budućeg regionalnog razvoja te najbolji mehanizam izbjegavanja potencijalnih negativnih učinaka koji se mogu odraziti na različitim razinama unutar nacionalnog gospodarstva. Najčešći pokazatelj kojim se utvrđuju razlike regionalne (ne)razvijenosti i neravnoteže jest BDP po stanov-

niku. Učestalo se zbog širine koncepta razvoja koriste i drugi socioekonomski indikatori – demografska kretanja, stupanj obrazovanja, stopa zapolenosti i drugi. Brojna empirijska istraživanja u pitanjima regionalnog razvoja upućuju na dihotomiju razvijenosti: Grad Zagreb iznad nacionalnog prosjeka s jedne strane, a s druge strane uglavnom županije istočne Hrvatske kao one koje dugoročno zaostaju u razvoju u odnosu na nacionalni prosjek. Različiti su uzroci scenarija da istočna Hrvatska pripada području (regiji), koja zaostaje u razvoju, primjerice, ratom pogođeno područje, demografski problem gubitka stanovništva, zapostavljena politika industrijalizacije, tj. nužna reindustrijalizacija, i brojni drugi.

Iako je pitanje regionalne neravnoteže i regionalnog razvoja intenzivirano u akademskoj zajednici, ono je pitanje i zakonodavca, ali i nositelja ekonomske politike. Regionalni razvoj definiran je Zakonom o regionalnom razvoju Republike Hrvatske (NN 147/2014, NN 123/2017, NN 118/2018). Praćenje regionalnog razvoja u Republici Hrvatskoj sa zakonodavčeve strane, može biti putem indeksa razvijenosti, Ministarstva regionalnog razvoja i fondova Europske unije. Kao državno tijelo Ministarstvo regionalnoga razvoja i fondova Europske unije za cilj ima ostvarenje i provedbu razvoja svih dijelova zemlje kako bi se iskoristili svi potencijali određenih dijelova Republike Hrvatske te jačala konkurentnost i realizirali vlastiti razvojni potencijali. Planski dokumenti politike regionalnog razvoja obuhvaćaju Strategiju regionalnog razvoja Republike Hrvatske, županijsku razvojnu strategiju, odnosno Strategiju razvoja Grada Zagreba te strategiju razvoja urbanog područja. Stoga su strateški ciljevi usmjereni povećanju kvalitete života poticanjem održivog teritorijalnog razvoja, povećanju konkurentnosti regionalnog gospodarstva i zaposlenosti te sustavno upravljanje regionalnim razvojem.

Kako bi se ispunili ciljevi smanjenja regionalnih nejednakosti u generiranju održivog razvoja, koristi se regionalna politika. Regionalna politika povezana je i s drugim politikama, te se stoga nalaže potreba usmjerenog učinkovitog djelovanja u skladu s trenutnim zahtjevima, ali i trenutno raspoloživim resursima. U Republici Hrvatskoj bi se, kada je u pitanju regionalna politika, moglo odrediti nekoliko faza: faza marginalizacije (1990. - 2003.), faza politizacije regionalne politike (2003. - 2009.), faza postupne racionalizacije regionalne politike (2009. - 2013.) te faza nakon pristupanja EU kao četvrta faza, koja je otpočela 2013. godine.

U ranijim fazama provedbe regionalne politike najveće su zamjerke nedostatak aktivnog pristupa regionalnom razvoju. Naime, tek se tijekom 2009. godine definira prvi zakonski krovni dokument, zakon o regionalnom razvoju, a potom i 2010. godine prvo mjerenje ostvarenog stupnja razvoja putem indeksa razvijenosti od strane tadašnjeg Ministarstva regionalnog razvoja, šumarstva i vodnog gospodarstva, u kojemu je do promjene ustrojstva i djelokruga rada došlo stupanjem

na snagu Zakona o ustrojstvu i djelokrugu ministarstava i drugih središnjih tijela državne uprave (NN 150/2011) kada je nadležno ministarstvo prestalo s radom, a poslove preuzeli Ministarstvo regionalnoga razvoja i fondova Europske unije i Ministarstvo poljoprivrede. Tijekom 2015. godine na snagu je stupio novi Zakon o regionalnom razvoju (147/2014), a u kojemu je prva izmjena i dopuna zabilježena u verziji Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o regionalnom razvoju Republike Hrvatske (NN 147/2014, 123/2017) te dodatnu izmjenu u verziji Zakona o izmjenama Zakona o regionalnom razvoju Republike Hrvatske (NN 147/2014, 123/2017, 118/2018).

Od samih početaka mjerenja, čak i uz primjedbu promijenjene metodologije, ostaje alarmantna činjenica broja županija koje su ispod nacionalnog prosjeka razvijenosti, za što je nužno iznaći rješenja i djelovati na osvještavanje, a posljedično i na poboljšanje lokalne, regionalne i nacionalne uspješnosti. Županije koje su pretrpjele velike ratne posljedice, gubitke stanovništva te nedovoljno restrukturiranje na novije industrijske grane uglavnom su te koje bilježe najlošije rezultate, među kojima i gotovo sve županije istočne Hrvatske. U širem kontestu, prema novoj klasifikaciji NUTS 2021, riječ je uglavnom o županijama područja Panonske Hrvatske.

Moguće preporuke poboljšanja svakako se odnose na sveobuhvatnu reformu državne, regionalne i lokalne samouprave, jačanje kapaciteta većih regionalnih razina vlasti, obrazovanju i dodatnom stručnom osposobljavanju zaposlenih u javnoj upravi te posebno na regionalnoj razini vlasti. Posebna se pažnja treba posvetiti nužnom iskorištavanju dostupnih apsorpcijskih sredstava koja su na raspolaganju putem kohezijske politike, a koja mogu biti i na višoj razini.

Osim indeksom razvijenosti izniman jaz zabilježen je i za mjerenje gospodarske snage koje provodi Hrvatska gospodarska komora. Kao i indeks razvijenosti i indeks gospodarske snage predstavlja kompozitni pokazatelj temeljem kojega je moguće izvršiti međusobno pozicioniranje županija Republike Hrvatske, a u odnosu na prosjek Republike Hrvatske. Načelno su županije koje su niskog indeksa razvijenosti uglavnom te koje su zabilježile nizak rang i prema pokazatelju indeksa gospodarske snage. U skladu s iznesenim su i rezultati kompozitnog indeksa ekonomske razvijenosti hrvatskih županija, izračunatog za razdoblje 2000. - 2011. godine. Naime, najviše vrijednosti prema kriteriju prosječnog kompozitnog indeksa ekonomske razvijenosti navedenog razdoblja ostvarili su Grad Zagreb, Istarska županija, Primorsko-goranska županija te Dubrovačko-neretvanska, što je gotovo identično kao i u mjerenju indeksa gospodarske snage županija prema Hrvatskoj gospodarskoj komori te vrlo slično mjerenju indeksa razvijenosti 2018; dok su lošiju pozicioniranost prema navedenim kompozitnim indeksima i raz-

doblju, u nešto promijenjenom redosljedju, u ovisnosti o pokazatelju, ostvarile neke od županija istočne Hrvatske: Virovitičko-podravsko, Vukovarsko-srijemska, Požeško-slavonska i Brodsko-posavska županija. I prema regionalnom indeksu konkurentnosti 2013 dvije županije istočne Hrvatske nalaze se na začelju ranga – Vukovarsko-srijemska i Požeško-slavonska županija.

Prema posljednjim dostupnim podacima BDP *per capita*, kao najučestalije korištenom pokazatelju ekonomske uspješnosti hrvatskih županija, također su evidentne značajne razlike. U vrhu najnerazvijenijih županija nalaze se sljedeće: Virovitičko-podravsko, Požeško-slavonska, Brodsko-posavska te Vukovarsko-srijemska, od kojih neke bilježe manju razvijenost od Grada Zagreba i više od tri puta. Primjerice, Grad Zagreb u odnosu na Virovitičko-podravsku županiju prema BDP *per capita* razvijeniji je čak 3,2 puta; u odnosu na Požeško-slavonsku i Brodsko-posavsku županiju čak 3,1 puta; te u odnosu na Vukovarsko-srijemsku nešto manje od tri puta (2,9). Promatrajući europsku perspektivu, rezultati su poražavajući. Naime, hrvatske županije (NUTS 3) se prema podacima BDP *per capita* pariteta kupovne moći za 2016. godinu u odnosu na prosjek EU 27 iz 2020. godine nalaze na razini od 22% do 71% razvijenosti. Grad Zagreb nalazi se na 71% razvijenosti prema navedenom kriteriju, iza kojega slijedi Istarska županija (51%), Primorsko-goranska županija (50%) te Dubrovačko-neretvanska županija (43%), dok se među četiri najnerazvijenije nalazile sljedeće županije: Vukovarsko-srijemska (24%), Požeško-slavonska i Brodsko-posavska (23%) te Virovitičko-podravsko (22%). U ukupnom poretku EU 27 za NUTS 3 razinu (2016.), Grad Zagreb zauzima 314. mjesto, Istarska županija 751. mjesto, Primorsko-goranska 791. mjesto te Dubrovačko-neretvanska 927. mjesto. Sve druge hrvatske županije zauzimaju iznad 1000. mjesta u ukupnom rangu. Evidentno je kako županije istočne Hrvatske imaju najslabiju dinamiku razvoja, ali i malu konkurentnost. Ratne posljedice iznimne su upravo u navedenom području, a u nekim područjima su vidljive i danas.

Osim u razlici prema ekonomskim pokazateljima, razlike su evidentne i prema demografskim pokazateljima, a demografska neravnoteža smješta županije istočne Hrvatske u demografsko problemsko područje obzirom na gubitke stanovništva uzrokovano prirodnim i mehaničkim kretanjem stanovnika. No, stanovništvo je moguće i potrebno promatrati kao preduvjet budućeg razvoja za koje je potrebno kreirati usmjerene politike u skladu sa zahtjevima regije:

- Dijelovi rijetko naseljenog, periferno lociranog područja obuhvaćale bi četiri županije istočne Hrvatske - Brodsko-posavsku, Požeško-slavonsku, Virovitičko-podravsku i Vukovarsko-srijemsku. Navedenim županijama nedostaje aglomeracijski potencijal kojega je potrebno ojačati stvaranjem

na snagu Zakona o ustrojstvu i djelokrugu ministarstava i drugih središnjih tijela državne uprave (NN 150/2011) kada je nadležno ministarstvo prestalo s radom, a poslove preuzeli Ministarstvo regionalnoga razvoja i fondova Europske unije i Ministarstvo poljoprivrede. Tijekom 2015. godine na snagu je stupio novi Zakon o regionalnom razvoju (147/2014), a u kojemu je prva izmjena i dopuna zabilježena u verziji Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o regionalnom razvoju Republike Hrvatske (NN 147/2014, 123/2017) te dodatnu izmjenu u verziji Zakona o izmjenama Zakona o regionalnom razvoju Republike Hrvatske (NN 147/2014, 123/2017, 118/2018).

Od samih početaka mjerenja, čak i uz primjedbu promijenjene metodologije, ostaje alarmantna činjenica broja županija koje su ispod nacionalnog prosjeka razvijenosti, za što je nužno iznaći rješenja i djelovati na osvještavanje, a posljedično i na poboljšanje lokalne, regionalne i nacionalne uspješnosti. Županije koje su pretrpjele velike ratne posljedice, gubitke stanovništva te nedovoljno restrukturiranje na novije industrijske grane uglavnom su te koje bilježe najlošije rezultate, među kojima i gotovo sve županije istočne Hrvatske. U širem kontekstu, prema novoj klasifikaciji NUTS 2021, riječ je uglavnom o županijama područja Panonske Hrvatske.

Moguće preporuke poboljšanja svakako se odnose na sveobuhvatnu reformu državne, regionalne i lokalne samouprave, jačanje kapaciteta većih regionalnih razina vlasti, obrazovanju i dodatnom stručnom osposobljavanju zaposlenih u javnoj upravi te posebno na regionalnoj razini vlasti. Posebna se pažnja treba posvetiti nužnom iskorištavanju dostupnih apsorpcijskih sredstava koja su na raspolaganju putem kohezijske politike, a koja mogu biti i na višoj razini.

Osim indeksom razvijenosti izniman jaz zabilježen je i za mjerenje gospodarske snage koje provodi Hrvatska gospodarska komora. Kao i indeks razvijenosti i indeks gospodarske snage predstavlja kompozitni pokazatelj temeljem kojega je moguće izvršiti međusobno pozicioniranje županija Republike Hrvatske, a u odnosu na prosjek Republike Hrvatske. Načelno su županije koje su niskog indeksa razvijenosti uglavnom te koje su zabilježile nizak rang i prema pokazatelju indeksa gospodarske snage. U skladu s iznesenim su i rezultati kompozitnog indeksa ekonomske razvijenosti hrvatskih županija, izračunatog za razdoblje 2000. - 2011. godine. Naime, najviše vrijednosti prema kriteriju prosječnog kompozitnog indeksa ekonomske razvijenosti navedenog razdoblja ostvarili su Grad Zagreb, Istarska županija, Primorsko-goranska županija te Dubrovačko-neretvanska, što je gotovo identično kao i u mjerenju indeksa gospodarske snage županija prema Hrvatskoj gospodarskoj komori te vrlo slično mjerenju indeksa razvijenosti 2018; dok su lošiju pozicioniranost prema navedenim kompozitnim indeksima i raz-

doblju, u nešto promijenjenom redoslijedu, u ovisnosti o pokazatelju, ostvarile neke od županija istočne Hrvatske: Virovitičko-podravska, Vukovarsko-srijemska, Požeško-slavonska i Brodsko-posavska županija. I prema regionalnom indeksu konkurentnosti 2013 dvije županije istočne Hrvatske nalaze se na začelju ranga – Vukovarsko-srijemska i Požeško-slavonska županija.

Prema posljednjim dostupnim podacima BDP *per capita*, kao najučestalije korištenom pokazatelju ekonomske uspješnosti hrvatskih županija, također su evidentne značajne razlike. U vrhu najnerazvijenijih županija nalaze se sljedeće: Virovitičko-podravska, Požeško-slavonska, Brodsko-posavska te Vukovarsko-srijemska, od kojih neke bilježe manju razvijenost od Grada Zagreba i više od tri puta. Primjerice, Grad Zagreb u odnosu na Virovitičko-podravsku županiju prema BDP *per capita* razvijeniji je čak 3,2 puta; u odnosu na Požeško-slavonsku i Brodsko-posavsku županiju čak 3,1 puta; te u odnosu na Vukovarsko-srijemsku nešto manje od tri puta (2,9). Promatrajući europsku perspektivu, rezultati su poražavajući. Naime, hrvatske županije (NUTS 3) se prema podacima BDP *per capita* pariteta kupovne moći za 2016. godinu u odnosu na prosjek EU 27 iz 2020. godine nalaze na razini od 22% do 71% razvijenosti. Grad Zagreb nalazi se na 71% razvijenosti prema navedenom kriteriju, iza kojega slijedi Istarska županija (51%), Primorsko-goranska županija (50%) te Dubrovačko-neretvanska županija (43%), dok se među četiri najnerazvijenije nalazile sljedeće županije: Vukovarsko-srijemska (24%), Požeško-slavonska i Brodsko-posavska (23%) te Virovitičko-podravska (22%). U ukupnom poretku EU 27 za NUTS 3 razinu (2016.), Grad Zagreb zauzima 314. mjesto, Istarska županija 751. mjesto, Primorsko-goranska 791. mjesto te Dubrovačko-neretvanska 927. mjesto. Sve druge hrvatske županije zauzimaju iznad 1000. mjesta u ukupnom rangu. Evidentno je kako županije istočne Hrvatske imaju najslabiju dinamiku razvoja, ali i malu konkurentnost. Ratne posljedice iznimne su upravo u navedenom području, a u nekim područjima su vidljive i danas.

Osim u razlici prema ekonomskim pokazateljima, razlike su evidentne i prema demografskim pokazateljima, a demografska neravnoteža smješta županije istočne Hrvatske u demografsko problemsko područje obzirom na gubitke stanovništva uzrokovano prirodnim i mehaničkim kretanjem stanovnika. No, stanovništvo je moguće i potrebno promatrati kao preduvjet budućeg razvoja za koje je potrebno kreirati usmjerene politike u skladu sa zahtjevima regije:

- Dijelovi rijetko naseljenog, periferno lociranog područja obuhvaćale bi četiri županije istočne Hrvatske - Brodsko-posavsku, Požeško-slavonsku, Virovitičko-podravsku i Vukovarsko-srijemsku. Navedenim županijama nedostaje aglomeracijski potencijal kojega je potrebno ojačati stvaranjem

konkretnih usmjerenih mogućnosti za pojedince u regiji te razvijati institucije koje bi podržavale kvalitetu socijalnih usluga sa središnjim mjestom za ljudski kapital.

- Dio rijetko naseljenog područja, središnje locirane regije, potencijalno je Osječko-baranjska županija. Navedenoj županiji nedostaje povezanost te sektorski usmjerene investicije koje bi trebale djelovati na ograničeni potencijal putem specijalizacije. Uz navedeno, nužno je stimulirati razvoj na individualnim i institucionalnim razinama.

Kreiranje jednakovrijednih ciljano usmjerenih regionalnih politika, nužan je alat u promicanju razvoja regija koje zaostaju u razvoju, uz potrebu posebne pozornosti ljudskom kapitalu i institucijama. U Republici Hrvatskoj bilježi se negativan trend prirodnog kretanja stanovnika, koji od 2013. godine čak premašuje brojku od -10.000. Na županijskoj razini moguće je utvrditi iznimno velike negativne vrijednosti navedenog pokazatelja za one županije koje bilježe niži stupanj razvijenosti (npr. Vukovarsko-srijemska županija), ali čak i u onim županijama koje ne pripadaju dijelovima niže razvijenosti u odnosu na nacionalni prosjek (npr. Primorsko-goranska županija).

Naime, pitanje negativnog prirasta za sobom povlači i problem starenja stanovništva. No, i prema mehaničkom kretanju stanovnika, na razini Republike Hrvatske bilježi se negativan migracijski saldo. Očekivani postotni udjeli smanjenja broja stanovnika prema županijama u razdoblju projekcije 2030. do 2100. godinu evidentiraju smanjenje od čak 11,28% u Osječko-baranjskoj županiji, 10,17% u Zagrebačkoj županiji, 8,21% u Primorsko-goranskoj županiji te 6,7% u Vukovarsko-srijemskoj županiji. U apsolutnom broju, ukupno očekivano smanjenje broja stanovnika na razini Republike Hrvatske je 1.052.160.

Negativne vrijednosti migracijskog salda također su povećane, posebno u razdoblju nakon pristupanja EU. Trend rasta negativnog migracijskog salda zabilježen je sve do razdoblja pojave COVID-a, kada su vrijednosti značajno smanjene, ali i dalje s negativnim predznakom. Prema uvidu u županijsku strukturu vanjskih migracija u razdoblju 2014. - 2019. evidentno su najveće negativne vrijednosti migracijskog salda za 2017. godinu. Prema rezultatima udjela županijskog migracijskog salda u ukupnom migracijskom saldu za 2017. godinu, ističu se dvije županije istočne Hrvatske s najvišim udjelima od čak 14,60% u Vukovarsko-srijemskoj županiji, te čak 14,13% u Osječko-baranjskoj županiji, a zatim Grad Zagreb s 9,74%. Osim vanjskih migracija i unutarnje migracije predstavljaju značajnu prijetnju, obzirom kako mogu produbiti već postojeću neravnotežu i uzrokovati osnaživanje centralizacije.

Značajnoj promjeni trenutnog stanja, koje su prvi prepoznali teoretičari endogenih teorija, mogu doprinijeti endogeni činitelji. Među nekoliko endogenih činitelja, u ovoj knjizi se izdvajaju i naglašavaju ljudski kapital i institucije. Ljudski kapital iznimno je kompleksan i čine ga brojne komponente (npr. zdravlje i zdravstvo, obrazovanje, infrastruktura, radna snaga i zaposlenost). Najučestalije se ipak, radi jednostavnosti, aproksimira visokoobrazovanom radnom snagom. Rezultati empirijskog istraživanja razvijenosti ljudskog kapitala prema prosječnim vrijednostima kompozitnog indeksa ljudskog kapitala (2000. - 2011.) u hrvatskim županijama potvrđuje značajno postojanje nerazmjera. Naime, najviša vrijednost prosječnog kompozitnog indeksa ljudskog kapitala navedenog razdoblja zabilježena je u Splitsko-dalmatinskoj županiji, a zatim u Gradu Zagrebu, dok je najniža vrijednost zabilježena u Vukovarsko-srijemskoj županiji. Vremenski noviji podatci, temeljeni na najčešćoj, ali i znatno jednostavnijoj aproksimaciji ljudskog kapitala, prikazani su kao udio studenata koji su diplomirali u 2019. godini u ukupno visokoobrazovanima po županijama Republike Hrvatske navedene godine. Uvidom u navedene pokazatelje, stanje je sljedeće:

- najviši udio visokoobrazovanih navedene godine, zabilježen je u Gradu Zagrebu (21,25%), a zatim u Splitsko-dalmatinskoj županiji (11,37%);
- najniži udio visokoobrazovanih navedene godine, zabilježen je u Ličko-senjskoj županiji (1,02%), Virovitičko-podravskoj županiji (1,59%) te Požeško-slavonskoj županiji (1,95%).

Osim razine ljudskog kapitala, uspješna gospodarstva i regije imaju razvijene i u primjeni dosljedne institucije kao i visok stupanj povjerenja u institucije. Na razini regija NUTS 2 Republike Hrvatske upravo su institucije među najlošije ocijenjenima, tj. lošije ocijenjenom kategorijom je samo kategorija veličine tržišta. U odnosu na prosjek EU razina djelovanja institucija Republike Hrvatske zabrinjavajuće je niske razine. Obzirom kako institucije smanjuju i reguliraju neizvjesnost u gospodarstvu, mogu biti, kao što je to slučaj u Republici Hrvatskoj, snažna prepreka osiguranju razvoja i kreiranja novih vrijednosti. Stoga je nužno na adekvatno kreiranim promjenama osigurati povjerenje u institucije.

Među nužne promjene kada su u pitanju institucije potrebno je uvrstiti (neke od) sljedeće/ih: transparentnost rada i trošenja javnih sredstava te praćenje rada javnih službenika, smanjenje korupcije i nedosljednosti u odlučivanju i provođenju zakona, smanjenje neusklađenosti, ubrzanje postupaka i rasterećenje komplicitnosti postupaka smanjenjem administrativnih prepreka, sankcioniranje nepotizma, zapošljavanje sposobnih za određene pozicije, osiguranje stručnosti i uvažavanje struke, usustavljenost kontrole donošenja odluka, izbjegavanje politizacije

u pitanjima gdje tomu nije mjesto, stvaranje djelotvornosti i (pravosudne) neovjnosti i otvorene komunikacije.

Iako je tijekom 2021. godine u planu promjena zakonodavnog okvira, putem novog zakona o regionalnom razvoju Republike Hrvatske, kao i popratnih strateških dokumenata, sama institucionalna promjena bez adekvatne i dosljedne primjene ne znači puno. Stoga su institucije važan mehanizam promjena kao i stupanj povjerenja u institucije u vidu mehanizma pokretanja potencijalnih ekonomskih, ali i društvenih promjena, kao što je i potvrđeno mnogobrojnim istraživanjima. Nužno je podsjetiti i naglasiti kako više povjerenje obično generira više stope rasta, dok je nisko povjerenje – *izvrstan preduvjet za neuspjeh*. U skladu s navedenim, moguće je naglasiti kako Republika Hrvatska ostvarenim razinama povjerenja ukazuje na nužan apel za promjenama, uvažavajući sve razine podjele u sklopu nacionalnog gospodarstva.

Obzirom na iznesene mogućnosti, kao i poziv za hitne intervencije u županijama Republike Hrvatske, u kojima je posebno naglašen njihov lošiji status od nacionalnog prosjeka, nužno je kreiranje pravovaljanih regionalnih politika, dodatnih ciljanih ulaganja u zastupljene sektore i razvijanje novih sektora i aktivnosti te konačno zacjeljivanje rana uzrokovanih ratom i tranzicijom, kreiranje pravih poticaja za osnaživanje ljudskog kapitala, kao i rad na osiguranju efikasnih i efektivnih institucija. Sve navedeno treba biti prilagođeno okruženju pri generiranju održivog uravnoteženog (regionalnog) rasta i razvoja te ostvarenje višeg životnog standarda u županijama Republike Hrvatske.

KNJIŽNICA
HRVATSKIH STUDIJA

6. LITERATURA

- Acs, Z.; Sanders, M. (2014). *Endogenous Growth Theory and Regional Extensions*. U: Fischer, M. M.; Nijkamp, P. (ur). *Handbook of Regional Science*. Springer – Verlag. Berlin. Heidelberg. 194-210. str.
- Adžić, S. (2011). *Regionalna ekonomija Evropske unije*. Univerzitet u Novom Sadu. Ekonomski fakultet Subotica. Subotica.
- Afrić, V. (2009). *O ljudskom kapitalu* U: Leburic, A.; Afrić, V.; Šuljug Vučica, Z. (ur). *Ljudski kapital kao razvojni faktor: rezultat sociološkog istraživanja u Hrvatskoj*. Redak. Split.
- Akrap, A. (2015). *Demografski slom Hrvatske: Hrvatska do 2051*. Bogoslovska smotra. Vol. 85. No. 3. 855-881. str.
- Agencije za regionalni razvoj Republike Hrvatske. <http://arr.hdit.hr/o-agenciji/> (pristupljeno 25. listopada 2020.).
- Akhmetov, D. (2010). *Regional Disparities in the European Union*. ies.fsv.cuni.cz/default/file/download/id/14119 (pristupljeno 4. rujna 2013.).
- Amin, A. (2004). *An Institutional Perspective on Regional Economic Development*. U: Barnes, T. J. et al. *Reading Economic Geography*. Blackwell Publishing 48-59. str.
- Anielski, M. (2001). *Measuring the Sustainability of Nation: The Genuine Progress Indicator System of Sustainable Wellbeing Accounts*. The fourth biennale Conference of the Canadian Society for Ecological Economics: Ecological Sustainability of the Global Market Place. August 2001. Montreal. Quebec <http://www.anielski.com/Documents/Sustainability%20of%20Nations.pdf> (pristupljeno 19. listopada 2020.).
- Annoni, P.; Kozovska, K. (2010). *EU Regional Competitiveness Indeks*. JRC Scientific and Technical Reports. European Commission.
- Annoni, P.; Dijkstra, L. (2013). *EU Regional Competitiveness Indeks*. JRC Scientific and Policy Reports. European Commission. http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/doc_gener/studies/pdf/6th_report/rci_2013_report_final.pdf (pristupljeno 23. kolovoza 2014./18. listopada 2020.).
- Annoni, P.; Dijkstra, L. (2019). *The EU Regional Competitiveness Index 2019*. Publications Office of the European Union. Luxembourg. https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/work/2019_03_rci2019.pdf (pristupljeno 5. siječnja 2021.).
- Aralica, Z.; Budak, J. (2004). *Institutional Development and Good Governance Assessments in Croatia: An Extended Focus on Corruption*. Zagreb International Review of Economics & Business Conference Issue. SCI (1). 17-34. str. <https://hrcak.srce.hr/101270>. (pristupljeno 30. travnja 2020.).
- Armstrong, M.; Taylor, J. (2000). *Regional Economics and Policy*. Wiley. Malden/Oxford/Carlton.
- Babić, Z. (2004). *Participacija i ulaganje u obrazovanje u Hrvatskoj. Privredna kretanja i ekonomska politika 101*. Ekonomski institut. Zagreb.
- Babić et al. (2010). *Analitičke podloge za učinkovitu decentralizaciju u Hrvatskoj*. Projektna studija. Ekonomski institut Zagreb.
- Bachtler, J.; Begg, I. (2018). *Beyond Brexit: Reshaping policies for regional development in Europe. The trade, geography and regional implications of Brexit*. Vol. 97. Is. 1. 151-170. str. <https://>

- rsaconnect.onlinelibrary. Wiley.com/ doi/abs/ 10.1111/ pirs.12 351 (pristupljeno 3. listopada 2019.).
- Bajo, A. (2015). Fiskalni položaj županija, Institut za javne financije. Zagreb. <https://www.ijf.hr/upload/files/zupanije.pdf> (pristupljeno 23. studenoga 2020.).
- Bajo, A.; Klemenčić, I.; Primorac, M. (2016). *Asimetrična decentralizacija na primjeru odabranih država članica Europske unije*. Croatian and Comparative Public Administration. Vol. 16. No. 4. 31–54. str.
- Baland, J. M.; Bourguignon, F.; Platteau, J. P.; Verdier, T. (2020). *Economic Development and Institutions*. U: Baland, J. M.; Bourguignon, F.; Platteau, J. P.; Verdier, T. (ur). *The Handbook of Economic Development and Institutions*. Princeton University Press, Princeton and Oxford. 1-23. str.
- Balchin, P.; Sykora, L. i Bull, G. (1999). *Regional Policy and Planning in Europe*. Routledge. London. New York.
- Baletić, Z. (ur.) (1995). *Ekonomski leksikon*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža i Masmedia. Zagreb.
- Baletić, Z. et al. (1999). *Koncepcija regionalnog gospodarskog razvitka Republike Hrvatske*. Ekonomski institut Zagreb.
- Balkyte, A.; Tvaronavičiene, M. (2010). *Perception of competitiveness in the context of sustainable development: Facets of 'sustainable competitiveness'*. Journal of Business Economics and Management. Vol. 11. No 2: 341-365.
- Baloban, S.; Rimac, I. (1998). *Povjerenje u institucije*. Bogoslovska smotra 68(4). 663-672. <https://hrcak.srce.hr/31611> (pristupljeno 30. travnja 2020.).
- Barković, I.; Lucić, N. (2010). *Uloga institucija u ekonomskom razvoju: prirodni (povijesni) eksperimenti*. Pravni vjesnik No. 2. 69-85. str.
- Barro, R. J. (1992). *Human Capital and Economic Growth*. <https://www.kansascityfed.org/publicat/sympos/1992/s92barro.pdf> (pristupljeno 22. srpnja 2013.).
- Barro, R. J. (2001). *Human Capital and Growth*. The American Economic Review. Vol. 91. No. 2: 12-17. <http://www.jstor.org/stable/2677725> (pristupljeno 22. srpnja 2013.).
- Bassanini A.; Scarpetta, S. (2001). *Does Human Capital Matter for Growth in OECD Countries?: Evidence from Pooled Mean-Group Estimates*. OECD Economics Department Working Papers No. 282.
- Bærenholdt, J. O. (2009). *Regional Development and Noneconomic Factors*. International Encyclopedia of Human Geography. 181-186. str. <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/B978008044910400866X> (pristupljeno 21. ožujka 2013.).
- Beaumier, G. (1998). *Regional Development in Canada*. <http://publications.Gc.ca/Collection-R/LoPBdP/CIR/8813-e.htm> (pristupljeno 4. rujna 2013.).
- Becker, G. S.; Murphy, K. M.; Tamura, R. (1990). *Human Capital, Fertility, and Economic Growth*. The Journal of Political Economy. Vol. 98. No. 5. (Part 2): *The Problem of Development: A Conference of the Institute for the Study of the Free Enterprise Systems*: S12-S37.
- Becker, G. S. (1993). *Human Capital. A Theoretical and Empirical Analysis with special Reference to Education*. The University of Chicago Press. Chicago/London.
- Becker, G. S.; Murphy, K. M.; Tamura, R. (1994). *Human Capital, fertility, and economic Growth*. U: Becker, G. S. (1994). *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education*. The University of Chicago Press. 323-350. str. <http://www.nber.org/chapters/c11239> (pristupljeno 22. srpnja 2013.).

- Behrens, K.; Thisse, J. F. (2007). *Regional economics: A new economic geography perspective*. Regional Science and Urban Economics. Vol. 37. No. 4: 457–465.
- Bejaković, P. (2004). *Labor Force Competitiveness in Croatia: Status and Problems*. U: Bejaković, P.; Lowther, J. (ur). *Konkurentnost hrvatske radne snage (Competitiveness of the Croatian Labor Force)*. Zagreb: Institut za javne financije. 113. str.
- Bejaković, P. (2006). *Uloga obrazovnog sustava u postizanju zapošljivosti i konkurentnosti radne snage u Hrvatskoj*. Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja. Vol. 15. No. 3 (83). 401-425. str. <https://hrcak.srce.hr/1828010> (pristupljeno 10. veljače 2021.).
- Berger, T. (2010). *An Overview and Analysis on Indices of Regional Competitiveness*. Review of Economics & Finance: 17-33. str. <http://www.bapress.ca/Journal-2/An%20Overview%20and%20Analysis%20on%20Indices%20of%20Regional%20Competitiveness.pdf> (pristupljeno 7. lipnja 2015.).
- Bičanić, I.; Pribičević, V. (2009). *Multiple shocks and changes in the development gradient of Croatia's regions*. U: Blokker, P.; Dallago, B. (ur). *Regional Diversity and Local Development in the New Member States*. Palgrave Macmillan. London. 272-293. str.
- Blažević, R. (2010). *Hrvatske regije i županije u povijesnom ključu*. U: Barbić, J. *Nova Hrvatska lokalna i regionalna samouprava*. HAZU. Znanstveno vijeće za državnu upravu, pravosuđe i vladavinu prava. Okrugli stol održan 23. i 24. ožujka 2010. u palači HAZU u Zagrebu. Zagreb. 175-199. str.
- Blažević, S.; Grgorić, S.; Tijanić, L. (2011). *Convergence Analysis of the Regional Development Differences*. The 5th International Scientific Conference *Entrepreneurship and Macroeconomic Management: Reflections on the World in-Turmoil*. March 24th. – 26th. 2011. Pula. Croatia.
- Bloem, S. (2013). *PISA in Low and Middle Income Countries*. OECD Education Working Papers. No. 93. OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/5k41tm2gx2vd-en> (pristupljeno 9. prosinca 2014.).
- Borožan, Đ. (2008). *Regional Competitiveness: Some Conceptual Issues and Policy Implications*. U: Barković, D.; Runzheimer, B. (ur). *Interdisciplinary Management Research IV*. Ekonomski fakultet u Osijeku. Fachhochschule Pforzheim. Osijek. Pforzheim. 50-63. str.
- Borožan, Đ. (2009). *Suvremeni izazovi u upravljanju ekonomskim razvojem*. Ekonomski fakultet u Osijeku. Osijek. Predgovor.
- Borožan, Đ. (2012). *Makroekonomija*. Ekonomski fakultet u Osijeku. Osijek.
- Borožan, Đ. (2014). *Utjecaj neto migracija na proces međuzupanijske ekonomske konvergencije i rast u Hrvatskoj*. U: Cini, V.; Borožan, Đ.; Ferenčak, I. (ur). *Konkurentnost, ekonomski rast i blagostanje*. 239-254. str. Peta interfakultetska znanstvena konferencija. Ekonomski fakultet u Osijeku. 10. – 11. listopada 2014. Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku. Ekonomski fakultet u Osijeku.
- Botrić, V. (2008). *Analiza regionalnih razlika na hrvatskom tržištu rada na temelju podataka Ankete o radnoj snazi u razdoblju 2000. – 2005. Privredna kretanja i ekonomska politika*. Vol. 17. No. 113. [hrcak.srce.hr /index.php? show=clanak&id_clanak = _jezik=31977](http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak=_jezik=31977). (pristupljeno 22. srpnja 2013.).
- Bourdin, S. (2018). *Modeling and Simulation of Cohesion Policy Funding and Impact on Growth Diffusion Impac Enlarged European Union*. In: Thill, J.C. (eds) *Spatial Analysis and Location Modeling in Urban and Regional Systems*. Advances in Geographic Information Science. Springer. Berlin. Heidelberg. 123-141. str. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-642-37896-6_6#citeas (pristupljeno 9. ožujka 2020.).

- Bratić, V. (2008). *Lokalna samouprava u središnjoj i istočnoj Europi: snažan, neovisan instrument upravljanja na lokalnoj razini ili tigar od papira?*. Financijska teorija i praksa. Vol. 32. No. 2. 139-157. str. <https://bib.irb.hr/datoteka/408949.bratic.pdf> (pristupljeno 27. srpnja 2020.).
- Brkić, L. (1994). *Teorije rasta, konkurentna prednost zemalja i gospodarska politika*. Društvena istraživanja. Vol. 3. No. 1. (9): 107-120. str.
- Buterin, V. (2015). *Makroekonomski učinci institucionalnih reformi na gospodarski rast s posebnim osvrtom na Republiku Hrvatsku*, doktorska disertacija, Sveučilište u Rijeci, Ekonomski fakultet u Rijeci.
- Button, K. (2011). *The economist's perspective on regional endogenous development*. U: Stimson, R.; Stough, R. R. i Nijkamp, P. (ur). *Endogenous Regional Development. Perspectives, Measurement and Empirical Investigation*. Edward Elgar. Cheltenham. Northampton. 20-39. str.
- Camagni, R. (2006). *Towards a concept of territorial capital*. XXVIII Conferenza Italiana di Scienze Regionali.
- Camagni, R. i Capello, R. (2011). *Macroeconomic and territorial policies for regional competitiveness: theory and empirical evidence from the EU*. U: Stimson, R.; Stough, R. R.; Nijkamp, P. (ur). *Endogenous Regional Development: Perspectives, Measurement and Empirical Investigation*. Edward Elgar. Cheltenham. Northampton. 204-237. str.
- Capello, R. (2009). *Regional Growth and Local Development Theories: Conceptual Evolution over Fifty Years of Regional Science*. Géographie, économie, société. Vol. 11. http://www.cairn.info/resume.php?ID_ARTICLE=GES_111_0009 (pristupljeno 27. travnja 2013.).
- Capello, R. (2011). *Location, Regional Growth and Local Development Theories*. Aestimum 58. Giugno 2011. 1-25. str. <file:///C:/Users/marosevic/Downloads/9559-14208-1-SM.pdf> (pristupljeno 27. kolovoza 2014.).
- Capello, R. (2016). *Regional Economics*. Routledge. Oxon-New York.
- Capello, R.; Nijkamp, P. (2009). *Handbook of Regional Growth and Development Theories*. Edward Elgar Publishing Limited.
- Capello, R.; Nijkamp, P. (2011). *Regional growth and development theories revisited*. U: Stimson, R.; Stough, R. R. i Nijkamp, P. (ur). *Endogenous Regional Development*. Edward Elgar. Cheltenham. Northampton. 301-325. str.
- Capello, R.; Fratesi, U. (2011). *Globalization and endogenous regional growth*. ERSA conference papers. European Regional Science Association.
- Caraveli, H. i Tsonas, E. G. (2012). *Economic Restructuring, Crises and the Regions: The Political Economy of Regional Inequalities in Greece*. GreeSE Paper No. 61 Hellenic Observatory Papers on Greece and Southeast Europe. <http://eprints.lse.ac.uk/44882/1/GreeSE%20No61.pdf> (pristupljeno 4. rujna 2013.).
- Carciente, S. L.; Phélan, C. M. (2013). *Objective and subjective indexes of development for Latin America – Revision and Comparison*. Megatrend Review. Vol. 10. No. 1: 151-166.
- CEE countries. <https://www.cbs.nl/en-gb/news/2018/31/international-road-haulage-over-4-perce-up-i-17/cee-countries--ceecs--> (pristupljeno 3. veljače 2021.).
- Challenges for regional development policy* (2013). Svjetska banka. <http://siteresources.worldbank.org/TURKEYEXTN/Resources/3617111209153236622/Chapter6.pdf> (pristupljeno 18. kolovoza 2013.).
- Classification of Territorial Units for Statistics in Bulgaria (NUTS), Republic of Bulgaria, National Statistical Institute. Classification of Territorial Units for Statistics in Bulgaria (NUTS) | National statistical institute (nsi.bg) (pristupljeno 1. prosinca 2020.).

- Coenen, F. H. J. M. (2005). *The social dimension of regional sustainable development planni-g*. U: AESOP Congress. 13. – 17. July 2005. Vienna. Austria. <http://doc.utwente.nl/82147/1/AESOPCOENEN.pdf> (pristupljeno 24. listopada 2013.).
- Competitiveness index of Central and Eastern European Countries in 2019, <https://www.statista.com/statistindeks087335/cee-competitiveness-index/> (pristupljeno 4. siječnja 2021.).
- Constantin, D.; Goschin, Z.; Dragan, G. (2011). *Implications of European Union structural assistance to new member states on regional disparities: the question of absorption capacity*. U: Stimson, R.; Stough, R. R.; Nijkamp, P. (ur). *Endogenous Regional Development: Perspectives, Measurement and Empirical Investigation*. Edward Elgar. Cheltenham-Northampton. 182-204. str.
- Coombs, G. (2001). *Essays on Regional Economic Development*. U: Coombs, G. *Small Regional Economies*. Centre for Economic Studies in Association with Wakefield Press. 5-8. str.
- Costanza, R. et al. (2009). *Beyond GDP: The Need for New Measures of Progress*. The Pardee Papers. No. 4. Boston University. <http://www.oecd.org/site/progresskorea/globalproject/42613423.pdf> (pristupljeno 19. listopada 2020.).
- Czirák, D.; Puljiz, J.; Jurlin, K.; Maleković, S.; Polić, M. (2002). *A multivariate methodology for modelling regional development in Croatia*. Croatian International Relations Review. Vol. 8. No. 26/27. <http://hrcak.srce.hr/7081> (pristupljeno 27. lipnja 2014.).
- Czirák, D.; Sambt, J.; Rován, J.; Puljiz, J. (2006). *Regional development assessment: A structural equation approach*. European Journal of Operational Research. Vol. 174. No. 1, 427-442. str.
- Čavrak, V. (2002). *Strategija i politika regionalnog razvoja Hrvatske*. Ekonomija 3/IX. 645-661. str. http://www.starorifin.com/root/tekstovi/casopis_pdf/ek_ec_378.pdf (pristupljeno 21. srpnja 2013.).
- Čavrak, V. (2003). *Regionalni razvoj i regionalna politika*. U: Dužić, I. (ur). *Hrvatski gospodarski razvoj*. Ekonomski fakultet u Zagrebu. Zagreb. 121-137. str.
- Čavrak, V. (2011). *Regionalna politika i regionalne nejednakosti u Hrvatskoj*. U: *Gospodarstvo Hrvatske*. Čavrak, V. (ur). *Politička kultura*. Zagreb. 321-348. str.
- Čavrak, V. (2012). *Shift-share analiza županija Republike Hrvatske*. Zbornik Ekonomskog fakulteta u Zagrebu. Vol. 10. No. 2. 79-96. str.
- Čučković, N.; Jurlin, K.; Vučković, V. (2013). *Measuring regional competitiveness: the case of Croatia*. Southeast European and Black Sea Studies. Vol. 13. No. 4. 503-523. str.
- Davies, S.; Hallet, M. (2002). *Interactions Between National and Regional Development*. HWWA. Discussion Paper No. 207.; prema Williamson (1965). *Regional inequality and the process of national development*. U: *Economic Development and Cultural Change*. 14: 3-45.
- Dawkins, C. J. (2003). *Regional development Theory: Conceptual Foundations, Classic Works, and Recent Developments*. Journal of Planning Literature. Vol 18. No. 2. Sage Publications. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.197.6878&rep=rep1&type=pdf> (pristupljeno 19. listopada 2020.).
- De Muro, P.; Mazziotta, M.; Pareto, A. (2009). *Composite Indices for Multidimensional Development and Poverty*. An Application to MDG Indicators. http://www.fao.org/fileadmin/templates/ess/pages/rural/wye_city_group/2009/Paper_3_b2_DeMuro-Mazziotta-Pareto_Measuring_progress_towards_MDGs.pdf (pristupljeno 19. veljače 2015.).
- Diener, E.; Suh, E. (1997). *Measuring Quality of Life: Economic, Social, and Subjective Indicators*. Kluwer Academic Publisher. Social Indicators Research 40: 189-216. <http://link.springer.com/article/10.1023/A:1006859511756#page-1> (pristupljeno 14. Travnja 2014.).

- Dijkstra, L.; Annoni, P.; Kozovska, K. (2011). *A New Regional Competitiveness Index: Theory, Methods and Findings, European Union Regional Policy*. Working Papers No. 2/2011. http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/work/2011_02_competitiveness.pdf (pristupljeno 23. kolovoza 2014.). http://ec.europa.eu/enterprise/policies/industrial-competitiveness/competitiveness-analysis/seminars/files/bbs_annoni_dijkstra_paper_en.pdf (pristupljeno 23. kolovoza 2014.).
- Dinc, M. (2015). *Introduction to Regional Economic development*. Major Theories and Basic Analytical Tools. Edward Elgar Publishing. Cheltenham-Northampton.
- Dixon, R. (2003). *Trevor Swan on Equilibrium Growth with Technical Progress*. Economic Record. Vol. 79. No. 247: 487-490. *indeksaft EU Regional Competitiveness Index*: RCI. <http://wbc-inco.net/object/document/12744.html> (pristupljeno, 18. listopada 2020.).
- Dragičević, M.; Letunić, P. (2008). *Strengths and Constraints of Regional Development in Croatia*. International Conference: An Enterprise Odyssey: Tourism – Governance and Entrepreneurship. Faculty of Economics and Business Zagreb. Cavtat. June 11-14. Full Paper on CD-Rom. 114-129. str.
- Drezgić, S. (2011). *Public investments and regional income convergence: empirical analysis of Croatian regions*. Social research. Vol. 3. No. 24: 43-55.
- Družić, I. et al. (2003). *Hrvatski gospodarski razvoj*. Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb.
- Državni zavod za statistiku. <http://www.dzs.hr/> (pristupljeno 9. rujna 2020.).
- Državni zavod za statistiku. Priopćenje (2019). *Prirodno kretanje stanovništva Republike Hrvatske u 2018. godini*. Broj 7.1.1. Zagreb. 19. srpnja 2019. godine. https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2019/07-01-01_01_2019.htm (pristupljeno 6. svibnja 2020.).
- Dunn, E. S. Jr. (1960). *A statistical and analytical technique for regional analysis*. Papers in Regional Science. Vol. 6. No. 1: 97-112.
- Dunford, M. (2002). *Regional inequalities*. <https://www.sussex.ac.uk/webteam/gateway/file.php?name=regineq02.pdf&site=2> (pristupljeno 1. svibnja 2014.).
- Dunford, M. (2009). *Regional development models*. U: Kitchen, R.; Thrift, N. (ur). *International encyclopedia of human geography*. Twelve-volume set. Elsevier Science. 192-201. str.
- Dvoutely, O.; Gordievskaya, A.; Prochazka, D. A. (2018). *Investigating the relationship between entrepreneurship and regional development: case of developing countries*, Journal of Global Entrepreneurship Research, Vol. 8, No. 16. <https://link.springer.com/article/10.1186/s40497-018-0103-9> (pristupljeno: 18. listopada 2020.).
- Dyba, W.; Loewen, B.; Looga, J.; Zdražil, P. (2018). *Regional Development in Central-Eastern European Countries at the Beginning of the 21st Century: Path Dependence and Effects of EU Cohesion Policy*. Quaestiones Geographicae. Vol. 37. No. 2. 77-92. str.
- Đokić, I.; Fröhlich, Z.; Rašić-Bakarić, I. (2016). *The impact of the economic crisis on regional disparities in Croatia*. Cambridge Journal of Regions, Economy and Society. Vol. 9. No. 1. 179-195. str. <https://doi.org/10.1093/cjres/rsv030> (pristupljeno 5. lipnja 2020.).
- Đulabić, V. (2006). *Regionalizam i regionalna samouprava – komparativni prikaz temeljnih dokumenata*. Hrvatska javna uprava. Vol. 6. No. 6. 155-190.
- Đulabić, V. (2007). *Regionalizam i regionalna politika*. Suvremena javna uprava. Zagreb.
- Đulabić, V. (2008). *Moderna regionalna politika u Hrvatskoj: stanje i šanse*. Osnovne ideje rada prezentirane su na znanstvenom skupu Hrvatska državna uprava – stanje i perspektive koji je u organizaciji Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti održan u Zagrebu 26. i 27. ožujka

2008. http://www.pravo.unizg.hr/_download/repository/Djulabic-Moderna_regionalna_politika-stanje_i_sanse.pdf (pristupljeno 28. ožujka 2014.).
- Đulabić, V. (2010). *Novine u regionalnom razvoju i regionalnoj politici*. Predstavljeno na savjetovanju Instituta za javnu upravu *Kakva reforma lokalne samouprave?* Zagreb. 22. travnja 2010. https://www.pravo.unizg.hr/_download/repository/Vdjulabic_Novine_u_regionalnom_razvoju_i_regionalnoj_politici.pdf (pristupljeno 28. ožujka 2014.).
- Đulabić (2013). *Novine u regionalnom razvoju i regionalnoj politici*. U: Koprić, I. (ur). *Reforma lokalne i regionalne samouprave u Hrvatskoj*. Institut za javnu upravu. 99-123. str.
- Đulabić, V. (2014). *Trendovi u razvoju regionalne samouprave u Europi i pouke za Hrvatsku*. U: Koprić, I. (ur). *Europeizacija Hrvatske javne uprave*, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Studijski centar za javnu upravu i javne financije. Zagreb. 391-419. str.
- Đulabić, V. (2018). *Lokalna samouprava i decentralizacija u Republici Hrvatskoj*. Rezultati istraživanja i preporuke za poboljšanje politike decentralizacije. Friedrich Ebert Stiftung. Zagreb.
- Ederer, P. u suradnji s Deutschland Denken! Zeppelin University gGmbH (2006). *Lisbon Council Policy Brief* Vol. 1. No. 2. Innovation at Work: The European Human Capital Index.
- Ederer, P.; Schuller, P.; Willms, S. (2011). *Human Capital Leading Indicators: How Europe's Regions and Cities Can Drive Growth and Foster Social Inclusion*. Lisbon Council Policy Brief: Human Capital in Regions and Cities.
- Eurada (2006). *The importance of intangible factors in regional development*. http://www.eurada.org/files/RDA/Importance%20intangible%20factors%20regional%20development_E.pdf (pristupljeno 17. kolovoza 2013.).
- European Commission. Info regio. http://ec.europa.eu/regional_policy/en/policy/What/investment-policy/ (pristupljeno 7. travnja 2015./19. listopada 2020.).
- European Commission (2017). *Competitiveness in low-income and low-growth regions*. The lagging regions report. Brussels. https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/pdf/lagging_regions%20report_en.pdf (pristupljeno 29. travnja 2020.).
- European Commission i UNECE (2013). Policy brief: Introducing Active Ageing Indeks. March 2013. 1-11. str.
- Europska komisija (2014). Politike Europske unije: Regionalna politika, Ured za publikacije Europske unije, Luxembourg. <http://arhiva.strukturifondovi.hr/UserDocsImages/Publikacije/EU%20slu%C5%BEbene%20publikacije/Regionalna%20politika.pdf> (pristupljeno 5. veljače 2021.).
- Europska Komisija (2017). *Final Report. Economic Challenges of Lagging Regions*. Publications Office of the European Union. Luxembourg. https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/pdf/challenges_lagging/econ_challenges_lagging_en.pdf (pristupljeno 15. ožujka 2020.).
- Europska komisija, Europski regionalni indeks konkurentnosti 2019 (2020). https://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/maps/regional_competitiveness/ (pristupljeno 22. siječnja 2021.).
- Europska Komisija, Europski regionalni indeks konkurentnosti (2019). https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/work/rci2019_scorecards.pdf (pristupljeno 5. siječnja 2021.).
- Eurostat. GDP per capita in 281 EU regions (2019). <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/9618249/1-26022019-AP-EN.pdf/f765d183-c3d2-4e2f-9256-cc6665909c80> (pristupljeno 20. lipnja 2020.).

- Eurostat. GDP at Regional Level (2020). https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/GDP_at_regional_level (pristupljeno 6. siječnja 2021.).
- Eurostat – europska statistika (2020). https://ec.europa.eu/info/departments/eurostat-european-statistics_hr (pristupljeno 6. studenoga 2020.).
- Eurostat. *GDP and main components (output, expenditure and income)* https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/nama_10_gdp/default/table?lang=en (pristupljeno 6. siječnja 2021.).
- Eurostat. Gross domestic product (GDP) at current market prices by NUTS 3 regions https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/NAMA_10R_3GDP__custom_431969/default/table?lang=en (pristupljeno 9. siječnja 2021.).
- Eurostat. NUTS 2021. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/nuts/background> (pristupljeno 3. veljače 2021.).
- Eurostat. Regional GDP (2013). Regional GDP *per capita* in the EU in 2010: Eight capital regions in the ten first places. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-press-releases/-/1-21032013-AP> (23. listopada 2020.).
- Eurostat. Regional GDP (2019). Regional GDP *per capita* ranged from 31 % to 626 % of the EU average in 2017. <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/9618249/1-26022019-AP-EN.pdf/f765d183-c3d2-4e2f-9256-cc6665909c80> (pristupljeno 30. studenoga 2020.).
- Eurostat. Ageing Europe (2019). *Statistics on Population Developments*. [indexs://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Ageing_Europe_-_statistics_on_population_developments#Older_people_E2.80.94_population_overview](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Ageing_Europe_-_statistics_on_population_developments#Older_people_E2.80.94_population_overview) (pristupljeno 5. travnja 2020.).
- Eurostat. NUTS (2012). http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/nuts_nomenclature/introduction (pristupljeno 12. prosinca 2014.).
- Eurostat. Statistical Regions outside the EU (2011). http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/nuts_nomenclature/statistical_regions_outside_eu (pristupljeno 22. ožujka 2013.).
- Eurostat Statistical Yearbook (2016). Brandmüller, T.; Önnersfors, A. (ur). Publications office of the European Union. Luxembourg. <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/7604195/KS-HA-16-001-EN-N.pdf/76c007e9-6c1d-435a-97f8-e5ea700aa149> (pristupljeno 6. lipnja 2020.).
- Eurostat. Database. Regional Statistics by NUTS Classification. Gross domestic product indicators, Regional gross domestic product (PPS per inhabitant in % of the EU 27 (from 2020) average) by NUTS 2 regions. <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tgs00006/default/table?lang=en> (pristupljeno 6. siječnja 2021.).
- Eurostat. Euro per inhabitant. Gross domestic product (GDP) at current market prices by NUTS 2 regions https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/NAMA_10R_2GDP__custom_425879/default/table?lang=en (pristupljeno 7. siječnja 2021.).
- Eurostat. Population on 1st January by age, indeksx, type of projection and NUTS 3 region. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/proj_19rp3/default/table?lang=en (pristupljeno 17. siječnja 2021.).
- European Union Committee. *The Future of EU Regional Policy*. (2008). <http://www.publications.parliament.uk/pa/ld200708/ldselect/ldcom/141/141.pdf> (pristupljeno 14. svibnja 2012.).
- European Union strategy for smart, sustainable and inclusive growth – Europe 2020. https://www.google.hr/?gfe_rd=cr&ei=-FN0VcyUCIqH8Qex_YHYDw&gws_rd=ssl#q=European+Union+strategy+for+smart%2C+sustainable+and+inclusive+growth++Europe+2020 (pristupljeno 7. lipnja 2015.).

- Ezcurra, R. (2007). *Is Income Inequality Harmful for Regional Growth? Evidence from the European Union*. *Urban Stud.* Vol. 44. No. 10: 1953-1971.
- Ezcurra, R.; Rodriguez-Pose, A. (2009). *Measuring the regional divide*. U: Capello, R.; Nijkamp, P. (ur). *Handbook of Regional Growth and development Theories*. Edward Elgar. Cheltenham. Northampton.
- Faggian, A.; McCann, P. (2009). *Human capital and regional development*. U: Capello, R.; Nijkamp, P. (ur). *Handbook of Regional Growth and Development Theories*. Edward Elgar Publishing Limited. Cheltenham. Northampton.
- Farole, T.; Goga, S.; Ionescu-Heroiu, M., (2018). *Rethinking Lagging Regions*. Using Cohesion Policy to deliver on the potential of Europe's regions. World Bank Report of the European Union. International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank. Washington DC. [at:http://pubdocs.worldbank.org/en/739811525697535701/RLR-FULL-online-2018-05-01.pdf](http://pubdocs.worldbank.org/en/739811525697535701/RLR-FULL-online-2018-05-01.pdf) (pristupljeno 19. listopada 2020.).
- Feder, C.; Muštra, V. (2018). *Effects of Fiscal Consolidation on Regional Economic Resilience: Institutional Design Matters?* *Regional Science Inquiry* Vol. 10 No. 1. 37-45. str. https://www.researchgate.net/profile/Christophe_Feder2/publication/327388067Effects_of_Fiscal_Consolidation_of_Regional_Economic_Resilience_Institutional_Design_Matters/links/5b8bf191299bfd5a7391d40/Effects-of-Fiscal-Consolidation-of-Regional-Economic-Resilience-Institutional-Design-Matters.pdf (pristupljeno 17. listopada 2020.).
- Felzenshötain, D.; Adol'fovich Portnov, B. (2005). *Regional disparities in small countries*. Springer-Verlag. Berlin-Heidelberg-New York.
- Foss, O. et al. (2000). *Regional Policy in Norway and Sweden: a Comparative Analysis*. <http://www.sre.wu-wien.ac.at/ersa/ersaconfs/ersa00/pdf-ersa/pdf/89.pdf> (pristupljeno 21. ožujka 2014.).
- Fox, K. (1978). *Uneven Regional Development in the United States*. *Review of Radical Political Economics*. Vol. 10. No. 3: 68-86.
- Fox, J. (2012). *The Economics of Well-Being*, *Harvard Business Review*. <https://hbr.org/2012/01/the-economics-of-well-being> (pristupljeno 6. siječnja 2021.).
- Franc, R.; Međugorac, V. (2015). *Mladi i (ne)povjerenje u institucije: moguće odrednice i posljedice*. U: Ilišin, V.; Gvozdanović, A.; Potočnik, D. (ur). *Demokratski potencijali mladih u Hrvatskoj*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo. Zagreb. 47-65. str.
- Fujita, M.; Krugman, P. (2004). *The new economic geography: Past, present and the future*. *Papers in Regional Science*. Vol. 83: 139-164. <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1007/s10110-003-0180-0/pdf> (pristupljeno 25. srpnja 2013./19. listopada 2020.).
- Gallopin, G. (2003). *A systems approach to sustainability and sustainable development*. Sustainable Development and Human Settlements Division ECLAC/ Government of the Netherlands Project NET/00/063. *Sustainability Assessment in Latin America and the Caribbean*. Santiago. Chile. https://repositorio.cepal.org/bitstream/handle/11362/5759/1/S033119_en.pdf (pristupljeno 18. listopada 2020.).
- Garry, J.; Šlaus, I. (2010). *Indicators of Economic Progress: The Power of Measurement and Human Welfare*. CADMUS. Promoting Leadership in Thought that Leads to Action. Vol. 1. No. 1. <http://cadmus.newwelfare.org/2010/10/24/indicators-of-economics-progress-the-power-of-measurement-and-human-welfare/> (pristupljeno 19. listopada 2020.).
- Gazizova, A. (2010). *Social and Economic Development of Regions: Problems of Interregional Differences and Regional Policy in Russia*. *International Journal of Interdisciplinary Social Sciences*. Vol. 5. No. 2: 17-23.

- Genuine Progress Indicator. <https://www.investopedia.com/terms/g/gpi.asp> (pristupljeno 19. listopada 2020.).
- Gerhards, J.; Lengfeld, H. (2013). *European Integration, Equality Rights and People's Beliefs: Evidence from Germany*. European Sociological Review. Vol. 29. No. 1: 19-31.
- Grčić, B. (2007). *Regionalizacije Hrvatske u kontekstu pridruživanja Europskoj uniji*. U: Horvat, V. (ur). *Forumi o regionalizaciji i održivom življenju*. Fondacija Heinrich Böll. Zagreb. 34-63. str.
- Griffiths, A.; Wall, S. (2004). *Applied Economics*. Pearson Education Limited. Essex.
- Grillo, F.; Landabaso, M. (2011). *Merits, problems and paradoxes of regional innovation policies*. Local Economy. Vol. 26. No. 6-7: 544-561. str. http://ipts.jrc.ec.europa.eu/activities/research-and-innovation/documents/innovationstrategies_grillo_landabaso.pdf (pristupljeno 23. listopada 2020.).
- Grossman, G. M.; Helpman, E. (1993). *Endogenous Innovation in the Theory of Growth*. NBER Working Paper. No. 4527. http://www.nber.org/papers/w4527.pdf?new_window=1 (pristupljeno 17. srpnja 2013.).
- Gudgin, G. (1995). *Regional Problems and Policy in the UK*. Oxford Review of Economic Policy. Vol. 11. No. 2: 18-63. http://web.mnstate.edu/machunda/Globalization%20in%20The%20UK/regional_UK.pdf (pristupljeno 15. lipnja 2015.).
- Guri, G.; Dallago, B. (2013). *Decentralization and local development: antecedents, challenges and current organizational forms*. U: Palermo, F. i Parolari, S. (ur). *Regional Dynamics in Central and Eastern Europe: New Approaches to Decentralization*. 59-83. str.
- Hagerty, M. R. et al. (2001). *Quality of Life Indexes for National Policy: Review and Agenda for Research*. Social Indicators Research. Vol. 55. No. 1., 1-96. str. <http://link.springer.com/article/10.1023%2FA%3A1010811312332?LI=true#page-1> (pristupljeno 24. ožujka 2013.).
- Hansen, N. M. (1965). *Unbalanced growth and regional development*. Economic Inquiry. Vol. 4. No. 1: 3-14.
- Hirschman, A. O. (1965). *Obstacles to Development: A Classification and a Quasi-Vanishing Act*. The University of Chicago Press. Economic Development and Cultural Change. Vol. 13. No. 4. (Part 1): 385-393. <http://www.jstor.org/stable/1152418> (pristupljeno 15. srpnja 2013.).
- Howitt, P. (1999). *Steady Endogenous Growth with Population and R & D Inputs Growing*. Journal of Political Economy. Vol. 107. No. 4: 715-730 <http://www.jstor.org/stable/10.1086/250076> (pristupljeno 11. veljače 2012.).
- Hrvatska gospodarska komora (2015). *Kohezijska politika Europske unije i Hrvatska 2014-2020*. Intergrafika TTŽ. Zagreb.
- Hrvatska gospodarska komora (2016). *Hrvatska – velike gospodarske razlike na malom prostoru*. Hrvatska gospodarska komora. Sektor za financijske institucije, poslovne informacije i ekonomske analize. Odjel za makroekonomske analize. <https://www.hgk.hr/documents/upanijevelikegospodarskerazlikenamalomprostoru5757722c5b20e65.pdf> (pristupljeno 1. svibnja 2020.).
- Hrvatska gospodarska komora (2018). *Županije – razvojna raznolikost i gospodarski potencijali*. Intergrafika TTŽ. Zagreb. <https://www.hgk.hr/documents/analiza-zupanija-2018-web5bd-31ccf68e7f.pdf> (pristupljeno 24. listopada 2020.).
- Hrvatska gospodarska komora (2019). *Razvijenost statističkih regija NUTS 3 razine u Europskoj uniji*. Zagreb. <https://www.hgk.hr/documents/gospodarska-razvijenost-nuts-3-regija5c49b-d13e22f8.pdf> (pristupljeno 24. listopada 2020.).

- Hrvatska gospodarska komora (2019). *Demografski podatci po županijama*. Hrvatska gospodarska komora. Zagreb. <https://www.hgk.hr/documents/demografija-po-zupanijama-konacno-5c41d3cf80bb7.pdf> (pristupljeno 6. svibnja 2020.).
- Hrvatski jezični portal, <http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search> (pristupljeno 18. listopada 2020.).
- Huang, W.; Shen, L. (2008). *Analysis of the Factors Influencing the Development of Regional Economy Based on Research into Rough Set and Entropy Theory*. *WiLess Communications, Networking and Mobile Computing*. WiCo' '08. 4th International Conference on 12. – 14. Oct. 2008. In Dalian. 1-4. Str.
- Huggins R. (2003). *Creating a UK competitiveness index: regional and local benchmarking*. Regional Studies. Vol. 37: 89-96.
- Huggins, R. et al. (2014). *The Global Competitiveness of Regions. Regions and Cities*. Routledge. Oxon-New York.
- Hrženjak, J. (2005). *Značenje lokalne samouprave za priključenje Hrvatske Europskoj uniji*. Revija za sociologiju Vol. 36 No. 1-2 107-117. str. https://hrcak.srce.hr/index.php?id_clanak_jezik=21001&show=clanak (pristupljeno 18. kolovoza 2020.).
- Hrženjak, J. (2009). *Napomene o lokalnoj i regionalnoj samoupravi u Hrvatskoj*, Hrvatska javna uprava Vol. 9 No. 4, 999-1010. str.
- Isard, W. (1956). *Regional Science, The concept of region, and regional structure*. Papers in Regional Science. Vol. 2. Is. 1: 13-26. <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1435-5597.1956.tb01542.x/abstract> (pristupljeno 9. prosinca 2014.).
- Ivanda, K. (2018). *Demografski trendovi u gradovima Slavonije. Kamo ide istočna Hrvatska? Demografsko stanje, prognoze i traženje izlaska iz krize Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema*. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Đakovu. Zagreb – Đakovo. 75-91. str. http://bib.irb.hr/datoteka/979117.Demografski_trendovi_u_gradovima_Slavonije.pdf (pristupljeno 1. svibnja 2020.).
- Ivanišević, S., Kregar, J., Pavić, Ž., Pusić, E., Ramljak, M., Šimonović, I., Šimović, J. (1990). *Društveno-političke zajednice, samoupravne interesne zajednice i društveno-političke organizacije*. U: Stanić, J., Štahan, J. (ur). *Parcijalna studija. Dugoročni razvoj neprivrednih djelatnosti, projekta Znanstvene osnove dugoročnog društveno-ekonomskog razvoja Hrvatske*. Ekonomski institut Zagreb. Zagreb. 336-374. str.
- Ivanišević, S., Koprić, I., Omejec, J., Šimović, J. (2001). *Local Government in Croatia*. U: Kandeva, E. (ur). *Stabilization of Local Governments*, Local Government and Public Service Reform Initiative, Open Society Institute, Budapest, 179-241. str. https://bib.irb.hr/datoteka/373156.KNJIGA_LGI_Stabilization_of_Local_Governments_2001_Ed_Emilija_Kundeve.pdf#page=179 (pristupljeno 24.08.2020.).
- Ivanov, A.; Peleah, M. (2013). *Affordable Human Development Index-new measure of sustainable wellbeing*. United Nations Development Programme. Bratislava Regional Center. Human Development Working Paper 2013/2E.
- Izushi, H.; Huggins, R. (2004). *Empirical analysis of human capital development and economic growth in European regions*. U: Descy, P.; Tessaring, M. (ur). *Impact of education and training*. Third report on vocational training research in Europe: background report. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. (Cedefop Reference series. 54).
- Jambrač, J. (2017). *Funkcionalna decentralizacija u Hrvatskoj: petnaest godina poslije*. Hrvatska komparativna javna uprava: časopis za teoriju i praksu javne uprave Vol. 17. No. 2. 189-216. str. <https://hrcak.srce.hr/183527> (pristupljeno 25. travnja 2020.).

- Jambreč, I.; Penić, I. (2008). *Upravljanje ljudskim potencijalima u poduzećima – ljudski faktor, motivacija zaposlenika kao najvažniji čimbenici uspješnosti poslovanja poduzeća*. Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci. Vol. 29. No. 2: 1181-1206.
- Jovančević, R. (2012). *Izazovi kohezijske politike u Europskoj uniji, 2014-2020*. U: Družić, G.; Družić, I. (ur). *Razvojna strategija malog nacionalnog gospodarstva u globaliziranom svijetu*. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb. 179-207. str. <http://web.efzg.hr/RePEc/Chapters/chapter12-05.pdf> (pristupljeno 7. veljače 2021.).
- Jovanović, M. N.; Damjanović, J.; Njegović, J. (2018). *Among the Central and Eastern European Countries of the European Union, Who Gained and Who Lost?* *Economia Internazionale*. Vol. 71. No. 3. 317-370. str. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3225571 (pristupljeno 4. siječnja 2021.).
- Jozić, Željko i dr. 2013. *Hrvatski pravopis*. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zrinski d. d. Čakovec. <https://pravopis.hr/> (pristupljeno 22. veljače 2021.).
- Jurlina Alibegović D. (2020). Proračun lokalnih jedinica vlasti. U: Bajo, A.; Primorac, M. (ur). *Financije županija, gradova i općina*. Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb. str. 41-88.
- Jurlina Alibegović, D.; Marošević, K. (2020). Institutional Trust in the Case of Croatian Regions. *Pravni vjesnik*. Vol. 36 No. 3-4: 25-42. <https://hrcak.srce.hr/ojs/index.php/pravni-vjesnik/issue/view/595> (pristupljeno 4. siječnja 2021.).
- Jurun, E.; Pivac, S. (2010). *Cluster and multicriterial comparative regional analysis-case study of Croatian counties*. *Croatian Operational Research Review (CRORR)*. Vol. 1: 113-23.
- Kalnina-Lukasevica, Z. (2013). *Development of Regions in Latvia – Growth Factors, Policy Alternatives, Synthesized Development*. 2013 International Conference – Tampere. Regional Studies Association. http://www.regionalstudies.org/uploads/RSA_Tampere_Zanda_Kalnina-Lukasevica.pdf (pristupljeno 7. svibnja 2013.).
- Karaman Aksentijević, N.; Denona-Bogović, N.; Ježić, Z. (2006). *Education, Poverty and Income Inequality in the Republic of Croatia*. Zbornik radova Ekonomskog fakulteta Rijeka. Vol. 24. No. 1: 19-37. http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=8304 (pristupljeno 18. listopada 2014.).
- Karaman Aksentijević, N.; Ježić, Z. (2011). *Tendencije razvojnih nejednakosti hrvatskih županija*. Proceedings of Rijeka Faculty of Economics: *Journal of Economics and Business*. Vol. 29. No. 2: 269-290.
- Karel, S. (2010). *Innovation Paradox and Regional Innovation Strategies*. *Journal of Competitiveness*. Vol. 2: 30-46.
- Kern– A. F. (2009). *Human Capital Development Theory: Implications for Education – Comparison of Influential Twenty-First Century Economists Samuel Bowles and Gary S. Becker*. http://www.personal.psu.edu/afk119/blogs/career_tech_ed/2009/12/human-capital-development-theory.html (pristupljeno 13. srpnja 2013.).
- Keating, M. (2017). *Contesting European regions*, *Regional Studies*, Vol. 51 No. 1: 50th Anniversary Special Issue, 9-18. str. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/00343404.2016.1227777> (pristupljeno 4. siječnja 2021.).
- Kisiała, W.; Suszyńska, K. (2017). Economic growth and disparities: an empirical analysis for the Central and Eastern European countries. *Equilibrium. Quarterly Journal of Economics and Economic Policy* No. 4. 613-631. str. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=715582> (pristupljeno 6. siječnja 2021.).

- Klarić, Z. (2005). *Geografski aspekti turističke regionalizacije svijeta prema konceptu Svjetske turističke organizacije*. *Hrvatski Geografski Glasnik* Vol. 67. No. 2. 39-65. str.
- Klarić, Z. (2016). *Geografski aspekti teritorijalnog ustroja Hrvatske i usporedba s drugim europskim zemljama*. *Hrvatski geografski glasnik*. Vol. 78. No. 2. 49-75. str. https://hrcak.srce.hr/index.php?id_clanak_jezik=255315&show=clanak (pristupljeno 7. lipnja 2020.).
- Kondratiuk-Nierodzińska, M. (2016). *Innovation capabilities in EU countries: have Central and Eastern European countries been catching up?* *Journal of Business Economics and Management*. Is. 5. 765-779. str. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=5114> (pristupljeno 9. ožujka 2020.).
- Koprić, I. (2001). *Uloga županije u hrvatskom sustavu lokalne samouprave i uprave 1990-ih i perspektive regionalizacije nakon promjena Ustava iz 2000. godine*. Hrvatska i komparativna javna uprava: časopis za teoriju i praksu javne uprave Vol. 3 No. 1. 63-87. str.
- Koprić, I. (2010). *Teritorijalna organizacija Hrvatske: stanje, kriteriji za prosudbu racionalnosti i prijedlog novog sustava*. U: Barbić, J. (ur). *Nova Hrvatska lokalna i regionalna samouprava*. HAZU. Znanstveno vijeće za državnu upravu, pravosuđe i vladavinu prava. Okrugli stol održan 23. i 24. ožujka 2010. u palači HAZU u Zagrebu. Zagreb. 109-145. str.
- Koprić, I. (2014). *Je li moguća regionalizacija Hrvatske? Institucionalna i politička ograničenja*. *Političke analize* br. 17. 9-16. str.
- Koprić, I. (2017). *Daljnji koraci u reformi hrvatske lokalne i regionalne samouprave*. U: Arbutina, H.; Rogić Lugarić, T. (ur). *Spomenica prof. dr. sc. Juri Šimoviću*. Zagreb. Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu. 341-372. str.
- Kordej-De Villa, Ž. (2009). *Prikaz knjige: Regional Economics*. *Privredna kretanja i ekonomska politika* Vol. 19. No. 119. 71-75. str. https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=63043 (pristupljeno 28. siječnja 2021.).
- Kordej-De Villa, Ž.; Pejnović, D. (2015). *Planska područja Hrvatske u kontekstu regionalne politik*. *Hrvatski geografski glasnik*. Vol. 77. No. 1. 47-69. str.
- Kregar, J. (2011). *Decentralizacija*. U: Kregar, J.; Đulabić, V.; Gardašević, Đ; Musa, A.; Ravlić, S.; Rogić Lugarić, T. (ur). *Decentralizacija*. Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo. 1-35. str.
- Krimi, M. S.; Yusop, Z.; Hook, L. S. (2010). *Regional Development Disparities in Malaysia*. *Journal of American Science*. Vol. 6. No. 3. http://www.sciencepub.net/american/am0603/10_2063_Regional_am0603_70_78.pdf (pristupljeno 28. travnja 2013.).
- Krugman, P. (1998). *What's new about the new economic geography?* *Oxford Review of Economic Policy*. Vol. 14. No. 2: 7-17. <http://oxrep.oxfordjournals.org/content/14/2/7>. short (pristupljeno 25. srpnja 2013./19. listopada 2020.).
- Krugman, P. (2000). *Where in the World is the New Economic Geography?* U: Clark, G. L.; Gertler, M. S.; Feldman, M. P. (ur). *The Oxford Handbook of Economic Geography*. Oxford University Press. New York.
- Kuhnen, F. (1986). *Causes of underdevelopment and concepts for development. An introduction to development theories*. *The Journal of Institute of Development. Development Studies. NWFP Agricultural*. Vol. 8. <http://www.professor-frithjof-kuhnen.de/publications/causeunderdevelopment/0.htm> (pristupljeno 27. travnja 2013./19. listopada 2020.).
- Kurnoga Živadinović, N. (2007). *Multivarijantna klasifikacija županija Hrvatske*. Zbornik Ekonomskog fakulteta u Zagrebu. Vol. 5. No: 1-15. hrcak.srce.hr/file/29032 (pristupljeno 30. ožujka 2014./19. listopada 2020.).

- Kutscheraue, A. et al. (2010). Regional disparities. Disparities in country regional development – concept, theory, identification and assessment. http://disparity.vsb.cz/edice_cd/cd11_reg-dis_mono_angl/pdf/Regional%20disparities.pdf (pristupljeno 19. listopada 2020.).
- Lamine, W.; Mian, S.; Fayolle, A.; Wright, M.; Klosthen, M.; Etzkowitz, H. (2018). *Technology business incubation mechanisms and sustainable regional development*. The Journal of Technology Transfer. Vol. 43. 1121–1141. str. <https://link.springer.com/article/10.1007/s10961-016-9537-9> (pristupljeno 18. listopada 2020.).
- Lessmann, C. (2011). *Regional Inequality and Decentralization – An Empirical Analysis*. [http://tu-dresden.de/die_tu_dresden/fakultaeten/fakultaet_wirtschaftswissenschaften/cepe/dateien/publications/lessmann/Lessmann\(2011\)RegionalInequality.pdf](http://tu-dresden.de/die_tu_dresden/fakultaeten/fakultaet_wirtschaftswissenschaften/cepe/dateien/publications/lessmann/Lessmann(2011)RegionalInequality.pdf) (pristupljeno 4. rujna 2013.).
- Lozina, D.; Juras, D. (2019). *Teorijski pristupi o područnoj (regionalnoj) samoupravi u Republici Hrvatskoj*. Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu. Vol. 56. No. 2. 423-442. str.
- Lucas, R. E. (1988) *On the mechanics of economic development*. Journal of Monetary Economics. Vol. 22. No. 1: 3-42.
- Lucas, R. E. Jr. (1990). *Why Doesn't Capital Flow from Rich to Poor Countries?* The American Economic Review. Vol. 80. No. 2: 92-96.
- Lux, G. (2018). *Regional development paths in Central and Eastern Europe and the driving forces of restructuring*. U: Lux, G.; Horvath, G. (ed). *The Routledge Handbook to Regional Development in Central and Eastern Europe*. Routledge Taylor & Francis Group. London – New York. 1-13. str.
- Magaš, D. (2003). Contemporary Aspects of the Geographical Regionalization and Administrative-Territorial Organization of Croatia. *Geoadria*. Vol. 8/1. 127-147. str.
- Maldini, P. (2014). *Politički i administrativni aspekti regije: Regionalizam, regionalizacija i regionalna politika*. 1. Zbornik Sveučilišta u Dubrovniku. 125-153. str.
- Maleković, S. (1997). *Novi pristup regionalnom razvoju u Hrvatskoj*. Doktorski rad. Ekonomski fakultet u Zagrebu. Zagreb.
- Maleković, S.; Puljiz, J. (2010). *Izazovi novog pristupa upravljanju razvojem na lokalnoj i regionalnoj razini u Hrvatskoj*. U: Barbić, J. (ur). *Nova Hrvatska lokalna i regionalna samouprava*. HAZU. Znanstveno vijeće za državnu upravu, pravosuđe i vladavinu prava. Okrugli stol održan 23. i 24. ožujka 2010. u palači HAZU u Zagrebu. Zagreb. 199-223. str.
- Maleković, S.; Puljiz, J.; Keser, I. (2018). *Utjecaj kohezijske politike na regionalnu politiku i razvoj Hrvatske*. Institut za razvoj i međunarodne odnose. Zagreb. <http://polocro28.irmo.hr/wp-content/uploads/2018/07/PP-Utjecaj-Kohezijske-politike-na-regionalnu-politiku-i-razvoj-Hrvatske.pdf> (pristupljeno 7. lipnja 2020.).
- Marcelić, S. (2015). *Kritička analiza hrvatskog indeksa razvijenosti: tri tipa razvoja i njihov regionalni položaj i indeksivija za socijalnu politiku*. Vol. 22. No. 3. 309-333. str. <http://www.rsp.hr/ojs2/index.php/rsp/article/view/1237/1307> (pristupljeno 30. travnja 2020.).
- Marčetić, G.; Rančić, N. (2018). *Novi institucionalizam u društvenim znanostima i njegova primjena u analizi društvenih pojava i procesa*. Godišnjak Akademije pravnih znanosti Hrvatske. Vol. 9. No. 1. 111-139. str.
- Marin, C.; Sima, I.; Ruxanda, M. (2012). Sustainable Development of South-West Oltenia region in the Current Economic Crisis. *Theoretical and Applied Economics*. Vol. 19. No. 1. (566) 67-76. str.
- Marošević, K.; Jurković, Z. (2013). *Impact of informal institutions on economic growth and development*. Interdisciplinary Management Research IX. Josip Juraj Strossmayer University of Osijek. Faculty of Economics – Hochschule Pforzheim University. Osijek. 701-716. str.

- Marošević, K. (2015). *Ljudski kapital i regionalni razvoj Republike Hrvatske*. Doktorski rad. Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera. Ekonomski fakultet u Osijeku.
- Marošević, K. (2018). *Regional Imbalance of the Republic of Croatia through a Demographic Framework: State and Trends*. Interdisciplinary Management Research XIV. Opatija. Hrvatska. 1571-1585. str.
- Marošević, K. (2018). *Regional Development of Eastern Croatia*. U: Mašek, I.; Tonković, A.; Crnković, B. (ur). *Economy of Eastern Croatia – Vision and Growth*. Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku. Osijek. 845-853. str.
- Marošević, K.; Bošnjak, D. (2018). *Regional Development and Glocalisation: Theoretical Framework*. Ekonomski vjesnik. Vol. 31. No. 1. 201-213. str. <http://www.efos.unios.hr/ekonomski-vjesnik/wp-content/uploads/sites/105/2018/06/EKONOMSKI-VJESNIK-1-2018-web.pdf> (pristupljeno 15. travnja 2020.).
- Marošević, K.; Sekur, T. (2018). *Comparative Analysis of Croatian and Czech Lagging Regions*. 12th International Scientific Forum. ISF 2018 26. – 27. April 2018. Prague. Czech Republic. <https://eujournal.org/files/journals/1/books/12th.ISF.Prague.pdf> (pristupljeno 15. travnja 2020.).
- Marošević, K. (2020). *Lagging regions: The case of Eastern Croatia*. Ekonomski vjesnik. Vol. 33 No. 1. 255-271. str.
- Martin, L. R. (2003). A Study on the Factors of Regional Competitiveness: A draft final report for The European Commission. Directorate-General Regional Policy. Cambridge Econometrics i ECORYS-NEI 2-14. str. http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgen/studies/pdf/3cr/competitiveness.pdf (pristupljeno 1. lipnja 2013./19. listopada 2020.).
- Marušnik, B. (2012). *Ljudski resursi u funkciji društveno-ekonomskog razvoja*. Socioeconomica – The Scientific Journal for Theory and Practice of Socioeconomic Development. Vol. 1. No. 2: 166-174.
- Matić, D. (2000). *Demokracija, povjerenje i socijalna pravda*. Revija za sociologiju 31(3-4). 183-195. str. <https://hrcak.srce.hr/154303> (pristupljeno 30. travnja 2020.).
- Matišić, M.; Pejnović, D. (2015). *Uzroci i posljedice zaostajanja istočne Hrvatske u regionalnom razvoju Hrvatske*. Hrvatski geografski glasnik. Vol. 77. No. 2. 101-140. str. <https://hrcak.srce.hr/152511> (pristupljeno 1. svibnja 2020.).
- Mathur, V. K. (1999). Human Capital-Based Strategy for Regional Economic Development. *Economic Development Quarterly*. Vol. 13. No. 3. 203-216. str.
- Massimo, A.; Gaeta, G. L.; Marani, U. (2018). Similarities and Differences in Indeks Competitive-ness Among European NUTS 2 Regions: An Empirical Analysis Based on 2010–2013 Data. Springer Media B. V. part of Springer Nature 2018. *Aria2019_Article_SimilaritiesAndDifferencesInCo*.pdf (pristupljeno 4. siječnja 2021.).
- Mathur, A. (1983). *Regional Development and Income Disparities in India: A Sectoral Analysis*. Economic Development and Cultural Change. Vol. 31. No. 3: 475-505.
- McGahey, R. M. (2008). *Regional Economic Development in Theory and Practice*. U: McGahey, R. M.; Vey, J. S. (ur). *Retooling for Growth: Building a 21st Century Economy in America's Older Industrial Areas*. Brookings Institution. Washington. <http://www.community-wealth.org/content/regional-economic-development-theory-and-practice> (pristupljeno 27. travnja 2013.).
- McKay, A. (2002). *Defining and Measuring Inequality*. UK Department for International Development (DFID) by the Economists' Resource Centre (ERC). 1. str. <http://www.odi.org.uk/sites/odi.org.uk/files/odi-assets/publications-opinion-files/3804.pdf> (pristupljeno 1. svibnja 2014./19. listopada 2020.).

- Mervar, A. (1999). *Pregled modela i metoda istraživanja gospodarskog rasta*. Privredna kretanja i ekonomska politika. No. 73: 20-61.
- Mervar, A. (2003). *Esej o novim doprinosima teoriji ekonomskog rasta*. Ekonomski pregled. Vol. 54. No. 3-4: 369-392.
- Mikić, M. et al. (2011). *Ekonomski leksikon*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža i Masmedia, Zagreb.
- Mincer, J. (1981). *Human Capital and Economic Growth*. NBER Working Paper No. 803. <http://www.nber.org/papers/w0803> (pristupljeno 23. srpnja 2013.).
- Ministarstvo pravosuđa i uprave (2021). Popis županija, gradova i općina. <https://mpu.gov.hr/o-ministarstvu/ustrojstvo/uprava-za-politicki-sustav-i-opcu-upravu/lokalna-i-podrucna-regionalna-samouprava/popis-zupanija-gradova-i-opcina/22319>, (pristupljeno 31. ožujka 2021.)
- Ministarstvo regionalnoga razvoja i fondova Europske unije. <http://www.mrrfeu.hr/default.aspx?id=405> (pristupljeno 24. listopada 2020.).
- Ministarstvo regionalnoga razvoja i fondova Europske unije. Dosadašnji izračuni indeksa razvijenosti (2020). <https://razvoj.gov.hr/o-ministarstvu/djelokrug-1939/regionalni-razvoj/indeks-razvijenosti/dosadasnji-izracuni-indeksa-razvijenosti/3741> (pristupljeno 23. svibnja 2020.).
- Ministarstvo regionalnoga razvoja i fondova Europske unije. Vrijednosti indeksa razvijenosti i pokazatelja za izračun indeksa razvijenosti 2018. (2020). <https://razvoj.gov.hr/o-ministarstvu/djelokrug-1939/regionalni-razvoj/indeks-razvijenosti/vrijednosti-indeksa-razvijenosti-i-pokazatelja-za-izracun-indeksa-razvijenosti-2018/3740> (pristupljeno 23. svibnja 2020.).
- Ministarstvo regionalnoga razvoja i fondova Europske unije. Indeks razvijenosti. <https://razvoj.gov.hr/o-ministarstvu/djelokrug-1939/regionalni-razvoj/indeks-razvijenosti/112> (pristupljeno 23. svibnja 2020.).
- Ministarstvo regionalnoga razvoja, šumarstva i vodnog gospodarstva. http://www.mrrfeu.hr/UserDocsImages/STRATEGIJA_REGIONALNOG_RAZVOJA.pdf (pristupljeno 23. veljače 2015.).
- Ministarstvo uprave (2020). <https://uprava.gov.hr/sto-su-to-zajednicke-politike-europske-unije-i-kako-funkcioniraju/12396> (pristupljeno 24. travnja 2020.).
- Molle, W. (2007). *European Cohesion Policy*. Routledge. Oxon-New York.
- Muštra, V.; Burnać, P.; Visković, J. (2018). *Central or sub-central Fiscal consolidation What is important for regional inequalities*. U: Mašek Tonković, A.; Crnković, B. (ur). *Conference Proceedings of 7th International Scientific Symposium Economy of Eastern Croatia – vision and growth*. Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku. Ekonomski fakultet u Osijeku. Osijek. 1086-1095. str.
- Müller, S. (2016). *A progress review of entrepreneurship and regional development: What are the remaining gaps?* European Planning Studies. 24:6. 1133-1158. 10.1080/09654313.2016.1154506 (pristupljeno 18. listopada 2020.).
- Myrdal, G. (1974). What Is Development? Journal of Economic Issues Vol. 8. No. 4: 729-736. <http://www.jstor.org/stable/4224356> (pristupljeno 17. srpnja 2013./18. listopada 2020.).
- Nacionalna klasifikacija prostornih jedinica za statistiku. (Narodne novine 35/2007).
- Nacionalna klasifikacija prostornih jedinica za statistiku 2012. (Narodne novine 96/2012, 102/2012).
- Nacionalna klasifikacija statističkih regija 2021. (Narodne novine 125/2019).

- Nacionalni izvještaj o razvoju po mjeri čovjeka (2013). UNDP. https://issuu.com/un_montenegro/docs/nacionalni_izvjestaj_o_razvoju_po_m (pristupljeno 28. siječnja 2021.).
- Nacrt prijedloga Nacionalne razvojne strategije Republike Hrvatske (2019). <https://hrvatska2030.hr/dokumenti/> (pristupljeno 27. siječnja 2021.).
- Nandy, A. (2012). *Regional Disparities in India: An Empirical Analysis of Convergence Hypothesis*. www.hss.iitb.ac.in/ties07/paper/ts2/psE/5.doc (pristupljeno 4. rujna 2013.).
- Neagu, O. (2012). *Measuring the Effects of Human Capital on Growth in the Case of Romania*. <http://www.ann.ugal.ro/eco/Doc2012.1/OlimpiaNeagu.pdf> (pristupljeno 22. srpnja 2013.).
- Nedomlelová, I. (2007). *Theories of economic Growth and regional Disparities*. <http://vyzkum.hf.tul.cz/wd/download/2007/EkonomickyRustRegionalniDisparity.pdf> (pristupljeno 13. srpnja 2013.).
- Nestić, D., Vecchi, G. (2007). *Regional Poverty in Croatia. U: Social Policy and Regional Development*. The Institute of Economics. Zagreb. 65-91. str.
- Nijhoff, M. (1964). *Government Measures for the Promotion of Regional Economic Development*. Springer Netherlands. <http://link.springer.com/book/10.1007/978-94-011-9137-1/page/1> (pristupljeno 11. lipnja 2013.).
- Nijkamp, P.; Abreu, M. (2009). *Regional Development Theory*. International Encyclopedia of Human Geography. 202-207. str. <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/B9780080449104008695> (pristupljeno 21. ožujka 2013.).
- Nikolić, N.; Burnać, P. (2020). *Struktura javnog sektora*. U: Bajo, A.; Primorac, M. (ur). *Financije županija, gradova i općina*. Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb. 9-40. str.
- North, C. D. (2003). *Institucije, institucionalna promjena i ekonomska uspješnost*. Masmedia. Zagreb.
- Novalés, A. et al. (2009). *Economic Growth: Theory and Numerical Solution Methods*. Springer-Verlag. Berlin Heidelberg. 53-99. str.
- Nozal, A. L.; Martin, N.; Murtin, F. (2019). *The Economy of Well-being: Creating Opportunities for People's Well-being and Economic Growth*. OECD. SDD Working Paper No. 102. [www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=SDD/DOC\(2019\)2&docLanguage=En](http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=SDD/DOC(2019)2&docLanguage=En) (pristupljeno 6. siječnja 2021.).
- Nujić, A.; Andraković, V. (2006). *Razlike razvijenosti županija Republike Hrvatske*. Ekonomski vjesnik. Vol. 18. No. 1-2. http://oliver.efos.hr/knjiznica/izdjelatnost/evjesnik/ev18/ekonomski%20vjesnik_pdf.pdf (pristupljeno 10. veljače 2015.).
- Nyhan, B. (2007). *Building learning regions for innovation in Europe: a challenge for education and training*. U: Gustavsen, B., Nyhan, B. i Ennals, R. (ur). *Learning together for local innovation: promoting learning regions*. Cedefop. Luxembourg. 16-35. str.
- Obadić, A.; Pavković, A.; Marošević, K. (2020). *Workforce and Financial Challenges of Population Ageing – A Regional Perspective*. U: Barković Bojanić, I.; Erceg, A. (ur). *Ageing Society – Rethinking and Redesigning Retirement*. Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku. Ekonomski fakultet u Osijeku. Osijek. 159-183. str.
- O'Brien, D. P. (2004). *The Classical Economists Revisited*. Princeton University Press. Princeton. <http://press.princeton.edu/chapters/s7829.pdf> (pristupljeno 30. ožujka 2015.).
- Odluka o razvrstavanju jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave prema stupnju razvijenosti (Narodne novine 89/2010).
- OECD (2001). <http://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=1264> (pristupljeno 10. veljače 2021.).

- OECD (2008). Handbook on Constructing Composite Indicators. Methodology and User Guide.
- OECD (2008). Human Capital Investment: An International Comparison, Centre for Educational Research and Innovation. <http://browse.oecdbookshop.org/oecd/pdfs/free/9698021e.pdf> (pristupljeno 28. siječnja 2021.).
- OECD (2011). OECD Regions at a Glance 2011. OECD Publishing.
- O'Hearn, D. (2009). 'Amartya Sen's Development as Freedom: Ten Years Later'. U: Policy & Practice: A Development Education Review. Vol. 8: 9-15. <http://www.Developmenteducationreview.com/issue8-focus1> (pristupljeno 15. srpnja 2013.).
- Ohmae, K. (1993). *The Rise of the Region State*. Foreign Affairs. Vol. 72. No. 2: 78-87.
- Ohmae, K. (1995). *The End of the Nation State: The Rise of Regional Economies*. McKinsey&Company Inc. http://www.amazon.com/The-End-Nation-State-Economies/dp/0684825287#reader_0684825287 (pristupljeno 26. lipnja 2013.).
- Omolo, J. (2012). *Regional Disparities in Employment and Human Development in Kenya*. Canadian Journal of Business and Economics. Vol. 1. No. 1: 1-17.
- Overseas Development Institute. ODI (2001). Economic Theory. Freedom and Human Rights: The Work of Amartya Sen. <http://www.odi.org.uk/sites/odi.org.uk/files/odi-assets/publications-opinion-files/2321.pdf> (pristupljeno 15. srpnja 2013./18. listopada 2020.).
- Palne Kovacs, I. (2018). *The development of regional governance in Central and Eastern Europe, Trends and perspectives*. U: Lux, G.; Horvath, G. (ed). *The Routledge Handbook to Regional Development in Central and Eastern Europe*. Routledge Taylor & Francis Group. London – New York. 141-159. str.
- Pavić, Ž. (2010). *Koliko je važna veličina lokalnih jedinica-europski primjeri i hrvatski uvjeti*. U: Barbić, J. *Nova Hrvatska lokalna i regionalna samouprava*. HAZU. Znanstveno vijeće za državnu upravu, pravosuđe i vladavinu prava. Okrugli stol održan 23. i 24. ožujka 2010. HAZU. Zagreb.
- Pavić, Ž. (2014). *Koliko je važna veličina lokalnih jedinica - Europski primjeri i hrvatski uvjeti*. U: Koprić, I. (ur). *Europeizacija hrvatske javne uprave*. Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Studijski centar za javnu upravu i javne financije. Zagreb. 365-383. str.
- Pejnović, D. (2003). *Socijalno-ekonomska struktura stanovništva kao indikator razlika u regionalnom razvoju Hrvatske*. U: *Regionalno razvojna problematika Bosne i Hercegovine i susjednih zemalja u procesu približavanja Evropskoj uniji*. Univerzitet u Tuzli. Tuzla. 49-66. str.
- Pejnović, D. (2004). *Depopulacija županija i disparitet u regionalnom razvoju Hrvatske*. Društvena istraživanja. Vol. 13. No. 4-5. (72-73), 701-726. str.
- Pejnović, D.; Kordej de Villa, Ž. (2015). *Demografski resursi kao indikator i čimbenik dispariteta u regionalnom razvoju Hrvatske*. Društvena istraživanja. Vol. 24. No. 3. 321-343. str. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=428260> (pristupljeno 30. travnja 2020.).
- Poljanec Borić, S. (2017). *Socioekonomski razvoj i kvaliteta življenja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj: Statistička regionalizacija kao okvir za elastičnu podregiju*. Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin No. 28. 175-196. str. https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=282402 (pristupljeno 7. lipnja 2020.).
- Perkins, D. H. et al. (2013). *Economics of development*. 7th Edition. W.W. Norton&Company. New York-London.
- Perko-Šeparović, I. (2006). *Izazovi javnog menadžmenta, dileme javne uprave*. Golden marketing. Zagreb.
- Pike, A.; Rodríguez-Pose, A.; Tomaney, J. (2017). *Local and Regional Development*. Routledge. London-New York.

- Pike, A.; Rodríguez-Pose, A.; Tomaney, J. (2007). *What Kind of Local and Regional Development and for Whom?* Regional Studies. Vol. 41. No. 9: 1253-1269. http://ec.europa.eu/regional_policy/archive/consultation/terco/pdf/6_university/7_curds_newcastle.pdf (pristupljeno 16. siječnja 2013.).
- Popović, S. (2014). *Resource Efficiency and Sustainable Human Development*. National Human development Report – Montenegro. UNDP. http://hdr.undp.org/sites/default/files/nhdr_eng_web.pdf (pristupljeno 9. Prosinca 2014.).
- Primorac, M. (2020). *Fiskalne nejednakosti i fiskalna neravnoteža*. U: Bajo, A.; Primorac, M. (ur). *Financije županija, gradova i općina*. Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb. str. 287-327.
- Puljiz, J. (2007). *Kako potaknuti ravnomjerniji regionalni razvoj u Hrvatskoj?* U: *Forumi o regionalizaciji i održivom življenju*. Zbornik radova i izbor iz diskusije Fondacija Heinrich Böll. 63-77. str.
- Puljiz, J. (2009). *Čimbenici regionalnog razvoja i regionalnih nejednakosti u Republici Hrvatskoj*. Doktorski rad. Ekonomski fakultet u Splitu. Split.
- Puljiz, J. (2009). *Mjerenje regionalne razvijenosti – primjer Republike Hrvatske*. U: Tišma, S.; Maleković, S. (ur). *Zaštita okoliša i regionalni razvoj – iskustva i perspektive*. Institut za međunarodne odnose Zagreb. Zagreb. 135-158. str.
- Puljiz, J. (2020). *Regionalna politika i findovi EU*. U: Bajo, A.; Primorac, M. (ur). *Financije županija, gradova i općina*. Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb. 439-451. str.
- Puljiz, J.; Biondić, I. (2019). *Prijedlog nove NUTS 2 klasifikacije u Republici Hrvatskoj*. Institut za razvoj i međunarodne odnose. Zagreb. https://razvoj.gov.hr/UserDocsImages/Vijesti%20-%20dokumenti/NUTS2_final.pdf (pristupljeno 4. lipnja 2020.).
- Puljiz, J.; Maleković, S. (2007). *Regional income and unemployment disparities in Croatia*. Seventh International Conference on 'Enterprise in Transition'. U: Reić, M.; Fredotović, M. (ur). Ekonomski fakultet u Splitu. 1280-1299. str.
- Puljiz, J.; Maleković, S. (2013). *Current Situation and Future Perspectives of Regional Policy in Croatia*. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2238654 (pristupljeno 10. veljače 2021.).
- Perišić, A. (2014). *Multivarijantna klasifikacija jedinica lokalne i regionalne samouprave prema socioekonomskoj razvijenosti*. Društvena istraživanja. Vol. 23. No. 2: 211-231.
- Rabar, D.; Grbin, A. (2019). *Analiza regionalne efikasnosti u Hrvatskoj korištenjem fiskalnih pokazatelja – neparаметarski pristup*. Ekonomski pregled. Vol. 70. No. 4. 627-649. str. <https://hrcak.srce.hr/227057> (pristupljeno 26. travnja 2020.).
- Račić, D.; Aralica, Z. (2007). *Regionalne razlike u Hrvatskoj: pokazatelji ekonomske razvijenosti županija*. U: *Forumi o regionalizaciji i održivom življenju*. Zbornik radova i izbor iz diskusije. Fondacija Heinrich Böll. Zagreb.
- Ramos, R.; Sanromà, E. (2006). *Local human capital and productivity: An analysis for the Spanish regions*. Working Papers 2006/1. Institut d'Economia de Barcelona (IEB). <https://ideas.repec.org/p/ieb/wpaper/doc2006-1.html> (pristupljeno 10. veljače 2021.).
- Ramos, R.; Surinach, J.; Artis, M. (2010). *Human capital spillovers, productivity and regional convergence in Spain*. *Papers in Regional Science*. Vol. 89. No. 2. 435-447. str.
- Ramos, R.; Surinach, J.; Artis, M. (2012). *Regional Economic Growth and Human Capital: The Role of Over-education*. Regional studies: The Journal of the Regional Studies Association. Vol. 46. No. 10. 1389-1400. str. <http://www.ingentaconnect.com/content/routledg/cres/2012/00000046/00000010/art00009> (pristupljeno 5. lipnja 2013.).

- Rašić, I.; Starc, N. (2003). *Nevolje s regionalnom politikom*. Privredna kretanja i ekonomska politika. No. 95: 47-86.
- Rašić, I. (2005). *Primjena faktorske i klaster analize u grupiranju jedinica lokalne samouprave odabranih županija na temelju društveno-gospodarskih pokazatelja*. Magistarski rad. Ekonomski fakultet u Zagrebu. Zagreb.
- Rašić Bakarić, I. (2006). *Primjena faktorske i klaster analize u otkrivanju regionalnih nejednakosti*. Privredna kretanja i ekonomska politika. Vol. 15. No. 105: 53-76. http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=28749 (pristupljeno 27. lipnja 2014.).
- Rašić Bakarić, I. (2010). *Statističko-metodološka podloga za definiranje prostorno-gospodarskih cjelina Republike Hrvatske*. Doktorski rad. Zagreb. Ekonomski fakultet. 279. Str. Voditeljica: Bahovec, Vlasta.
- Rašić Bakarić, I. (2012). *A proposal for a new administrative-territorial division of the Republic of Croatia*. Economic Research-Ekonomska istraživanja. Vol. 25. No. 2: 397-412.
- Regio-novosti (2020). Jurlina Alibegović, D. (ur). Br. 15. https://www.eizg.hr/userdocsimages/publikacije/serijske-publikacije/regio-novosti/regio_15_ozujak_2020.pdf (pristupljeno 17. listopada 2020.).
- Regionalni indeks konkurentnosti Hrvatske 2010* (2011). Singer, S.; Lenardić, M. (ur.). Nacionalno vijeće za konkurentnost i program Ujedinjenih naroda za razvoj (UNDP) Hrvatska. www.konkurentnost.hr/lgs.axd?t=16&id=312 (pristupljeno 16. kolovoza 2013.).
- Regionalni indeks konkurentnosti 2013* (2014). Singer, S.; Gable, J. (ur.). Nacionalno vijeće za konkurentnost i program Ujedinjenih naroda za razvoj (UNDP) Hrvatska. http://konkurentnost.hr/wp-content//01/RIK2013_finalno_07072014.pdf (pristupljeno 25. listopada 2020.).
- Regional Competitiveness Index 2019* (2020). <https://cohesiondata.ec.europa.eu/stories/s/Regional-Competitiveness-Index-2019/363v-4uq6/> (pristupljeno 9. studenoga 2020.).
- Regional Innovation Scoreboard 2012* (2012). European Commission. http://ec.europa.eu/enterprise/policies/innovation/files/ris-2012_en.pdf (pristupljeno 18. studenoga 2013.).
- Regional policy*. Summaries of EU legislation. http://europa.eu/legislationsummaries/regional_policy/index_en.htm (pristupljeno 30. travnja 2012./19. listopada 2020.).
- Reichert, S. (2006). *The Rise of Knowledge Regions: Emerging opportunities and challenges for Universities*. European Universities Association (EUA).
- Robert, W. D.; Spencer, B. J. (2009). Trevor Swan and the Neoclassical Growth Model. History of Political Economy. Duke University Press. Vol. 41. No. 5: 107-126. str. http://www.nber.org/papers/w13950.pdf?new_window=1 (pristupljeno 19. srpnja 2013./19. listopada 2020.).
- Roland, G. (2020). Culture, Institutions and Development. U: Baland, J.-M.; Bourguignon, F.; Platteau, J.-P.; Verdier, T. (ur). The Handbook of Economic Development and Institutions. Princeton University Press. Princeton - New Jersey - Woodstock - Oxfordshire. 414-519. str.
- Romer, P. M. (1986). *Increasing Returns and Long-Run Growth*. The Journal of Political Economy. Vol. 94. No. 5: 1002-1037. <http://ihome.ust.hk/~dxie/OnlineMacro/romerjpe1986.pdf> (pristupljeno 20. srpnja 2013./19. listopada 2020.).
- Romer, P. M. (1987). *Growth Based on Increasing Returns Due to Specialization*. The American Economic Review. Vol. 77. No. 2: 56-62. <http://www.jstor.org/discover/10.2307/1805429?uid=3738200&uid=2&uid=4&sid=21102169382643>. (pristupljeno 20. srpnja 2013./19. listopada 2020.).
- Romer, P. M. (1990). *Endogenous technological change*. Journal of Political Economy. Vol. 98. No. 5: 71-102. <http://www.jstor.org/discover/10.2307/2937632?uid=3738200&uid=2&uid=4&sid=21102169382643> (pristupljeno 20. srpnja 2013./19. listopada 2020.).

- Romer, P. M. (1994). *New goods, old theory, and the welfare costs of trade restrictions*. Journal of Development Economics. Vol. 43. No. 1: 5-38.
- Romer, P. M. (1994). *The Origins of Endogenous Growth*. The Journal of Economic Perspectives. Vol. 8. No. 1: 3-22.
- Römisch, R. et al. (2017). *Economic Challenges of Lagging Regions I: Fiscal and Macroeconomic Environment*. Research Report 421. The Vienna Institute for International Economic Studies. <https://wiiw.ac.at/economic-challenges-of-lagging-regions-i-fiscal-and-macroeconomic-environment-dlp-4380.pdf> (pristupljeno 2. studenoga 2019.).
- Rostow, W. W. (1959). *The stages of economic growth*. The Economic History Review. Vol. 12: 1-16.
- Sardadvar, S. A. (2009). *Economic Growth in the Regions of Europe*. Theory and Empirical Evidence from a Spatial Growth Model. Wirtschafts Universitaet. Wien.
- Sarkar, B. C. (2013). *Role of socioeconomic factors on imbalanced regional development in West Bengal*. India. Journal of Geography and Regional Planning. Vol. 6. No. 1: 10-18. <http://www.academicjournals.org/JGRP> (pristupljeno 18. kolovoza 2013.).
- Setterfield, M. (2010). *Handbook of Alternative Theories of Economic Growth*. Publishing Limited-Edward Edgar Publishing. Cheltenham-Northampton.
- Schultz, T. W. (1960). *Capital Formation by Education*. Journal of Political Economy. Vol. 68. No. 6: 571-583.
- Schultz, T. W. (1972). *Human Capital: Policy Issues And Research Opportunities*. U: Schultz, T. W. (ur). *Economic Research: Retrospect and Prospect*. Vol. 6: Human Resources. 1-84. str. <http://www.nber.org/chapters/c4126.pdf> (pristupljeno 4. kolovoza 2014.).
- Schultz, T. W. (1989). *Investing in people: Schooling in low income countries*. Economics of Education Review. Vol. 8. No. 3: 219-223.
- Shaw, G. K. (1992). Policy Implications of Endogenous Growth Theory. The Economic Journal. Vol. 102. No. 412: 611-621. <http://www.jstor.org/stable/2234298>.
- Sić, M. (2003). *Regional Disparities in Croatia*. Hrvatski geografski glasnik. Vol. 65 indeks 2. 5-28. str. http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=27262 (pristupljeno 15. prosinca 2014.).
- Snieska, V.; Bruneckienė, J. (2009). *Measurement of Lithuanian Regions by Regional Competitiveness Index*. Engineering Economics No. 1 (61). <http://archive.minfolit.lt/arch/22501/22538.pdf> (pristupljeno 15. kolovoza 2013.).
- Solow, R. M. (1956). *A Contribution to the Theory of Economic Growth*. The Quarterly Journal of Economics Vol. 70. No. 1. 65-94. str. doi: 10.2307/1884513 (pristupljeno 10. veljače 2021.).
- Solow R. (1957). *Technical change and the aggregate production function*. Review of Economics and Statistics. 39. 312-320. str.
- Solow, R. M. (1994). *Perspectives on Growth Theory*. The Journal of Economic Perspectives. Vol. 8. No. 1. 45-54. str. <http://www.jstor.org/stable/2138150> (pristupljeno 10. veljače 2021.).
- Solow, R. M. (2007). *The last 50 years in growth theory and the next 10*. Oxford Review Economic Policy. Vol. 23. No. 1. 3-14. str.
- Staničkova, M. (2019). *Regional Competitiveness Indeks as a Suitable Tool for Evaluating Socio-Economic Situation of the EU NUTS 2 Regions*. U: Viktorie Klimova, V.; Žitek, V. (ur). 22nd International Colloquium on Regional Sciences Conference Proceedings. Masarykova univerzita (Masaryk University Press). Brno. Velké Bílovice. (Czech Republic). June 12. - 16. 2019. <https://pdfs.semanticscholar.org/d23c/0f4681c85479976442fee2838056eab4713d.pdf> (pristupljeno 7. lipnja 2020.).

- Stimson, R. J.; Stough, R. R.; Roberts, B. H. (2006). *Regional Economic Development. Analysis and Planning Strategy*. Springer. Berlin-Heidelberg-New York.
- Stimson, R. J.; Stough, R. R. (2008). *Changing Approaches to Regional Economic Development: Focusing on Endogenous Factors*. Financial Development and Regional Economies. 13. – 14. March. 2008. Buenos Aires. Argentina. <http://www.bcr.gov.ar/pdfs/investigaciones/paper%20stimson.pdf> (pristupljeno 13. srpnja 2013.).
- Stimson, R.; Stough, R. (2011). *An exploratory approach to model determinants of endogenous regional growth performance*. U: Stimson, R.; Stough, R. R.; Nijkamp, P. (ur). *Endogenous Regional Development – Perspectives, Measurement and Empirical Investigation*. Edward Elgar. Cheltenham. UK – Northampton USA. 111-142. str.
- Stimson, R.; Stough, R. i Nijkamp, P. (2011). *Endogenous Regional Development*. U: Stimson, R.; Stough, R. R. i Nijkamp, P. *Endogenous Regional Development, Perspectives, Measurement and Empirical Investigation*. Edward Elgar. Cheltenham. Northampton. 1-20. str.
- Storper, M. (1995). *The Resurgence of Regional Economies, Ten Years Later: The Region as a Nexus of Untraded Interdependencies*. European Urban and Regional Studies. Vol. 2. No. 3: 191-221.
- Strategija regionalnog razvoja RH 2011-2013. (2010). Ministarstvo regionalnoga razvoja, šumarstva i vodnog gospodarstva. http://www.mrrfeu.hr/UserDocsImages/STRATEGIJA_REGIONALNOG_RAZVOJA.pdf (pristupljeno 9. prosinca 2014.).
- Strategija regionalnog razvoja Republike Hrvatske za razdoblje do kraja 2020. godine (2017). Vlada Republike Hrvatske. Zagreb. https://razvoj.gov.hr/UserDocsImages/O%20ministarstvu/Regionalni%20razvoj/razvojne%20strategije/Strategija%20regionalnog%20razvoja%20Republike%20Hrvatske%20za%20razdoblje%20do%20kraja%202020_HS.pdf (pristupljeno 30. svibnja 2020.).
- Suciu, M. (2013). *Decentralization and Regional Development in Romania. An Unfinished Impact in Search of a 'European' Model*. U: Palermo, F., Parolari, S. (ur). *Regional Dynamics in Central and Eastern Europe. New Approaches to Decentralization*. Martinus Nijhoff Publishers. Leiden-Boston. 105-147. str.
- Svjetski ekonomski forum (WEF). <http://reports.weforum.org/human-capital-index-2013/> (pristupljeno 28. siječnja 2021.).
- World Economic Forum. The Global Human Capital Report (2017). <https://www.weforum.org/reports/the-global-human-capital-report-2017> (pristupljeno 28. siječnja 2021.).
- Szajnowska-Wysocka, A. (2009). *Theories of regional and local development – a bridged review*, Bulletin of Geography. Socioeconomic Series. No. 12. http://www.bulletinofgeography.umk.pl/12_2009/05_szajnowska.pdf (pristupljeno 25. travnja 2013.).
- Swan, T. W. (1956). *Economic Growth and Capital Accumulation*. Economic Record. Vol. 32. No. 2: 334–361.
- Šimunović, I. (1996). *Grad u regiji ili regionalni grad*. Logos. Split.
- Šimunović, I. (2007). *Regionalizacija – hrvatska lutanja*. U: Horvat, V. (ur). *Forumi o regionalizaciji i održivom življenju*. Fondacija Heinrich Böll. Zagreb. 23-34. str.
- Šišinački, J.; Bačić, K. (2014). *Croatia's Potential for Polycentric Development*. Društvena istraživanja, časopis za opća društvena pitanja. Vol. 23. No. 2. 327-347. str. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=156389> (pristupljeno 7. lipnja 2020.).
- Thomas, M. D. (1964). *Resources and regional development-Some comments*. Papers in Regional Science. Vol. 13. No. 1. 201-205. str.
- Tiganasu, R.; Incaltarau, C.; Pascariu, G., C. (2018). *Administrative Capacity, Structural Funds Absorption and Development. Evidence from Central and Eastern European Countries, Ro-*

- manian Journal of European Affairs. Vol. 18. No. 1. 39-59. str. <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/rojaeuf18&div=7&id=&page=> (pristupljeno 6. siječnja 2021.).
- Toland, J.; Yoong, P. (2005). *Learning Regions in New Zealand: The role of ICT*. International Journal of Education and Development using Information and Communication Technology Vol. 1 No. 4. 5468. str.
- Toland, J.; Yoong, P. (2017). *Using Historical Methods to Explore the Contribution of Information Technology to Regional Development in New Zealand*. Information & Culture. Vol. 52. No. 1. 85-113. str. <https://doi.org/10.7560/IC52104> (pristupljeno 18. listopada 2020.).
- Tolušić, E. (2011). *Regionalni razvoj Republike Hrvatske s posebnim osvrtom na Virovitičko-podravsku županiju*. Praktični menadžment. Vol. 2. No. 2: 92-97.
- Totev, S. (2017). *Regional Disparities in Bulgaria and EU Countries*. Trakia Journal of Sciences. Vol. 15. Suppl. 1. 1-5. str. 10.15547/tjs.2017.s.01.001 (pristupljeno 4. siječnja 2020.).
- Townroe, P. M. (1990). *Regional Development Potentials and Innovation Capacities*. U: Ewers, H.-J.; Allesch, J. (ur). *Innovation and Regional Development, Strategies, Instruments and Policy Coordination*. Walter de Gruyter. Berlin. 71-168. str.
- Tropina Godec, Ž. (2009) *Približavanje Europskoj uniji i regionalna politika u Hrvatskoj*. Hrvatska Javna uprava. Vol. 9. No. 1: 51–67. file:///D:/Downloads/2009_1_04-Tropina_Godec%20(1).pdf (pristupljeno 25. listopada 2020.).
- Trinajstić, M.; Krstinić Nižić, M.; Rudan, E. (2019). *Analysis of Eastern Croatia regional Growth: Shift-share Analysis*. U: Leko Šimić, M.; Crnković, B. (eds). *Economy of Eastern Croatia – Vision and Growth*. Osijek. 250-258. str.
- Trzun, Z. (2012). *Kriza povjerenja u institucije: Istraživanje povjerenja u vojsku*. Polemos: časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira 15(29). 33-54. str. <https://hrcak.srce.hr/92832>. (pristupljeno 20. srpnja 2013.).
- Turčić, I. (1997). *Makroekonomski razvoj županija u Republici Hrvatskoj kroz tri desetljeća (1961/1962. do 1990/1991.)*. Ekonomski institut – Zagreb. Državni zavod za statistiku. Zagreb.
- Udoporuwa, R. J. M. (2007). *Regional Dimensions of Development of Sri Lanka*. Sabaragamuwa University Journal. Vol. 7. No. 1: 22-36; prema Friedmann, J. (1970). *Regional Development Policy: A Case Study on Venezuela*. M.I.T. Press. London. http://www.sab.ac.lk/Acade-Activity/vol_7/paper%202.pdf (pristupljeno 4. rujna 2013.).
- Ullman, E. L. (1958). *Regional development and the geography of concentration*. Papers in Regional Science. Vol. 4. No. 1: 179-198. <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1435-5597.1958.tb01629.x/abstract> (pristupljeno 26. ožujka 2015.).
- United Nations Development Programme (UNDP). Human Development Report. <http://hdr.undp.org/indeksentent/human-development-index-hdi> (pristupljeno 31. ožujka 2015./19. listopada 2020.).
- UNECE (2019). 2018 Active Ageing Index – Analytical Report. https://www.unecce.org/fileadmin/DAM/pau/age/Active_Ageing_Index/Stakeholder_Meeting/ACTIVE_AGEING_INDEX_TRENDS_2008-2016_web_cover_reduced.pdf (pristupljeno 20. veljače 2020.).
- Uredba o izmjeni i dopunama Uredbe o indeksu razvijenosti (Narodne novine 158/2013).
- Usklađenost politike regionalnog razvoja Republike Hrvatske s Kohezijskom politikom EU (2010). Ministarstvo regionalnoga razvoja, šumarstva i vodnoga gospodarstva. <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwi0r->

s7e1tDsAhW0l4sKHR6vBR8QFjAFegQIAhAC&url=http%3A%2F%2Fwww.istra-europa.eu%2Fdocs%2FUskla%25C4%2591enost_politike_reg.razvoja_SF_ppt&usg=AOvVaw3aXyrZw96sVFperSSAz-tl&csid=1603661040006437 (pristupljeno 25. listopada 2020.).

Vranjican, S. (2007). *Politička ekonomija*. Pravni fakultet u Zagrebu. Zagreb.

Yarkova, Y.; Toneva, K.; Markov, N. (2017). *Regional Disproportions – Business Demography and Economic Growth (Example of Bulgaria)*. No. 6. 153-171. str. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=645676> (pristupljeno 4. siječnja 2020.).

Zaidi, A.; Harper, S.; Howsw, K.; Lamura, G.; Perek-Bialas, J. (2018). *Building Evidence for Active Ageing Policies*. Active Ageing Indeks and Its Potential. Springer Nature.

Zakon o Fondu za regionalni razvoj (Narodne novine 107/2001).

Zakon o izboru članova predstavničkih tijela jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave (Narodne novine 33/2001, 10/2002 i 155/2002, 45/2003).

Zakon o lokalnoj i područnoj (regionalnoj) samoupravi (Narodne novine 33/2001, 60/2001, 129/2005, 109/2007, 36/2009, 125/2008, 36/2009, 150/2011, 144/2012, 123/2017, 98/2019, 144/2020).

Zakon o područjima županija, gradova i općina u Republici Hrvatskoj (Narodne novine 10/1997, 124/1997, 68/1998, 22/1999, 128/1999, 44/2000, 129/2000, 92/2001, 79/2002, 83/2002, 25/2003, 107/2003, 175/2003).

Zakon o regionalnom razvoju (Narodne novine 153/2009).

Zakon o regionalnom razvoju (Narodne novine 147/2014).

Živić, D. (2017). *Demografsko pražnjenje istočne Hrvatske*. Političke analize. Vol. 8. No. 31. 24-32. str. <https://hrcak.srce.hr/192429> (pristupljeno 1. svibnja 2020.).

Živić, D. (2018). *Depopulacija i starenje u istočnoj Hrvatskoj*. Diacovensia. Vol. 26. No. 4. 657-679. str.

Živić, D.; Pokos, N. (2005). *Odabrani sociodemografski indikatori razvijenosti Hrvatske i županija*. Revija za sociologiju i indeksol. 36. No. 3-4: 207-224. http://hrcak.srce.hr/index.php?id_clanak_jezik=7328&show=clanak (pristupljeno 27. lipnja 2014.).

Williamson, J. G. (1965). *Regional Inequality and the Process of National Development: A Descript of the Patterns*. Economic Development and Cultural Change. Vol. 13. No. 4. (Part 2): 1-84.

Wilson, R. A.; Briscoe, G. (2004) *The Impact of human capital on economic growth: A review*. U: Descy, P.; Tessaring, M. (ur). *Impact of education and training*. Third report on vocational training research in Europe: background report. Luxembourg. Office for Official Publications of the European Communities. (Cedefop Reference series 54).

World Development Indicators. <http://datatopics.worldbank.org/world-development-indicators/> (pristupljeno: 19. listopada 2020.).

World Economic Forum. <http://reports.weforum.org/human-capital-index-2013/> (pristupljeno 28. siječnja 2021.).

World Economic Forum. *The Global Human Capital Report (2017)*. <https://www.weforum.org/reports/the-global-human-capital-report-2017> (pristupljeno 28. siječnja 2021.).

7. POPIS TABLICA, GRAFIKONA I SLIKA

7.1. Popis tablica

Tablica 1.	Različiti pristupi konceptu indeksa razvoja	30
Tablica 2.	Matrica utjecaja regija i države	32
Tablica 3.	Izabrani primjeri kompozitnih indeksa razvoja	41
Tablica 4.	Pregled čimbenika prema izabranim regionalnim teorijama rasta	44
Tablica 5.	Pregled regionalnih indikatora konkurentnosti	49
Tablica 6.	Utjecaj smanjenja ili relativnog nedostatka ljudskog kapitala u regiji na komponente održivog razvoja	51
Tablica 7.	Komponente europskog indeksa ljudskog kapitala	57
Tablica 8.	OECD-ova struktura kompozitnog indeksa ljudskog kapitala	58
Tablica 9.	Nekoliko izabranih istraživanja: ljudski kapital i (regionalni) ekonomski razvoj	62
Tablica 10.	Institucije prema hijerarhiji	86
Tablica 11.	Jačina formalnih i neformalnih indeks institucija	88
Tablica 12.	Osnovna orijentacija u teorijama regionalne ekonomije	92
Tablica 13.	Teorije regionalnog razvoja s obzirom na uzroke nerazvijenosti (Kuhnen 1986)	94
Tablica 14.	Regionalna neravnoteža u prostoru kao stanje ili proces	99
Tablica 15.	Klasifikacija regionalnih razlika prema vertikalnoj i horizontalnoj perspektivi	101
Tablica 16.	Četiri osnovna modela decentralizacije i regionalizacije	120
Tablica 17.	Model decentralizacije – istočne (postsocijalističke zemlje) vs. zapadne zemlje	121
Tablica 18.	Razlike tradicionalne koncepcije i nove koncepcije regionalne politike	122
Tablica 19.	Regionalni BDP po stanovniku u EU 28 u 2017. godini (prema standardu kupovne moći, EU 28=100)	125
Tablica 20.	Pozitivni i negativni učinci provođenja regionalne politike EU-a19	127
Tablica 21.	BDP <i>per capita</i> za 2010. i 2018. godinu u izabranim zemljama srednje i istočne Europe (EUR)	130
Tablica 22.	Alokacija sredstava kohezijske politike za programsko razdoblje 2014. – 2020. godine (u milijunima EUR)	131
Tablica 23.	Teritorijalni ustroj intermedijarne razine i jedinica lokalne i regionalne samouprave u zemljama srednje i istočne Europe	134

Tablica 24.	Organizacija i djelokrug intermedijarne razine i više razine lokalne samouprave u zemljama srednje i istočne Europe	135
Tablica 25.	Rasponi razlika prema BDP <i>per capita</i> prema standardu kupovne moći u odnosu na prosjek EU 27 (u %) NUTS 2 razine (2018.), zemlje srednje i istočne Europe	143
Tablica 26.	Rasponi razlika prema BDP-u po stanovniku prema standardu kupovne moći u odnosu na EU 28 na NUTS 3 razini u 2017. godini u izabranim zemljama srednje i istočne Europe	145
Tablica 27.	Zemlje EU prema 2018 indeksu aktivnog starenja (engl. 2018 Active Ageing Index), u ukupnoj vrijednosti i prema pojedinoj kategoriji	149
Tablica 28.	Kronološki selektivan pregled postojećih istraživanja o regionalnim nejednakostima na županijskoj razini Republike Hrvatske	163
Tablica 29.	Komparacija indeksa razvijenosti 2010. i indeksa razvijenosti 2013. te skupina razvijenosti i rang mjerenja u navedenim skupinama	181
Tablica 30.	Promjene u rangiranju županija Republike Hrvatske 2007. - 2013. godine	184
Tablica 31.	Vrijednosti indeksa razvijenosti 2018. godine	189
Tablica 32.	Indeks gospodarske snage županija Hrvatske gospodarske komore	191
Tablica 33.	Odabir varijabli za izradu indeksa ekonomske razvijenosti hrvatskih županija	196
Tablica 34.	Rangiranje hrvatskih županija prema prosječnom indeksu ekonomske razvijenosti (2000. - 2011.)	197
Tablica 35.	Rangiranje hrvatskih županija prema ostvarenom indeksu ekonomske razvijenosti u pojedinim godinama (2000. - 2011.)	199
Tablica 36.	Usporedba rezultata kompozitnog indeksa ekonomske razvijenosti za 2010. godinu i indeksa razvijenosti Ministarstva regionalnoga razvoja i fondova Europske unije	202
Tablica 37.	Rangiranje hrvatskih NUTS 3, BDP <i>per capita</i> prema paritetu kupovne moći na razini EU 27	206
Tablica 38.	Projekcije stanovnika županija Republike Hrvatske za 2030., 2050. i 2100. godinu, prema izvršenom rangiranju 2100. godine	212
Tablica 39.	Udjeli županijskog migracijskog salda u ukupnom migracijskom saldu Republike Hrvatske za 2017. godinu	218
Tablica 40.	Odabir varijabli za izradu kompozitnog indeksa ljudskog kapitala	222
Tablica 41.	Rangiranje županija Republike Hrvatske prema prosječnim vrijednostima kompozitnog indeksa ljudskog kapitala (2000. - 2011.) u hrvatskim županijama	224
Tablica 42.	Udio visokoobrazovanih pojedine godine u ukupno visokoobrazovanim stanovnicima županija Republike Hrvatske dane godine, 2014. - 2019. godine (u 218	229

Tablica 43.	Ostvareni europski regionalni indeks konkurentnosti 2019 u NUTS 2 regijama Republike Hrvatske	232
Tablica 44.	Usporedba politike regionalnog razvoja Republike Hrvatske i suvremene kohezijske politike EU-a	247

7.2. Popis grafikona

Grafikon 1.	Struktura indeksa ljudskog kapitala prema Svjetskom ekonomskom forumu	60
Grafikon 2.	BDP <i>per capita</i> u izabranim zemljama srednje i istočne Europe (EUR), 2018.	130
Grafikon 3.	Regionalni indeks konkurentnosti NUTS 2 regija zemalja srednje i istočne Europe	141
Grafikon 4.	Rangiranje NUTS 2 regija zemalja srednje i istočne Europe prema uspješnosti regionalnog indeksa konkurentnosti	142
Grafikon 5.	Rasponi razlika prema BDP-u po stanovniku prema standardu kupovne moći u odnosu na EU 27 na NUTS 3 razini u 2010., 2013. i 2017. godini u izabranim zemljama srednje i istočne Europe.	146
Grafikon 6.	Kretanje prosječnog indeksa ekonomske razvijenosti hrvatskih županija prema pojedinačnim godinama (2000. - 2011.)	197
Grafikon 7.	Kretanje indeksa ekonomske razvijenosti u 2000. i 2011. godini u hrvatskim županijama vs. prosječni indeks hrvatskih županija (2000. - 2011.)	198
Grafikon 8.	BDP po stanovniku (EUR) u 2013., 2015. i 2017. godini	204
Grafikon 9.	Rangiranje županija Republike Hrvatske prema ostvarenom BDP po stanovniku (prema paritetu kupovne moći) u odnosu na prosjek EU 27	205
Grafikon 10.	Prirodno kretanje stanovništva Republike Hrvatske 2011. - 2019. godine	210
Grafikon 11.	Prirodni prirast županija Republike Hrvatske, 2014. - 2018., rangiranje prema rezultatima 2018. godine	211
Grafikon 12.	Projekcija kretanja stanovništva na razini županija Republike Hrvatske za razdoblje od 2030. do 2100. godine	213
Grafikon 13.	Rangirani udjeli smanjenja broja stanovnika u županijama Republike Hrvatske u 2100. u odnosu na 2030. godinu	214
Grafikon 14.	Migracijski saldo Republike Hrvatske 2011. - 2019. godine	215
Grafikon 15.	Vanjski migracijski saldo županija Republike Hrvatske od 2014. - 2019. godine	216
Grafikon 16.	Prosječni indeksi ljudskog kapitala u hrvatskim županijama rangirani prema ostvarenoj visini indeksa ljudskog kapitala za razdoblje 2000. - 2011. godine	223

Grafikon 17.	Kretanje prosječnoga kompozitnog indeksa ljudskog kapitala hrvatskih županija za razdoblje 2000. - 2011. godine	224
Grafikon 18.	Kompozitni indeks ljudskog kapitala u hrvatskim županijama u 2011. godini	226
Grafikon 19.	Indeks ljudskog kapitala u 2011. godini i prosječni kompozitni indeks ljudskog kapitala (2000. - 2011.) u hrvatskim županijama	227
Grafikon 20.	Indeks obrazovanja, kompozitni indeks ljudskog kapitala i kompozitni indeks ekonomske razvijenosti u 2011. godini	228
Grafikon 21.	Rang promjene u udjelu visokoobrazovanih u 2019. godini u odnosu na 2014. godinu	230

7.3. Popis slika

Slika 1.	Razvoj – ekonomski rast – materijalni ekonomski rast prikazan Vennovim dijagramom	27
Slika 2.	Različiti oblici razvoja	28
Slika 3.	Regionalni ekonomski razvoj kao matrica kvalitativnog i kvantitativnog ishoda te ishoda procesa i proizvoda .	37
Slika 4.	Okvir konkurentskih čimbenika korišten od <i>Svjetskog ekonomskog foruma</i> (1995)	45
Slika 5.	Stupovi i pripadajući čimbenici regionalnog indeksa konkurentnosti	47
Slika 6.	Indikatori regionalnog indeksa konkurentnosti Europske unije	50
Slika 7.	Komponente ljudskog kapitala	53
Slika 8.	Matrica ljudskog kapitala	59
Slika 9.	Klasifikacija teorija u generiranju konkurentnosti	71
Slika 10.	Klasični model regionalnog rasta	73
Slika 11.	Negativne i pozitivne regionalne razlike	100
Slika 12.	Predlošci pristupa regionalnoj politici u regijama koje zaostaju u razvoju	110
Slika 13.	Dimenzije ljudskog kapitala i indikatori svake pojedine dimenzije	221
Slika 14.	Regionalni indeks konkurentnosti 2019 (RIK 2019), ukupni indeks i podindeksi RIK 2019	257

8. KAZALO

A

- Active Ageing Index (engl.) – vidi: indeks aktivnog starenja
- Affordable Human Development Index (AHDI) (engl.) – vidi: dostupni ljudski razvojni indeks
- Aglomeracijski efekti **82**
- AK modeli – vidi: modeli zasnovani na akumulaciji kapitala **80**
- Aktivno starenje **148, 150**
- Alokacija sredstava kohezijske politike za programsko razdoblje 2014. - 2020. **131**
- Alternativne teorije regionalnoga ekonomskog razvoja (engl. Alternative Theories of Regional Economic Development) **93**

B

- Basic Capacities Index (engl.) – vidi: indeks osnovnih kapaciteta
- Bezuvjetne konvergencije **77**
- Blagostanje ljudi u društvu **25**
- Bruto domaći proizvod (BDP) u izabranim zemljama srednje i istočne Europe **130**
- Bruto domaći proizvod (BDP) po stanovniku u EU28 **125**

C

- Catching up Regions (engl.) – vidi: regije koje zaostaju u razvoju
- Centralizacija regionalne politike **122**
- Centralizirane unitarne države **119**
- Cobb-Douglasove proizvodne funkcije **75**
- Conceptual Foundations of Regional Economic Development Theory (engl.) – vidi: temeljne teorije regionalnoga ekonomskog razvoja

D

- Decentralizacija **105, 106**
- Decentralizirane unitarne države **119**
- Demografski trendovi **102, 209, 210**
- Development Diamond (engl.) – vidi: razvojni dijamant
- Dinamična verzija hipoteze konvergencije **78**
- Dostupni ljudski razvojni indeks - razvoj koji traje **25**
- Double Diamond (engl.) – vidi: model duplog dijamanta
- Društveno blagostanje **25, 29**

E

- Egzogena varijabla **75**
- Ekonomija razmjera **82, 90**
- Ekonomska geografija **90, 91**
- Ekonomska kohezija **113**
- Ekonomska razvijenost **195**
- Ekonomske politike **37, 89, 96, 104, 115, 116, 152**
- Ekonomski rast **25**
- Ekonomski razvoj **25**
- Eksternalije **82**
- Endogene teorije regionalnog rasta i razvoja **78**
- Endogeni indikatori regionalnog razvoja **70**
- Endogeni modeli ekonomskoga rasta **78-88**
- Europa 2020 - vidi: Strategija Europske unije za pametan, održiv i uključiv rast
- Europski indeks **56**
- Extended Human Development Index, EHDI (engl.) – vidi: prošireni ljudski razvojni indeks

F

Federalne države **119**
 Fondovi **113**
 Formalne institucije **85-88**
 Funkcionalna regionalizacija **155**

G

Gender Inequality Index (engl.) – vidi: indeks rodne nejednakosti
 Genuine Progress Index, GPI (engl.) – vidi: indeks stvarnog napretka
 Genuine Progress Indicator, GPI (engl.) – vidi: indikator progresna
 Gini koeficijent **103**
 Global Competitiveness Index, GCI (engl.) – vidi: indeks globalne konkurentnosti
 Gross Happiness Index GHI (engl.) – vidi: indeks bruto sreće

H

Happy Planet Index (engl.) – vidi: indeks sretne planete
 Harrod-Domarov model **74-75, 96**
 Heckscher-Ohlin-Samuelsonov (HOS) teorem **77**
 Horizontalna perspektiva regionalnih razlika **101**
 Horizontalne kohezije **122**
 Human Capital Matrix, HCM (engl.) – vidi: matrica ljudskog kapitala
 Human Development Index (engl.) – vidi: indeks ljudskog razvoja
 Human Economic Welfare Index, HEWI (engl.) – vidi: indeks ljudskog ekonomskog blagostanja

I

Indeks aktivnog starenja **148, 149**
 Indeks bruto sreće **25**
 Indeks društvenog napretka **25**
 Indeks globalne konkurentnosti **106**

Indeks gospodarske snage županija Hrvatske gospodarske komore **190-191, 262**
 Indeks ljudskog ekonomskog blagostanja **61**
 Indeks ljudskog razvoja **25, 41**
 Indeks održivog ekonomskog blagostanja **42, 66**
 Indeks osnovnih kapaciteta **25**
 Indeks razvijenosti – vidi: kompozitni indeks razvijenosti
 Indeks rodne nejednakosti **25**
 Indeks sretne planete **25**
 Indeks stvarnog napretka **25**
 Index of Sustainable Economic Welfare, ISEW (engl.) – vidi: indeks održivog ekonomskog blagostanja
 Indikator progresna **41, 66**
 Inovacije **64, 68, 118**
 Institucionalna hipoteza **84**
 Institucionalne promjene **85**

J

Jačina formalnih i neformalnih institucija **88**
 Jedinstvene politike **121, 152**

K

Keynesijanska ekonomska teorija **89**
 Klasična teorija rasta **72**
 Klasifikacija teorija regionalnog rasta i razvoja **70**
 Kohezija **113**
 Kohezijska politika **112-113, 131, 138, 151, 247**
 Komparativna prednost **64**
 Komponente ljudskog kapitala **53**
 Komponente održivog razvoja **51**
 Kompozitni indeks razvijenosti **40, 179, 181-192**
 Kompozitni indeks ljudskog kapitala **61, 220-228**

Kompozitni indikatori **39**
 Koncept 'innovative milieu' **83**
 Konkurencijske prednosti **83, 100**
 Konkurentnost nacionalnih ekonomija **42**
 Konvergencije **75-78, 80, 83, 93, 95, 96, 133**
 Kvalitativna dimenzija regionalnog razvoja **24, 37**
 Kvaliteta obrazovanja **53**
 Kvantitativna dimenzija regionalnog razvoja **37, 48**

L

Learning by doing (engl.) – vidi: model koji naglašava akumulaciju ljudskog kapitala metodom učenje kroz aktivnost
 Lokalna vlast **155**
 Low-growth regions (engl.) – vidi: regije sporog rasta
 Low-income regions (engl.) – vidi: regije niskog dohotka

Lj

Ljudski kapital i regionalni razvoj **51**
 Ljudski kapital; stopa povrata investicija **54, 81**
 Ljudski potencijali **55**
 Ljudski resursi **55**

M

Materijalni rast **27**
 Matrica ljudskog kapitala **58-59**
 Mazziotta-Pareto index (engl. Mazziotta-Pareto index, MPI) **41**
 Međuregionalne divergencije **77**
 Međuregionalne konvergencije **77, 93**
 Migracijski saldo **215-217**
 Mjerenje ljudskog kapitala **55**
 Mjerenje ljudskog kapitala, pristupi **56**
 Mjerenje regionalnih razlika i razvijenosti **38**

Model decentralizacije u istočnim i zapadnim zemljama **121**
 Model devet faktora **48**
 Model duplog dijamanta **48**
 Model koji naglašava akumulaciju ljudskog kapitala metodom učenje kroz aktivnost **81**
 Model s naglaskom na akumulaciju fizičkog kapitala i tehnološke promjene **81**
 Model s naglaskom na akumulaciju ljudskog kapitala putem obrazovanja **81**
 Model stabla regionalne konkurentnosti **48**
 Model šesira regionalne konkurentnosti **48**
 Modeli gospodarskog rasta **79-84**
 Modeli zasnovani na akumulaciji kapitala, tzv. AK modeli – vidi: AK modeli **80**
 Modeli zasnovani na eksternalijama **80**
 Modeli zasnovani na istraživanju i razvitku **80**
 Myrdalova hipoteza kružne i kumulativne uzročnosti **90**

N

Nacionalna gospodarstva **108, 140, 153, 157**
 Nacionalna klasifikacija prostornih jedinica za statistiku (NUTS) – vidi: NUTS 2 regije
 Nacionalni dijamant **48**
 National Diamond (engl.) – vidi: nacionalni dijamant
 Neformalne institucije **86-88**
 Nematerijalni ekonomski rast **27-28**
 Neoinstitucionalizam **84**
 Neoklasični model rasta **74**
 Neopipljivi indikatori **46**
 Nepravilni razvoj **66**
 Nerazvijenost **27-29, 66**
 Nerazvijenost, uzroci **94**
 Nerazvoj **28, 66**
 Nine Factors (engl.) – vidi: model devet faktora

Normativne (funkcionalne) regije **33**
 Nova ekonomska teorija rasta – vidi:
 endogene teorije regionalnog rasta i
 razvoja
 Nove ekonomske geografije **90-91**
 NUTS 2 regije **140**

O
 Obrazovanje; ulaganje u obrazovanje **54, 151**
 Obrazovanje; stupanj obrazovanja **47, 63, 68, 177, 261**
 Održivi razvoj **29, 113, 151, 178, 234, 236**
 Održivost **17, 26, 27, 36, 39, 43, 67**
 One-fits-all-policy (engl.) – vidi:
 jedinstvene politike

P
 Pet univerzalnih faza rasta – vidi:
 univerzalne faza rasta
 Piramidalni model regionalne
 konkurentnosti **48**
 Poduzetnička sklonost **46**
 Policentrični razvoj **160**
 Prilagođavanje europskom modelu **128**
 Pristup regionalnoj politici u regijama koje
 zaostaju u razvoju **240**
 Problem apsorpcijskog kapaciteta **44, 64, 127, 131-132**
 Prošireni ljudski razvojni indeks **26**
 Pyramid Model of Regional
 Competitiveness (engl.) – vidi:
 piramidalni model regionalne
 konkurentnosti

Q
 Quduple helix **65**

R
 Rast **23, 25**
 Razvijenost **23**
 Razvoj **23, 25**

Razvojna ekonomija **89**
 Razvojni dijamant **41**
 Razvojno područje **32**
 Regije **30**
 Regije koje zaostaju u razvoju **108**
 Regije niskog dohotka **109, 111**
 Regije prema stupnju centraliziranosti **119**
 Regije sporog rasta **109**
 Regije znanja **63**
 Regional Competitiveness Hat (engl.)
 – vidi: model šesira regionalne
 konkurentnosti
 Regional Competitiveness Index, RCI
 (engl.) – vidi: regionalni indeks
 konkurentnosti
 Regional Competitiveness Tree (engl.)
 – vidi: model stabla regionalne
 konkurentnosti
 Regionalizacija **34-35, 118-120, 128, 137-138**
 Regionalizam **34-35**
 Regionalizirane unitarne države **119**
 Regionalna ekonomija **33**
 Regionalna inovativnost **64**
 Regionalna konkurentnost **42**
 Regionalna neravnoteža **99**
 Regionalna politika; ciljevi **114**
 Regionalna politika Europske unije **112, 116**
 Regionalna razvijenost **14, 18, 22, 38**
 Regionalne ekonomije **30, 34-35, 92**
 Regionalne inovacijske strategije **127**
 Regionalne konkurentnosti **42-43, 45, 48, 70-71, 185, 250, 252**
 Regionalne nejednakosti **99, 107-108, 193, 203**
 Regionalne razlike **47, 75, 99-102, 104-108, 150**
 Regionalne teorije rasta **92**
 Regionalne teorije razvoja **92**
 Regionalne uspješnosti **116, 140**

Regionalni ekonomski rast **35**
 Regionalni ekonomski razvoj **35**
 Regionalni indeks konkurentnosti **39, 46, 50, 141-143, 232, 257**
 Regionalni inovacijski paradoks **127**
 Regionalni razvoj kao proces **36-37, 66**
 Regionalni razvoj kao rezultat **36**
 Regionalno pozicioniranje **49, 140**
 Ricardove teorije komparativnih prednosti
78
 Rostowljeva teorija faza razvoja **89**

S
 Social Progress Index (engl.) – vidi: indeks
 društvenog napretka
 Solowljev model rasta **74-75, 96**
 Solow-Swanov model neoklasične teorije
 rasta **78, 96**
 Specifične pojedinačne regionalne politike
23, 152
 Specijalizacija **72, 78, 90, 111**
 Statična hipoteza o regionalnoj
 konvergenciji **78**
 Strategija Europske unije za pametan,
 održiv i uključiv rast - Europa 2020. **48**
 Strategija regionalnog razvoja **178, 235, 240, 246**
 Stupanj decentralizacije **105-106, 157, 159**

T
 Temeljne teorije regionalnoga ekonomskog
 razvoja **93**
 Teorija nove trgovine **90**
 Teorija ovisnosti **94**
 Teorija proizvodnog ciklusa regionalnog
 razvoja **84**
 Teorija razvoja ljudskog kapitala **80**
 Teorije modernizacije **94**
 Teorije regionalnog rasta
 Teorije regionalnog razvoja **69, 93**
 Teritorijalni kapital **38, 116**

Tradicionalna teorija međunarodne
 trgovine **77**
 Transakcijski troškovi **85**
 Triple Helix **65, 259**

U
 Univerzalne faza rasta **89-90**

V
 Vertikalna perspektiva regionalnih razlika
101
 Vertikalne kohezije **122**
 Visokokvalificirana radna snaga **49**
 Williamsonov Indeks **103**

Z
 Začarani krug siromaštva **104**
 Zajednička regionalna politika EU (ZRPEU)
23, 115, 152
 Zakon o regionalnom razvoju Republike
 Hrvatske **181, 185-186, 249, 252, 261-262**

Ž
 Životni standard **41, 101, 165**
 Županija **181-182**